A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE 24.
ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE 24

HADTÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2024

A szerkesztőbizottság tagjai
Bán Attila, Kreutzer Andrea, Makai Ágnes, Sallay Gergely Pál, Soós Péter,
Szoleczky Emese, Tóth Orsolya, Závodi Szilvia

Szerkesztette
Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia

Az angol fordítás Chris Sullivan, a német fordítás Forgács Márton munkája

A kötetben szereplő fényképeket – amennyiben külön jelölve nincsen – Szikits Péter készítette

A borítón a Kirner József által készített céllövőpisztoly-készlet látható (Hadtörténeti Múzeum Korai Lőfegyver Gyűjtemény, leltári szám: 2023.146.1. Fotó: Illés András)

Felelős kiadó Maruzs Roland alezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum mb. parancsnoka
A kötetet tervezte Renkó Marcsi
Nyomdai előkészítés HM Zrínyi Nonprofit Kft. – Zrínyi Kiadó
A kiadásért felel Kulcsár Gábor ügyvezető
A Zrínyi Kiadó igazgatója dr. Hajdú Ferenc
Tördelés Pénzes Bettina
Borító és képfeldolgozás Gróf István
Nyomdai kivitelezés HM Zrínyi Nonprofit Kft. – Kreatív Tervező és Sokszorosító Igazgatóság
Felelős vezető Pásztor Zoltán igazgató

ISSN 0238–4442

TARTALOM

ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK 9

HERMANN RÓBERT: A lipcsei Illustrirte Zeitung magyar vonatkozású képei 1848–1849-ből 11

PALLOS LAJOS: Az első világháború folyamán Törökországban harcolt császári és királyi hegyi tarackososztály emlékei, 1916–1918 65

FORGÁCS MÁRTON: Első világháborús hadifoglyok repatriálása Közép-Ázsiából 109

KÖZLEMÉNYEK 139

POLGÁR BALÁZS: Az 1809. évi győri ütközet francia szemmel – Francia tudósítások és képi ábrázolások a győri összecsapásról – II. rész 141

PROHÁSZKA LÁSZLÓ: A Jenő főherceg hadseregcsoport első világháborús sapkajelvényének kultúrtörténeti és hadtörténeti háttere 165

BACZONI TAMÁS: Adalékok a Magyar Királyi Honvéd Légierő második világháborús egyenruházatának történetéhez 175

GYŰJTEMÉNYI MUNKA 183

JAMRICH VIKTOR: Francia 1750 M dragonyos pallos a Hidegfegyver Gyűjtemény legutóbbi gyarapodásaiból 185

GONDOS LÁSZLÓ: Kirner József által készített céllövőpisztoly-készlet 189

SZOLECZKY EMESE: Tallózás az első világháború osztrák–magyar alakulatainak jótékony célú képes levelezőlapjai között 193

FRÖHLICH DÁVID – ILLÉS ANDRÁS: MÁV-építésű osztrák–magyar páncélvonat 1:20 léptékű makettje a Hadtörténeti Múzeumban 213

SALLAY GERGELY PÁL: Vitéz Schamschula Rezső gyalogsági tábornok kitüntetés-hagyatéka a Hadtörténeti Múzeumban 229

BÁLINT FERENC – VIRÁGH AJTONY: Szőnyi Károly rendőr vezérőrnagy pályafutása és hagyatéka 243

POLGÁR BALÁZS: Egy második világháborús német harckocsi kilövési és szétbontási helyszíne Baracska külterületén 255

ILLÉS ANDRÁS – MÉSZÁROS BÁLINT: „Luftwaffen Leica" fényképezőgép a Műszergyűjteményben 263

SOÓS PÉTER: Mesél a valkói erdő – válogatás az Attila-vonal Gödöllő és Valkó közé eső szakaszának 2023–2024. évi hadirégészeti kutatása során talált leletanyagból 285

MÚZEUMUNK ÉLETÉBŐL, TÖRTÉNETÉBŐL 307

KISS-MIKÓ NIKOLETTA: Konferenciabeszámoló – Háború, régészet és kulturális örökségvédelem (VII.) 309

KIÁLLÍTÁSOK 315

KERÉK ESZTER: Katonazenészek – zenész katonák. A katonazene fényképes története 1868-tól napjainkig. A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum vándorkiállítása 317

KISS DÁVID – KISS-MIKÓ NIKOLETTA: Látogatás a Királyi Harckocsimúzeumban – a jordán „Hadtörténeti Múzeum" történész szemmel 329

A KÖTET SZERZŐI 337

KÉPMELLÉKLET 339

CONTENTS

ESSAYS AND STUDIES 9

RÓBERT HERMANN: Images in Leipzig's Illustrirte Zeitung Presenting the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848–1849 11

LAJOS PALLOS: The Imperial and Royal 'Marno' Mountain Howitzer Battalion's Engagements in the Sinai Peninsula and Palestine during the First World War 65

MÁRTON FORGÁCS: The Repatriation from Central Asia of Austro-Hungarian Soldiers Taken Prisoner during the First World War 109

PUBLICATIONS 139

BALÁZS POLGÁR: The 1809 Battle of Győr through French Eyes – French Correspondents and French Pictorial Depictions of the Engagement – Part II 141

LÁSZLÓ PROHÁSZKA: The First World War Cap Badge of the Colonel General Archduke Eugene Army Group, with Background Information from Military and Cultural History 165

TAMÁS BACZONI: Data for the History of the Uniforms Worn in the Royal Hungarian Air Force during the Second World War 175

COLLECTIONS 183

VIKTOR JAMRICH: A French M1750 Dragoon Sword from the New Acquisitions of the Collection of Edged Weapons 185

LÁSZLÓ GONDOS: A Pair of Target Pistols Made by József Kirner 189

EMESE SZOLECZKY: Finds from among Picture Postcards Sold for Charity Purposes by Austro-Hungarian Military Units in the First World War 193

DÁVID FRÖHLICH – ANDRÁS ILLÉS: A 1:20 Scale Model in the Military History Museum of an Austro-Hungarian Armoured Train Built by the Royal Hungarian State Railways (MÁV) 213

GERGELY PÁL SALLAY: The Bequest at the Military History Museum of Decorations Awarded to General of the Infantry Rezső Schamschula 229

FERENC BÁLINT – AJTONY VIRÁGH: The Career and Bequest of Major General of Police Károly Szőnyi 243

BALÁZS POLGÁR: A Site on the Outskirts of Baracska Where a German Tank Was Knocked Out and Later Dismantled 255

ANDRÁS ILLÉS – BÁLINT MÉSZÁROS: A 'Luftwaffen Leica' Camera in the Collection of Instruments 263

PÉTER SOÓS: The Forest of Valkó Has Tales to Tell – Finds from the Gödöllő–Valkó Section of the Attila Line Recovered by Battlefield Archaeology Researchers in 2023–2024 285

FROM THE LIFE AND HISTORY OF THE MUSEUM 307

NIKOLETTA KISS-MIKÓ: Conference Report – 'War, Archaeology, and the Safeguarding of Cultural Heritage, VII' 309

EXHIBITIONS 315

ESZTER KERÉK: 'Military Music. A Photographic History of Military Music from 1868 to Date.' A Travelling Exhibition Staged by the Hungarian Military History Institute and Museum 317

DÁVID KISS – NIKOLETTA KISS-MIKÓ: A Visit to the Royal Tank Museum – Jordan's 'Museum of Military History', Through the Eyes of Two Historians 329

AUTHORS OF THE VOLUME 337

PLATES 339

INHALT

ABHANDLUNGEN UND STUDIEN 9

RÓBERT HERMANN: Bilder aus der Leipziger Illustrirten Zeitung über die ungarische Revolution und den Freiheitskampf von 1848/49 11

LAJOS PALLOS: Die Kämpfe der k. u. k. Gebirgshaubitzendivision von Marno im Ersten Weltkrieg auf der Sinai-Halbinsel und in Palästina 65

MÁRTON FORGÁCS: Repatriierung österreichisch-ungarischer Kriegsgefangener des Ersten Weltkrieges aus Zentralasien 109

MITTEILUNGEN 139

BALÁZS POLGÁR: Die Schlacht bei Raab im Jahr 1809 aus französischer Sicht – Französische Berichte und bildliche Darstellungen der Schlacht bei Raab – Teil II. 141

LÁSZLÓ PROHÁSZKA: Das Kappenabzeichen der Heeresgruppe Erzherzog Eugen aus dem Ersten Weltkrieg, mit militär- und kulturgeschichtlichem Hintergrund 165

TAMÁS BACZONI: Beiträge zur Geschichte der Uniformen der Königlich Ungarischen Luftstreitkräfte im Zweiten Weltkrieg 175

SAMMLUNGEN UND WERKSTÄTTENARBEIT 183

VIKTOR JAMRICH: Französischer Dragoner-Pallasch M 1750 aus den jüngsten Erwerbungen der Kaltwaffen-Sammlung 185

LÁSZLÓ GONDOS: Scheibenpistolen-Set von József Kirner 189

EMESE SZOLECZKY: Eine Auslese von Wohlfahrts-Postkarten der österreichisch-ungarischen Truppen des Ersten Weltkriegs 193

DÁVID FRÖHLICH – ANDRÁS ILLÉS: Das Modell eines österreichisch-ungarischen MÁV-Panzerzuges im Maßstab 1:20 im Museum für Militärgeschichte 213

GERGELY PÁL SALLAY: Der Auszeichnungs-Nachlass von General der Infanterie vitéz Rezső Schamschula im Museum für Militärgeschichte 229

FERENC BÁLINT – AJTONY VIRÁGH: Die Karriere und der Nachlass von Generalmajor der Polizei Károly Szőnyi 243

BALÁZS POLGÁR: Der Schauplatz der Zerstörung und Demontage eines deutschen Panzers aus dem Zweiten Weltkrieg am Rande von Baracska 255

ANDRÁS ILLÉS – BÁLINT MÉSZÁROS: „Luftwaffen-Leica"-Kamera in der Militärgerätsammlung 263

PÉTER SOÓS: Der Wald von Valkó erzählt eine Geschichte – eine Auswahl von Fundstücken, die bei der archäologischen Erforschung der Attila-Linie zwischen Gödöllő und Valkó 2023/24 entdeckt wurden 285

AUS DEM LEBEN UND DER GESCHICHTE UNSERES MUSEUMS 307

NIKOLETTA KISS-MIKÓ: Konferenzbericht – Krieg, Archäologie und Schutz von kulturellem Erbgut (VII.) 309

AUSSTELLUNGEN 315

ESZTER KERÉK: Soldatenmusiker – Musizierende Soldaten. Eine fotografische Geschichte der Militärmusik von 1868 bis heute. Wanderausstellung des Instituts und Museums für Militärgeschichte 317

DÁVID KISS – NIKOLETTA KISS-MIKÓ: Ein Besuch im Königlichen Panzermuseum – das jordanische „Militärgeschichtliche Museum" mit den Augen eines Historikers 329

DIE AUTOREN DES BANDES 337

BILDBEILAGE 339

ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK

Hermann Róbert

A Lipcsei Illustrirte Zeitung magyar vonatkozású képei 1848–1849-ből

Magyarország (pontosabban: a Magyar Királyság és Erdély) 1848 előtt alig volt ismert a nyugat-európai közvélemény előtt. Amikor Szemere Bertalan, akiből 1848-ban belügyminiszter, 1849-ben pedig Magyarország miniszterelnöke lett, 1837-ben beutazta Németországot, Franciaországot és Nagy-Britanniát, döbbenten tapasztalta, hogy az újságokban alig írnak a magyarokról. *„Pedig a lapok nagyok, mint egy lepedő, a sorok aprók, sűrűk, ezerszer ezerek; mégis ritkán engednek belőlük csak egy sorocskát. Tizennégy milliom nem tudja magát nehány sorig érdekessé tenni."* – írta rokonának, Szemere Miklósnak.[1]

Ennek okai sokrétűek voltak. A napóleoni háborúkig a Habsburg-birodalom uralkodóinak a Német-római Császárság mellett a legmagasabb presztízsű címe a magyar királyi cím volt, de míg az előbbit választás révén, az utóbbit saját jogon örökösödés útján töltötték be. A Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség azonban nem képezte a Német-római Császárság részét. Az Osztrák Császárság 1804. évi kikiáltását, majd az 1814–1815. évi európai békerendszer megalkotását követően azonban a Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség gyakorlatilag eltűnt a külföld szeme elől, hiszen magyar közjogi szempontból ugyan az országok helyzete változatlan maradt, valójában külföldről mindkettő ugyanolyan tartománynak látszott, mint Alsó- vagy Felső-Ausztria, Csehország vagy Morvaország.

A Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség ugyan megjelent a 1820–1840-es évek német, francia és angol útleírásaiban, de az utazók többsége csak átutazott e területeken az Oszmán Birodalom felé, vagy onnan visszatérve.

1848-ban ez gyökeresen megváltozott. Az európai történelem egyetlen igazi, gyakorlatilag az egész kontinenst érintő forradalmi hulláma 1848 tavaszán Magyarországot is elérte, s az itt lezajló események, a március 15-i pesti forradalom, az azt követő tömegmozgalmak, a Batthyány-kormány megalakulása, a nemzetiségi mozgalmak kitörése, a magyar–horvát, majd a magyar–osztrák konfliktus olyan jelentőséggel bírtak, amelyek a külföldi olvasóközönséget is érdekelhették.

A magyar forradalom, majd az abból kinövő szabadságharc szoros összefüggésben volt az Osztrák Császárság belső reformjával, nagyhatalmi helyzetének

1 Szemere Bertalan – Szemere Miklós, London, 1837. május 26. Közli Szemere Bertalan levelei Szemere Miklóshoz és Györgyhöz, 1837–1856. Bevezetéssel és jegyzetekkel közli *Perényi József*. Veszprém, 1908. 21. o.

alakulásával, az egész európai politikát érintő és érdeklő német egység kérdésével, s többé-kevésbé kapcsolódott az itáliai egységfolyamat sorsához is. 1848 szeptemberétől 1849 októberéig Magyarországon kiterjedt háború folyt, amely a korszak legintenzívebb s legnagyobb tömegeket megmozgató katonai konfliktusa volt: a vele párhuzamosan folyó itáliai, illetve a schleswig-holsteini fejedelemségekért folyó 1848–1850 közötti német–dán háborút gyakori fegyverszünetek szakították meg, Magyarországon viszont több mint egy évig folyamatosan hadműveletek folytak. Végezetül, Magyarországon idegen intervenció, a cári Oroszország hadseregének beavatkozása is bekövetkezett.[2]

A forradalom és a szabadságharc – német baráti és ellenséges szemmel

Az osztrák–magyar viszony, illetve ennek a német kérdéssel való összefüggései miatt ez a visszhang német nyelvterületen volt a legintenzívebb. A Lipcsében megjelenő *Illustrirte Zeitung* 1848–1849-ben több cikket is szentelt a magyar eseményeknek. Az 1843 óta megjelenő képes hetilap minden száma jelentős mennyiségű, évfolyamonként összesen mintegy 500 illusztrációt közölt a kortárs eseményekről és szereplőkről. 1848–1849-ben ehhez járult még hetente egy politikai karikatúra az utolsó lapon, egészen 1849 júliusáig, amikorra német földön valamennyi forradalmi mozgalmat leverték (már csak a rastatti erőd állta a porosz csapatok ostromát). Július elejétől a lap a karikatúra helyett életképeket és művészi reprodukciókat közölt (hiába, minden hatalom először a humorérzékét veszíti el…).

Lipcse már korábban komoly szerepet játszott a magyar politikai irodalomban: az 1830-as évektől a Magyarországon a cenzúra miatt ki nem adható politikai művek egy jelentős részét Lipcsében jelentették meg, köztük olyan műveket, mint Széchenyi István programadó „Stádium"-át 1833-ban, vagy a magyar reformellenzék programját is publikáló „Ellenőr" című politikai zsebkönyvet 1847–1848 fordulóján.

A magyar 1848–1849-es események német sajtóvisszhangjánál különbséget kell tennünk az osztrák, illetve a „birodalmi" német sajtó között. Míg az előbbi 1848 májusától egyre barátságtalanabb volt az Osztrák Császárság egységét veszélyeztető magyar törekvésekkel szemben, a német liberális és radikális közvélemény szövetségest látott a magyarokban a német egység megteremtéséért folytatott küzdelemben. A magyar fél abban reménykedett, hogy Ausztria német tartományai (nagyjából a mai osztrák terület, esetleg Cseh- és Morvaország) beolvadnak a létrejövő egységes Németországba, s így a Habsburg-ház – s vele a dinasztikus legitimitás – Budapestre kerül, ami hozzájárulhat a birodalom Magyarország-központú átszervezéséhez, illetve a magyar kormány stabilizálásához, például a magyarországi nemzetiségi mozgalmakkal szemben. A német politikusok egy része pedig hasonlóképpen abban reménykedett, hogy a magyar mozgalom sikere segít leválasztani és a német

2 A kérdésre ld. „A magyar név megint szép lesz." Nemzetközi sajtótükör a magyar szabadságharctól a kiegyezésig (1848–1867). In: Címlapon Magyarország – Hazánk története a nyugati sajtó tükrében – 1848–2020. Szerk. *Kiss Csaba – Szalay-Berzeviczy András.* Budapest, 2021. 47–56. o.

egységbe olvasztani az Osztrák Császárság német tartományait. Az erdélyi szászok hathatós propagandája a magyar elnyomásról ugyan sokat rontott ezen, de gyakorlatilag a szabadságharc végéig inkább az elismerő és rokonszenvező megközelítés dominált.[3]

A német közvélemény persze nem volt egyszólamú: a konzervatív orgánumok a magyarokban bajkeverő lázadókat láttak, de a demokratikus lapok (pl. Marx és Engels *Neue Rheinische Zeitung*ja) egyértelműen a magyarokat támogatták. Miután 1848 őszétől egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy az Osztrák Császárság vagy minden tartományával és országával (ideértve Magyarországot is) megy be a német egységbe, vagy sehogy, majd pedig 1849 tavaszától kiderült, hogy a magyar mozgalom immáron az egész Osztrák Császárság fennmaradását veszélyezteti, a vélemények további elágazását figyelhetjük meg. A német államok politikájában a stabilitás igénye került előtérbe, ezáltal a magyar mozgalom megítélése is tovább bonyolódott, még a liberális lapok részéről is. Összességében azonban elmondhatjuk, hogy a magyar kérdésben a német sajtóban figyelhetjük meg a legtöbb pozitív elemet.

Az *Illustrirte Zeitung* 1848–1849-ben számos, címlapra és nem címlapra kerülő cikkben foglalkozott a magyar eseményekkel. Az ország elzártsága miatt ezek egyre inkább a hivatalos osztrák hadijelentésekre, illetve az ausztriai lapok valamivel megbízhatóbb híradásaira épültek. A címlapra kerülni nem volt könnyű, hiszen 1849 áprilisáig a német egység kérdése, június végéig a német birodalmi alkotmány védelmében kirobbant forradalmak önmagukban is elegendő témát nyújtottak, nem is beszélve a schleswig-holsteini konfliktusról, az ezzel összefüggő porosz–dán háborúról, az itáliai hadieseményekről, a Francia Köztársaság római intervenciójáról vagy akár a kaliforniai aranylázról.

Magyarország ezek mögött természetesen hátrébb sorolódott, ezért a lap sok esetben csak több hetes vagy akár hónapos késéssel tudósított a magyarországi fejleményekről. Ugyanakkor 1849 nyarától az érdeklődés érezhetően felerősödött, nem utolsósorban a fent említett konfliktusok lecsengése miatt is. Az ország azonban még így is viszonylag nagyobb érdeklődésre tarthatott számot, szemben mondjuk az 1848. júniusi havasalföldi forradalmi mozgalmakkal, amelyekről a lap kereken egy évvel később közölt tudósításokat és képeket.

Számításaim szerint a két évfolyam kb. 1000 illusztrációjából mintegy 76 kötődik szorosabban Magyarországhoz és az itteni eseményekhez. Ez, tekintve az igen erős mezőnyt, s azt, hogy a német területeken igen sűrűn követték egymást az események, tekintélyes szám – a kelet- és közép-európai országok és területek közül egyetlen másik sem tett szert ilyen reprezentációra. Ez persze meglehetősen egyenlőtlenül oszlott el: 1848-ban ennek kb. a 30%-a jelent meg, s az is nagyobbrészt a második félévben; a többi 70%-ot 1849-ben közölte a lap. A továbbiakban kategóriánként ismertetem a megjelent képeket.

3 E kérdésekre ld. *Erdődy Gábor:* A forradalmi magyar kormányzat és sajtóorgánumai a németországi változásokról 1848-ban. *Századok,* 1977. 112. évf. 3. sz. 463–497. o.; *Erdődy Gábor:* A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban. Értekezések a történeti tudományok köréből 108. Budapest, 1988.; *Gergely András:* 1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből. Budapest, 2001.; *Gergely András:* A Batthyány-kormány időszaka a porosz diplomáciai jelentésekben. *Századok,* 2007. 141. évf. 3. sz. 575–602. o.

Személyek

1848–1849 magyar és magyarországi szereplőiről a lap viszonylag kevés képet közölt. Az 1848. május 13-i számban jelent meg Petőfi Sándor és Vasvári Pál kettős portréja.[4] Az előbbi Tyroler József (Barabás Miklós 1846. évi mellképe alapján készült) 1847. évi mellképét használta mintának;[5] az utóbbi Barabás Miklós 1848. évi (majdnem) egészalakos litográfiája alapján készült.[6] Kossuth Lajos ülő portréjához Franz Eybl 1841. évi litográfiája, pontosabban, annak 1842. évi, jobbra néző, Pesten kiadott változata szolgált mintául.[7]

A két, magyar oldalon harcoló lengyel tábornok, Józef Bem és Henryk Dembiński[8] esetében nem azonosítható be egyértelműen a forrás – azonban mindkettőjüknél egyértelműen az 1830–1831. évi lengyel szabadságharcot követően készült arcképek lehettek azok. Megjegyzendő, hogy Bem arcképét a lap nem a magyarországi, hanem az 1848. októberi bécsi forradalomban játszott szerepe kapcsán közölte (párban Jellačićéval).[9]

Perczel Mór arcképénél valószínűsíthető, hogy Fuchsthaller Alajos 1848 december végén közölt arcképe lehetett a forrás, bár ez utóbbi atillában ábrázolja a tábornokot, míg az *Illustrirte Zeitung* által közölt arcképen az atillán bal vállára vetett köpenyben látható.[10]

Teljes rejtély viszont Görgei Artúr arcképe, amely semmifajta hasonlóságot nem mutat az ábrázolt személlyel. Egy sasorrú, kecskeszakállat és oldalszakállat viselő, dús hajú személyt látunk.[11] A dolog azért is érthetetlen, mert Görgeiről már a szabadságharc alatt számos portré készült, amelyek valamelyike eljuthatott volna német földre is. Ugyanakkor az arckép (még a beállítást tekintve is) némi hasonlóságot mutat Vetter Antal altábornagy 1849 tavaszán készült, Marastoni József által litografált arcképével.[12] Elképzelhető, hogy a rövid ideig fővezérként működő Vetter portréja szolgált forrásként az új fővezér arcképéhez. (Nagy a hasonlóság az atilla zsinórozásánál, a prémes gallérnál, de még Vetter bajuszánál is.)

4 *Illustrirte Zeitung* (a továbbiakban: IZ) 1848. május 13. No. 254. 311. o. Vasvári portréját közli *Jókai – Bródy – Rákosi* 1898.
5 *Adrovitz – Kalla* 2012. 97. o.
6 *Rózsa – Spira* 1973. 75. o.
7 IZ 1848. augusztus 26. No. 269. 133. o. A mintaként szolgáló képet közli *Rózsa – Spira* 1973. 53. o.
8 IZ 1849. május 5. No. 305. 284. o.
9 IZ 1848. október 23. No. 278. 273. o. A bán portréját közli *Jókai – Bródy – Rákosi* 1898.
10 IZ 1849. április 28. No. 304. 264. o. Fuchsthaller képét közli *Rózsa – Spira* 1973. 288. o. A kép a *Der Ungar* 1848. december 31-i számának mellékleteként jelent meg.
11 IZ 1849. július 14. No. 315. 24. o. – A képtípus komoly karriert futott be a későbbiekben, számos önálló lapon és könyvillusztráción visszaköszönt. *Kincses – Hermann* 2012. 84–85. o. Az IZ ugyanezekkel az arcvonásokkal ábrázolta Görgeit a Hentzi megvédését ábrázoló képen, de ezen már az egyenruha is erősen képzeletszülte. IZ 1849. augusztus 4. No. 318. 65. o.
12 *Rózsa – Spira* 1973. 339. o.

Klapka György[13] esetében nagy a hasonlóság a Krauser által 1849. május-júniusában készített és Pesten kiadott arcképpel, bár az atillára itt is egy prémes köpeny került.[14] Ugyanakkor egy, az *Illustrirte Zeitung* által közölt arcképpel teljesen azonos önálló fametszet megjelent Prágában is, ennek alkotója egy bizonyos P. Röhrich volt, és E. W. Medau és társa kiadásában jelent meg.[15] Ez utóbbi valamivel aprólékosabb kidolgozottságú, de jelenleg nem állapítható meg, hogy melyik változaté az elsőség.

A másik oldal szereplői közül a lap portrét közölt a magyarországi hadjárat négy fővezéréről, Josip Jellačićról,[16] Alfred zu Windisch-Grätzről,[17] Ludwig Weldenről[18] és Julius Haynauról.[19] Portrét kapott Jellačić táborkari főnöke, Karl Zeisberg vezérőrnagy,[20] a Buda védelmében hősi halált halt Heinrich Hentzi von Arthurm vezérőrnagy,[21] illetve az egyik legeredményesebb cs. kir. hadtestparancsnok, Franz Schlik.[22] Utolsóként Ludwig Wohlgemuth altábornagy portréja került be – őt azonban nem katonai teljesítménye, hanem erdélyi katonai kormányzói kinevezése kapcsán örökítették meg.[23]

A nemzetiségi vezetők közül megjelenik a szerb Đorđe Stratimirović[24] és a szerbiai önkénteseket vezénylő Stevan Knićanin.[25] Érdekes módon, sem a szlovák, sem a román politikusokról nincs portré. Az oroszok közül egyedül az intervenciós hadsereg fővezéréről, Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagyról közöltek arcképet.[26]

Táj- és településképek, térképek

Az 1848. évfolyam nem közölt önálló magyar településképet – a városképek csak különböző eseményábrázolások háttereiként jelentek meg. Az 1848. évfolyamban egyedül a Mehádia melletti Herkulesfürdőről találunk képet, a nemzetiségek harcáról szóló cikk illusztrációjaként.[27] Az 1849. évfolyamban önálló képen ábrázolták az ország két legfontosabb erődjét, Komáromot[28] és Péterváradot.[29] Ezeken kívül Marosvásárhelyről közöltek látképet – érdekes módon az erdélyi szász városokról

13 IZ 1849. december 15. No. 337. 369. o. Ez az utolsó magyar vonatkozású címlapkép az 1849. évfolyamban.
14 *Kincses – Hermann* 2012. 222. o. No. 123.
15 Eredetije birtokomban.
16 IZ 1848. október 23. No. 278. 273. o.
17 IZ 1848. július 15. No. 263. 48. o. (A prágai forradalom leverése kapcsán).
18 IZ 1848. december 9. No. 284. 377. o. (Bécs katonai és politikai kormányzójaként.)
19 IZ 1849. július 7. No. 314. 8. o.
20 IZ 1849. április 21. No. 303. 249. o.
21 IZ 1849. szeptember 1. No. 322. 132. o.
22 IZ 1849. április 21. No. 303. 249. o.
23 IZ 1849. augusztus 11. No. 319. 81. o.
24 IZ 1849. május 5. No. 305. 284. o.
25 IZ 1849. december 8. No. 336. 360. o.
26 IZ 1849. szeptember 8. No. 323. 145. o.
27 IZ 1848. augusztus 26. No. 269. 133. o.
28 IZ 1849. április 21. No. 303. 249. o.
29 IZ 1849. április 21. No. 303. 248. o. (Marosvásárhely)

nem.[30] Az évfolyam második kötetében már jóval több magyar településképet találunk: Déva,[31] Eger,[32] Győr,[33] Komárom,[34] Nyitra,[35] Óbuda,[36] Pozsony,[37] Temesvár.[38]

A lapban nem voltak túl gyakoriak a térképek. Az 1849. évfolyam első kötetében a magyarországi hadszíntér áttekintő térképe (Erdély nélkül),[39] illetve egy, „Komárom és környéke" feliratú térkép jelent meg.[40] A második kötet a dunai országok (Die Donauländer) címmel Erdély, Havasalföld és Moldva áttekintő térképét közölte.[41]

Eseményábrázolások

A lap magyar vonatkozású illusztrációi közül kétségkívül az eseményábrázolások a legértékesebbek – ezek ugyanis sok esetben olyan eseményeket örökítettek meg, amelyekről ez az egyetlen kortárs kép. Emellett feltételezhető, hogy ezek egy része is magyarországi forrásból került a laphoz, ugyanis némelyikük rajzváltozata megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában; valamint maguk a képek is jó helyismeretről árulkodnak. A ceruzarajzok alapján legalább két-három külön alkotóval számolhatunk. Sajnos, nem világos, hogy az eseményábrázolások melyike tekinthető szemtanúinak, s melyike konstruált jelenet.

A magyar események először az 1848. május 13-i számban jelentek meg; a lap grafikát közölt az első cenzúrázatlan nyomtatványok március 15-i kiosztásáról a Landerer és Heckenast nyomdánál, illetve ugyanezen az oldalon a bécsi egyetemisták küldöttségének búcsúztatására a Nemzeti Múzeumnál 1848. április 6-án rendezett nagygyűlésről. (Az ünnepségen Degré Alajos olvasta fel Bécs város üzenetét, szónokolt Irányi Dániel és Vasvári Pál, valamint Petőfi felolvasta a „Készülj, hazám" című versét.)[42] Mindkét metszetnél megvan a mintájául szolgáló rajz.[43]

Szintén ebben a számban látható egy illusztráció a pozsonyi országgyűlés küldöttségének fogadásáról a pesti Városházánál 1848. március 19-én, amelynek ce-

30 IZ 1849. május 5. No. 305. 284. o.
31 IZ 1849. október 13. No. 328. 229. o.
32 IZ 1849. augusztus 4. No. 318. 72. o.
33 IZ 1849. július 28. No. 317. 49. o. (Címlapkép)
34 IZ 1849. december 1. No. 335. 344. o.
35 IZ 1849. július 14. No. 315. 25. o. (A kép előterében vélhetően szlovák legionisták láthatók.)
36 IZ 1849. szeptember 1. No. 322. 132. o. (A hajógyár ábrázolása.)
37 IZ 1849. július 7. No. 314. 8. o.; szeptember 1. No. 322. 133. o.
38 IZ 1849. augusztus 4. No. 318. 73. o.
39 IZ 1849. április 21. No. 303. 248. o.
40 IZ 1849. április 14. No. 302. 233. o.
41 IZ 1849. augusztus 4. No. 318. 68. o.
42 IZ 1848. május 13. No. 254. 314. o.
43 A nyomdai jelenetet ld. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka (a továbbiakban: MNM TKcs) T 9742. Közli *Rózsa – Spira* 1973. 94. o. No. 173.; *Márkus* 1976. 28. 2. o. A múzeumi jelenetet ld. MNM T 9744. Közli *Rózsa – Spira* 1973. 110. o. No. 205. (téves felirattal, mert az 1848. március 28-i tüntetéssel azonosítja a jelenetet.) A nyomdai jelenetet ábrázoló fametszetet közli *Jókai – Bródy – Rákosi* 1898. – Ezúton mondok köszönetet Gödölle Mátyásnak, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok szakmuzeológusának, aki rendelkezésemre bocsátotta a fametszetek ceruzarajzos előképeit.

ruzavázlatát a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka őrzi.[44] Az országgyűlés küldöttségét Keglevich Gábor gróf vezette, soraiban a felsőtábla öt és az alsótábla nyolc tagja képviselte a törvényhozást. A küldöttség célja az volt, hogy tájékoztassa a fővárosok hatóságait arról, hogy V. Ferdinánd király elfogadta a Kossuth 1848. márciusi 3-i javaslata alapján megfogalmazott feliratot.

A fővárosba érkező Batthyány-kormány tiszteletére rendezett fáklyás felvonulást örökíti meg az a rajz, amely – egyedüliként az általunk ismertek közül – nem jelent meg az *Illustrirte Zeitung*ban, holott egyértelműen ugyanaz az alkotó készítette, aki az országgyűlési küldöttség fogadását ábrázoló képet. A kép azért is érdekes, mert az egyetlen, amely a nyomda számára tartalmaz instrukciót: „A kivitelezésnél figyelni kell arra, hogy ez este történik, és csupán a fáklyák adnak fényt." Elképzelhető, hogy a fametszet alkotója nem tudta élvezhető minőségben megoldani ezt a feladatot, s ezért maradt el a kép közzététele – jóllehet, a lap más számaiban is találkozunk éjszakai, fáklyafényes jelenetekkel.[45]

Ezt követően csak októberben jelent meg újabb eseményábrázolás, a magyarországi fegyveres erők főparancsnokává kinevezett Lamberg Ferenc Fülöp gróf, cs. kir. altábornagy 1848. szeptember 28-án a Pestet Budával összekötő hajóhídon történt meggyilkolásáról, háttérben a budai oldallal.[46] Még ehhez képest is jókora késéssel, 1849 januárjában közölt képet a lap a Görgei haditörvényszéke által halálra ítélt Zichy Ödön gróf, volt Fejér megyei főispáni helytartó kivégzéséről. Ugyanezen az oldalon látható a Kossuth 1848. október 4-i szegedi toborzóbeszédéről készült ábrázolás. Mind Zichy, mind Kossuth portréja nagyjából hiteles, az utóbbi kép külön érdekessége a résztvevők egyike által lobogtatott, „Éljen Kossuth" feliratú nemzeti színű zászló.[47] Ennek a képnek is ismert a ceruzarajz-változata.[48]

A következő számban ismét találhatunk magyar vonatkozású képeket a pesti nemzetőrség (vélhetőleg 1848. októberi) táborba szállásáról, illetve a dunántúli harcok során elfogott horvát foglyok Pestre kíséréséről.[49] Ez utóbbinak szintén ismert a ceruzarajz-változata.[50]

Ezt követően hónapokig nincs magyar vonatkozású eseményábrázolás. 1849. június 16-án a lap közli I. Ferenc József május 10-i Pozsonyba érkezésének képét.[51] (Erről az eseményről más képet nem ismerünk.)

A június 23-i szám két képet is közöl Buda ostromáról: egyet a vár magyarok által történt bombázásáról, egyet pedig a győztes rohamról. Előbbi azon kevés ábrázolás közé tartozik, amelyek Pest irányából mutatják az eseményeket.[52] Utóbbi pedig számtalan későbbi ábrázolás ősforrásának tekinthető.[53] Előbbi viszonylag

44 Uo. A ceruzás vázlatot ld. MNM TKcs T 9743.
45 MNM TKcs T 9745. Közli *Rózsa – Spira* 1973. 115. o. No. 213.
46 IZ 1848. október 28. No. 278. 281. o.
47 IZ 1849. január 6. No. 288. 4. o.
48 Ld. MNM TKcs 11806. Közli *Cennerné* 1962. I. 314. o.; *Rózsa – Spira* 1973. 216. o. No. 381.; *Márkus* 1976. 72. o.
49 IZ 1849. január 13. No. 289. 24. o.
50 MNM TKcs T 9734. Közli *Rózsa – Spira* 1973. 227. o. No. 402.; *Márkus* 1976. 77. o.
51 IZ 1849. június 19. No. 311. 373. o.
52 IZ 1849. június 26. No. 312. 388. o. Ceruzavázlatát ld. MNM TKcs T.6924.
53 IZ 1849. június 26. No. 312. 389. o. Ceruzavázlatát ld. MNM TKcs T.6925.

pontos képet ad a várról, az utóbbin a vár ábrázolása leginkább a Pink Floyd „Animals" című albumán látható gyárépületre hasonlít. Ugyanakkor itt a kivágat tekintetében igen komoly változást eszközölt a lap: a Tabán felőli falszakasz áttekintő képéből csak néhány bástya és torony maradt.[54] A június 30-i számban láthatjuk a Vár Bécsi kapuja ellen indított győztes rohamot (immár viszonylag pontos várábrázolással),[55] illetve a cs. kir. tüzérség által bombázott pesti német színház romjait.[56]

A híradások egyik legérdekesebbje az 1849. július 21-i címlap, amely Kossuth Lajos imáját mutatja be az 1849. február 26–27-i csata elesettjeinek sírjánál.[57] A dolog érdekessége, hogy Kossuth ugyan február 27-én járt a kápolnai csatatéren, de közvetlenül a csata után nem imádkozhatott az elesettek sírjánál, merthogy a csatát a magyarok elveszítették, s így a csatamező az osztrákok birtokában maradt.

Az ima szövege nem Kossuthtól származik, egy Roboz István nevű publicista írta 1849 májusában, Somogy megyében a meglehetősen dagályos szöveget, amely két szövegváltozatban, illetve kétféle német fordításban is elterjedt Magyarországon. Ez utóbbiak egyike jutott ki Lipcsébe is. Miután a cikk szerzője tudta, hogy Kossuth a kápolnai csata után nem imádkozhatott a csatatéren, az eseményt áthelyezte a gödöllői (azaz az április 6-i isaszegi csata utánra) – igaz, nála a szövegben „hideg márciusi este" szerepel. Kossuth mögött ott van Görgei Artúr, a magyar fővezér, de ott van Henryk Dembiński lengyel altábornagy is (aki Kápolnánál vezette a csatát, a tavaszi hadjáratban viszont nem vett részt.) Ott van több képviselő, köztük Madarász József, a radikálisok egyik vezére – s természetesen ott van egy lengyel lovas, és egy bécsi gyalogos legionista – utóbbi kezében a német trikolórral: „Deutschland über alles!" A kápolnai ima külföldi karrierje ezzel a híradással indul – jellemző, hogy 1849 augusztusában már egy angliai magyarbarát gyűlésen is felolvasták.[58]

Az augusztus 4-i számban ismét egy fiktív jelenettel találkozunk: Görgei Artúr vezérőrnagy megvédi az 1849. május 21-én halálosan megsebesült Heinrich Hentzi cs. kir. vezérőrnagyot a budai várba betóduló honvédek haragjától. A képnek szinte valamennyi eleme fiktív: Görgei nem hasonlít önmagára, képzeletszülte, leginkább dél-amerikai diktátorokéra emlékeztető egyenruhát visel; Hentzi egy köpcös öregember, a honvédsereg vad horda, különböző nemlétező egyenruhákba öltözve. Talán csak a kép bal szélén ácsorgó Hunyadi-huszár egyenruhája pontos – kár, hogy ez az alakulat nem volt ott a Vár bevételénél.[59] Ez a kép is komoly karriert futott be, később – némi átszerkesztéssel – számos más kiadványban is felbukkant.[60]

Már augusztus folyamán közölte a lap az aradi várőrség 1849. július 1-jei kivonulását ábrázoló képet (az eseményről ez az egyetlen ismert ábrázolás).[61] Ugyanez

54 Ennek nyomán is több ábrázolás készült, egyiküket közli *Kincses* 2010. 157. o. No. 233.
55 IZ 1849. június 30. No. 313. 408. o. Ceruzavázlatát ld. MNM TKcs T.6926.
56 IZ 1849. június 30. No. 313. 409. o. Ceruzavázlatát ld. MNM TKcs T.6923.
57 IZ 1849. július 21. No. 316. 33. o.
58 *Hermann Róbert:* Kossuth Lajos imája a kápolnai csatatéren. In: Folyamatos megújulás: Reformáció(k) tegnap és ma: A Károli Gáspár Református Egyetem 2016-os évkönyve. Szerk. *Sepsi Enikő – Deres Kornélia – Homicskó Árpád Olivér.* Studia Caroliensia. Budapest, 2017. 82–100. o.
59 IZ 1849. augusztus 4. No. 318. 65. o.
60 Egy ilyet közöl *Kincses* 2010. 160. o. No. 239.
61 IZ 1849. augusztus 11. No. 319. 84. o. Közli *Jókai – Bródy – Rákosi* 1898.

a szám hozta le Haynau pesti bevonulásának képét – tudtunkkal erről az eseményről sem készült másik ábrázolás.[62]

Szintén párhuzam nélküli a cs. kir. csapatok 1849. július 12-i székesfehérvári bevonulását megörökítő kép.[63] Ez utóbbinál azonban tudjuk, hogy a város ábrázolása egy, már 1848 előtt használatban volt, nyomatos levélpapír Székesfehérvár-látképe volt.[64]

Valahol félúton vannak az eseményábrázolás és a zsánerkép között azok az illusztrációk, amelyek Komárom 1849. évi ostromának jeleneteit mutatják be. Miután a cs. kir. csapatok 1849 nyarán és őszén nem lőtték az erődöt és a várost, ezek inkább az 1849 március-áprilisi időszakhoz köthetők. Ezek egyikén magyar bomba csap le egy osztrák ostromárokra,[65] a következőn a cs. kir. ostromtüzérség állását láthatjuk.[66] Néhány számmal később a komáromi (cs. kir.) hídfőről közöltek képet.[67]

A lap csak november 3-án közölte Görgei szőllősi (világosi) fegyverletételének képét.[68] Ez a – meglehetősen hatásvadász – ábrázolás is nagy népszerűségre tett szert; itthon először Szilágyi Sándor vette át, a „Görgei és fegyverletétele" című kötet illusztrációjaként, de aztán számos hazai és külföldi kiadványban feltűnt, sőt, órásképként is megjelent.

A lap november végén közölte a komáromi várőrség fegyverletételének képét,[69] majd a decemberi első számban egy ábrázolást Komáromról az 1848. szeptember 17-i tűzvész után.[70] A magyarországi események lecsengését mutatta a Kossuth-bankók 1849. október 18-i pesti megégetését mutató fametszet, amely a címlapon szerepelt, egy kétforintos Kossuth-bankó előlapjának képével együtt.[71]

62 Uo. 85. o.
63 IZ 1849. szeptember 1. No. 322. 133. o.
64 Eredetije birtokomban.
65 IZ 1849. október 20. No. 329. 248. o.
66 Uo. 249. o.
67 IZ 1849. november 24. No. 334. 328. o.
68 IZ 1849. november 3. No. 331. 276. o. Közli *Jókai – Bródy – Rákosi* 1898.
69 IZ 1849. november 24. No. 334. 328. o. Tévesen a világosi fegyverletétel ábrázolásaként közli *Jókai – Bródy – Rákosi* 1898.
70 IZ 1849. december 1. No. 335. 345. o.
71 IZ 1849. december 8. No. 336. 353. o. A bankóégetés ábrázoló jelenetet közli *Jókai – Bródy – Rákosi* 1898. Utóbb önálló lapon is megjelent. MNM TKcs 1952/184.

Zsánerképek, egyenruha-ábrázolások

A lap igen gazdag különböző zsáner-, illetve viseletképekben és egyenruha-ábrázolásokban. Ezek egy részének a rajzolóját is ismerjük, Philipp Felix Kanitz (1829–1904), a későbbi neves utazó és földrajztudós személyében.[72] Ezek közül hármat Rózsa György azonosított be, s ezek eredetije is fennmaradt a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában.

Az első ilyen a délvidéki szerb felkelők táborát ábrázolja.[73] Ugyanebben a számban jelent meg a magyar hadsereg különböző csapatnemeit bemutató rajz, ami bizonyosan nem szemtanúi ábrázolás, mert a képen látható jász (Jaziger) valami egészen különleges fejfedőt visel. A kép alkotója láthatólag megkínlódott a különféle alakulat-megnevezések korrekt németre fordításával (Landwehr, Bauernnationalgarde, Landsturm, Mobilnationalgarde).[74] A november 11-i szám a Jellačić vezette horvát hadsereg különböző típusait mutatja be: horvát határőrt és feleségét, előőrsön lévő határőröket, gyalogos és lovas szerezsánt.[75]

1849 májusában a lap két képet is közölt az orosz hadsereg különböző csapatnemeiről.[76] Júniusban a cs. kir. csapatok oldalán harcoló szlovák légió tisztjei jelennek meg egy, a Kanitz-féle ceruzarajzos eredetihez képest erősen átszerkesztett képen.[77] Az egyik decemberi számban immáron a tábortűz körül üldögélő szlovák legionistákat láthatunk. Az ennek alapjául szolgáló rajz is Kanitz munkája, de a közzététel során ezt is némileg átigazították.[78]

Egy júniusi szám adta közre (Kanitz rajza alapján) a magyar csikós-huszárok ábrázolását, amely talán a 13. (Hunyadi) huszárezred katonáit szándékozott megörökíteni.[79] Már júliusban jelent meg egy, a Nemzeti Múzeum előtti honvédtoborzást ábrázoló kép, amelyen a toborzószalón a szabadság szóban fordítva írták a z betűt.[80] Ugyanebben a számban a cs. kir. csapatok pozsonyi táborának ábrázolása is megjelent.[81]

Augusztusban megszaporodtak a magyar vonatkozású egyenruha-ábrázolások. A magyar tisztikar különböző típusait bemutató kép,[82] a magyar tüzérség (kissé

72 *Fehér Géza:* Kanitz Fülöp Félix „a Balkán Kolumbusa" élete és munkássága, 1829–1904. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Budapest, 1932. 16. o.

73 IZ 1848. október 28. No. 278. 276. o. „Jellachich táborából" felirattal közli *Jókai – Bródy – Rákosi* 1898.

74 Uo. 277. o. Ceruzavázlatát ld. MNM TKcs T.9735. Közli *Márkus* 1976. 88. o.

75 IZ 1848. november 11. No. 280. 312–313. o. A gyalogos és a lovas szerezsán képét közli *Jókai – Bródy – Rákosi* 1898.

76 IZ 1849. május 26. No. 308. 324–325. o.

77 IZ 1849. június 26. No. 312. 389. o. Ceruzavázlatát ld. MNM TKcs T.9719. Az eredeti rajzot közli *Rózsa – Spira* 1973. 326. o. No. 575.

78 IZ 1849. december 8. No. 336. 360. o. Ceruzavázlatát ld. MNM TKcs T.9720. Az eredeti rajzot közli *Rózsa – Spira* 1973. 325. o. No. 576.

79 IZ 1849. június 30. No. 313. 409. o. Közli *Jókai – Bródy – Rákosi* 1898. Ceruzavázlatát ld. MNM TKcs T.9733. Közli *Cennerné* 1962. I. 315. o.; *Rózsa – Spira* 1973. 281. o. No. 497.; *Márkus* 1976. 73. o.

80 IZ 1849. július 14. No. 315. 24. o.

81 IZ 1849. július 14. No. 315. 25. o.

82 IZ 1849. augusztus 4. No. 318. 72. o.

vadromantikus) ábrázolása,[83] a cs. kir. tisztikar,[84] magyar gerillák[85] következtek egymás után. A hadiesemények lezárultát mutatta, hogy decemberben már a Komárom megyei népviseletről találunk egy képet.[86]

Összegzés

A lap illusztrációs anyaga tehát komoly értéket képvisel 1848–1849 magyar ikonográfiájában. Ezt a gyűjteményt először 1898-ban, a forradalom és szabadságharc 50. évfordulóján hasznosították abban a kiadványban, amelyet Jókai Mór, Rákosi Viktor és Bródy Sándor szerkesztett. Ezt követően Rózsa György és Spira György fedezték fel újra; a 125. évfordulóra megjelent kötetükben számos illusztrációt vettek át innen.[87] Jómagam az 1848–1849 napi krónikáját tartalmazó többszerzős kötet illusztrációs anyagában hasznosítottam,[88] Spira György pedig „A pestiek Petőfi és Haynau között" című, a 150. évfordulóra megjelent kötetében közölte a budapesti tárgyú képeket;[89] de több más munkájában is használta ezt az anyagot.[90] Jómagam a komáromi vonatkozású képeket közöltem 1848–1849 komáromi ikonográfiáját közreadó kötetemben.[91]

Miután az *Illustrirte Zeitung* az 1848–1849. évi európai és magyarországi események ikonográfiájának egyik „ősforrása", a magyarországi vonatkozású ábrázolások is megérdemlik a bővebb ismertetést. Mindenesetre tanulságos, hogy a magyarországi eseményábrázolások három időszakhoz köthetők: 1848 tavaszához, az 1848 őszi válsághoz, illetve az 1849 májusától Komárom megadásáig terjedő időszakhoz. (Ezen belül Buda ostromáról öt képet is találhatunk.) A Batthyány-kormány időszaka lényegében képi reprezentáció nélkül maradt, akárcsak az 1848–1849 téli és az 1849 tavaszi hadjárat időszaka.

A helyszínek közül (ideértve az eseményábrázolásokat is) egyértelműen Budapest és Komárom emelkedik ki, ezeken kívül egyedül Pozsonynak jutott két ábrázolás. Érdekes az is, hogy mennyire alulreprezentáltak a magyar politikusok: Batthyány Lajost vagy kormányának tagjait (leszámítva Kossuthot) egyáltalán nem örökítette meg a lap, noha többségükről – Franz Eyblnek köszönhetően – már 1848 előtt rendelkezésre állt jó minőségű arckép.

83 IZ 1849. augusztus 11. No. 319. 84. o.
84 IZ 1849. augusztus 11. No. 319. 85. o.
85 IZ 1849. november 3. No. 331. 276. o.
86 IZ 1849. december 1. No. 335. 345. o.
87 *Rózsa – Spira* 1973.
88 1848–1849. A szabadságharc és forradalom története. Szerkesztette, az előszót és a kronológiát írta Hermann Róbert. Írták: *Bona Gábor – Csikány Tamás – Dobszay Tamás – Estók János – Fónagy Zoltán – Hermann Róbert – Kedves Gyula – Pelyach István – Urbán Aladár – Zakar Péter.* Budapest, 1996.
89 *Spira György:* A pestiek Petőfi és Haynau között. Budapest, 1998.
90 Pl. *Spira György:* A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországán. Budapest, 1980.
91 *Hermann Róbert:* Komáromi csataképek, 1848–1849. Képes album a szabadságharc 170. évfordulójára. Komárom, 2019.

Irodalomjegyzék

Cennerné 1962.
Magyarország történetének képeskönyve, 896–1849. I. k. Szerk. *Cennerné Wilhelmb Gizella*. Budapest, 1962.

Jókai – Bródy – Rákosi 1898.
Ezernyolczszáznegyvennyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz története képekben. Szerk. *Jókai Mór – Bródy Sándor – Rákosi Viktor*. Budapest, 1898. (Reprint kiadás. Az utószót írta *Csorba László*. Budapest, 1991., 1998.)

Kincses 2010.
Kincses Katalin Mária: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc korabeli ábrázolásokon. Politikai és hadi eseményekről készült metszetek és litográfiák. A Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének műtárgykatalógusa. – Die Revolution und der Freiheitskampf 1848/49 auf zeitgenössischen Darstellungen. – Schnitte und Litographien über politische und Kriegsereignisse. – Kunstobjektkatalog der Kunsthistorischen Sammlung des Kriegshistorischen Museums. Budapest, 2010.

Kincses – Hermann 2012.
Hermann Róbert – Kincses Katalin Mária: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc korabeli ábrázolásokon. II. Arcképek és zsánerképek. A Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének műtárgykatalógusa. – Die Revolution und der Freiheitskampf 1848/49 auf zeitgenössischen Darstellungen. – Porträts und Genrebilder. – Kunstobjektkatalog der Kunsthistorischen Sammlung des Kriegshistorischen Museums. Budapest, 2012.

Márkus 1976.
Márkus István: Forradalom és szabadságharc, 1848–49. Budapest, 1976.

Rózsa – Spira 1973.
Rózsa György – Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével. Budapest, 1973.

Képmelléklet
Személyek

Petőfi Sándor és Vasvári Pál

József Bem altábornagy és Henryk Dembiński altábornagy

Kossuth Lajos és Perczel Mór vezérőrnagy

Görgei Artúr vezérőrnagy
és Klapka György vezérőrnagy

Alfred zu Windisch-Grätz herceg, tábornagy
és Josip Jellačić báró, táborszernagy

Ludwig Welden báró, táborszernagy
és Karl Zeisberg vezérőrnagy

Franz Schlik gróf, altábornagy
és Heinrich Hentzi vezérőrnagy

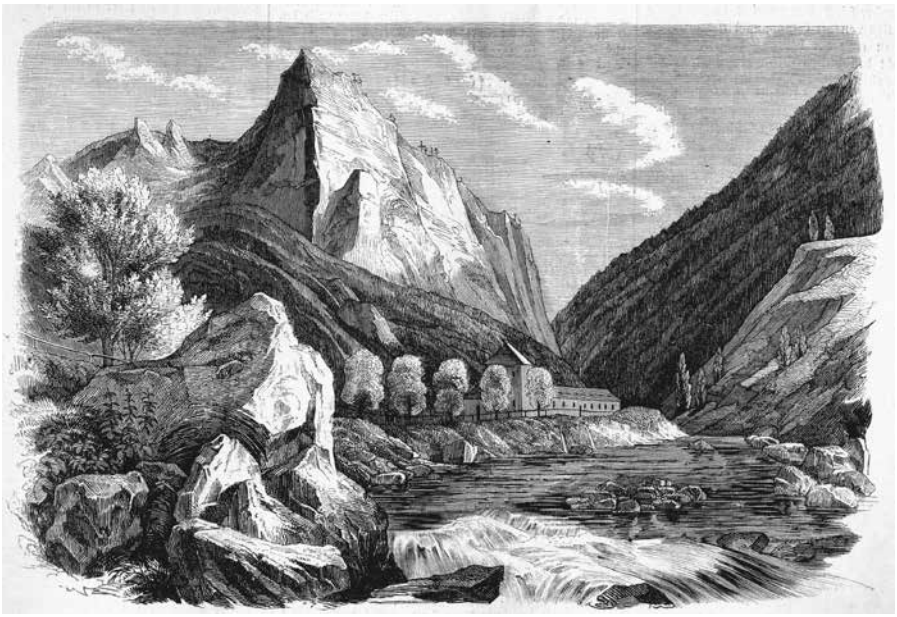

Julius Haynau báró, táborszernagy
és Ludwig Wohlgemuth báró, altábornagy

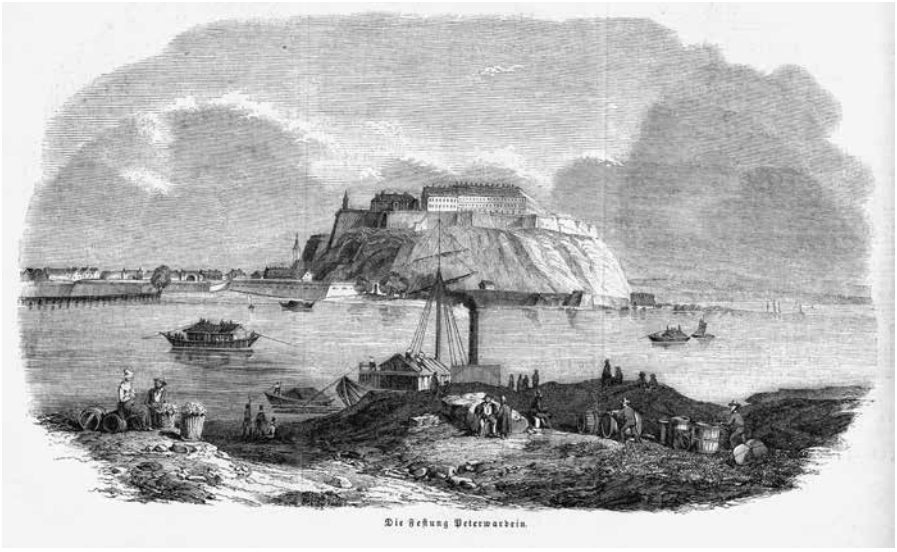

Đorđe Stratimirović, Stevan Knićanin vezérőrnagy
és Ivan Fjodorovics Paszkevics herceg, tábornagy

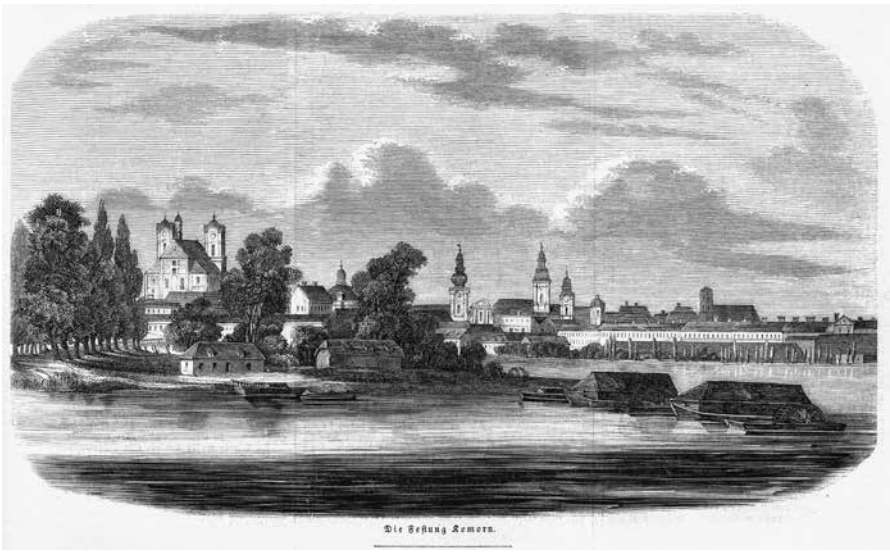
Táj- és településképek, térképek

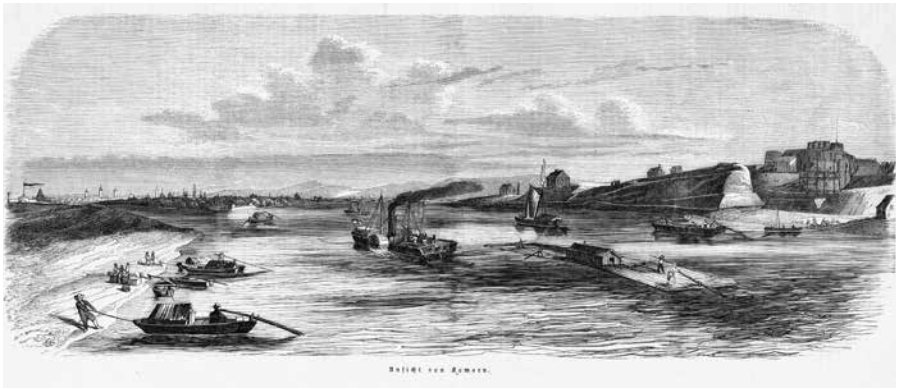
A Mehádia mellett lévő Herkulesfürdő látképe

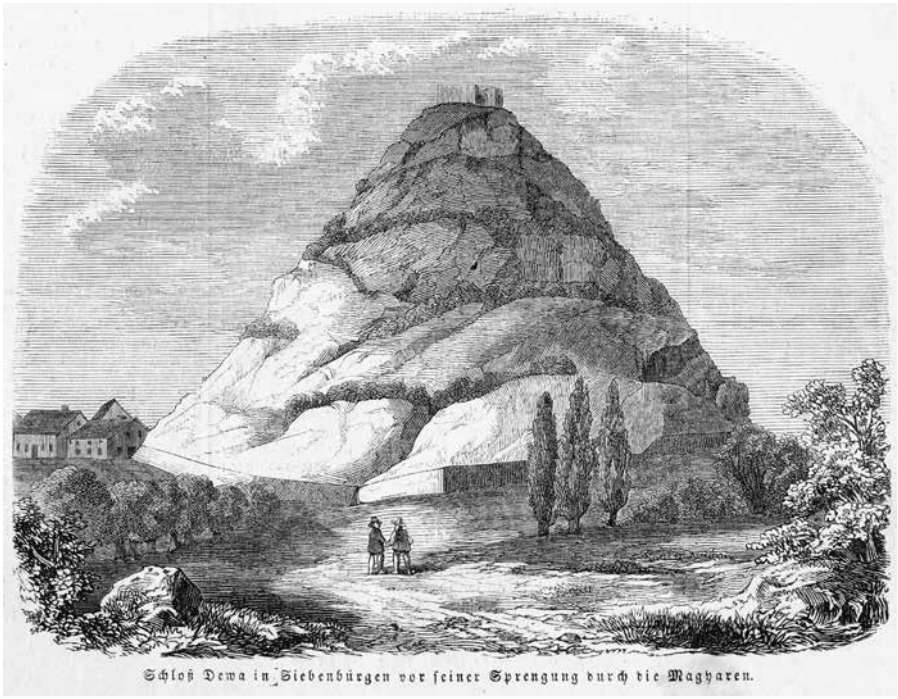
Pétervárad látképe

Komárom erődje

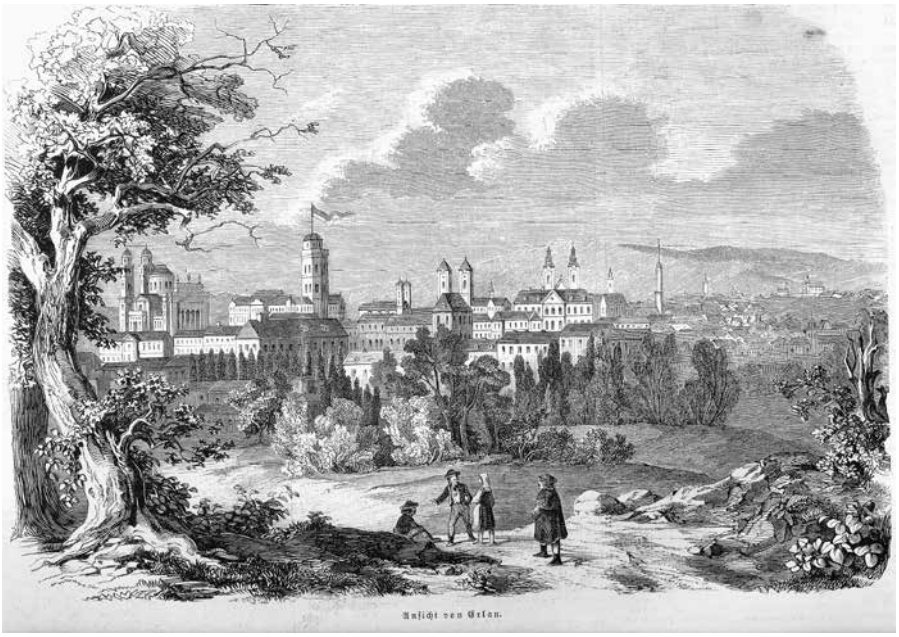
Komárom látképe

A dévai sziklavár az 1849. augusztusi felrobbanása előtt

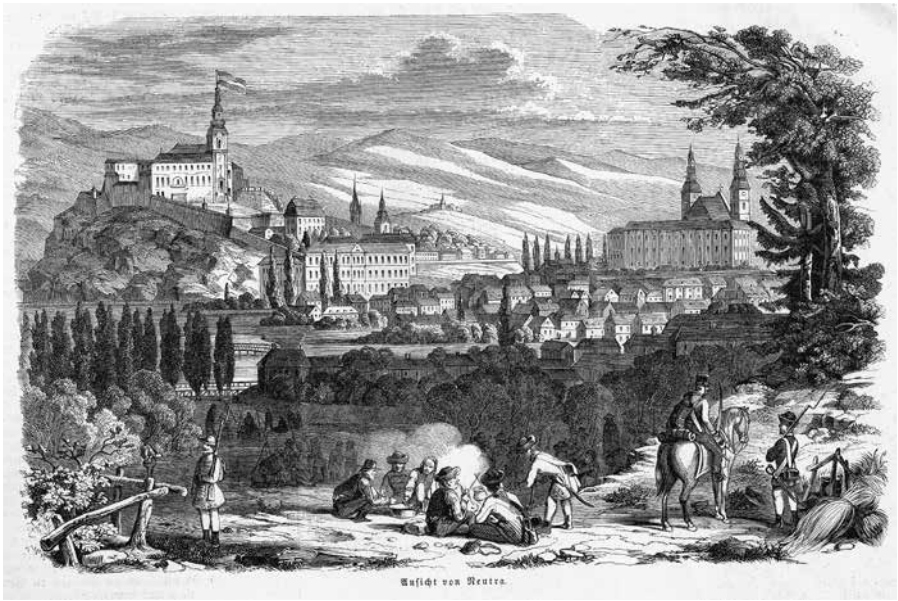
Marosvásárhely látképe

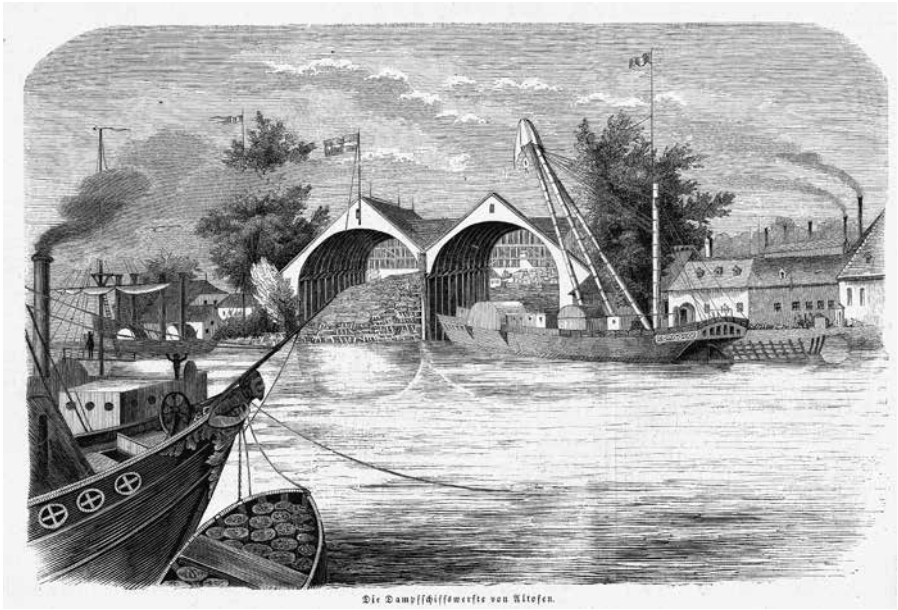
Eger látképe

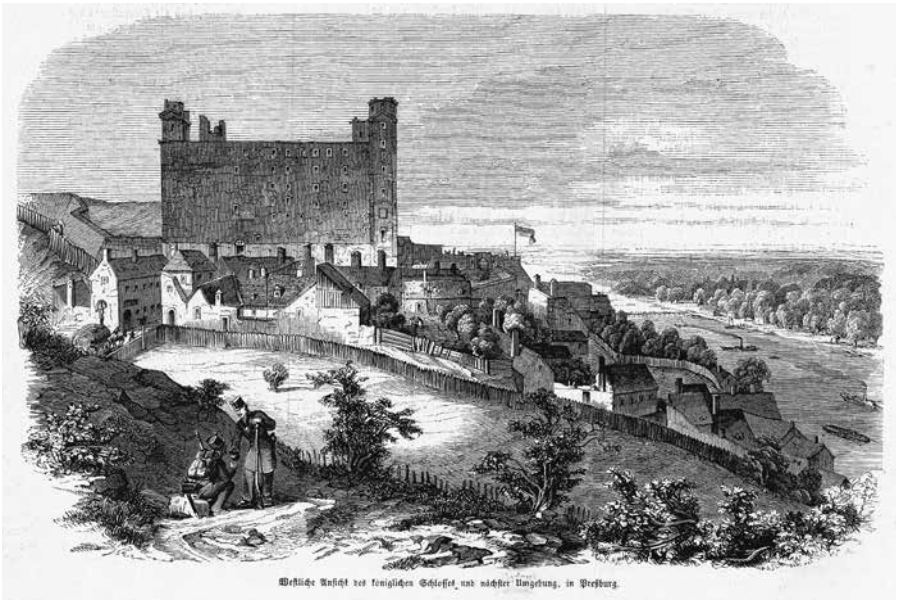
Győr látképe

Nyitra látképe

Az óbudai hajógyár

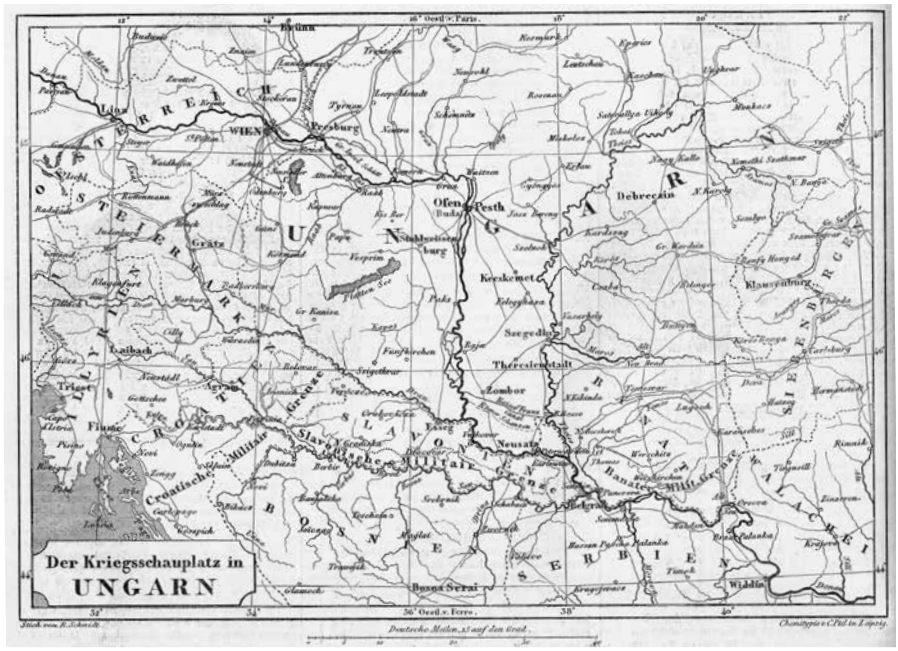

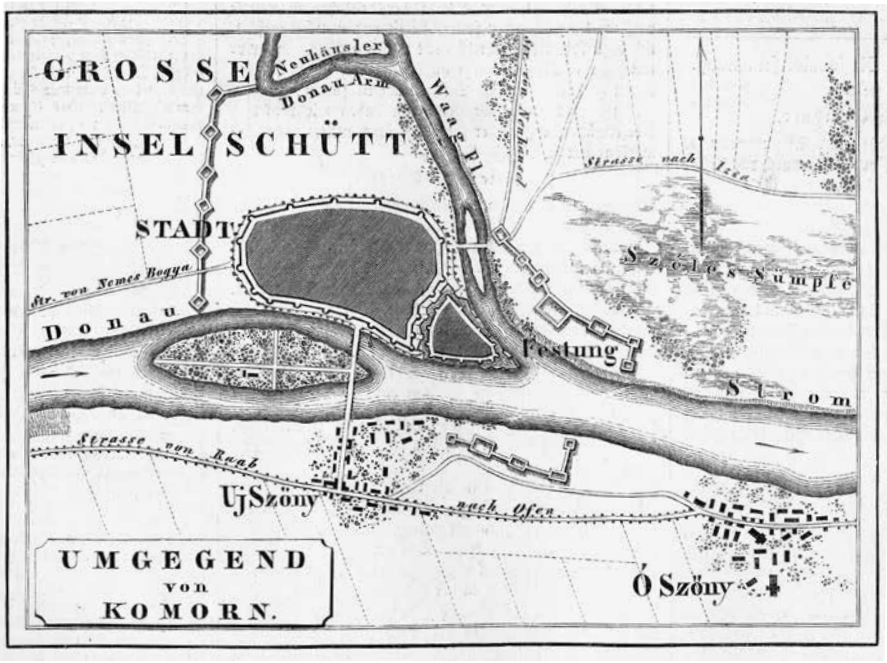
Pozsony látképei

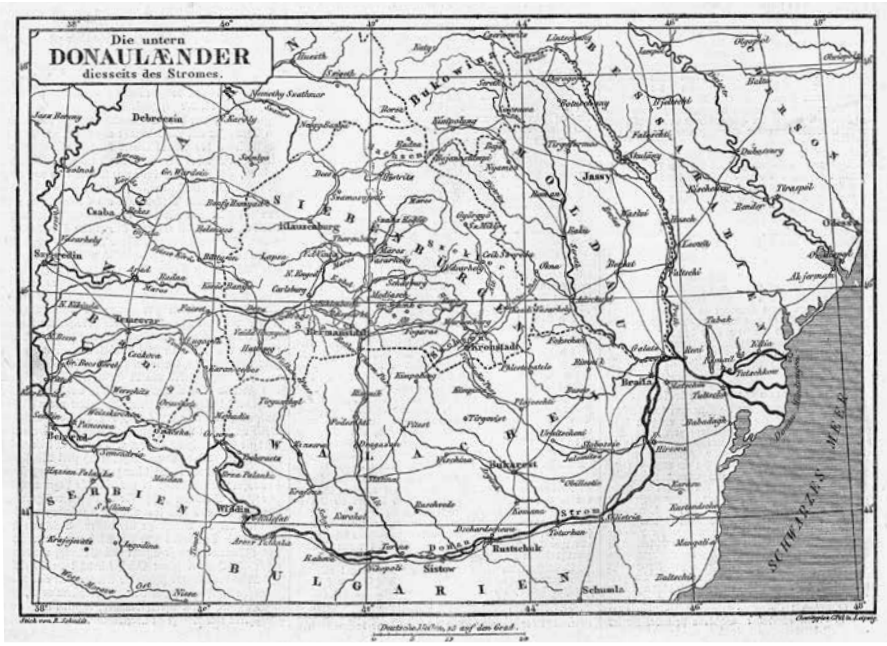
Temesvár látképe

A magyar hadszíntér

Komárom és környéke

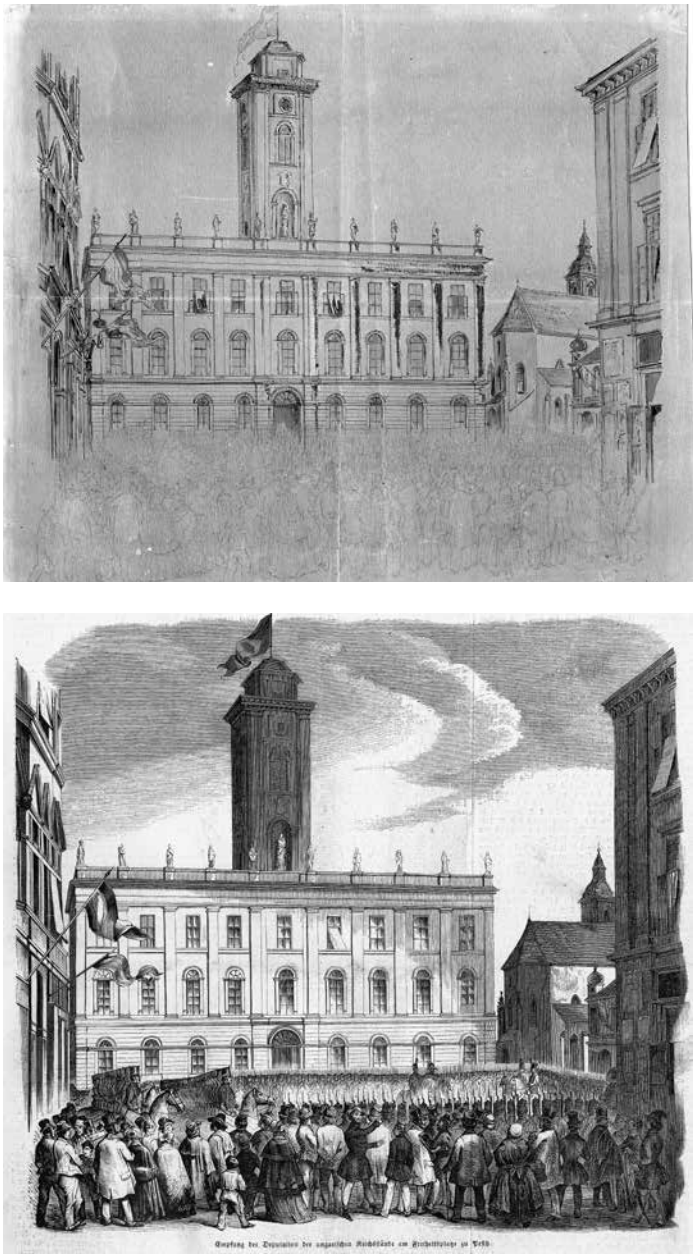

Erdély és a dunai román fejedelemségek

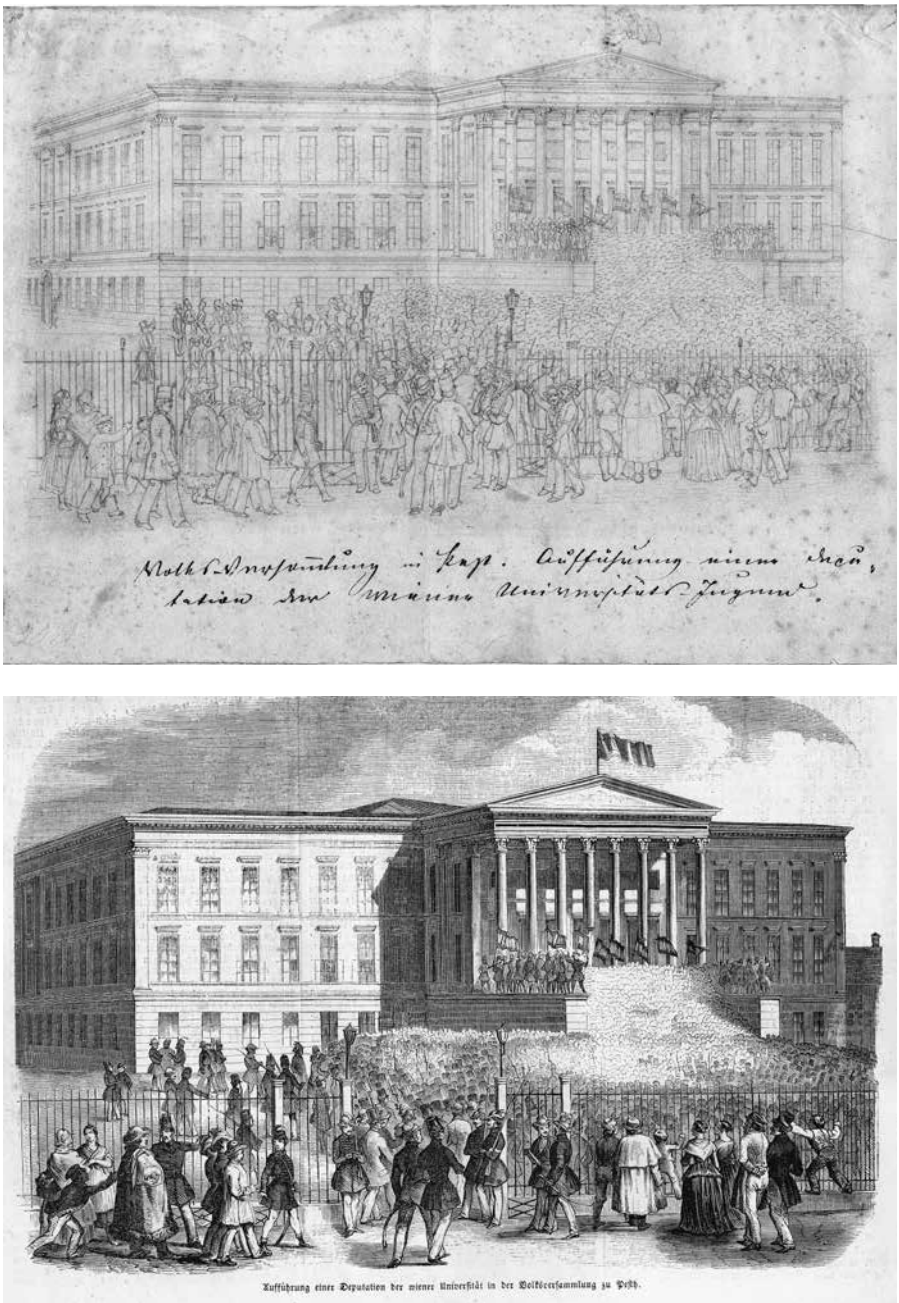
Táj- és településképek, térképek

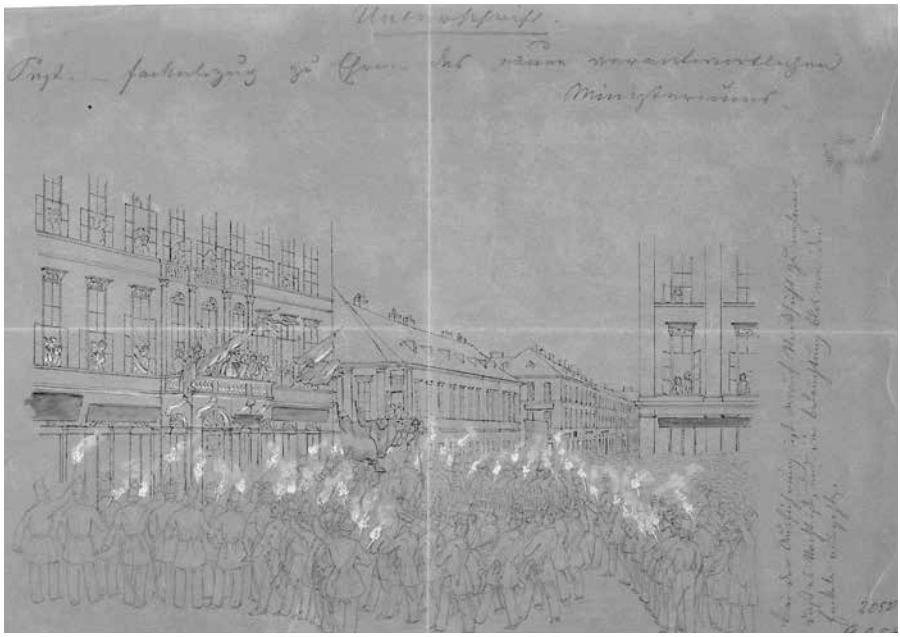
A nyomtatványok szétosztása a Landerer és Heckenast nyomdánál 1848. március 15-én

A pozsonyi országgyűlés küldöttségének fogadása a pesti Városházánál 1848. március 19-én

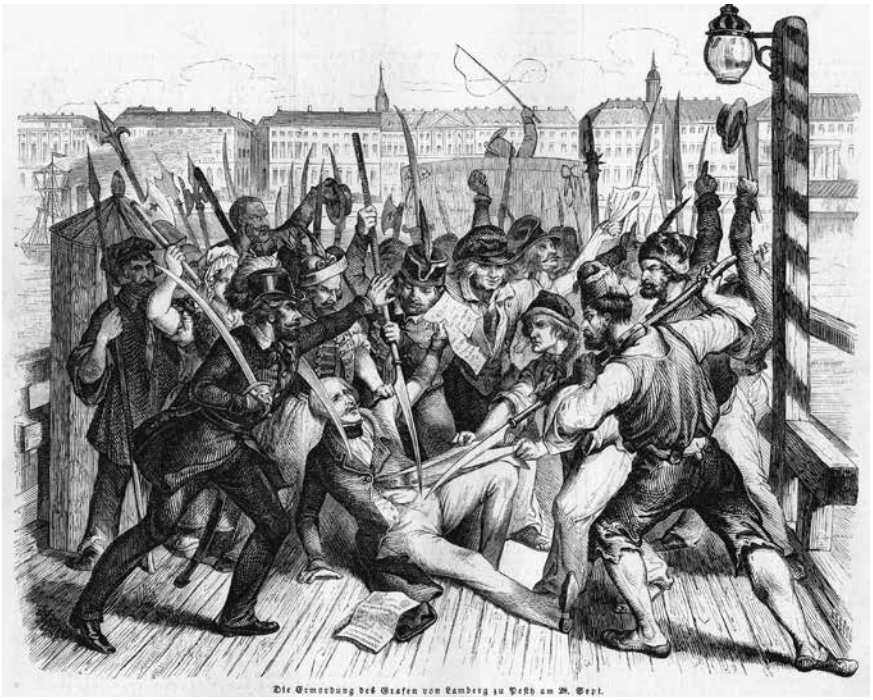
A bécsi egyetemisták küldöttségének búcsúztatására a Nemzeti Múzeumnál 1848. április 6-án rendezett nagygyűlés

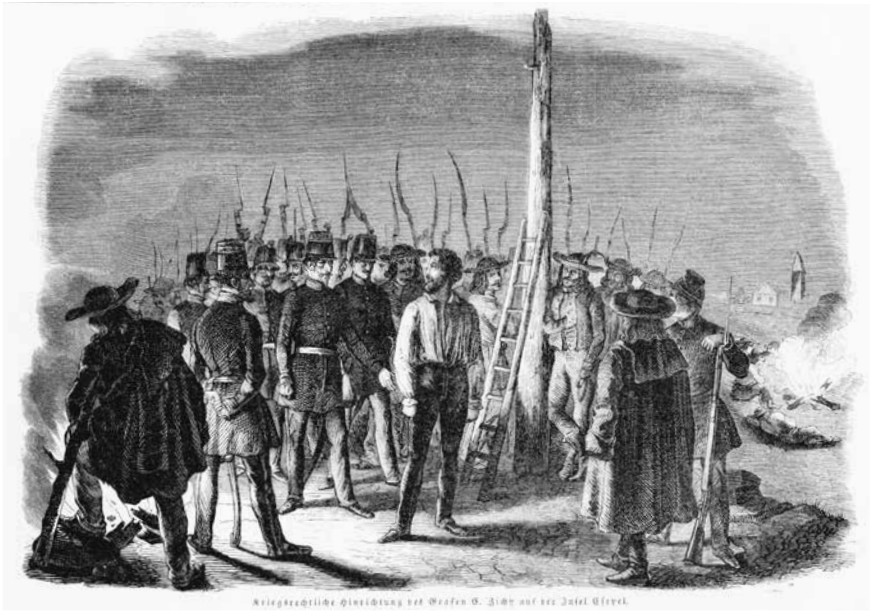
Fáklyásmenet a Batthyány-kormány köszöntésére 1848. április 14-én

Komárom látképe az 1848. szeptember 17-i tűzvész után

Lamberg Ferenc altábornagy meggyilkolása 1848. szeptember 28-án

Zichy Ödön gróf kivégzése 1848. szeptember 30-án a Csepel-szigeti Lórév községben

Kossuth Lajos toborzóbeszédet mond Szegeden 1848. október 4-én

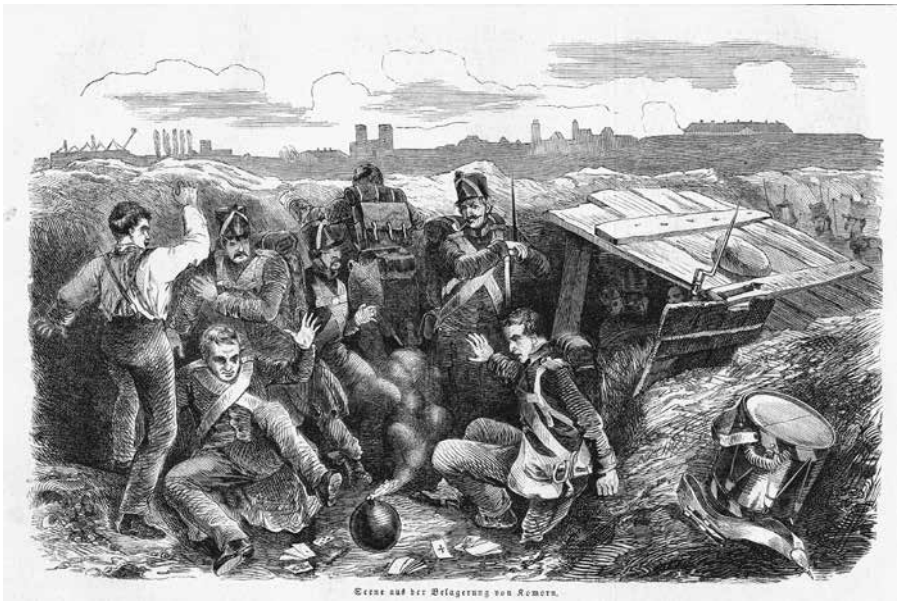
Horvát hadifoglyok Pestre kísérése 1848 októberében

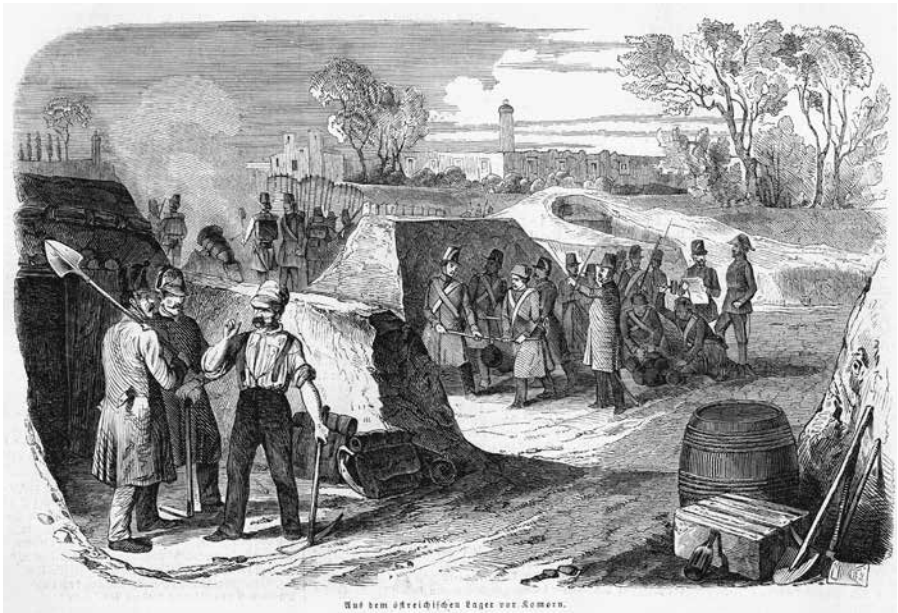

A pesti nemzetőrség kiindulása 1848 október elején

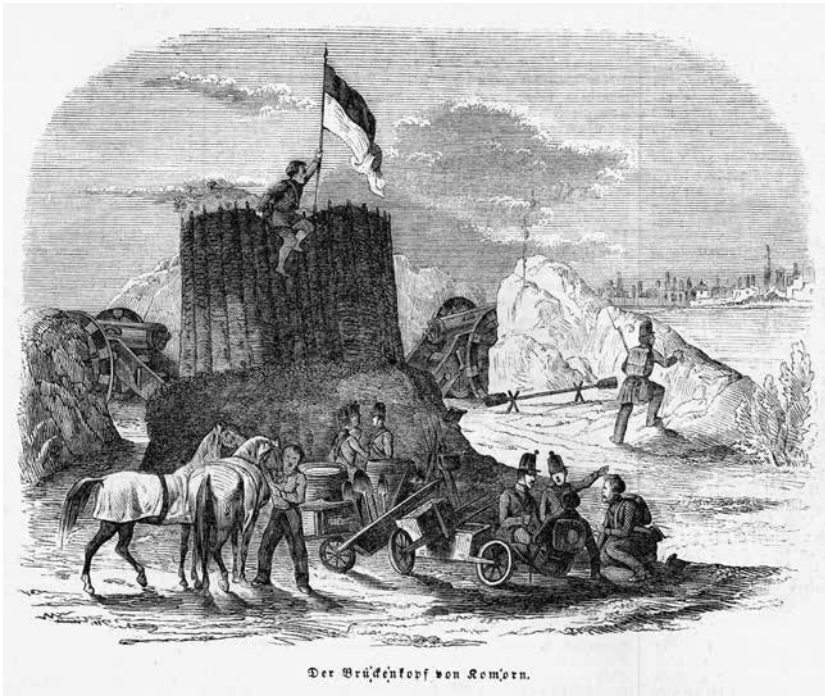

Kossuth Lajos meg nem történt imája a kápolnai csatatéren 1849. február 27-én

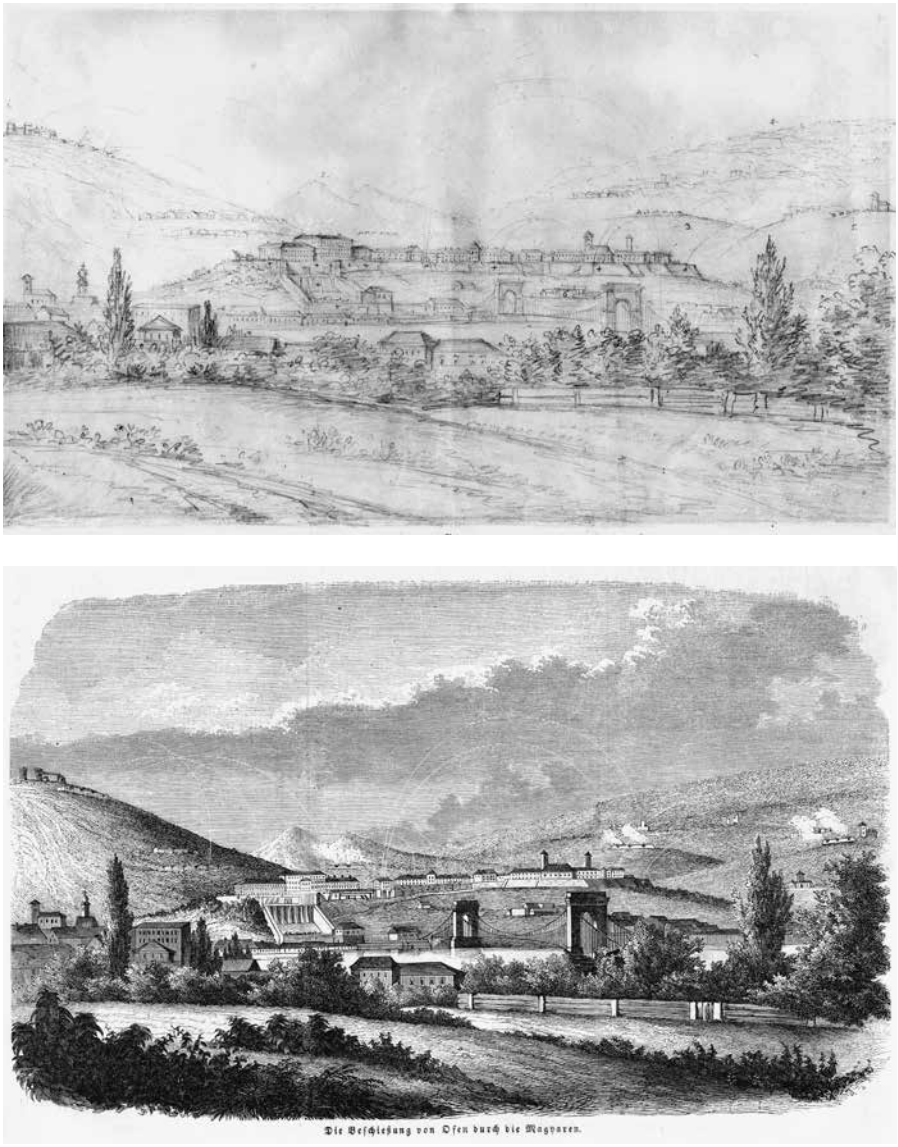
Jelenetek Komárom 1849. március–áprilisi ostromából

A komáromi hídfő 1849 áprilisában

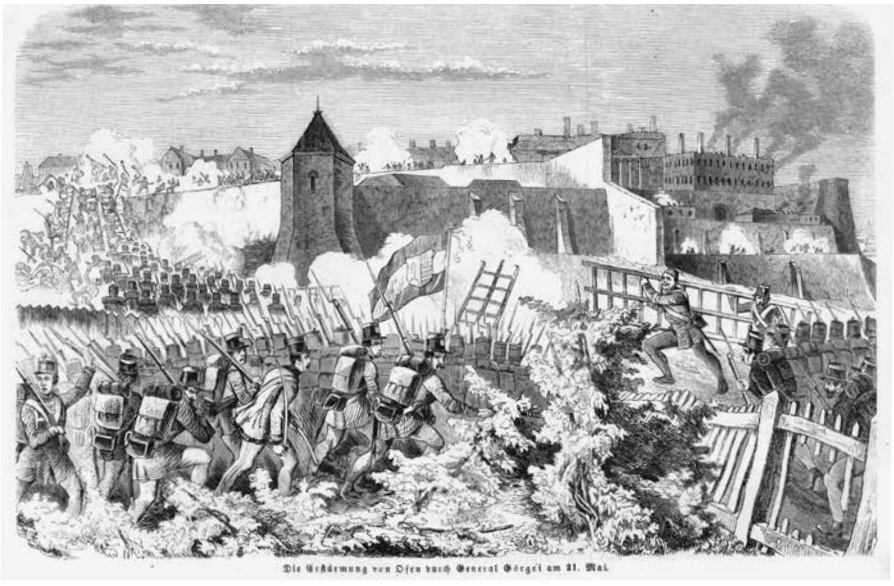

I. Ferenc József bevonul Pozsonyba 1849. május 10-én

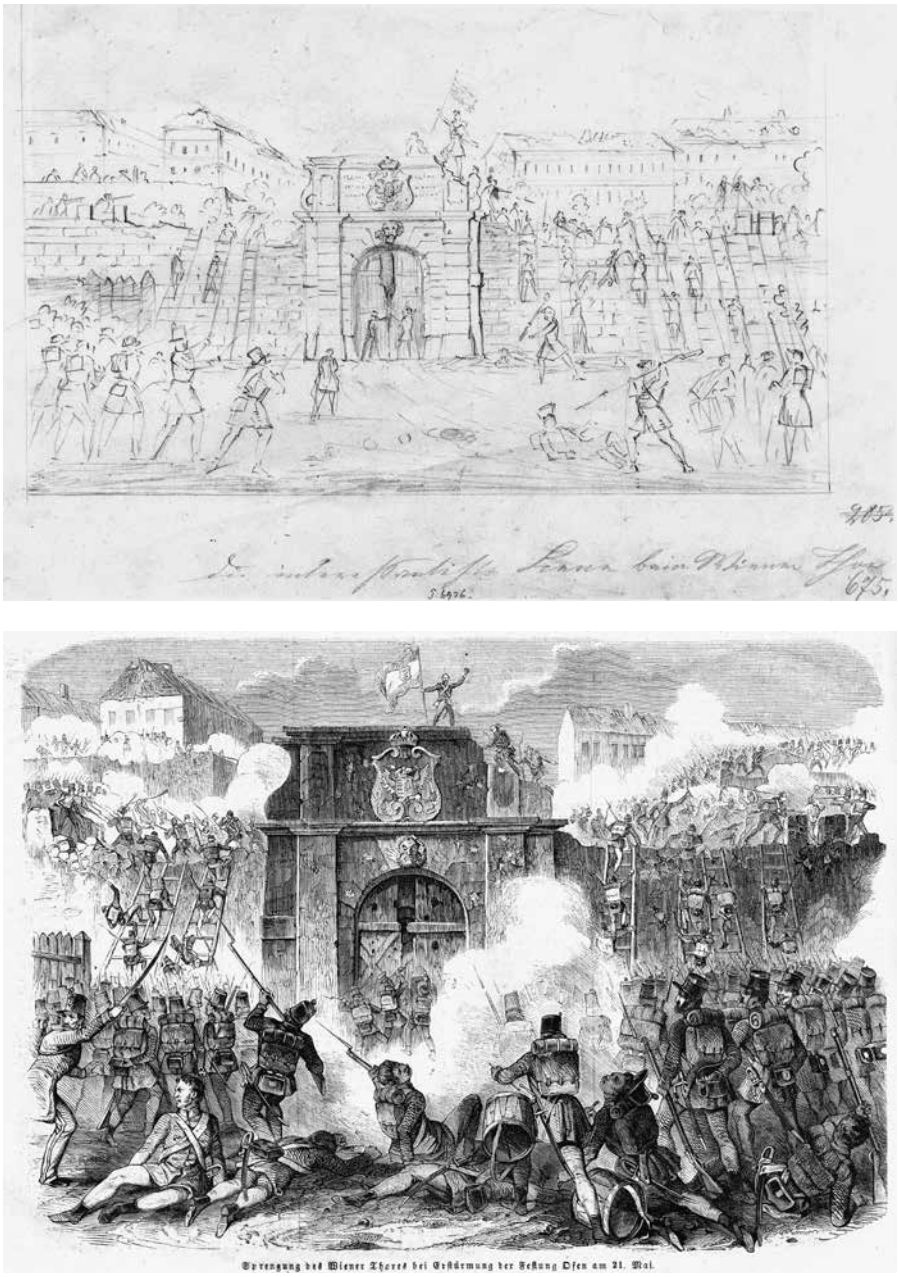

A magyar tüzérség bombázza a budai várat 1849 májusában

Buda megrohanása 1849. május 21-én

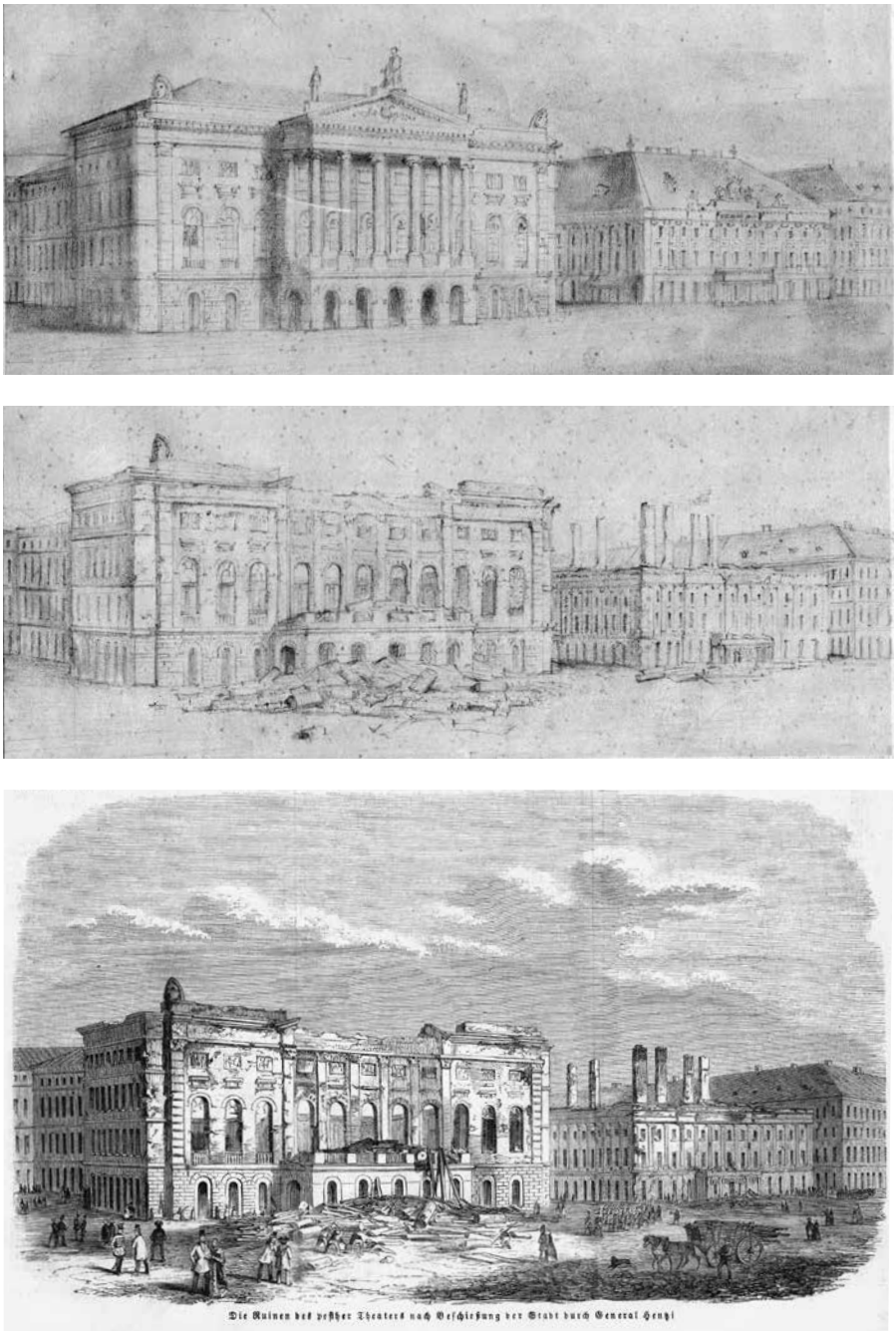
A budai vár Bécsi kapujának megrohanása 1849. május 21-én

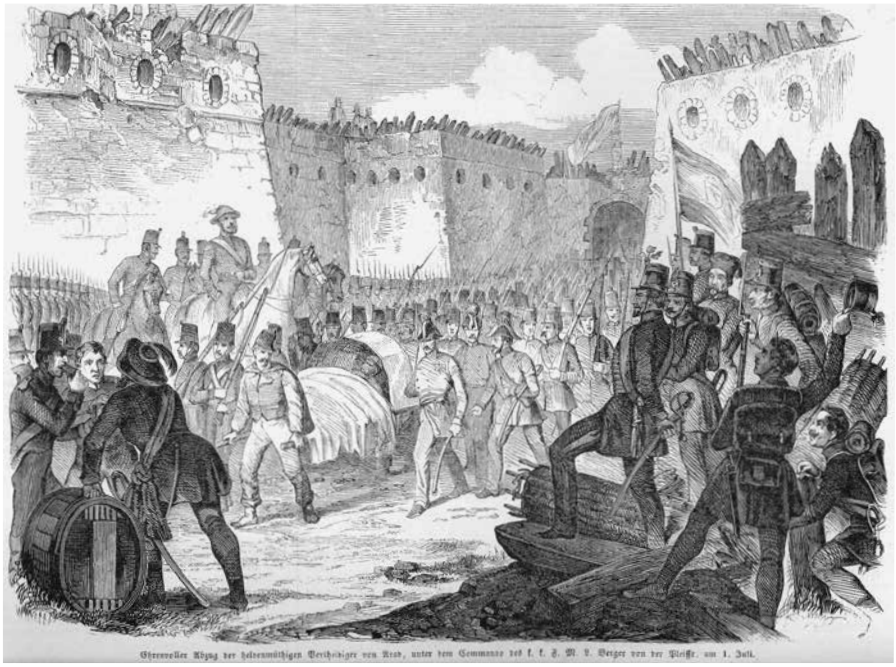
Görgei Artúr megvédi a haldokló Heinrich Hentzi vezérőrnagyot a budai várat elfoglaló honvédek haragjától 1849. május 21-én

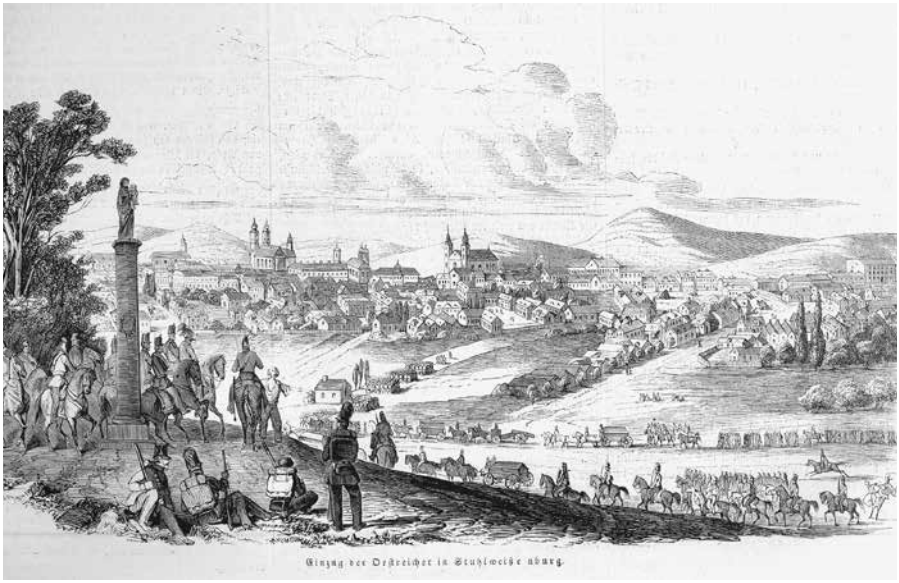
A cs. kir. csapatok tábora Pozsonynál 1849 május-júniusában

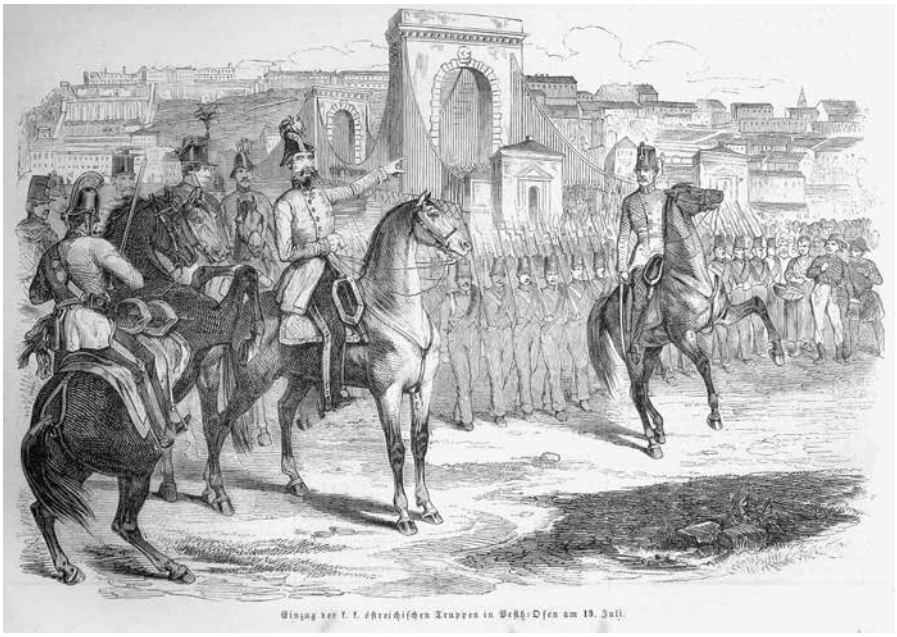
A Hentzi által lövetett pesti német színház romjai Buda ostroma után

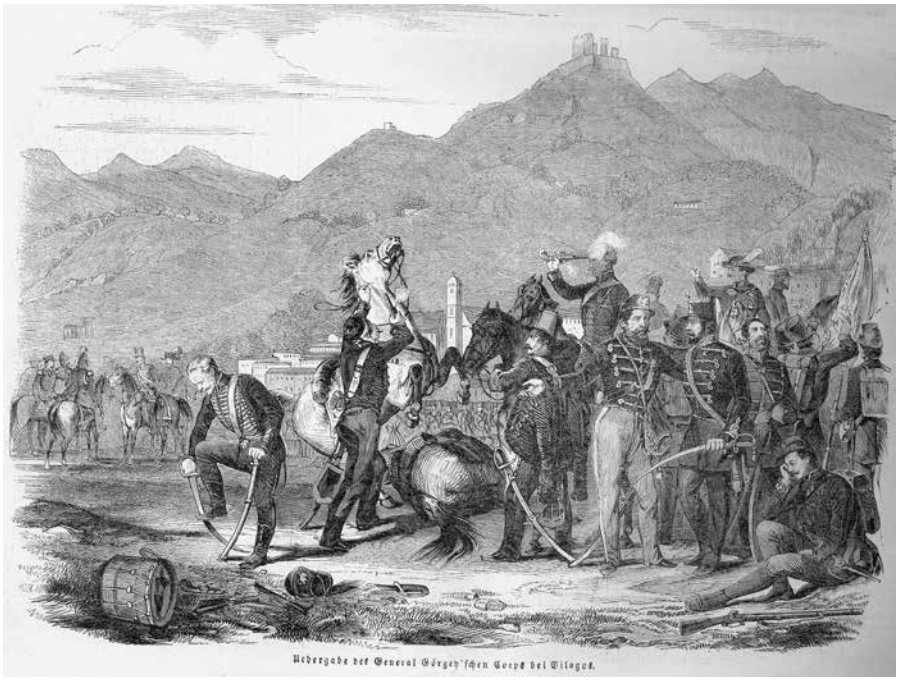
Az aradi cs. kir. helyőrség kivonulása 1849. július 1-jén

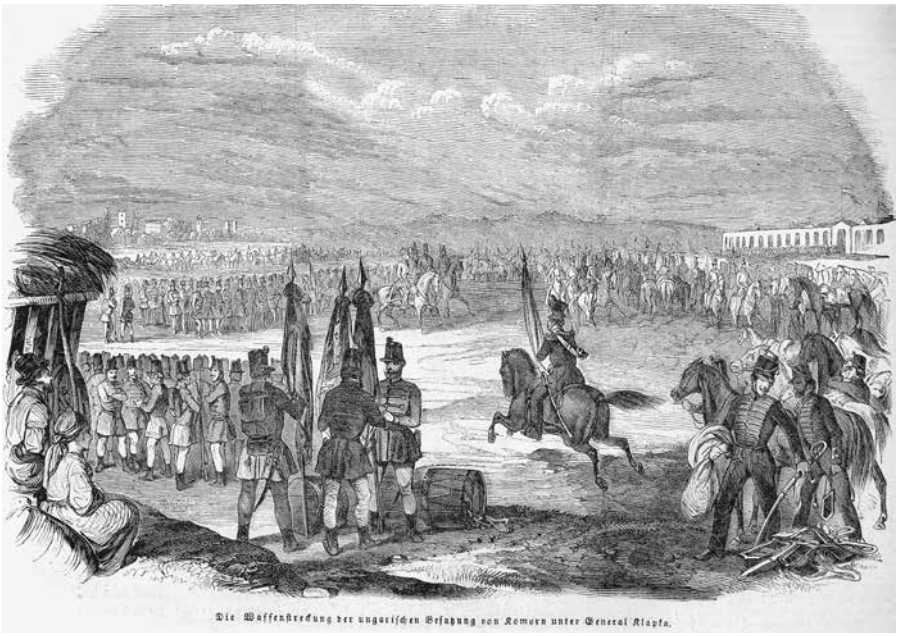
A cs. kir. III. hadtest csapatai elfoglalják Székesfehérvárat 1849. július 12-én

Julius Haynau cs. kir. táborszernagy bevonulása Budapestre 1849. július 19-én

Görgei Artúr feldunai hadserege leteszi a fegyvert Szőllősnél (Világosnál) 1849. augusztus 13-án

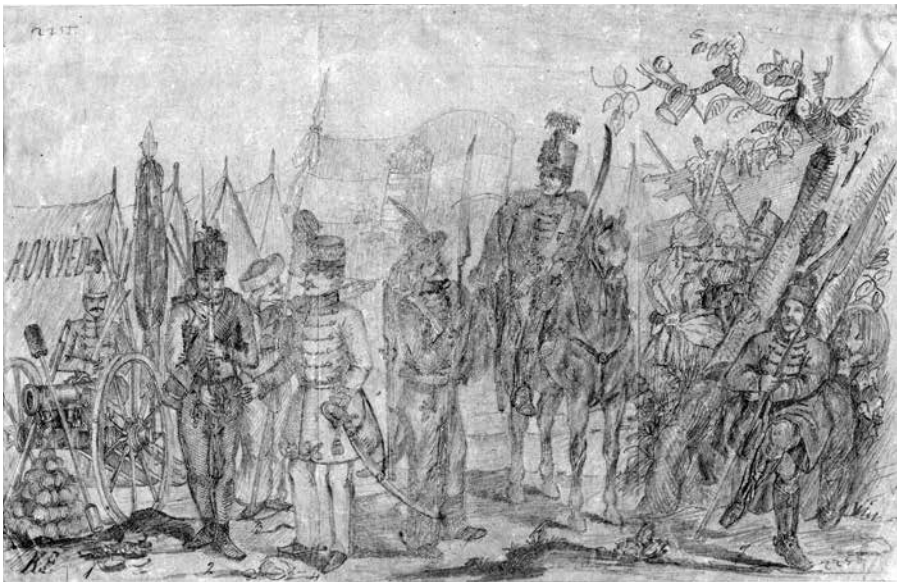

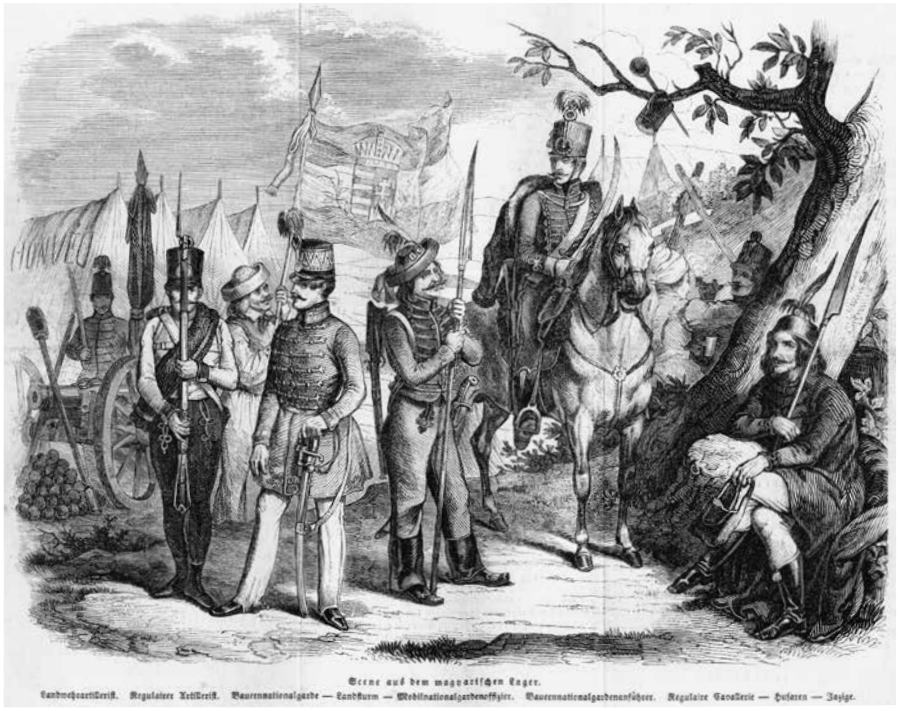
A komáromi magyar hadsereg kapitulációja 1849 októberében

A begyűjtött Kossuth-bankók elégetése Pesten 1849. október 18-án

Zsánerképek, egyenruha-ábrázolások

Jelenet a magyar hadsereg táborából: honvédtüzér, sorgyalogos, paraszt nemzetőr, honvédtiszt, mozgó nemzetőr, huszár, (takarásban:) tüzér és sorgyalogos, jász nemzetőr

Jelenet a szerb felkelők táborából

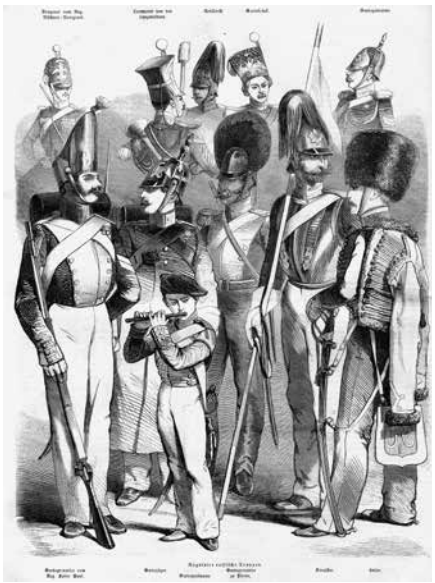

A horvát hadsereg alakulatai: horvát népfelkelő és felesége, szerezsán

A horvát hadsereg alakulatai: határőr gyalogos és lovas szerezsán

Az orosz hadsereg típusai:

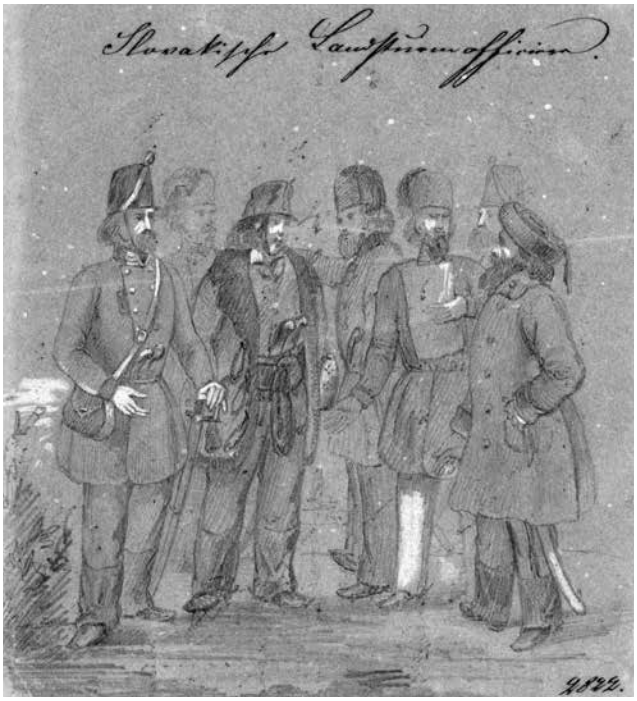
1. *Balról jobbra. Felső sor: Dragonyos a nyizsnij-novgorodi ezredből, dzsidás trombitás, tüzér, kozák és csendőr a gárdahadtestből. Alsó sor: gránátos, vadász, sípos és lovas gránátos a gárdahadtestből, vértes, huszár.*
2. *Felső sor: Cserkesz szolgálati ruhában, baskír, kaukázusi kozák. Alsó sor: Lesgir (dagesztáni lovas), doni kozák, cserkesz díszegyenruhában, krími tatár, kaukázusi kozák, uráli kozák.*

A cs. kir. hadsereg tisztikara: honvédtiszt, cs. kir. tüzértiszt, gyalogos tiszt, huszártiszt, dragonyos tiszt, vadász törzs- és segédtiszt, dzsidástiszt, stájer lövésztiszt

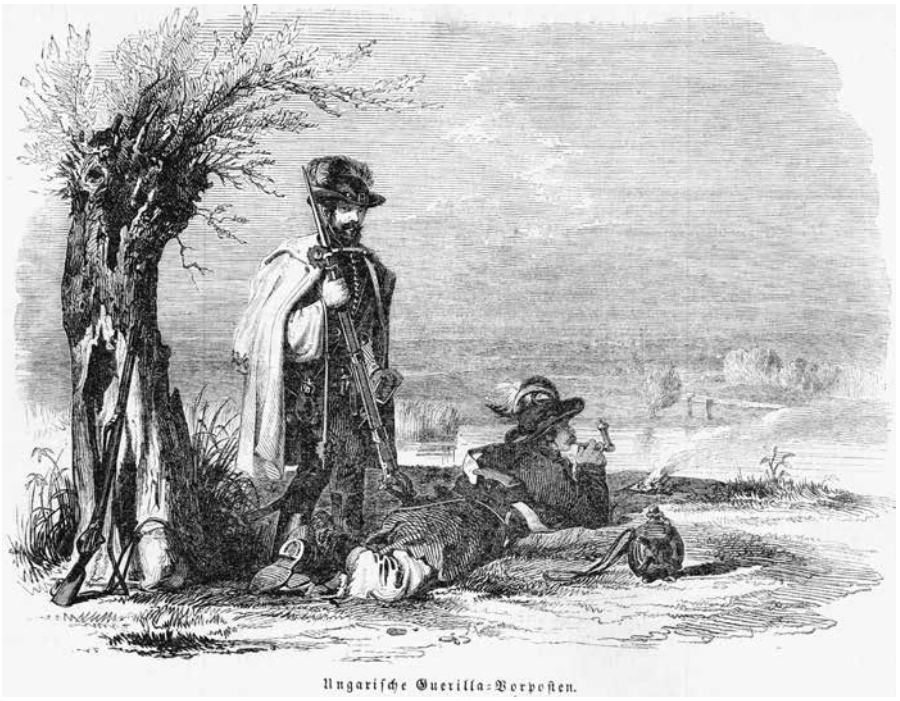

A cs. kir. csapatok oldalán harcoló szlovák légió legénysége és tisztikara

A cs. kir. csapatok oldalán harcoló szlovák légió legénysége és tiszti-kara

Magyar gerilla előőrs

Magyar tisztek: gyalogos és tüzértiszt

Magyar tüzérség

Honvédtoborzás a Nemzeti Múzeum előtt

A magyar hadsereg csikós-huszárai

Komárom megyei népviselet

Images in Leipzig's *Illustrirte Zeitung* Presenting the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848–1849

Hungary's Revolution and War of Independence in 1848–1849 were closely connected to the question of internal reform in the Austrian Empire, to changes in Great Power relationships, and to the cause of German unity, a much-followed issue impacting the politics of Europe generally. In some degree, they were also linked to unification in Italy. The war waged in Hungary from September 1848 until October 1849 was the most intense military conflict of the age, and the one that involved the largest number of people. Occurring in parallel with it, hostilities in Italy and during the German-Danish war of 1848–1851 over the duchies of Schleswig and Holstein were punctuated by frequent armistices. In Hungary on the other hand, military operations continued without a break for more than a year. Ultimately, there was outside intervention in Hungary, by the army of Tsarist Russia.

Reaction to all this was greatest in the German-speaking territories, because of the Austrian-Hungarian relationship and because of the connections this had to the German question. Brought out in Leipzig, in 1848 and 1849 the periodical *Illustrirte Zeitung* devoted a number of articles to what was happening in Hungary. Each number of the weekly paper,

which had been published since 1843, carried a significant amount of illustrative material, and in 1848–1849 featured a cartoon each week dealing with contemporary developments.

In 1848–1849, the paper addressed events in Hungary in articles that sometimes featured on its front page. Because of the country's isolation, these pieces relied increasingly on official Austrian military communiqués, as well as on somewhat more reliable reports published in the Austrian press. Making it to the front page was not easy, since subject-matter sufficient for this was offered by the issue of German unity (up until April 1849) and by the revolutions that broke out in different parts of Germany in defence of the Frankfurt Constitution (up until the end of June 1849), not to mention the conflict over Schleswig-Holstein, military developments in Italy, and the French Second Republic's intervention in Rome in support of the Pope.

The paper published approximately hundred illustrations depicting participants, locations, or happenings from the Hungarian Revolution and War of Independence, including a good number of genre pictures. These are especially valuable for showing particular events, e.g. Francis Joseph's visit to Győr in May 1849, the capitulation of Arad, and the Austrians' occupying of Székesfehérvár and Pest-Buda in July 1849. To the best of our knowledge, only in Leipzig's *Illustrirte Zeitung* did pictures of those events appear. They are featured in the present study.

Bilder aus der Leipziger Illustrirten Zeitung über die ungarische Revolution und den Freiheitskampf von 1848/49

Die ungarische Revolution und der daraus hervorgehende Freiheitskampf standen in engem Zusammenhang mit der inneren Reform des Kaisertums Österreich, der Entwicklung seiner Großmachtstellung, der Frage der deutschen Einheit, die die gesamte europäische Politik betraf und interessierte, und waren auch mehr oder weniger mit dem Vereinigungsprozess in Italien verbunden. Von September 1848 bis Oktober 1849 war Ungarn Schauplatz eines ausgedehnten Krieges, des intensivsten militärischen Konflikts jener Zeit, welcher die größten Massen mobilisierte: Der Parallelkrieg in Italien und der deutsch-dänische Krieg um die schleswig-holsteinischen Herzogtümer wurden durch häufige Waffenstillstände unterbrochen. In Ungarn hingegen gab es mehr als ein Jahr lang fortwährend Militäroperationen. Schließlich kam es in Ungarn auch zu einem ausländischen Eingriff, der Intervention der Armee des zaristischen Russlands.

Aufgrund der österreichisch-ungarischen Beziehungen und ihrer Verknüpfung mit der deutschen Frage war das Echo im deutschsprachigen Raum am stärksten. Die in Leipzig erscheinende Illustrirte Zeitung widmete in den Jahren 1848/49 den ungarischen Ereignissen mehrere Artikel. Jede Ausgabe des seit 1843 erscheinenden illustrierten Wochenblattes brachte eine beträchtliche Anzahl von Illustrationen, und in den Jahren 1848/49 wöchentlich eine Karikatur zum Zeitgeschehen.

Weiterhin berichtete die Zeitung in einer Reihe von Titelgeschichten und Artikeln über die ungarischen Ereignisse. Aufgrund der Isolation des Landes stützten sich diese zunehmend auf die offiziellen österreichischen Kriegsberichte, sowie die etwas zuverlässigeren Nachrichten der österreichischen Zeitungen. Es auf die Titelseite zu schaffen war alles andere als einfach, denn die Frage der deutschen Einheit bis April 1849 und die Revolutionen

zur Verteidigung der deutschen Reichsverfassung bis Ende Juni waren an sich schon Thema genug, ganz zu schweigen vom Konflikt in Schleswig-Holstein, dem Krieg in Italien oder der französischen Intervention in Rom.

In der Zeitschrift wurden etwa 100 Abbildungen veröffentlicht, die die Teilnehmer, die Schauplätze oder Ereignisse der ungarischen Revolution und des Freiheitskampfes darstellen, aber es finden sich auch mehrere Genrebilder darunter. Was sie besonders wertvoll macht, ist die Tatsache, dass wir von bestimmten Ereignissen – z. B. der Besuch von Kaiser Franz Joseph in Győr (Raab) im Mai 1849, die Kapitulation von Arad, die Besetzung von Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) und Budapest im Juli 1849 – nur die Abbildungen kennen, die in der Zeitschrift erschienen sind. Die vorliegende Studie stellt diese Illustrationen vor.

Pallos Lajos

A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI MARNO HEGYITARACKOS OSZTÁLY KÜZDELMEI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN A SÍNAI-FÉLSZIGETEN ÉS PALESZTINÁBAN[1]

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának jelvénygyűjteménye 1994-ben egy különleges, zománcozással és festéssel dekorált ezüst jelvénnyel gyarapodott.[2] Az ókori Egyiptomot idéző motívumokkal díszített jelvényen a rajta lévő évszám és egy löveg jelezte, hogy a műtárgy az első világháborúhoz köthető. A jelvény felirata tette lehetővé katonai csapatjelvényként való azonosítását.

A jelvény mezője sivatagi tájat ábrázol, horizontján a felkelő Nappal, jobbra piramisokkal és pálmafákkal, balra pedig egy hegyitarackkal. A mező bal felső sarkában a török Vasfélhold kitüntetés, másképp oszmán császári Hadiérem (Harp Madalyasi),[3] jobb felső sarkában a német Vaskereszt jelvénye. A jelenet felett zöld zománcos mezőben az alakulat német nyelvű megnevezésének kezdőbetűi olvashatók: „K. u. K. G. H. D. v. M.", azaz Kaiserliche und Königliche Gebirgshaubitzdivision von Marno (császári és királyi Marno hegyitarackos osztály). Ez a tüzéralakulat

A Marno őrnagy vezette császári és királyi hegyitarackos osztály jelvénye ezüstből, restaurálás előtt (Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár, jelvénygyűjtemény, leltári szám: D.94.7.1. Fotó: Ferancz Attila)

1 Kutatásomhoz nyújtott segítségükért itt mondok köszönetet Dr. Kiss Gábor alezredesnek és Dr. Domokos Györgynek, a HM HIM Bécsi Kirendeltsége vezetőjének, illetve kutatójának, Dr. Sallay Gergelynek, a HM HIM osztályvezetőjének, Dr. Szabó Józsefnek, a HM HIM Fotóarchívum munkatársának, valamint Hermann Attilának és Zombor Zoltánnak, az első világháborús jelvények szakértőinek.

2 Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár Irattára, 180-042-10/94É. A jelvény leltári száma: D.94.7.1.

3 Angol nyelvterületen „Gallipoli Csillag" néven ismerik.

1916 és 1918 között Törökországban harcolta végig a világháborút.[4] A jelvény két oldalán egy-egy oszlop, rajta egyiptomi alakokra és írásjelekre emlékeztető díszítéssel. Legfelül ókori egyiptomi fej, amelyhez egy függesztő segítségével karika csatlakozik. Ez azt a célt szolgálta, hogy a hátlapon lévő tű mellett varrással is felerősíthessék a jelvényt. Alul az Osztrák–Magyar Monarchia hármas címere az egyiptomi harcok időpontjával („1916"), mellette kétoldalt kicsiny, bemélyített vízszintes mezőben ugyancsak hieroglifákra emlékeztető díszítés. A jelvény alsó két sarkában egy-egy kiterjesztett szárnyú íbisz madár.

A jelvény a hátlapon feltüntetett gyártói jel alapján a bécsi Brüder Schneider cég terméke, amely az udvarnak és a hadseregnek is hivatalos szállítója volt. A cég fejléces levélpapírja – amely egy korabeli jelvénygyűjtőnek, Fekete Ignácnak szólt, aki rendszeresen vásárolt a Brüder Schneider cégtől – gyártmányainak széles választékát sorolja fel, köztük mindenféle fémárut, érmeket és kitűzőket.[5] Az erre a levélpapírra vetett sorok segítenek a jelvény készítésének időpontját datálni. A levél post scriptumában éppen a tanulmány témáját képező alakulat csapatjelvényén feltüntetett monogram feloldását közölték. A levél kelte 1917. június 13.[6]

Az első világháború folyamán eleinte csak lelkesítő, a hazafias érzést felerősítő jelvényeket gyártottak, majd 1915 tavaszától jelentek meg különböző katonai alakulatok jelvényei.[7] A csapatjelvények megjelenésükben általában gyakran az adott alakulat békebeli helyőrségére vagy valamely jellemző fegyverére vagy – ezredjelvények esetében – némelykor az ezredtulajdonos személyére utaltak. A csapatjelvények gyakran többféle kivitelben készültek, egyrészt olcsó fémből préseléssel, másrészt jobb minőségű fémből, gyakran ezüstből. Ezenkívül festéssel és zománcozással is dekoráltak egyes sorozatokat. Feltehetően a legénység tagjai vették inkább az olcsóbb előállítású darabokat, a drágábbakat pedig tisztek. Ezért az első világháborús jelvények gyűjtői és kutatói körében a dekoratívabb jelvények megnevezésére a „tiszti", míg az egyszerűbb jelvényekére a „legénységi" megnevezés használatos.[8] Fekete Ignác hagyatékában megmaradtak az általa megszerzett csapatjelvényekre vonatkozó információkat tartalmazó adatlapok, amelyek többek között tartalmazták az alakulat nevét, a jelvény leírását, a rajta lévő feliratot, a jelvény alakját, nagyságát, minőségét és gyártóját is. Fekete adatlapjainak tanúsága szerint a Marno vezette hegyitarackos osztály jelvényeiből három példányt, egy cinkötvözetből, és két ezüstből készült jelvényt gyűjtött be. A minőség meghatározásánál az első esetben „horgany", míg az ezüstből készült két darabnál a megfelelő rovatban a minőség megnevezése: „tiszti".[9] A Nemzeti Múzeum Éremtára 1917-ben a budapesti Arkanzas cégtől szerezte be a hegyitarackos osztály jelvényéből a Brüder Schneider cég által gyártott, úgynevezett hadifémből préselt, egyszerűbb változatot. A jelvény 1917. november 9-én került múzeumi nyilvántartásba.[10]

4 *Kemény* 1938. 340. o.
5 Közli *Hermann* 2016. 18. o.
6 Uo.
7 *Kenyeres* 2000. 23. o.; *Sallay* 2010. 26. o.
8 *Sallay* 2010. 31–32. o.; *Hermann* 2016. 23. o.
9 Fekete Ignác kéziratos hagyatéka (magángyűjtemény).
10 Leltári szám: D.66.A.917.88.

A Marno őrnagy vezette császári és királyi hegyitarackos osztály jelvénye cink-ötvözetből (Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár, jelvénygyűjtemény, leltári szám: D.66.A.917.88. Fotó: Ferancz Attila)

A háború folyamán jelentek meg azok a csapatjelvények, amelyek a folyó háborúban az illető alakulat tényleges harctéri tevékenységének állítottak emléket, például úgy, hogy a jelvény feliratában utaltak rá, mint a császári és királyi 10. lovashadosztály jelvényén, ahol a köriratban tüntették fel azoknak a csatáknak a neveit, amelyekben a hadosztály alakulatai harcoltak.[11] A csaták felidézésének egy másik megoldása az volt, amikor az adott helyszín vagy egy konkrét harctéri esemény jelent meg a jelvényen. Ez utóbbira eklatáns példa az olasz fronton küzdött 43. közös gyalogezred jelvénye, amelyen a Monte San Michele fennsíkján 1915. október 22-én lezajlott véres küzdelmet örökítették meg.[12] Mind a csaták helyének neveit, mind a helyszínt vagy a konkrét harceseményt ábrázoló jelvényekre a legtöbb példát az ezredjelvények között találjuk.[13]

A harctéri tevékenység helyszínére utaló jelvények közé tartozott a császári és királyi Marno hegyitarackos osztály jelvénye is, amely a német–török kötelékben a Szuezi-csatorna felé vezetett egyiptomi expedíciónak állított emléket. E tanulmány célja, hogy az alakulatnak az expedíció során véghezvitt harci cselekményeit bemutassa, amelyeknek köszönhetően megszületett ez a különleges csapatjelvény.

A hegyitarackos osztály sínai-félszigeti harcairól már a két világháború között megemlékezett a hazai háborús irodalom. A legelső tanulmány Karojlovič Oszkárnak a Hadtörténelmi Közlemények 1926. évfolyamában megjelent kétrészes közleménye, amelynek második felében emlékezett meg az alakulatról.[14] A tanulmány nem jegyzetelt ugyan, de a végén felsorolt rövid irodalomjegyzék elsőrangú forrásokat tartalmaz a témára vonatkozóan. Az alakulattal nem önmagában foglalkozott, hanem a Törökországban zajló háborús események összefüggésében. Sok olyan adatot is közölt, amelyek a kutatás mai állása szerint nem állják meg a helyüket. Ezek valószínűleg visszaemlékezésekből származtak. Ugyanakkor nagyon fontos információkat közölt az alakulatra vonatkozóan, amelyek valószínűleg a Karojlovič

11 *Pallos* 2005. 189. o.; *Hermann* 2016. 76–78. o.
12 *Pallos* 2005a. 278. o.
13 *Hermann – Szanyi* 2012. Például: 47., 57., 66., 77., 79., 89., 103., 106., 114., 117., 119., 120., 121. o.
14 *Karojlovič* 1926. 179–215. o.

irodalomjegyzékében jelzett vezérkari forrásokból kerültek a tanulmányba. Kemény Gyulának a Magyar tüzér című könyvben megjelent tanulmánya 1938-ból a második írás, amely a hegyitarackos osztály harcait mutatta be.[15] Az alakulatról a harmadik publikáció név nélkül jelent meg a *Magyar Katonaújság* 1939. március 19-i számában.[16] Az utóbbi két írás érdekfeszítően mutatta be a hegyitarackos osztály sínai-félszigeti, majd későbbi harcait, számos adattal és fontos részlettel. Azonban ezek nem hivatalos harctéri jelentéseken, hanem a résztvevők visszaemlékezésein alapulnak. Egyikben sem szerepelnek az egység pontos adatai, sem az egyes harccselekmények pontos leírásai, sem az alakulat valamennyi osztály- és ütegparancsnokának neve, sem az alakulat lövegeinek szakszerű megnevezése. A számszerű veszteségek közlésében is sok a pontatlanság és hiány. Ugyanakkor mindkét beszámoló több téves adatot tartalmaz. Például Kemény Gyula írása az osztály hegyitarackjainak lecserélését két helyen is helytelenül említette. A *Magyar Katonaújság* beszámolója pedig a második gázai csata időpontját adta meg tévesen. Kemény egy magyar legénységű hegyiágyús üteg orvosaként élte meg az 1918-as sivatagi visszavonulást. Az elmúlt években közzétett naplójából kiderül, hogy 1918 augusztusában érkezett meg a palesztinai frontra.[17] A visszavonulás folyamán érintkezésben volt a tarackos osztállyal, naplójában erről több ízben említést tett. Így személyes beszámolókból értesülhetett az alakulat tevékenységéről. A *Magyar Katonaújság*ban megjelent név nélküli cikk ugyancsak egy vagy több szemtanú visszaemlékezése alapján készülhetett. A két forrás főbb pontokon megegyezik, azonban számos részletben eltér egymástól. Az emlékezés pontatlansága azonban érthető, hiszen olyan nehézségeket éltek át a hegyitarackos osztály katonái, először a Sínai-félszigeten, majd Dél-Palesztinában a három gázai csatában és végül a legpusztítóbb 1918-as harcok során, hogy az emlékek keveredhettek, a később átélt események elhomályosíthatták a korábbi harcok részleteit.

A magyar háborús szakirodalom ezután sokáig nem foglalkozott az alakulat történetével. Réti Balázsnak a Szuezi-csatorna első világháborús történetével foglalkozó, közelmúltban publikált tanulmánya részletesebben csak a törököknek az első, 1915-ben lezajlott expedíciójával foglalkozott, míg az 1916-os expedíciót – amelyben részt vett a hegyitarackos osztály – éppen csak megemlítette, mivel az nem jutott el a csatornáig.[18] Viszont brit forrásokból az expedíció veszteségeire vonatkozóan közölt olyan adatot, amelyet más hazai feldolgozások nem.

Ugyanakkor születtek olyan német és osztrák szakmunkák, amelyek tárgyalták a Törökországban harcolt német és osztrák–magyar alakulatok működését. Ezek közül az osztrák Peter Jung foglalkozott a legrészletesebben az osztrák–magyar csapatok első világháborús törökországi részvételével, így a Marno őrnagy vezette hegyitarackos osztállyal is, főként a bécsi Kriegsarchiv anyagaira támaszkodva.[19] Egy német disszertáció, Jan Christoph Reichmann műve csak érintőlegesen említi

15 *Kemény* 1938. 339–349. o.

16 Magyarok a török hadszíntéren. *Magyar Katonaújság,* 1939. március 19. 2. o.

17 http://nagyhaboru.blog.hu/2022/12/04/dr_kemeny-gyula_ezredorvos-palesztinai_naploja (Megtekintés: 2024. február 19.)

18 *Réti* 2016.

19 *Jung* 1992. Különösen: 55–58. o.

ugyan a hegyitarackos osztályt, viszont éppen az osztállyal kapcsolatban idézi a legautentikusabb forrást, magának az egyiptomi expedíció egykori parancsnokának, Friedrich Kress von Kressenstein ezredesnek a törökországi harcokról Berlinben, 1938-ban megjelent, „Mit den Türken zum Suezkanal" című munkáját.[20] Kress azt a megjegyzést tette az alakulatra vonatkozóan, hogy létszámában különösen erős volt (22 tiszt és 813 legénységi állományú), és 10 cm-es hegyitarackjai jó teherbírásuk miatt megfelelő fegyvernek bizonyultak. Az alakulat pontos létszámát illetően eleddig ez az egyetlen forrás.

Az elmúlt évtizedekben az internet révén számos írás, adat, fénykép bukkant fel. Az első világháború centenáriuma alkalmából létrejött „A Nagy Háború írásban és képben blog" több idevonatkozó anyagot gyűjtött össze, mint például nemrégiben a hegyitarackos osztály 1. ütegében szolgált Somogyi Lajos naplóját, amely 1914 októberétől 1917 szeptemberéig hű krónikása az üteg történetének.[21] Dr. Kemény Gyula már említett naplója a sivatagi klíma, a borzalmas higiéniai viszonyok és a térség betegségeinek részletes ismertetése mellett az 1918 őszén lezajlott visszavonulás kaotikus eseményeit is bemutatja.[22] Emellett felkerültek az internetre olyan, 21. században született írások is – részben alkalmi hivatkozásokkal, jegyzetek nélkül, részben jegyzetekkel –, amelyek a hegyitarackos osztályt vagy más, Törökországban harcolt osztrák–magyar tüzéralakulatot mutatnak be.[23]

Az internetnek köszönhetően megismerhetjük az egykori ellenfél háborús nézőpontját a sínai-félszigeti és palesztinai harcokról. Ezek a Wikipedia szócikkeiként megjelent írások a kurrens angolszász szakirodalomra támaszkodva, forrásokat feltüntető jegyzetapparátussal ellátva részletekbe menően mutatják be és elemzik azokat az ütközeteket, amelyek során a hegyitarackos osztály legfontosabb hadieseményei zajlottak.[24]

A Szuezi-csatorna elleni expedíció hazai részről történő részletes, szakszerű feldolgozásának komoly akadálya a források szűkössége. A Hadtörténelmi Levéltárban kevés az adat, mindössze néhány, személyekhez kötődő dokumentum áll rendelkezésre. A Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma viszont forrásértékű fényképeket őriz az alakulat törökországi történetére vonatkozóan. Rudolf Schäffer főhadnagynak, az 1. üteg parancsnokának hagyatékából származó fényképek közül néhány felvétel a Szuezi-csatorna elleni expedíció alkalmával készült. A 2. üteg tisztjének, Dr. Kopasz Árpádnak az egész törökországi részvételt átívelő, több mint 700 felvételt tartalmazó albumában számos fénykép készült az expedíció során. Emellett az osztály egyik orvosa, Dr. Berencsy Zoltán orvos százados fotógyűjteménye is tartalmaz

20 *Reichmann* 2009. 189. o.

21 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja (Megtekintés: 2024. február 25.)

22 http://nagyhaboru.blog.hu/2022/12/04/dr_kemeny-gyula_ezredorvos-palesztinai_naploja (Megtekintés: 2024. február 19.)

23 http://wangfolyo.blogspot.com/2012/05/lemberg-gazai-hos-otodik-sirja_25.html; http://wangfolyo.blogspot.com/2010/07/csaptaink-gazanal-allnak.html; https://nagyhaboru.blog.hu/2015/11/28/osztrak_magyar_tüzeregysegek_tevekenysege_a_gallipoli_felszigeten (Megtekintés: 2024. február 19.)

24 http://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani; https://en.wikipedia.org/wiki/First_Battle_of_Gaza (Megtekintés: 2024. február 20.)

részben az expedíció elindulását megelőzően, Dél-Palesztinában, illetve már a Sínai-félszigeten készült képeket.

A bécsi Kriegsarchiv rendelkezik a legjelentősebb forrásanyaggal az osztrák–magyar alakulatok törökországi működéséről. A levéltárban például megmaradtak a tüzéralakulatok parancsnokainak hadszíntéri jelentései az Osztrák–Magyar Monarchia konstantinápolyi megbízottjának iratanyagában.[25] Ezek közül a dokumentumok közül a Kriegsarchivnál dolgozó magyar munkatársaknak köszönhetően tanulmányozhattam az osztály parancsnokának, Marno őrnagynak a Szuezi-csatorna elleni hadjáratról készült jelentését.

A fentebb jelzett anyagokra támaszkodva igyekszem felvázolni a hegyitarackos osztály részvételét a Szuezi-csatorna ellen indított expedícióban.

Az első világháború folyamán gyakran előfordult, hogy a Központi Hatalmak országai kisegítették egymást a különböző frontokon. Az Osztrák–Magyar Monarchia a németekhez hasonlóan több tüzéralakulatot küldött a török hadszíntérre, mivel a török hadsereg nem rendelkezett a háború rendkívüli kihívásainak megfelelő tüzérséggel. A háború folyamán a Monarchia összesen 200 tisztje és 5000 katonája harcolt Törökország különféle frontjain.[26]

Az Osztrák–Magyar Monarchia először a 24 cm-es mozsarakból álló, bécsi kiegészítésű 9. számú üteget (k. u. k. Motor-Mörser Batterie No. 9) küldte négy lövéggel Törökországba 1915. november 15-én, amelyet a Dardanelláknál, a véres csatáiról elhíresült Anaforta fronton vetettek be, később Szmirna védelmére vezényeltek. A mozsárüteggel egy időben vezényelték a török frontra a 36. számú 15 cm-es nehéztarackos üteget (k. u. k. 15 cm Haubitzbatterie No. 36), amely először szintén a Dardanelláknál harcolt, majd 1916-ban Szmirna védelmére rendelték. A román frontra tett rövid kitérő után az üteg a háború utolsó szakaszáig újra Törökországban harcolt.[27] A mozsárüteget – ugyancsak egy román fronton tett kitérőt követően – kettéosztották 1917 elején, és kialakították belőle a 20. számú 10 cm-es „messzehordó"[28] tábori ágyús üteget (k. u. k. 10 cm Kanonenbatterie No. 20). Ezt az üteget először a gázai frontra vezényelték, majd később a hegyitarackos osztállyal harcolt együtt tovább a háború végéig. Legkésőbb – 1918 folyamán – egy 7,5 cm-es lövegekkel felszerelt hegyiágyús üteg (k. u. k. Gebirgskanonenabteilung in der Türkei) érkezett a török frontra, amelyet a Jordán menti csatáknál vetettek be. Az üteg, ahol Kemény Gyula szolgált, 1918. szeptember 21. és október 8. között az Aleppóig tartó folyamatos visszavonulásban lövegeit épségben megőrizte. A háború végén, 1918 novemberében ágyúikat átadták a törököknek.[29]

A törökök 1915 folyamán sikeresen harcoltak az Antant erőivel szemben. Megvédték a Dardanellákat és Mezopotámiában is megállították az ellenséget. A Dardanelláknál harcoló német–török erőket támogató osztrák–magyar tüzéralakulatok

25 Kriegsarchiv, Generalstab Militärattachees Konstantinopel, 66. doboz (a továbbiakban: KA GMK 66.).
26 *Balla* 2015. 159. o.
27 *Balla* 2015. 160. o.; *Kemény* 1938. 349. o.
28 *Kemény* 1938. nevezte így a löveget.
29 *Kemény* 1938. 340–341. o.; *Balla* 2015. 160–161. o.; *Jung* 1992. 196. o.

megállták a helyüket.[30] 1915 januárjában a török hadvezetés a Szuezi-csatorna ellen indított expedíciót azzal a céllal, hogy megnehezítse a csatornán folyó hajózást. A vállalkozásról, amelynek vezetője Kress von Kressenstein (1870–1948) német alezredes volt, Karojlovič Oszkár és Kemény Gyula leírása ismertette a legtöbb részletet. A törökök a Sínai-félszigeten három oszlopban, együttesen több mint 20 000 fővel vonultak a Szuezi-csatorna felé. Északon El-Arisból a tenger mellett El Kantara felé körülbelül 10 000 fővel, a félsziget középső részén Beér-Sebából (helyi elnevezése: Be'er Sheva, a német–osztrák háborús szakirodalomban: Bir Seba) Ismailia irányában körülbelül 4000 fővel, és délen Akabából Szuez felé körülbelül 6000 fővel vonultak a csatornához. Az oszlopokat több ezer vízhordó teve kísérte. A középső oszlop, amellyel a palesztinai török erők parancsnoka, Ahmed Djemál pasa (1872–1922) és Kress alezredes vonult, február 2-án ért a csatorna közelébe, majd a következő napon kora hajnalban 700 török katona rögtönzött pontonhidakon átkelt a túloldalra és harcba bonyolódtak a felriasztott brit erőkkel. Az időközben megérkező angol hajók szétrombolták a pontonhidakat, közülük csak három maradt használható állapotban, így a sokszoros túlerőben lévő brit erők elfogták a csatorna túlpartjára átkelt törököket. Alig néhányan jutottak vissza a Sínai-félszigetre. A törökök egy egész napos csatározást követően visszavonultak a sivatagon át. A másik két oszlop is eljutott a csatornáig, de azon nem jutottak át.[31]

A török főhadiszállás már 1915 májusában fontolgatta, hogy egy jobban felszerelt, nagyobb erővel újabb expedíciót indítson a Szuezi-csatorna ellen. A török katonai vezetés és a törökországi német katonai misszió úgy vélte, hogy egy csatorna elleni támadással elejét vehetnék egy Palesztina és Szíria felé irányuló brit offenzívának.[32] Enver pasa (1881–1922), a török főparancsnok, hadügyminiszter 1915 szeptemberében azzal a kéréssel fordult Joseph Pomiankowski (1866–1929) altábornagyhoz, az Osztrák–Magyar Monarchia konstantinápolyi katonai misszió jának teljhatalmú képviselőjéhez, hogy a Monarchia biztosítson az expedícióhoz néhány hegyitarackos üteget.[33] A Monarchia hadvezetésének az volt a véleménye, hogy nagyobb erőket ne telepítsenek Törökországba, de kisebb tüzérségi és műszaki alakulatokat küldhetnek.[34] A döntést követően került sor a „császári és királyi hegyitarackos osztály" felállítására, amelynek felkészítése a stájerországi Ciliben zajlott. 1915 végétől 1916. februárig, két teljes hónapig tartott a kiképzés.[35] Az alakulat megnevezésében a „Division" nem a hadseregbeli magasabbegységként (hadosztály) értendő, hanem osztályt jelent, a csapatok egy meghatározott célból összeállított és beosztott csoportját.[36] A tarackos osztály felállításával párhuzamosan

30 https://nagyhaboru.blog.hu/2015/11/28/osztrak_magyar_tüzeregysegek_tevekenysege_a_gallipoli_felszigeten – Sajó György írása (Megtekintés: 2024. február 24.)

31 *Karojlovič* 1926. 182. o.; *Kemény* 1938. 343. o.

32 *Jung* 1992. 44. o.

33 A lengyel származású tábornok a függetlenné vált Lengyelországban mint Józef Pomiankowski lengyel tábornok folytatta karrierjét. https://en.wikipedia.org/wiki/Józef_Pomiankowski (Megtekintés: 2024. február 19.)

34 *Jung* 1992. 44–45. o.

35 *Jung* 1992. 48. o.; https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 12–13. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

36 *Reichmann* 2007. 189. o.

Konstantinápolyban Karl Hervay von Kirchberg tüzérségi vezérkari alezredes átvette a törökországi császári és királyi tüzérségi parancsnokság vezetését és a Monarchiából érkező szállítás független ellenőrzésére és lebonyolítására felállított állomásparancsnokság irányítását.[37]A Monarchia hadvezetése két hegyitarackos ütegből összeállított osztályt küldött 800 főnyi legénységgel Törökországba 1916 tavaszán.[38] Az Adolf Wilhelm Marno von Eichenhorst (1877–1949) őrnagy parancsnoksága alatt felállított osztály 1. ütegét a 4. hegyi tüzérezred 1., míg a 2. ütegét a 6. hegyi tüzérezred 2. tarackos ütege alkotta.[39] A császári és királyi 4. hegyi tüzérezredet 1913. március 2-án állították fel. Állományának kiegészítése a budapesti IV. hadtest területéről történt, amely magában foglalta Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Fejér, Somogy, Tolna, Baranya, Bács-Bodrog és Jásznagykun-Szolnok vármegyét. Az ezred két ütegből álló tarackos osztályának békebeli állomáshelye Spital an der Drau (Karintia, Ausztria) volt. Az üteg legénységét budapesti, dunántúli, alföldi és bácskai legények vegyesen alkották.[40]

A császári és királyi 6. hegyi tüzérezredet 1913. március 1-jén állították fel. Állományának kiegészítése a kassai VI. hadtest területéről történt, amely magában foglalta Nógrád, Heves, Borsod, Abaúj-Torna, Sáros, Zemplén, Gömör, Zólyom, Szepes, Liptó, Árva, Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa, Szabolcs és Szatmár vármegyét, vagyis a Felvidék és Kárpátalja nagy részét. A tarackos osztály állomáshelye Travnik (Bosznia) volt.[41] A háború kitörésekor mindkét hadtest tarackos osztálya az északi hadszíntérre került.[42] A budapesti 4. hegyi tüzérezred 1. tarackos ütegénél szolgált tüzérek életrajzaiból pontosan kirajzolódik, hogy az alakulat hol harcolt a Törökországba vezénylést megelőzően. A háború elejétől 1915 nyaráig az orosz fronton harcolt, majd átkerült az olasz hadszíntérre. 1915 szeptemberétől részt vett a második szerbiai hadjáratban, és 1916 márciusában került a török frontra a Marno őrnagy vezette tarackos osztály egyik ütegeként.[43] Az üteg történetének autentikus krónikása, Somogyi Lajos a 4. tüzérezred pótkeretéhez került 1914 novemberében, ahonnan az 1. hegyitarackos üteghez osztották be. A 4. hegyi tüzérezred mindkét tarackos ütegét olyan súlyos veszteségek érték az orosz fronton, hogy újra kellett szervezni az osztályt. 1914. december 3-án érkeztek meg az új lövegek, valamint az 1. üteg parancsnoka, Rudolf Schäffer főhadnagy, aki Szerbiából csatlakozott az alakulathoz. Somogyit a távírászokhoz osztották be, így az ütegtörzshöz került.[44] 1915. július 3-ig harcolt az üteg az orosz fronton. Ezalatt sok csatában összekovácsolódott az alakulat. Az ottani frontszolgálat végén a tüzér hadtestparancsnokság napiparancsban fejezte ki köszönetét az ütegnek, más-

37 *Jung* 1992. 48. o.
38 http://riowang.blogspot.com/2010/07/our-troops-standing-at-gaza.html (Megtekintés: január 30.)
39 Uo.; Magyarok a török hadszíntéren. *Magyar Katonaújság,* 1939. március 19. 2. o.
40 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 17. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)
41 *Péczely* 1938. 121–123. o.
42 Uo. 124. o.
43 *Reé* 1939. Tisztesek életrajza: 54. o. (Horváth Ernő), 64. o. (Keiner Ármin); Tüzéréletrajz: 23. o. (Mózer János), 25. o. (Öszterreicher Fülöp), 28. o. (Rogányi Károly)
44 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 1. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

nap, július 4-én Stanislauban kiosztották a hadjárat alatt kiérdemelt kitüntetéseket. Négy tűzmester és két szakaszvezető kapott Vitézségi Érmet Ostry bevételéért.[45] Az alakulat augusztus közepétől szeptember 20-ig mindössze egy hónapot töltött az olasz fronton, különösebb harci esemény nélkül. Azután vezényelték az üteget a Szerbia elleni második offenzívához, ahol súlyos harcokban vett részt.[46] A kassai 6. hegyi tüzérezred 2. tarackos ütegének korábbi háborús menetelése katonáinak életrajza alapján nem rajzolódik ki annyira részletesen, mint a budapesti 4. hegyi tüzérezred 1. tarackos ütegéé, de ez az üteg is megfordult az orosz és az olasz fronton is, mielőtt Törökországba érkezett.[47]

Az ausztriai Ciliben lezajlott felkészülés során trópusi egyenruhákat kaptak a katonák. Az osztály lövegének típusa ellentmondásosan jelentkezik a publikációkban. Több helyen az 1908 M (Modell, magyarul mintájú) 10 cm-es hegyitarackot nevezik meg vagy bizonytalanok a löveg típusát illetően.[48] Azonban nem az 1908 M, hanem az 1910 M 10 cm-es hegyitarack volt az osztály lövege. A két löveg fő paramétereiben (űrméret, kezdősebesség, lőtávolság, magassági irányzás) valóban megegyezett.[49] Az 1910 M löveg azonban amellett, hogy valamivel könnyebb volt, a magassági irányzékot állító, kerék alakú tartozéka a löveg jobb oldalán helyezkedett el. A különbség jól látható az osztrák Christian Ortner monográfiájában, ahol rajzon és fényképen is bemutatja a két löveget.[50] Az Ortner által közölt fényképeken jól megfigyelhető a magassági irányzékot állító kerék elhelyezkedése. Sőt a löveg ábrázolása a csapatjelvényen is oly részletesen kimunkált, hogy mind az állító kerék, mind pedig a lövegpajzs jellegzetesen az 1910 M 10 cm-es lövegre jellemző felszerelése jól kivehető: a pajzsot kétoldalt egy-egy kar erősítette a kerék tengelyének két végéhez. Karojlovič szerint ütegenként hat-hat lövege volt az osztálynak, négy-négy lőszeres oszloppal.[51] Azonban Somogyi naplójában valahányszor szóba kerültek ütege vagy később osztálya lövegei, mindig csak négy, illetve nyolc löveget említett.[52] Peter Jung a löveg típusát pontosan megnevezi, éspedig 10 M 10 cm-es hegyitaracknak.[53]

A két üteg 1916. március 13-án, illetve 16-án érkezett meg Konstantinápolyba. Az osztály parancsnoka Adolf Marno von Eichenhorst őrnagy, az osztály 1. ütegének parancsnoka az osztrák Rudolf Schäffer főhadnagy, a 2. üteg parancsnoka a Galíciában született Wladislaw Anton Truszkowski százados volt.[54] Az osztályt megérkezésekor Konstantinápolyban Joseph Pomiankowski altábornagy fogadta március 16-án. A város lakói sorfalat állva, lelkesen fogadták az alakulatot.

45 Uo. 8. rész.
46 Uo. 9–11. rész.
47 *Reé* 1939. Tisztesek életrajza: 58. o. (Javorsik István); *Péczely* 1938. 124. o.
48 *Balla* 2015. 165. o.
49 *Szijj – Ravasz* 2000. 753–754. o.
50 *Ortner* 2007. 230. és 233. o.
51 *Karojlovič* 1926. 185. o.
52 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 2. és 13. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)
53 *Jung* 1992. 58. o.
54 Magyarok a török hadszíntéren. *Magyar Katonaújság,* 1939. március 19. 2. o.; http://wangfolyo.blogspot.com/2012/05/lemberg-gazai-hos-otodik-sirja_25.html (Megtekintés: 2024. március 1.)

Somogyi szerint *„ezt a lelkesedést a Dardanelláktól diadalmasan visszatért ütegeinknek köszönhettük."*[55] Másnap a szultán és Enver pasa személyesen tekintette meg az alakulatot. A török lakosság körében állítólag nagy hatást tett az alakulat zenekara.[56] Az osztály március végén elindult Palesztinába, 28-án az 1. üteg, 29-én a 2. üteg.[57] Somogyi naplója segítségével pontosan nyomon követhető az 1. üteg útja. Széles nyomtávú vasúton mentek a Taurus hegységig, majd azon bivalyfogatokkal keltek át, a felszerelést német teherautók szállították át. Másnap, április 3-án ismét vonatra szálltak és az Amanus hegységig, Marmoure városáig jutottak, ahol újra gyalog haladtak tovább Islahije állomására. Onnan megint vonaton utaztak tovább és április 10-én megérkeztek Aleppóba. Április 11-én Rayakba értek, ahol megszűnt a széles nyomtávú vasút és keskeny nyomtávú vasútra átrakodva még aznap megérkeztek Damaszkuszba, ahol Djemál pasa, a palesztinai török hadsereg parancsnoka megszemlélte a legénységet. Jeruzsálem érintésével vonaton jutottak el április 12-én az expedíciós hadsereg gyülekezőhelyére, Beér-Sebába, „a hét oroszlán kútjának" városába, ahol egy óriási sátortáborban gyülekeztek a Szuezi-csatorna megtámadásához összevont német és török alakulatok.

Katonai tábor. Beér-Seba, 1916 (Dr. Berencsy Gyula orvos százados hagyatékából. Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum, leltári szám: 106717-69/Fk)

55 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 13. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

56 http://riowang.blogspot.com/2010/07/our-troops-standing-at-gaza.html (Megtekintés: 2024. január 30.)

57 *Jung* 1992. 52. o.

Az üteget az időközben ezredessé előléptetett Kress von Kressenstein, az expedíciós hadsereg parancsnoka fogadta. A tarackos osztály először tiszti étkezde, lakások és istállók építéséhez fogott, de kizárólag csak a reggeli és esti órákban. Nemcsak az 50 °C feletti elviselhetetlen hőség, de a sivatagi homokvihar is próbára tette a katonákat. Az üteg parancsnoka április végén itt osztotta ki a legénységnek a szerb hadjáratban kiérdemelt Vitézségi Érmeket. A naplóíró Somogyi Lajos Bronz Vitézségi Érmet kapott azért, mert *„a Krajlevó melletti ütközetben a legheve-sebb ellenséges gyalogsági és tüzérségi tűzben a megrongált telefonvezetéket helyreállította, ezáltal az üteg hatékony munkáját lehetővé tette, az ellenséggel szembeni mintaszerű ma-gatartása miatt kitüntetésre különösen méltónak bizonyult"*. Az első tífuszos megbetegedés május 5-én fordult elő, a beteg a kórházban elhunyt.[58] Az expedíció sikere érdekében hosszú menetgyakorlatokkal szoktatták a katonákat az ismeretlen terephez és klímához. A leghosszabb menetelés során a két üteg külön-külön megtette a 170 kilométer hosszú utat Beér-Sebától Hebronon és Betlehemen át Jeruzsálemig és vissza.[59] Május közepén a 2. üteg, május végén pedig az 1. üteg katonái töltöttek néhány napot Jeruzsálemben. A katonákat részben az osztrák–magyar, részben a német zarándokházban szállásolták el. Ekkor meglátogatta őket Philipp Camassei, Jeruzsálem katolikus pátriárkája. A napló rendkívül érdekes leírást adott a városról.[60] Június 7-én Somogyi Lajosnak a forró napon hideglelése lett, majd 40 fokos lázzal a németek tábori kórházába került. Az orvosi vizsgálat nem derítette ki, hogy maláriás volt-e, de két hét alatt annyira helyrejött, hogy Jeruzsálembe szállíthatták további gyógykezelésre. Így azonban nem vehetett részt a Szuezi-csatorna elleni expedícióban. Azonban a visszatért társaktól részletes beszámolót kapott a hadjáratról.[61]

A Szuezi-csatorna ellen indított második török expedíció előzményeihez tartozik, hogy a körülmények időközben megváltoztak az elsőhöz képest. Amikor az első expedíció lezajlott, a török sereg gyakorlatilag az őrizetlen Sínai-félszigeten vágott át. Az expedíciót követően azonban a britek igyekeztek a félsziget ellenőrzését magukhoz vonni. 1916 elején megkezdték az infrastruktúra, a vasútvonal és a vízvezeték kiépítését a csatorna partján fekvő El Kantarától a 37 kilométerre fekvő Bir Romani (ma: Bi'r ar-Rumannah) felé. Március végén, április elején elkezdték a Sínai-félszigeten átvezető középső út vízlelőhelyeinek lerombolását. A brit jelenlétre válaszul április 23-án német–török csapatok megtámadták a félszigeten elszórva operáló 5. lovasdandárt Katiánál és Ogratinánál. A német források szerint az egyik lovasezred megtámadása alkalmával 280 foglyot ejtettek.[62] A britek erre megduplázták katonai jelenlétüket a félszigeten. Az összes egyiptomi brit erő főparancsnoka Sir Archibald Murray (1860–1945) tábornok volt. 1916. március 16-án a Szuezi-csatorna védelmére felállították az ANZAC (ausztráliai és új-zélandi)

58 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 13–14. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

59 *Jung* 1992. 54–55. o.

60 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 15. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

61 Uo. 16. rész.

62 *Reichmann* 2007. 189. o.

lovashadosztályt az ausztrál Harry Chauvel (1865–1945) vezérőrnagy parancsnoksága alatt.[63] Az ANZAC lovashadosztály egyes alakulatai a Herbert A. Lawrence (1861–1943) vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló 52. (Lowland) gyaloghadosztállyal előrenyomultak Bir Romaniból, és újra brit ellenőrzés alá vonták Katia térségét. Ezzel egyidejűleg a britek megkezdték egy, a tengerpart irányába menő vasútvonal kiépítését, amely június 9-re készült el.[64] A szemben álló felek légierőinek tevékenysége megélénkült: a török légierő májusban kétszer is bombázta Port Saidot, míg a britek május 18-án bombázták El Arist, majd június 28-án a sínai-félszigeti török katonai táborokat. A britek Bir Romaniból járőröztek Ogratina, Bir el Abd, Bir Bayud és Bir Salmana felé az északi utat figyelve. Június 10–14. között pedig lerombolták a középső út utolsó vízlelőhelyeit is. A Wadi Mukhsheib ciszternáiból 19 millió liter vizet szivattyúztak ki, majd lezárták azokat.[65]

A Szuezi-csatorna megtámadásához Beér-Sebánál összevont expedíciós hadtest a következő csapatokból állt: két török gyalogdandár a 3. gyaloghadosztályból és egy lovasdandár; hat német–török géppuskás század; egy német–török 10 cm-es tábori ágyús üteg; egy német 15 cm-es nehéztarackos üteg; és a két osztrák–magyar hegyitarackos üteg.

A 2. üteg gyakorlatozik az expedíció előtt. Beér-Seba, 1916 (Dr. Berencsy Gyula orvos százados hagyatékából. Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum, leltári szám: 106717-94/Fk)

63 https://en.wikipedia.org/wiki/ANZAC_Mounted_Division (Megtekintés: 2024. február 24.) A hadosztály két könnyűlovas és egy lovas lövészdandárból állt (dandáronként egy-egy géppuskás századdal és felderítő osztaggal), egy lovas tüzérdandárból három üteggel, két műszaki századból, valamint egészségügyi alakulatokból, állatorvosi szolgálatból és trénből.

64 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani (Megtekintés: 2024. január 31.)

65 Uo.

Összesen 18 000 ember és 10 000 teve és bivaly indult útnak.[66] A német szakirodalom szerint Kress ezredes egy 16 000 fős expedíciós hadtesttel indult útnak, amelyben körülbelül 12 000 katona szolgált.[67] Az angol források is 18 000 főre tették annak a támadóerőnek a létszámát, amely megjelent a Szuezi-csatorna térségében.[68] Az expedíciós hadtest csapatai először Beér-Sebából a Földközi-tenger partján fekvő El-Arisba vonultak. Ez a város 153 kilométerre feküdt a Szuezi-csatorna menti El Kantarától. A várost homokhegyek védték a tenger felől, így az angol hadihajók ágyúi nem tudtak benne károkat okozni. Az osztály 1. ütege június 23-án érkezett meg El-Arisba, míg 2. ütege csak július 13-án. A városból az expedíció több oszlopban indult útnak. Ezeket az időpontokat közölte a hegyitarackos osztály parancsnok, Marno őrnagy nyolc és fél oldalas német nyelvű jelentése. A beszámoló a hadjárat végén, közvetlen az események után, az El-Arisba történő visszatérést követően készült, 1916. augusztus 28-án. A hegyitarackos osztály július 17-én reggel 6 óra 30 perckor indult el Bir el Abd irányába.[69] Ehhez képest mind Karojlovič, mind Kemény tévesen Beér-Seba kiindulóponttal július 27-ére keltezte az expedíció elindulását.[70] Az angolszász szakirodalom július 19-re teszi az expedíciós hadtest indulását azért, mert a brit felderítő repülőgépek akkor észlelték, hogy egy 8000-9000 emberből álló sereg közelít az ANZAC lovashadosztály előretolt állásai felé.[71] A britek szerint az expedíció közvetlen célja az volt, hogy elfoglalja Bir Romanit, és ott olyan megerősített állásokat építsen ki, amelyekből tüzérséggel elérhető a Szuezi-csatorna. Ez ellen a britek megerősítették Bir Romanit és környékét, az ANZAC lovashadosztály mellé odavonták az 52. (Lowland) gyaloghadosztályt, valamint a birodalmi tevésdandárt körülbelül 10 000 tevével. A tengerparttól Bir Romani felé a 30 méter magas Katib Gannit homokdűnéig 11 kilométer hosszan összesen 12 megerősített állást hoztak létre a magasabb pontokra támaszkodva. Az egyes állásokat lövészek és két-két géppuska védte. E vonal mögött külön a vasútvonal védelmére létrehoztak egy másik védvonalat.[72]

Az expedíció három egymást követő oszlopban a tengerparthoz közel eső karavánúton nehezen haladt előre a sivatagi terepen. A hegyitarackos osztály lövegeit három részre szedve bivalyok vontatták a mély homokban, minden egyes darabot négy-négy bivaly. A sivatagban ahhoz, hogy a löveg saját kerekein mozoghasson, 20 cm széles abroncsokat szereltek fel. Ehhez le kellett venni a löveg pajzsát. Lassan haladtak, egy óra alatt egy kilométert tettek meg. A nappali forróság és a brit repülők miatt éjszaka meneteltek.[73] A sivatagi menetelés nehézségeire vonatkozóan Somogyi Lajos naplója szolgáltat némi képet: *„Naponta több megbetegedés fordult elő, legtöbbje az ihatatlan sós víztől, a betegeket El-Arisba szállították, hol a német*

66 *Kemény* 1938. 343. o.; *Karojlovič* 1926. 184. o.
67 *Reichmann* 2007. 189. o.
68 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani (Megtekintés: 2024. január 31.)
69 KA GMK 66. A jelentés egy Konstantinápolyban, 1916. október 6-án készült, kilenc számozott oldalra gépelt hiteles másolatban maradt meg.
70 *Karojlovič* 1926. 185. o.; *Kemény* 1938. 343. o.
71 https://en.wikipedia.org/wiki/ANZAC_Mounted_Division (Megtekintés: 2024. február 24.)
72 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani (Megtekintés: 2024. január 31.)
73 *Kemény* 1926. 343. o. A lövegek szállításának leírása megegyezik Somogyi leírásával, aki az 1917. januári Beér-Seba–Hannyunisz menetről számol be hasonlóképpen.

kórházakban kaptak jó ápolást. Nagyobb részük dizentériával, maláriával, sárgasággal került vissza. Csak egy-két esetben állapítottak meg kolerát, ezek azonban azonnal el lettek különítve." A sebesültek szállítására a hőség ellen ponyvákkal védett fekvőágyakat készítettek elő, amelyeket kettesével tevékre felszerelve szállítottak.[74]

Sebesültszállítás kosarakban, teveháton. Sínai-félsziget, 1916 (Dr. Kopasz Árpád főhadnagy felvétele. Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum, leltári szám: 106812-520/Fk)

Az előzetes tervek szerint a hegyitarackos osztálynak július 22-én reggelre kellett volna Bir el Abdba érnie. Bir el Mezar után azonban a beduin vezetők délebbre irányították az osztályt a géppuskás osztagokkal és a tábori kórházzal együtt. Az osztály még időben visszafordulva megtalálta ugyan az északi utat, de a homokdűnés terepen nem ért el a kitűzött célhoz. A többi seregrész végig az északi úton haladva elért Bir el Abdba, míg az osztálynak többször is módosított parancsoknak megfelelően már nem oda, hanem az attól 13 kilométerre nyugatra fekvő Ogratinába kellett vonulnia egy török gyalogezreddel, ahol az expedíció I. csoportjának parancsnoka, Reffet alezredes alárendeltségébe kerültek. Az osztály két ütege Ogratinától északra, a távíróvonal mentén, közvetlenül a gyalogság állásai mögött foglalta el pozícióját július 25-én hajnalban. Az ütegparancsnokok és a megfigyelők a gyalogság vonalában helyezkedtek el. Az ütegek jól álcázták magukat, mert az volt a cél, hogy a tüzérség ne árulja el erejét. Ezért nem vették tűz alá az ellenséges felderítő részle-

74 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 16. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

geket.[75] A brit lovasdandárok július 20-tól felváltva végezték az expedíciós csapatok felderítését és tisztában voltak azok mozgásával.[76]

Az expedíciós hadtest I. csoportja július 27-én indult tovább. Az osztály előzetes felderítést követően július 28-án az Ogratinától négy kilométerre nyugatra fekvő Um Ugba közelében fekvő Abu Rodha mellett, a távíróvonaltól északra foglalt állást este 9 órakor. Ez az állás is készenléti pozíciónak minősült, azaz itt sem lőttek a megjelenő célpontokra.[77] Azonban brit források szerint már július 28-án megkezdődtek a harcérintkezések a szembenálló felek között. Nyolc kilométerre a brit vonalaktól, Um Ugbánál a török 31. gyalogezredtől nyolc katona fogságba esett.[78] Az osztálynál mindeközben csak azt észlelték, hogy a brit haditengerészet tüzérsége az expedíciós hadtest második vonalát, a lőszer- és utánpótlás-ellátó egységet lőtte különösebb károkozás nélkül.[79] Az expedíciós hadtest parancsnokságának tervei szerint az I. csoport gyalogságának augusztus 2-ről 3-ra virradóra kellett előrenyomulni Katia vonaláig, és a terület biztosítása után a hegyitarackos osztályt odahelyezni. Azonban az első csoport gyalogezredeivel meglévő telefonösszeköttetés ellenére az utasítás az osztályhoz csak augusztus 3-án reggel 4 órakor érkezett meg. Ezért az osztály az Abu Rodha melletti állásában maradt augusztus 3-án napközben, míg a török gyalogság elfoglalta Katia térségét. Az expedíciós hadtest parancsnoksága a britek Bir Romani körül megerősített állásai elleni támadást augusztus 4. reggelére irányozta elő. A hegyitarackos osztály parancsnoksága augusztus 3-án este felderítésre ment a gyalogsággal együtt. Az ütegek Wladislaw Anton Truszkowski százados, a 2. üteg parancsnoka vezetésével augusztus 3-án este 9 órakor indultak Abu Rhodából és az Um Ugba–Katia vonalon áthaladva Katib Gannittól 4,5 kilométerre foglaltak állást, ahol augusztus 4-én hajnali 4 órára tüzelésre készen álltak.[80]

A szemben álló seregek vonala északkeletről délnyugati irányban húzódott, az expedíciós seregnek a Szuezi-csatorna partján fekvő El Kantara irányába eső balszárnya volt előrébb. A Bir Romani térségében lezajlott küzdelmek részleteinek megismerését a brit feldolgozások teszik lehetővé. Az expedíciós sereg augusztus 4-re virradóra, hajnali 2 óra előtt körülbelül 8000 fővel kezdte meg a támadást Katib Gannit dombnál. A brit védővonalat északi irányba, a tenger felé az 52. (Lowland) gyaloghadosztály gyalogsága alkotta, míg Bir Romaninál és attól délre az ausztrál 1. és 2. könnyűlovas dandár és az új-zélandi lovas lövészdandár. A támadás éle a gyalogsági támogatás nélkül maradt 1. és 2. könnyűlovas dandárra zúdult. A 2 óra 30 perckor a török csapatok által megindított szuronyroham kivetette állásaiból a könnyűlovasságot a Katib Gannittól délre fekvő Mount Meredithen. Az 52. (Lowland) gyaloghadosztály gyalogsága sietett a könnyűlovasság támogatására. A gyalogság gépfegyver- és puskatüze lassította a török gyalogság előrenyomulását. Az expedíciós hadtest hajnalban 2000 fővel támadást intézett a Mount Meredithtől

75 Marno jelentése, KA GMK 66.
76 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani (Megtekintés: 2024. január 31.)
77 Marno jelentése, KA GMK 66.
78 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani (Megtekintés: 2024. január 31.)
79 Marno jelentése, KA GMK 66.
80 Marno jelentése, KA GMK 66.

4-5 kilométerre nyugatra fekvő Mount Royston homokdűne ellen. A török 31., 32. és 39. gyalogezred 5 óra 15 perckor a tüzérség támogatásával előrenyomult.[81] A hegyitarackos osztály csak reggel 6 órakor kezdte meg a tüzelést. A Katib Gannittól délre eső célterületeket az 1. üteg, míg az attól északra fekvő, akadályokkal védett területet a 2. üteg lőtte.[82]

A 2. üteg egyik lövege tüzelőállásban a Sínai-félszigeten 1916. augusztus elején (Dr. Kopasz Árpád főhadnagy felvétele. Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum, leltári szám: 106812-510/Fk)

A 2. üteg az 52. (Lowland) gyaloghadosztály ellen reggel indított támadásnál a német tüzérséghez és a török gyalogsághoz, majd a török tüzérségnek és a török 31. gyalogezrednek reggel 8 órakor a könnyűlovas dandárok ellen intézett újabb támadásához is csatlakozott. A támadás jól haladt előre, de a heves tüzérségi tűz ellenére a 2. könnyűlovas dandár lovastüzérségének ütegei 10 órára megállították azt.[83] Az I. csoport parancsnoka, Reffet alezredes adjutánsa 12 óra 30 perckor jelezte a hegyitarackos osztály parancsnokának, Marno őrnagynak, hogy hamarosan újabb gyalogsági támadás indul, amit az osztálynak intenzív tűzzel kell támogatni. Az 1. üteg folyamatosan tűz alatt tartotta a brit gépfegyvereket, ami lehetővé tette a gyalogságnak a brit állások megközelítését, de Katib Gannit mellett a török gyalogság nem jutott el az ellenség védvonalához a brit gépfegyverek tüzelése miatt.[84] A déli órákban a Mount Royston

81 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani (Megtekintés: 2024. január 31.)
82 Marno jelentése, KA GMK 66.
83 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani (Megtekintés: 2024. január 31.)
84 Marno jelentése, KA GMK 66.

ellen hajnalban intézett 2000 fős német–török támadás jutott a legmesszebbre az ellenséges vonalakban. A további előrenyomulás megakadályozására csapatösszevonások révén brit erősítés érkezett.

A britek ellentámadása délután 2 órakor olyan hevességgel kezdődött meg, hogy 1200 német és török katona foglyul esett. A brit vélemények szerint az expedíciós hadtest támadásának sikeres elhárításában az ellenség kimerítő sivatagi menetelésének, a víz hiányának, valamint a brit védelem tűzerejének egyaránt része volt.[85] A hegyitarackos osztály este 7 óráig folytatta a tüzelést, majd abbahagyta, mivel nem hallottak csatazajt a frontvonal felől. Az I. csoport parancsnokságától csak másnap hajnali 1 óra 45 perckor jött az értesítés, hogy az osztály vonuljon vissza és foglalja el korábbi, Katia közelében lévő állásait.[86] A bekerítés veszélyét elkerülve a hegyitarackos alakulat tagjai a sötétséget kihasználva kézzel vitték vissza lövegeiket, és augusztus 5-re védelmi állást foglaltak el az expedíciós hadtest csapatainak visszavonulása fedezésére.[87] Az osztály az augusztus 4-i csata napján 348 aknagránátot és 315 srapnellövedéket használt fel. Az 1. üteg az aknagránátokból, míg a 2. üteg srapnelből használt el többet. Az előbbi az előkészítő tüzérségi tűzhöz, míg az utóbbi az ellenséges gyalogsági zászlóaljak támadási területén alkalmazta a megfelelő lövedékeket.[88]

Augusztus 5-re a britek átcsoportosítással 50 000 embert – köztük a 42. és 52. gyaloghadosztály alakulatait – tudtak összpontosítani Bir Romani körzetében azért, hogy az expedíciós csapatokra döntő csapást mérjenek. Herbert A. Lawrence vezérőrnagy utasítására augusztus 5-én reggel 4 órakor az ANZAC lovashadosztály előrenyomulásával megkezdődött a brit támadás Bir Romanitől délre, Hod el Enna térségében. Lawrence vezérőrnagy attól északabbra, Katib Gannit és Mount Meredith között támadott csapataival. A lovashadosztály Hod el Ennától délre a Bir en Nuss felé szétszóródott német és török erőkre támadt. Reggel 5 órakor a géppuskák támogatásával megindult könnyűlovasság és a gyalogság, áttörve a török vonalakon, 1000-1500 embert fogságba ejtett, míg a többi német és török alakulat Katia felé hátrált.[89] Kommunikációs hiba következtében az I. csoport augusztus 4-i centruma nem kapta meg a visszavonulási parancsot, azért történhetett annyi ember fogságba esése a reggeli brit támadáskor.[90] Az 52. (Lowland) gyaloghadosztály késlekedett erődített állásainak elhagyásával. Ez lehetővé tette az expedíciós hadtest elmenekülését, amely Katiától nyugatra 3,2 kilométerre, a Bir el Hamish–Abu Hamra vonalon védelemre rendezkedett be. A britek dél körül fedezték fel a védvonalakat és kora délután támadást indítottak.[91] A brit balszárnyon előrenyomuló könnyűlovas és lovas lövészcsapatok egy vonalban nyomultak előre, de az expedíciós hadtest tűzereje leszállásra kényszerítette őket lovaikról, sőt napnyugtára a brit támadás azon a szakaszon befejeződött. A tűzerőt néhány német üteg és az osztrák–magyar hegyitarackos osztály képezte.

85 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani (Megtekintés: 2024. január 31.)
86 Marno jelentése, KA GMK 66.
87 *Jung* 1992. 56. o.
88 Marno jelentése, KA GMK 66.
89 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani (Megtekintés: 2024. január 31.)
90 *Jung* 1992. 57. o.
91 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani (Megtekintés: 2024. január 31.)

Marno őrnagy jelentésében ennek a napnak a leírását a következőkkel zárta: „*Nem túlzás azt állítani, hogy ennek a támadásnak a visszaverése és ezzel az egész expedíciós hadtestet fenyegető veszély elhárítása az osztrák–magyar és a német tüzérség »kizárólagos« sikere volt. Az osztrák–magyar ütegeknek különös előnyt biztosított bőséges lőszerkészletük.*”[92] A két üteg összesen 97 aknagránátot és 436 srapnellövedéket tüzelt el augusztus 5-én. A brit jobbszárny támadása viszont sikerrel járt, a német és török erőket kivetették állásaikból. A britek ekkor 425 foglyot ejtettek és hét gépfegyvert zsákmányoltak. Ezek a veszteségek az expedíciós hadtest későbbi ellentámadása során nagyon hiányoztak. A küzdelmeknek a sötétség beállta vetett véget. A két nap harcainak mérlege: a brit erők győztek, és adataik szerint fogságba esett körülbelül 4000 és elesett körülbelül 1200 török és német katona. Az expedíciós hadtest a fenti veszteségek, közte a 605. német–török gépesített őrszázad elvesztése mellett[93] megmenekült és visszavonulhatott Ogratina irányába.

A 2. üteg tüzérei menetelnek Bir Romani közelében, 1916. augusztus első napjai (Dr. Kopasz Árpád főhadnagy felvétele. Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum, leltári szám: 106812-518/Fk)

A visszavonuló expedíciós hadtest csapatai jól kiépített állásokban foglaltak helyet Ogratinánál. A hegyitarackos osztály augusztus 6-án reggel ugyanazt a lőállást foglalta el, mint az előrenyomulás alkalmával. 6-án délben a britek néhány századdal és gépfegyverrel támadtak, de az osztály hatékony tüzelése elűzte őket. Ekkor az osztály 89 aknagránátot és 194 srapnel lövedéket használt el a munícióból. Augusztus 7-én délelőtt 11 órakor egy nagyobb lovaskülönítmény jelent meg, de az osztály 2. ütegének tüze hatására visszavonultak. Délután 3-tól 7-ig az 1. üteg lőtte az el-

92 Marno jelentése, KA GMK 66.
93 *Jung* 1992. 57. o.

lenséges megfigyelőket és a lovasságot, majd 6 óra körül a 2. üteg is újra teljes erővel tüzelt. Az Um Ugbánál lőállást foglalt német 8,7 cm-es tábori ágyús üteg helyzetét elárulta saját torkolattüze, emiatt jelentékeny veszteségeket szenvedett. A brit tűzerő, amely a tábori ágyús üteg állásai mellett az Ogratina közeli vízlelőhelyekre is kiterjedt, az 1. ütegnél okozott két jelentéktelen sérülést. Augusztus 7-én a hegyitarackos osztály két ütege összesen 149 aknagránátot és 95 srapnellövedéket tüzelt el.[94]

Az osztály augusztus 7-én este 7 órakor kapott parancsnak megfelelően 8 órakor már útnak indult a Bir Romanitól 32 kilométerre fekvő Bir el Abdba, ahol 8-án hajnali 3 órakor új állást vett fel. Az ANZAC lovashadosztály parancsnoka, Chauvel vezérőrnagy felettese, Lawrence vezérőrnagy jóváhagyásával arra törekedett, hogy csapataival elfogják a hátráló expedíciós hadtestet. Augusztus 9-én hajnali 5 órakor a britek nyolc kilométer széles fronton támadtak az I. csoport állásaira. A tüzérségi tűz megállította a támadást, majd észlelve a brit csapatok helyzetét, a 16 kilométer széles vonalat képező expedíciós hadtest csapatai ellentámadást indítottak. A német–török gyalogság először az ausztrál 2. könnyűlovas dandár és az új-zélandi lovas lövészdandár közti résen támadt, de a rést betömte az 5. könnyűlovas ezred és az előrenyomulás elakadt. Később Chauvel vezérőrnagy a 3. könnyűlovas dandárt is odavezényelte az ellentámadás kivédésére. A szárnyakon viszont a német–török gyalogság előrehaladt, sőt az El-Arisból érkezett erősítés következtében középen is újra előrenyomultak a késő délelőtti órákban. A török gyalogságot a britek heves gépfegyvertüze akadályozta meg abban, hogy elérjék az új-zélandi lovas lövészdandár vonalát. A déli órákban a német tüzérség és a hegyitarackos osztály srapneltüzével támogatott török gyalogságnak egy 5000 fős és egy másik, 6000 fős egységének ellentámadása a 3. könnyűlovas dandárt visszavonulásra kényszerítette és emiatt kritikussá vált az új-zélandi lovas lövészdandár helyzete. A britek délután 6 óra 30 perckor az általános visszavonulás mellett döntöttek.[95] Az augusztus 9-én Bir el Abdnál lezajlott csatáról Marno jelentésében az áll, hogy az osztály nagy erejű és jól célzott tüzelésével kiemelkedő szerepet játszott a nap sikerében. A foglyok és a beduinok szerint jelentősek voltak a britek veszteségei.[96] A brit jelentések 300 fős veszteségről (elesett és sebesült) számoltak be, köztük volt nyolc tiszt és 65 más rendfokozatú személy. A britek szerint az augusztus 9-i csata volt sínai-félszigeti hadjáratuk legádázabb küzdelme. Az ANZAC lovashadosztály előrenyomulása megtört, a britek számára kiderült, hogy seregük nincs abban az állapotban, hogy megsemmisítse az expedíciós sereget. Bir el Abdnál a briteket a nagyobb arányú veszteségektől, a fogságba eséstől az új-zélandi dandár kitartása és az éjszaka mentette meg.[97] A csata kivételes hevességét támasztja alá, hogy a hegyitarackos osztály az egész hadjárat alatt ott zúdította a legnagyobb tüzet az ellenségre: 662 aknagránátot és 495 srapnellövedéket, összesen 1157 darab lövedéket.[98]

94 Marno jelentése, KA GMK 66.
95 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani (Megtekintés: 2024. január 31.)
96 Marno jelentése, KA GMK 66.
97 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani (Megtekintés: 2024. január 31.)
98 Marno jelentése, KA GMK 66.

Augusztus 10-én és 11-én mindkét fél részéről csak felderítés és járőrözés történt. Augusztus 12-én déli 12 óra 30 perckor az expedíciós hadtest parancsnokságának utasítására az osztály az I. csoporttal együtt Bir Salmanától keletre a karavánút két oldalán utóvédállásba vonult. A britek 12-re tervezték újabb támadásukat, de járőreik jelentették, hogy az expedíciós hadtest elvonult Bir el Abdból. A brit lovasság követte a török, német és osztrák–magyar alakulatokat Bir Salmanáig. A brit felderítőket és jelzőjárőröket az osztály összesen 73 lövéssel tartotta távol. 12-én este 8 órakor az osztály visszaindult a 32 kilométerre lévő Bir el Mazarba, ahová másnap reggel 6 órakor érkezett meg, és készenléti pozícióba vonult. Bir el Mazar volt az utolsó vízlelőhely El Aris előtt.[99] Az elhúzódott brit hadtápvonalak miatt az ANZAC lovashadosztály nem folytatta előrenyomulását. Augusztus 14-től már nem történt harcérintkezés a két fél között, és 22-én délután a 2. üteg megkezdte a visszavonulást az expedíciós hadtest kötelékében El-Aris felé, ahová 24-én reggel érkezett meg. Az 1. üteg átmenetileg Bir el Mazarban maradt. Marno jelentése végén beszámolt a veszteségekről. Az expedíció során a megbetegedések miatt súlyos veszteségek érték az osztályt: 11 kolerás eset, ebből négy halálos, 60 katona dizentériában és bélhurutban, egy ember tífuszban halt meg. Az osztály parancsnoka szerint a megbetegedések nagyrészt a vízhiánynak és a súlyos fizikai kimerültségnek voltak köszönhetők.[100] Somogyi Lajos naplójában említi, hogy az expedíció következtében nagyon sok betege volt az osztálynak, akik szinte megtöltötték a jeruzsálemi osztrák–magyar hadikórházat. Azonban ő csak két halottat említ.[101]

Az expedíciós hadtest sínai-félszigeti hadjárata nem érte el kitűzött célját, a Szuezi-csatorna elérését. A sereg a hadjárat során nagy veszteségeket szenvedett el. Az angolszász szakirodalom a britek által becsült adatot közli, miszerint 9000 főre tehető az expedíciós hadtest vesztesége hadifoglyokban, sebesültekben, harcban elesettekben és eltűntekben. Az angolok a német becslések adatait is közlik, amelyek 5500 és 6000 fő között számolták a veszteséget. Ugyanakkor Karojlovič is úgy tudta, hogy az expedíciós hadtest létszáma felére apadt, és ez kényszerítette Kresst a visszavonulásra.[102] A veszteségből a brit adatok szerint 4000 fő fogságba esett, míg 1250 főt közvetlen a Bir Romani csata után temettek el. A britek saját veszteségeiket a következőképpen adták meg: 221 fő harcokban elesett, 71 fő elhunyt, 909 fő megsebesült.[103] A német szakirodalom részben közli a szuezi expedíció parancsnokának, Friedrich Kress von Kressenstein ezredesnek az adatait, miszerint 4000 fő volt a veszteség, de figyelembe véve a brit fogságba esett katonákat, inkább az 5500 fő körüli veszteséggel számolnak. A fogságba esettekre vonatkozóan Réti Balázs tanulmánya közölt új adatot, miszerint a brit miniszterelnök 1916. októberi alsóházi beszámolójában 3164 főre tette az expedíciós hadtestből fogságba esettek számát. Így a fentebb

99 Uo.

100 Marno jelentése, KA GMK 66.

101 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 16. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

102 *Karojlovič* 1926. 185. o.

103 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani (Megtekintés: 2024. január 31.)

említett német becslések reálisnak tűnnek. A brit veszteségekre vonatkozóan elfogadják az angolszász szakirodalom adatait.[104]

A harcok során brit kézre került négy nehézlöveg, kilenc gépfegyver, egy komplett tevés gépfegyveres csapat, 2300 puska, egy millió töltény és két komplett tábori kórház felszerelése. Ez utóbbiak jórészt akkor kerültek brit kézre, amikor az expedíciós hadtest augusztus 12-én elhagyta Bir el Abdot. A britek oldaláról a sínai-félszigeti hadjárat volt a világháború első jelentős szárazföldi győzelme. Győzelmük véget vetett a Szuezi-csatorna elleni támadásoknak. A hadjárat brit kiértékelése kiemelte a lovasság nagyon hatékony mozgását a harcok során. Ugyanakkor kritikával illették saját hadvezetésüket, egyrészt, mert szükségtelenül kockáztattak amikor Bir Romani védelmére csak két könnyűlovas dandárt és egy gyaloghadosztályt állítottak. Másrészt úgy vélik, hogy augusztus 5-én a britek elszalasztották a lehetőséget az ellenség bekerítésére és elfogására. Az expedíciós hadtesttel kapcsolatban megjegyzik, hogy mind a Bir Romanihoz történő felvonulás, mind a megtépázott csapatokkal történt visszavonulás jelentős teljesítmény volt a tervezést illetően, valamint a vezetés és a törzskar működése és a csapatok teherbíró képessége tekintetében. Emellett kiemelik azt is, hogy az expedíciós hadtest visszavonulása során komoly erőt tanúsított jól kiépített utóvédállásaiban.[105] Az osztály értékelésére vonatkozóan az osztrák szakirodalom kiemelte, hogy „a hegyitarackos osztály által használt 10 cm-es löveg teljes mértékben megfelelt a sivatagi háborúnak, és minden oldal »par excellence« sivatagi lövegként méltatta, amelynek hatékonyságát fokozta a rendkívül jól képzett lövegkezelő legénység."[106]

Lőszerszállító csacsifogat. Palesztina, 1916 (Rudolf Schäffer ütegparancsnok hagyatékából. Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum, leltári szám: 92029/Fk)

104 *Reichmann* 2007. 190. o.
105 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani (Megtekintés: 2024. január 31.)
106 *Jung* 1992. 58. o.

A hegyitarackos osztály az egyiptomi hadjárat után Betlehembe vonult pihenőre. A Bir el Mazarban maradt 1. üteg az El-Aris–Beér-Seba útvonalon gyalog érkezett meg Betlehembe október 26-án. Ezzel az alakulat sínai-félszigeti hadjárata befejeződött.

Az alakulat december végéig pihent Betlehemben.[107] Valószínűleg ekkor jött létre az igény egy csapatjelvény elkészíttetésére. Létrehozásának körülményei nem ismertek. Nyilván az alakulatnál született meg az ötlet, hogy az egyiptomi hadjárat emlékét örökítse meg a jelvény. Jelenleg nem tudjuk azt sem, hogyan alakult ki a jelvény ikonográfiája. A jellegzetes egyiptomi tájjal, az osztály lövegével és hangsúlyos, az ókori Egyiptomot felidéző motívumokkal létrehozott kompozíció gondos és értő tervezésre enged következtetni, de ebből nem derül ki, hogy az alakulat egy művészi képességekkel rendelkező katonája vagy a jelvénygyártó cég egyik munkatársa áll az ábrázolás kialakítása mögött.[108] Más példák alapján az is megeshetett, hogy levelezés útján közösen alakították ki a végleges kompozíciót. Az osztály lövegének pontos ábrázolása egészen biztosan az alakulattól eredt. A jelvényből készültek úgynevezett „hadifémből", azaz olcsó fémek ötvözetéből (jellemzően cinkötvözetből, más néven horganyból előállított, kisebb értékű változatok, és készültek zománcozással és festéssel díszített, ezüstből gyártott, drágább példányok is.[109] A horganyból készült jelvény 1 korona 20 fillérbe került.[110] Az olcsóbb jelvényeknek felül függesztőjük nem volt, csak a hátlapi tűvel lehetett felerősíteni. Az ezüstből készült példányok pontos ára nem ismert, de az olcsó fémekből gyártott daraboknak bizonyosan sokszorosába kerültek. A hegyitarackos osztály drágább, ezüst jelvényeinek jelenleg ismert száma tíz példány alatt van.

A tanulmány második részében a hegyitarackos osztály 1917. és 1918. évi törökországi harcainak vázlatos ismertetésére törekszem. Az alakulatnak ezen időszakára vonatkozó források egyenetlenek és gyakran pontatlan adatokat nyújtanak. Karojlovič átfogó tanulmánya csak nagy vonalakban foglalkozott az osztállyal, Somogyi Lajos naplója csak 1917 szeptemberének közepéig örökítette meg az osztály harcait, Kemény Gyula naplója a háború utolsó két hónapjára vonatkozóan nagyon részletes, de az osztállyal kapcsolatos adatai esetlegesek. Peter Jung a Kriegsarchiv anyagára támaszkodott, azonban valamennyi Törökországba került osztrák–magyar alakulattal foglalkozva, csak annak arányában tért ki a hegyitarackos osztályra.

Végezetül igyekszem kitérni arra, hogy az osztály állományát milyen kitüntetésekkel jutalmazták harctéri tetteikért. Ez alkalmat ad az osztály személyi állományának részleges bemutatására is.

Az expedíciós hadtest El-Arisba történő visszavonulását követően a brit haderő arra törekedett, hogy a törököket kiszorítsa a Sínai-félszigetről. 1916 vége felé

107 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 17 rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

108 *Prohászka* 2004. 35–36. o.; *Kenyeres* 2000. 23. o.

109 A Fekete Ignác által beszerzett példány cinkötvözet (horgany), a Nemzeti Múzeum 1917-ben vásárolt darabja „hadifém". A cinkötvözet változatból a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteménye is őriz példányt, leltári szám: 2814/É.

110 A jelvény ára Fekete Ignác adatlapján.

a britek anyagi és személyi fölénye egyre inkább megmutatkozott. Az ANZAC lovashadosztály szeptember közepén elért a Bir el Mazarnál lévő török támaszponthoz.[111] A törököknek saját utánpótlásvonaluk 75 kilométeres hosszúsága tetemes hátrányt jelentett sínai-félszigeti támaszpontjai megtartásában. A britek El-Aris irányába folytatott vasútépítése december elejére Bir el Mazarig haladt előre. December 22-én elfoglalták El-Arist, majd egy nappal később a Sínai-félszigeten a magdhabai csatában egy 6000 fős brit sereg legyőzte a helyőrséget védő 2000 fős török egységet. Ezzel a törökök végleg kiszorultak Egyiptomból.[112] A britek a tengeren csapatokat szállítottak El-Arisba, hogy megkezdhessék Palesztina elleni offenzívájukat.

A hegyitarackos osztály El-Aris eleste hírére december 29-én Jeruzsálemből vonattal Beér-Sebába ment, ahol táborba szállt.[113] A törökök Palesztina védelmére a Gáza–Tell el Seria–Beér-Seba vonalon alakítottak ki védelmi vonalat, amely a Holt-tenger déli csücske felé húzódott tovább egy szakaszon. A hegyitarackos osztály parancsnokát, Marno őrnagyot március 16-án átvezényelték a 3. Landwehr hegyi tüzérezredhez és elhagyta Törökországot. Helyére a 2. üteg parancsnoka, Wladislaw Truszkowski százados került. Az alakulat új neve császári és királyi törökországi hegyitarackos osztály (k. u. k. Gebirgshaubitzdivision in der Türkei) lett.[114]

A hegyitarackos osztály az első gázai csatában

Március 20-án az osztály Beér-Sebából a tengerparti Gázába vonult, ahol az 1. üteg a várostól délre, a tengerhez közel kaktuszok közé ásta be lövegeit, hogy a brit repülők elől álcázzák őket. A 2. üteg a várostól keletre, a Dsebel Muntar (ma: Ali Muntar) magaslata alatt helyezkedett el. A magaslat védelmével az osztály parancsnokát, Truszkowski századost bízták meg mint tüzérségi parancsnokhelyettest.[115] Brit források saját erőiket 31 000 főre teszik, míg a Kress von Kressenstein ezredes által irányított német, török és osztrák–magyar csapatokét 19 000 főre.[116] A védelemre felkészült csapatok száma a tenger és Beér-Seba közötti 50 kilométeres szakaszon körülbelül 12 000 főre tehető, ebből 1000 lovas, míg Jaffa körzetében a török 53. gyaloghadosztály állt tartalékban.[117] Karojlovič – konkrét forrásokat nem említve – alacsonyan becsülte meg a szembenálló erők létszámát: 20 000 gyalogosra és lovasra tette a támadók létszámát, míg a védőseregét mindössze 3500 főre.[118] A britek március 26-án reggel támadtak lovasságukkal Gázától délre: a birodalmi lovashadosztállyal és az

111 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Romani (Megtekintés: 2024. január 31.)
112 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Magdhaba (Megtekintés: 2024. február 10.)
113 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 17. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)
114 *Jung* 1992. 94. o.
115 *Jung* 1992. 95. o.
116 https://en.wikipedia.org/wiki/First_Battleof_Gaza (Megtekintés: 2024. február 20.)
117 *Jung* 1992. 95. o.
118 *Karojlovič* 1926. 188. o. Talán a tanulmány irodalomjegyzékében felsorolt Ahmed Djemal pasa visszaemlékezése a forrás.

ANZAC lovashadosztállyal, amelyekkel szemben a török gyalogság, gépfegyveresek és a 2. hegyitarackos üteg délelőtt még sikerrel védekezett. Azonban a brit túlerő (lovasság és gyalogság együtt) a délelőtt folyamán olyan erővel rohamozott, hogy a 2. üteg tüzérei a Dsebel Muntar lábánál otthagyták lövegeiket, csak a závárzatokat vitték magukkal és elmenekültek. A britek megrohamozták a Dsebel Muntar magaslatán rekedt osztályparancsnokot és törzsét. Truszkowski százados pisztollyal harcolva esett el többedmagával. Az osztály főhadiszállásának egy arab épületben elhelyezett állományát is elérte a brit gyalogság rohama. Négy tiszt és 24 fő legénységi állományú fogságba került, köztük tisztiszolgák, szakácsok és az alakulat állatorvosa is. Az osztály 1. ütege egészen az esti órákig srapnellövedékekkel lőtte az ellenséget, de a britek estére bekerítették Gáza városát. A 2. üteg állományából tüzérek, lövegszállítók és málhakezelők egy csoportja Kopasz Árpád vezetésével és egy török zászlóalj néhány tucat katonájának segítségével az éjszaka folyamán az ellenség géppuskatüze dacára visszaszerezték lövegeiket.[119] Éjszaka Kress von Kressenstein ezredes a török 4. hadsereg parancsnokától szikratávírón kért segítséget. Másnap, 27-én reggel a felmentő török gyalogság megtámadta és visszaszorította a brit csapatokat. A Dsebel Muntar térségében visszavonuló brit egységeket a hegyitarackos osztály két ütegének keresztтüze fogadta, amely nagy veszteségeket okozott az ellenség soraiban. A visszavonuló britek támogatására sietők tüzérségük sem tudta megakadályozni a török gyalogság győzelmét.[120]

Az első gázai csata mérlege a győztesek oldaláról: brit veszteség: 3500 halott és sebesült, több mint 500 fő eltűnt; török veszteség: 2397 fő halott és sebesült, német és osztrák–magyar veszteség: 57 fő.[121] Karojlovič Djemal pasa adatait adta meg a török veszteségekre vonatkozóan: 286 halott, 756 sebesült, 585 eltűnt.[122] A hegyitarackos osztályból a parancsnok mellett még négy fő esett el, két tiszt és hét legénységi állományú megsebesült, négy tiszt, 32 legénységi állományú és egy tolmács fogságba esett. Március 27-én este eltemették az elesetteket, Wladislaw Truszkowski parancsnokot, Nagy Mihály szakaszvezetőt, Lázár János és Bene Kyrill ágyúst, valamint a sebesülésébe belehalt Gonda Lajos főtüzért.[123] Később Truszkowskit exhumálták és Jeruzsálemben újratemették, majd azután különböző okok miatt többször is újratemették.[124] A csata két napján az osztály 879 aknagránátot és 932 srapnellövedéket tüzelt el.[125] A küzdelem hevességét mutatja, hogy az együttesen 1811 lövedék egy napra vetítve több mint 900, ami közel áll az egyiptomi hadjárat során, augusztus 9-én felhasznált 1157 lövedékhez. Somogyi Lajos naplója fontos adalékokat közöl az ütközet utóéletéről. Beszámol arról, hogy a csata után a főleg

119 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 19. rész (Megtekintés: 2024. február 25.); *Jung* 1992. 95. o.

120 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 19. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

121 *Jung* 1992. 97. o.

122 *Karojlovič* 1926. 190. o.

123 *Jung* 1992. 98. o. Somogyi úgy tudta, hogy Truszkowski oldalán távírászok estek el, de Jung nem azoknak nevezi őket.

124 https://wangfolyo.blogspot.com/2012/05/lemberg-gazai-hos-otodik-sirja_25.html – Sajó György írása (Megtekintés: 2024. január 24.)

125 *Jung* 1992. 96–98. o.

angol és skót halott és sebesült katonákat arab és beduin hullarablók levetkőztettek és ruháikat tevére pakolva elszállították. Ezeket a katonákat éppen az osztály lövegei ölték meg, illetve sebesítették meg. Március 29-én Kress von Kressenstein ezredes, a győztes sereg parancsnoka meglátogatta a csapatokat és kifejezte dicséretét, majd Djemál pasa, a palesztinai török seregek főparancsnoka is kifejezte elismerését, többek között a hegyitarackos osztálynak is. Az osztálynak az ütközetben részt vett összes tagját felterjesztették kitüntetésre. Az 1. üteg parancsnoka, Schäffer százados az ütközet után kapta meg a Vaskorona Rend III. osztályát az egyiptomi hadjáratért, és ideiglenesen átvette az osztály parancsnokságát. Somogyi a csatával kapcsolatban végezetül kiemelte a török gyalogság emberfeletti hősiességét, amit a többszörös és jobban felszerelt túlerővel szemben tanúsítottak.[126]

A hegyitarackos osztály a második gázai csatában

A brit tüzérség április folyamán rendszeresen lőtte a török gyalogsági állásokat, miközben tengeren keresztül folyamatosan érkeztek a csapatszállító hajók. A brit szakirodalom bizonytalan a védősereg létszámát illetően, 20 000-25 000 főre teszik a török erők nagyságát. A támadóerőket illetően nem közölnek pontos számot, azt hangsúlyozzák, hogy ugyanazok az alakulatok vettek részt a második gázai csatában, mint az elsőben.[127] Török részről hat gyaloghadosztály és egy lovashadosztály képezte a védelmet a török, német és osztrák–magyar tüzérséggel együtt, a brit túlerővel szemben.[128] Április 17-én reggel a britek a tenger irányából nagy előkészítő tüzérségi tűzet zúdítottak Gáza felé. A tenger felől csatahajóról és egy monitorról is kaptak tüzérségi támogatást. Déli irányból a brit gyalogság támadt a városra. A hegyitarackos osztály akkor kezdett el tüzelni, amikor a brit gyalogság lőtávolba ért. Az első nap nem dőlt el az ütközet. 18-án a britek ismét a tenger felől támadtak, lőtték a török gyalogságot és a dombokon elhelyezkedő megfigyelőállásokat. A hajóágyúk támogatásával a tenger felé eső homokhegyet elfoglalták, azonban a balszárnyon nem tudtak előrenyomulni, többek között a hegyitarackos osztály tűzereje miatt, amely 18-án átkerült a balszárny védelmére, a Nebi Muntár dombra. Az 1. üteg a hegyháton, míg a 2. üteg a hegy közelében helyezkedett el. Az osztály két teljes ezredet megvert és a briteknek nagy veszteségeket okoztak mind a tisztek, mind a legénység körében.[129]

Április 19-én a britek 4000 gázgránát bevetésével támadtak, de különösebb eredmény nélkül, mivel a forró éghajlaton a klórgáz nem volt hatásos. A brit gyalogság megtámadta a Nebi Muntárt, de az 1. üteg tűzereje és a török gyalogság visszaverte

126 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 19. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

127 https://en.wikipedia.org/wiki/Second_Battle_of_Gaza (Megtekintés: 2024. február 20.)

128 *Karojlovič* 1926. 190. o.

129 *Jung* 1992. 99. o.; https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 20. rész (Megtekintés: 2024. február 25.) A szakirodalom hagyományosan április 19-i nagy brit gyalogsági támadást tekinti a 2. gázai csata kezdőnapjának, azonban mind Somogyi naplója, mind Jung forrásokon alapuló munkája április 17-re teszi a csata kezdetét.

a támadókat. A britek tankokat is bevetettek, amelyek a nyugati hadszíntéren jól beváltak. A nagy homokban azonban lassan haladtak. A védőket felkészítették a tankokra, így azok megjelenése nem okozott pánikot és három tankot megsemmisítettek. Az egyik tankot délelőtt 10 órakor az osztály 1. ütege lőtte ki. Ez volt az egyetlen tank, amit a háború alatt a Monarchia katonái megsemmisítettek. A másik két tankot a török nehéztüzérség lőtte ki. Az osztály 2. ütege egy német–török tüzérségi üteggel a déli irányból támadó brit gyalogsággal szemben harcolt sikeresen, majd a délutáni órákra átváltott Gázától északra és ott hiúsította meg a brit támadást. Az 1. ütegnek viszont gondot okozott, hogy három löveg is használhatatlanná vált a csata során. ezekből két löveget estig meg tudtak javítani. A britek április 20-án már nem támadtak, nem kockáztattak újabb veszteségeket.[130] Az ellenség veszteségei nagyobbak voltak, mint az első gázai ütközetben. A britek hivatalosan 6325 főre tették veszteségeiket, amelynek összetétele: 509 elesett, 4359 sebesült, 1534 eltűnt és 272 hadifogoly. A 10. könnyűlovas ezred például 14 tisztet és az altiszti–legénységi állomány majdnem felét elvesztette.[131] Nem hivatalosan ennél jóval többre, 14 000 és 17 000 fő közé tették a veszteséget, ami közelebb áll a török hadijelentésekhez, amelyek 16 000 főre tették a két csata együttes brit veszteségét halottakban és sebesültekben.[132] A török veszteség 2013 halott és sebesült volt, míg a hegyitarackos osztály egy főt veszített el. Az osztály ebben a csatában 1552 aknagránátot és 964 srapnelt lőtt ki. A briteknél a csata elvesztése nem maradt következmények nélkül, Murrayt leváltották és Edmund H. Allenby (1861–1936) tábornagy lett az új brit főparancsnok.[133]

A hegyitarackos osztály a harmadik gázai csatában

A második gázai csatát követően a brit erők hosszabb ideig nem vállalkoztak újabb átfogó támadásra, de kisebb erőkkel folyamatosan nyugtalanították a Gáza–Beér-Seba vonalat védő török csapatokat. 1917 májusában hol Jeruzsálemet bombázták brit repülők, hol Gázát vették tüzérségi tűz alá két alkalommal is. Május vége felé a brit lovasság két ezrede gyalogsági támogatással Beér-Sebánál támadt, amelyet a török könnyűtüzérség meghiúsított.[134] Ezt követően némi nyugalom állt be a gázai fronton. Június 2-án megérkeztek az alakulathoz azok a kitüntetések, amelyekre felterjesztették az első gázai csata után az osztály ütközetben részt vett összes tagját. Rudolf Schäffer százados, az osztály megbízott parancsnoka személyesen osztotta ki az I. és II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmeket, Bronz Vitézségi Érmeket, és a török Vasfélholdakat.[135]

130 *Jung* 1992. 100–101 o.; https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 20. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)
131 https://en.wikipedia.org/wiki/Second_Battle_of_Gaza (Megtekintés: 2024. március 12.)
132 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 20. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)
133 *Jung* 1992. 101. o.
134 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 20. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)
135 Uo.

A britek június és július folyamán két alkalommal támadtak. Tüzérségi csapásaik károkat okoztak az állásokban és több személyi sérülést okoztak. A hegyitarackos osztály állásai megerősítésével foglalkozott. A második gázai csata után már a lőszerkészlettel is takarékoskodni kellett a lőszerutánpótlás korlátozott volta miatt.[136] Éjszakánként gyakran kialakultak tüzérségi párbajok, mialatt néha a brit gyalogság előretört, de mindannyiszor visszaverték. Egyfajta állásháború jellemezte a nyári hónapokat. A legénység kisebb csoportokban gyakran eljárt tengeri fürdőzésre egy Gáza melletti tengerparti faluhoz.

Tengerparti fürdőzés Gáza közelében, 1917 nyarán (Dr. Kopasz Árpád főhadnagy felvétele. Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum, leltári szám: 106812-506/Fk)

A hegyitarackos osztályhoz csatlakozott a 20. számú császári és királyi 10 cm-es ágyús üteg, de a britek már első állásukban „belőtték" őket.[137] Az ágyús üteg az 1915-ben Törökországba érkezett mozsárüteg átszervezéséből jött létre, legénysége a bécsi II. hadtest területéről származott. 1917 nyarán komoly nehézségek léptek fel a törökországi osztrák–magyar alakulatoknál. Ezért a málhás- és igásállatok helyébe felállítottak egy császári és királyi gépkocsioszlopot.[138] A hegyitarackos osztály vezetése részéről felmerült az igény új lövegek iránt, mivel a meglévő lövegek sérülése esetén a javításra kevés volt az idő a fronton. Az osztály a legkorszerűbb 1916 M

136 *Jung* 1992. 101. o.

137 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 20. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

138 *Karojlović* 1926. 194–195. o.

hegyitarackokat kérte azzal, hogy ha azok odaszállítását nem lehet megoldani, akkor új felszereléssel a tábori tarackos részleggé történő teljes átalakítást igényelték.[139] Az 1916 M hegyitarack nagyobb lőtávolsággal (7750 m) és jóval nagyobb magassági irányzással (–8, +70) rendelkezett, mint az osztály 1910 M 10 cm-es lövegei (6000 m; –8, +42), ugyanakkor csak 25 kilogrammal volt nehezebb.[140]

A nyár folyamán a török hadsereg ellátási nehézségei növekedtek és a dezertálások száma is egyre nőtt.[141] Somogyi naplója szerint június 14-én érkezett meg az új osztályparancsnok, Alfons von Arenstorff százados.[142] A magát sziléziainak valló Arenstorff a magyarországi Trencsénben született 1877-ben. 1896-ban lépett katonai pályára, ahol megfelelő képzés után tüzér lett. Különböző tüzérezredekben szolgált Galíciában és Ausztriában. A bécsi Kriegsarchivban a Hadügyminisztérium 1. osztályának iratai közt megmaradt anyaga alapján csak 1913-ig követhető pályafutása. Akkor a 4. tábori ágyús ezredben szolgált mint főhadnagy. Az egyik lapon egy későbbi bejegyzésből kiderül, hogy 1918-ban őrnaggyá lépették elő.[143]

1917 őszén, az újabb nagy brit offenzíva előtt változás történt a palesztinai török hadsereg vezetésében. Németország korábbi vezérkari főnökét, Erik Falkenhayn gyalogsági tábornokot a Központi Hatalmak különböző frontokon elszenvedett 1916. évi vereségei miatt leváltották posztjáról, és a romániai hadjárat után Törökországba vezényelték. A palesztinai arcvonal védelmét bízták Falkenhaynra, és az addig sikeres Kress ezredest és Djemál pasát elmozdították. Karojlovič Oszkár szerint ez a változás kedvezőtlenül hatott a palesztinai hadszíntér további menetére.[144]

A britek Allenby parancsnoksága alatt újjászervezték erőiket. Gázához új csapatokat szállítottak vasúton, Beér-Seba térségében pedig egy erősebb lovassági súlypontot hoztak létre.[145] Karojlovič hét gyalog- és három lovashadosztályt, egy tevéshadosztályt, egy-egy olasz és francia különítményt, valamint arab felkelő csapatot sorolt fel brit oldalról.[146] Létrehoztak egy 90 000 fős sereget, és a korábbinál nagyobb légierővel, 64 repülővel készültek az újabb támadásra.[147] A törökök erősítésére Aleppóból érkezett gyalogság és tüzérség. Két gyaloghadosztály Gázánál, négy gyaloghadosztály Tell el Seriánál, egy gyalog- és egy lovashadosztály Beér-Sebánál foglalt állást. Így a tartalékkal együtt 30 000 főt tettek ki a Palesztinát védő török erők.[148] Október végére a Gáza–Beér-Seba vonalon körülbelül 23 000 fős gyalogság, pár ezer főnyi lovasság és 200 löveg állt védelemben a britekkel szemben.

139 *Jung* 1992. 101–102. o.
140 *Szijj – Ravasz* 2000. 754. o.
141 *Jung* 1992. 102. o.
142 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 20. rész (Megtekintés: 2024. február 25.) Jung a nyár végére datálta megérkezését (*Jung* 1992. 108. o.), de talán a naplóbejegyzés őrizte meg jól az időpontot.
143 Kriegsarchiv, I. Ab. 17214.
144 *Karojlovič* 1926. 191–193. o.
145 *Jung* 1992. 103. o.
146 *Karojlovič* 1926. 194. o.
147 *Jung* 1992. 104. o.
148 *Karojlovič* 1926. 194. o.

A csata előtt az 1. üteg Gázánál a tenger felé foglalt állást a 20. számú 10 cm-es ágyús üteg két lövegével együtt, míg a 2. üteg Gáza keleti városrészébe került.[149]

A brit támadások október 25-én kezdődtek a Gáza–Beér-Seba vonal ellen, előkészítő tüzérségi tűzzel Gáza városánál, amely 27-én, majd 30-án is megújult. A britek ekkor már gázgránátokat is bevetettek. Az osztrák–magyar katonáknak volt gázálarca, a törököknek nem. A kritikus helyzet ellenére mégsem történt katasztrófa. Peter Jung ezzel a támadással kapcsolatban a hegyitarackos osztály beszámolóját idézte: a britek mindig túl korán hagyták abba egy-egy szakasz gázosítását, így a klórgáz-gránátok nem fejtettek ki megfelelő hatást. A törököknél is csak néhány esetben váltott ki mérgező hatást.[150] Október 31-én két gyalog- és két lovashadosztály elfoglalta a Beér-Sebát, majd a győztes csapatok észak felé indultak a Gáza–Beér-Seba vonal megmaradt védelmi pontjai ellen. November 5-ig folyamatosan haladtak északra heves küzdelmek közepette, majd visszatértek Beér-Sebába.[151] A Gázánál támadó erők napokon át vívtak ádáz csatát a védőkkel, a Dsebel Muntar november 5-én esett el.[152]

A brit lovasság november 6-án törte át a török vonalakat. A védőseregnek vissza kellett vonulnia. A hegyitarackos osztály egy katonai jelentés szerint harcolva vonult vissza november 6–9. között addig, amíg lőszerrel bírta. November 9-én az osztályt kivonták az arcvonalból. Épségben megőrzött lövegeiket a császári és királyi gépkocsioszlop szállította el. A velük együtt harcolt 20. számú 10 cm-es ágyús üteg visszavonulása is sikerrel lezajlott, november első napjaiban elszállították Damaszkuszba.[153] A török haderő fokozatosan vonult vissza északra, a britek november közepére elérték a Jaffa–Betlehem vonalat. A törökök kiürítették Jeruzsálemet, hogy a várost megkíméljék a harcoktól, ahová a britek december 9-én vonultak be. 1917 végére a Jaffa–Jeruzsálem vonaltól északra alakult ki új frontvonal, amely a Holt-tenger északi pontjáig húzódott.[154]

A hegyitarackos osztály az arcvonaltól északra, Nablusz környékén került védőállásba december végén, ahonnan az osztály egy része a sérült lövegekkel Damaszkuszba ment. A 2. üteg Nablusztól délre, El Bire mellett ment védőállásba.[155] Damaszkuszban az osztály 1917 legvégén új lövegeket kapott, de nem az 1916 M hegyitarackokat, hanem az 1914 M 10 cm-es tábori tarackokat, amelyekből nyolc darab érkezett.[156] Ezt a tarackot a szakirodalom az osztrák–magyar tüzérség egyik legsikeresebb világháborús lövegének tartja. 210 kilogrammal nehezebb volt ugyan, mint az 1910 M hegyitarack, de lőtávolsága 2000 méterrel nagyobb, azaz 8000 m volt.[157] Az osztály új elnevezése k. u. k. Feldhaubitzabteilung in der Türkei lett, vagyis császári és királyi törökországi tábori tarackos osztály. A német „Abteilung”

149 *Jung* 1992. 103–108. o.
150 *Jung* 1992. 109. o.
151 https://en.wikipedia.org/wiki/ANZAC_Mounted_Division (Megtekintés: 2024. február 24.)
152 *Kemény* 1938. 345. o.
153 *Karojlovič* 1926. 195. o.
154 *Karojlovič* 1926. 196. o.
155 *Jung* 1992. 116. o.
156 Uo.
157 *Kovács* 2016. 90–91. o.

megnevezés alapján különítménynek is nevezhetnénk az osztályt, azonban a csapat magyar legénysége továbbra is osztálynak hívta az alakulatot.[158]

A török közhangulat és a vereség hatására Falkenhayn 1918. február 20-án lemondott parancsnoki posztjáról. Helyére Otto Liman von Sanders (1855–1929) került, aki korábban a Dardanellák védelmének megszervezésével már bizonyította képességeit.[159] Liman von Sanders az 1917 elején létrehozott Jilderim hadseregcsoport irányítását vette át, amelyhez német alakulatok mellett hozzátartozott a török 7. és 8. hadsereg. A 8. hadsereg Palesztina nyugati részét védte Jaffától északra, míg a 7. hadsereg XX. hadteste a Jordán völgyét, VIII. hadteste pedig német csapatokkal együttműködve a Jordánon túli területet védte egészen a sivatagig. A török haderő azonban egyre gyengült, a hadseregek alakulatainak tényleges létszáma elmaradt a hivatalosan megállapított számoktól. A török 8. hadsereg csupán 4000 főt számlált.[160] 1917 végén a tábori tarackos osztály 1. ütege a török 8. hadsereg, 2. ütege pedig a török 7. hadsereg III. hadtestének kötelékébe került.[161]

A Jordán-menti csaták

A britek flottával megtámogatott szárazföldi és légiereje, mintegy 70 000 lőfegyver, 400 ágyú, tankok, páncélozott gépkocsik és repülők bevetésével készült Észak-Palesztinát elfoglalni. A sivatag felől az arabok 10 000 fős serege támogatta őket.[162] A britek először március elején Nablusz ellen indítottak támadást, de nem tudtak áttörni a török 7. hadsereg vonalán. A hónap közepén a tengerparthoz közel, Jaffától északkeletre indított brit támadás sem ért el sikert. Március végén az első Jordán-menti csatában, Amman városa irányába indult brit támadás nagy létszámú lovassággal, amelyet gyalogság, tüzérség, páncélozott gépkocsik és repülők is támogattak. A védők számára rendkívül kritikus helyzet alakult ki, de a máshonnan átirányított török lovasság és gyalogság a német 703. zászlóaljjal együtt legyőzte a briteket. A *Magyar Katonaújság* cikke ehhez az ütközethez köti az osztály 2. ütegének nagyszerű helytállását, azonban a többi forrás egyértelműen egy hónappal későbbre, a második Jordán-menti csatánál írja le az üteg harci tetteit.[163]

1918 áprilisában a török 7. hadsereg VIII. hadtestéhez irányították az osztály 2. ütegét és az 1917-ben az osztályhoz csatlakozott császári és királyi 20. ágyús üteg egyik 10 cm-es „messzehordó" ágyúját. A britek április folyamán többször is megtámadták a törököket. 10-én a török 8. hadsereg kötelékében harcoló német hadtestet támadták sikertelenül, 20-án a brit lovasság a Jordánon átkelve a török 4. hadsereg parancsnokságának székhelye, Es Salt felé támadt eredménytelenül. Karojlovič

158 *Jung* 1992. 116. o.; *Karojlovič* 1926. 213. o.; Magyarok a török hadszíntéren. *Magyar Katonaújság*, 1939. március 19. 2. o.
159 *Karojlovič* 1926. 197. o.
160 *Karojlovič* 1926. 198. o.
161 *Karojlovič* 1926. 198. o.; Magyarok a török hadszíntéren. *Magyar Katonaújság*, 1939. március 19. 2. o.
162 *Karojlovič* 1926. 198–199. o.
163 *Karojlovič* 1926. 199. o.; *Kemény* 1938. 345. o.; Magyarok a török hadszíntéren. *Magyar Katonaújság*, 1939. március 19. 2. o.

ehhez a támadáshoz köti a 2. ütegnek azt a sikeres védekezését, amivel egy brit lovasdandárt semmisítettek meg.[164] A második Jordán-menti csata április 30-án kezdődött és május 5-ig zajlott. A britek hat rögtönzött hídon átkeltek a Jordánon és Es Saltot akarták elfoglalni, ahol a török 4. hadsereg parancsnoksága tartózkodott. Es Saltot elfoglalták, a parancsnokság elmenekült, a városból kiszorított védőket a britek bekerítették és öldöklő küzdelem bontakozott ki. A tábori tarackos üteg lövegeit és a „messzehordó" ágyút a britek elfoglalták, de a tüzérek visszafoglalták. A török gyalogság is az üteg lövegei köré csoportosult és az osztrák–magyar tüzérekkel együtt folytatták a küzdelmet úgy, hogy több ízben is brit kézre kerültek az ágyúk, majd újra a védőkhöz. A lövegekhez már nem maradt lőszer, kézifegyverekkel harcoltak tovább. A túlerővel szembeni reménytelen küzdelemnek az vetett véget, hogy megérkezett a török lovasság és gyalogság felmentő serege. A csata török győzelemmel végződött, a britek vesztesége jelentős volt mind emberben, mind hadianyagban.[165]

A nyári hónapokban a britek többször is támadtak a front több szakaszán, de eredmény nélkül. A nyár közepén a német–török erők a Jordán mentén próbálkoztak támadással, de ők sem értek el jelentősebb eredményeket.[166]

A török összeomlás

1918 szeptemberében a Jaffától északra, a tengertől a Jordánon túli területekig húzódó arcvonalat a Jordánig kilenc török gyaloghadosztály és a német „Ázsia-hadtest" védelmezte, a Jordán völgyében egy török lovashadosztály állomásozott. A Jordántól keletre eső területeket a török 4. hadsereg és néhány kisebb török gyalogsági alakulat, egy kaukázusi lovasdandár, valamint a német 146. gyalogezred védte. A török haderő egyes alakulatai azonban már rég nem az előírtnak megfelelő létszámmal állomásoztak helyükön. Tovább gyengítette a palesztinai török arcvonalat, hogy nem sokkal a brit támadás előtt Liman von Sanders tiltakozása ellenére 17 kiváló török zászlóaljat átvezényeltek Mezopotámiába.[167]

A tábori tarackos osztály 1. ütegét és a 20. számú császári és királyi 10 cm-es ágyús üteg egy részét a török 8. hadsereg frontjára osztották be. Az 1. üteg a hadseregnek Tull Kerimnél állomásozó főparancsnokságától délre, a Wadi Kanánál, egy hegyoldalban foglalt állást.[168] A török 7. hadsereghez beosztott 2. üteg a Jordántól keletre állomásozott a 20. számú császári és királyi 10 cm-es ágyús üteg másik részével és a törökországi frontra 1918 nyarán érkezett császári és királyi hegyiágyús üteggel. A hegyiágyús üteg a grazi III. hadtest területéről egészült ki.[169] A britek szeptember 19-i nagy támadásánál a 2. üteg a 20. ágyús üteg egyik

164 *Karojlović* 1926. 199. o.
165 *Karojlović* 1926. 199–200. o.; *Kemény* 1938. 345–346. o.
166 *Karojlović* 1926. 200. o.
167 http://nagyhaboru.blog.hu/2022/12/04/dr_kemeny-gyula_ezredorvos-palesztinai_naploja 23. rész (Megtekintés: 2024. február 19.)
168 *Jung* 1992. 161. o.
169 *Karojlović* 1926. 200–201. o.

lövegével a Jordánnak a Holt-tengerhez közel eső szakaszánál húzódó Wadi Nimrinnél foglalt állást, az osztályparancsnokság pedig a Jordántól keletre fekvő El Hod magaslatain.[170]

A britek nagy erőket vontak össze a török frontot összeroppantó támadáshoz. Saját adataik szerint 57 000 gyalogost, 12 000 lovast és 540 löveget vontak össze, amely kiegészült több ezernyi arab harcossal.[171] Az általuk becsült török erők (32 000 gyalogos, 3000 lovas és 402 löveg) jóval alatta maradtak a támadókénak.[172] Azonban a védősereg a folyamatos dezertálások miatt a valóságban ennél kisebb volt. A front összeomlása előestéjén a hegyiágyús üteghez a Jordán partjára érkező Kemény Gyula orvos naplójában beszámolt a Taurus hegységben tanyázó katonaszökevényekről, és arról is, hogy a gyenge ellátás miatt a rossz egészségügyi állapotú legénységből sokan meghaltak betegségek következtében.[173] A brit támadást megelőző héten a beduinok a Deraa és Damaszkusz közti vasútvonal folyamatos robbantásaival elvágták a Jordántól keletre állomásozó csapatok egyetlen utánpótlásvonalát.[174]

A brit támadás szeptember 19-én hajnalban azzal kezdődött, hogy repülőkről bombázták a török 8., illetve 7. hadsereg főparancsnokságát Tull Kerimben és Nabluszban, valamint az északabbra, az Afulénél elhelyezett telefon- és rádióközpontot.[175] Ezután a brit haderő árontott a török arcvonalra, a 8. hadsereg először meghátrált, majd a következő napokban ellenállása teljesen összeomlott. Állománya megsemmisült vagy fogságba esett. A szeptember 25-ig tartó, úgynevezett megiddói csata során brit források szerint 6000 ember esett fogságba.[176]

A 8. hadsereggel küzdő 1. tábori tarackos üteg sorsát Kemény Gyula tanulmánya ismertette legrészletesebben. Az ütegnek szeptember 21-én elfogyott a lőszere, akkor elindult Anepta felé, amerre a hadsereg zöme menekült. Azonban ott a hadsereget egy szűk szorosban brit bombatámadás érte, ami kaotikus helyzetet okozott. A tarackos üteg ezért az északabbra fekvő Besan felé vezető utat választotta. A brit repülőket az üteg sem tudta kikerülni, nagyjából félúton, Bet Hassan közelében egy meredek szakaszon került heves tűzbe. A lövegek lezuhantak a meredek hegyoldalon, sokan életüket vesztették. Az ütegparancsnok térdlövéssel fogságba került. Az életben maradtak átkeltek a Jordán folyón és Deraa-nál eljutottak a vasútvonalhoz, október folyamán pedig elértek Konstantinápolyba.[177]

A 8. hadsereg oldalában veszélybe került török 4. és 7. hadsereg megkezdte visszavonulását Damaszkusz felé úgy, hogy a brit haderő folyamatosan nyomukban maradt. Az osztálynak El Hod közelében pozíciót foglalt 2. ütege az osztályparancsnoksággal és a 10 cm-es ágyús ütegnek velük lévő részével Friedrich (Fritz)

170 *Jung* 1992. 161. o.
171 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Megiddo_(1918) (Megtekintés: 2024. február 19.)
172 *Karojlovič* 1926. 201–202. o.
173 http://nagyhaboru.blog.hu/2022/12/04/dr_kemeny-gyula_ezredorvos-palesztinai_naploja 4. és 6. rész (Megtekintés: 2024. február 19.)
174 http://nagyhaboru.blog.hu/2022/12/04/dr_kemeny-gyula_ezredorvos-palesztinai_naploja 11. rész (Megtekintés: 2024. február 19.)
175 *Kemény* 1938. 346. o.
176 https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Megiddo_(1918) (Megtekintés: 2024. február 19.)
177 *Kemény* 1938. 347. o.

Iselstöger százados vezetése alatt szeptember 22-én, egy előző este érkezett parancs értelmében elhagyta állásait, és El Salton keresztül Suelába vonult.[178] A bécsi Kriegsarchivban megőrzött anyagai alapján Friedrich Iselstöger százados 1877-ben született Bécsben. A háború kitörésekor a tiroli és vorarlbergi 14. hegyi tüzérezrednél szolgált mint ütegparancsnok. 1916-ban Konstantinápolyba vezényelték és február 24-től az osztrák–magyar tüzérparancsnokságnál folytatott oktató és kiképző tevékenységet. 1918. augusztus 20-án került a tábori tarackos osztályhoz úgy, hogy egyúttal a török 8. hadsereg tüzérparancsnoki posztját is betöltötte. Személyi anyaga szerint a törökök körében nagy elismerést szerzett mint kiképzőtiszt.[179] 1918. október 22-én Hervay tüzérparancsnok, illetve október 25-én Pomiankowski által aláírt személyi lapja elismeréssel méltatta tevékenységét és őrnagyi rangra ajánlotta. A brit támadásnál Tell Nimrin mellett volt az osztállyal és ott volt a visszavonulásnál, de részletek nem derülnek ki.[180]

Szeptember 21-én a 2. üteg 44 súlyos, főként maláriában szenvedő betege a hegyiágyús üteg orvosára, Kemény Gyulára maradt, aki egy beteg önkéntes kíséretével marhaszekereken indította őket útnak Es Salt felé.[181] Amíg a hegyiágyús üteg a sivatagon át északi irányba vonult Damaszkusz felé, majd továbbmenetelve október 4-én Homs városánál jutott el a vasútvonalig, addig a 2. tábori tarackos üteg Suelánál keletre fordulva a legközelebbi vasútállomáshoz, Amman városához igyekezett eljutni. Szeptember 22–26. között azonban súlyos bombatámadások érték az üteget és más egységeket is az Ammanhoz vezető úton. Néhány túlélő szeptember 27-én El Muzerib falunál csatlakozott a hegyiágyús üteghez.[182] A bombatámadások többi túlélője Homsban vagy Aleppóban csatlakozott a többi osztrák–magyar egységhez október elején. Ugyancsak Homsban vált bizonyossá, hogy az üteg Amman felé szekereken szállított betegeit a beduinok legyilkolták.[183] A tüzéralakulatok közül csak a hegyiágyús üteg őrizte meg épen lövegeit. Ezért a konstantinápolyi főparancsnokságtól október 8-án olyan utasítás érkezett az Aleppóba eljutott alakulatokhoz, hogy a megmaradt lövegek a szükséges személyi állománnyal az adanai fennsíkra menjenek állásba. Adana térsége Anatólia déli részén, a Földközi-tenger legkeletibb török partszakaszán fontos stratégiai pont volt a Konstantinápolyba vezető vasútvonal védelme szempontjából. Kemény Gyula ezredorvos választotta ki a még egészséges katonák közül az új üteg állományát, amelynek az volt a feladata, hogy a törökök segítségére legyen a britek esetleges partraszállásának

178 *Jung* 1992. 163. o.; http://nagyhaboru.blog.hu/2022/12/04/dr_kemeny-gyula_ezredorvos-palesztinai_naploja 11. rész (Megtekintés: 2024. február 19.) Tanulmányában Kemény másként adta elő a 2. üteg utolsó hónapjainak történetét, de a naplójában leírtakat erősítik meg Jung adatai is.

179 A törökök 1916-ban a Vasfélholddal, 1917-ben az Ezüst Liakát Éremmel tüntették ki. Kriegsarchiv, k. u. k. Artilleriekommando in der Türkei 466.

180 Kriegsarchiv, I. Ab. 14.; Kriegsarchiv, k. u. k. Artilleriekommando in der Türkei 466.

181 http://nagyhaboru.blog.hu/2022/12/04/dr_kemeny-gyula_ezredorvos-palesztinai_naploja 11. rész (Megtekintés: 2024. február 19.)

182 http://nagyhaboru.blog.hu/2022/12/04/dr_kemeny-gyula_ezredorvos-palesztinai_naploja 16. rész (Megtekintés: 2024. február 19.)

183 http://nagyhaboru.blog.hu/2022/12/04/dr_kemeny-gyula_ezredorvos-palesztinai_naploja 20. és 22. rész (Megtekintés: 2024. február 19.)

megakadályozásában.[184] A harcképes tüzérüteg október 10-én ugyanazzal a vonattal indult el Aleppóból Adana felé, mint a többiek Konstantinápolyba, ahová október közepén érkeztek meg. A tüzérüteg Adanából valószínűleg november folyamán érkezett meg a török fővárosba.

Az Antant és a törökök között létrejött megállapodás értelmében a Központi Hatalmak egységeinek november 28-ig kellett elhagyni Törökországot. Azonban részint a kialakult balkáni hadiállapotok miatt, részint az Ázsiában rekedt egységek miatt nem sikerült időben elhagyni az Oszmán Birodalmat. Ennek következtében 1918. december elején a Monarchia alattvalói a kisázsiai Moda és a Márvány-tengeren lévő, kopár Prinkipo szigetén kialakított fogolytáborokba kerültek.[185] A fogságba kerültek közül a Monarchia cseh, szlovák, szlovén, horvát, szerb és román nemzetiségű katonái az Antant jóváhagyásával kiszabadultak a fogságból, Szalonikibe vitték őket, és antant katonák lettek.[186] Nincs adat arra vonatkozóan, hogy az osztály állományából élt-e valaki ezzel a lehetőséggel. Mindkét ütegben szolgáltak olyan nevű katonák, akik nevük alapján szláv (szerb, szlovák vagy ruszin) nemzetiségűek lehettek.[187] A megmaradt hadifoglyok a törökök jóvoltából a Monarchia alattvalói rendelkezésére bocsátott török, RESID PASA nevű hajóra szálltak fel 1919. január 6-án.[188] A hajóra egy osztrák–magyar civil kolóniával együtt összesen 1450 fő szállt fel. Joseph Pomiankowski altábornagynak Kemény naplójában is közzétett adatai szerint körülbelül 200 tiszt, 1050 legénységi állományú és 200 polgári személy. Moda és Prinkipo fogolytáborai mellett Perából is érkeztek a hajóra fogságban tartott katonák. Kemény Gyula adatai szerint 1919. január 16-án este 1400 utas érkezett meg Triesztbe, ahol egy előkészített vonatba külön kocsikba szálltak az osztrákok, lengyelek, rutének és egy-két cseh katona, valamint külön kocsikba a magyarok. A szerelvény Pettaunál vált szét, az osztrák kocsik 1919. január 24-én érkeztek meg Bécsbe, míg a magyar kocsik január 18-án Nagykanizsára, január 19-én pedig Budapestre.[189]

A hegyi-, később tábori tarackos osztály hazatért állományának megbecsléséhez értékes adatokkal szolgál az a Konstantinápolyban, 1918. november 1-jén összeállított lista, amely az osztrák–magyar tüzérség veszteségeiről készült.[190] Eszerint az 1. üteg vesztesége: négy havidíjas, 185 fő legénységi állományú, négy löveg; a 2. üteg vesztesége: 126 legénységi állományú és öt löveg. A listával kapcsolatban fennáll a kérdés, hogy vajon az 1916 nyarától 1918 őszéig elszenvedett teljes vesz-

184 http://nagyhaboru.blog.hu/2022/12/04/dr_kemeny-gyula_ezredorvos-palesztinai_naploja 22. rész (Megtekintés: 2024. február 19.); *Karojlović* 1926. 202. o.

185 http://nagyhaboru.blog.hu/2022/12/04/dr_kemeny-gyula_ezredorvos-palesztinai_naploja 24–25. rész (Megtekintés: 2024. február 19.)

186 *Karojlović* 1926. 202. o.; http://nagyhaboru.blog.hu/2022/12/04/dr_kemeny-gyula_ezredorvos-palesztinai_naploja 26. rész (Megtekintés: 2024. február 19.)

187 *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten.* 1917. október 17. 67. évf. 194. sz. 7349–7350. o.

188 http://nagyhaboru.blog.hu/2022/12/04/dr_kemeny-gyula_ezredorvos-palesztinai_naploja 28. rész (Megtekintés: 2024. február 19.)

189 *Jung* 1992. 170. o.; http://nagyhaboru.blog.hu/2022/12/04/dr_kemeny-gyula_ezredorvos-palesztinai_naploja 29. rész (Megtekintés: 2024. február 19.)

190 *Jung* 1992. 167. o.

teséget tartalmazza vagy csak az 1918-as veszteségeket. Ismeretes, hogy egyedül az 1. gázai csatában a 2. üteg több tisztet is elveszített halottként és hadifogolyként. Akármiképp számolunk, annyi bizonyos, hogy az osztály együttesen 311 főnyi legénységi állományú vesztesége mindenképpen nagy az 1916-ban megérkezett 813 főhöz képest. A veszteségeket levonva feltételezhetjük, hogy a RESID PASA fedélzetén hazatért 1050 legénységi állományú személyből legalább 500 fő a tábori tarackos osztályból került ki. Arra vonatkozóan a szakirodalom egyelőre nem közölt pontos adatot, hogy az osztály korábban fogságba esett katonái közül hányan tértek haza, de néhány eset ismert. Az 1. ütegből például Bódi Iván, Horváth Ernő, Lajta Károly és Öszterreicher Fülöp a front összeomlását követően esett brit fogságba, és csak 1920-ban térhettek haza.[191]

A tarackos alakulat elismerései

Somogyi Lajos naplója több helyen is jelezte, hogyan vélekedtek a magasabb szintű parancsnokok az osztály teljesítményéről.[192] A katonák számára a szóbeli dicséretek mellett fontosak voltak az elismerés látható jelei, a kitüntetések. A világháború során megnyilvánult a legfelsőbb hadvezetés részéről az a törekvés, hogy a kitüntetést érdemlő harctéri tettet követően az illető katona minél hamarabb kapja meg méltó elismerését. Ennek érdekében került például az alacsonyabb fokozatú Vitézségi Érmek odaítélésének joga a haderő magasabb parancsnokaihoz.[193] Az eljárás megvalósulását dokumentálta Somogyi naplója az orosz és szerb fronton mutatott kiváló haditettek megjutalmazásával kapcsolatban,[194] vagy az első gázai csata után, amikor minden, az ütközetben részt vevő katonát felterjesztettek kitüntetésre.[195] Az egyiptomi hadjáratot is követték kitüntetés előterjesztések. Somogyi, aki lábadozott a hadjárat idején, naplójában erről nem tett említést ugyan, de egy konkrét esetet megörökített, amikor parancsnoka kapta meg kitüntetését.[196] Nyílván nem véletlen, hogy az alakulat jelvényén a bal felső, illetve a jobb felső sarokba a török Vasfélhold csillag alakú jelvénye, illetve a német Vaskereszt ábrázolása került. A háború folyamán a Központi Hatalmak országai gyakran kitüntették egymás katonáit saját kitüntetéseikkel. Erre akkor is sor kerülhetett, ha az illető katona nem a kitüntetést adományozó ország katonáival harcolt együtt. Általában ilyen esetben inkább a tiszteket tüntették ki. Azonban amikor közösen, egymás mellett harcoltak a szövetségesek alakulatai, akkor még gyakrabban történt meg egymás katonáinak kitüntetése.

Az egyiptomi expedíció során a török, német és osztrák–magyar katonák ténylegesen egymásra utalva küzdöttek a győzelemért, majd a túlélésért. Ennek következtében

191 *Reé* 1939. Tisztesek életrajza: 15., 54., 80. o.; Tüzéréletrajz: 25. o.

192 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 19–20. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

193 *Sallay* 2020. 32., 47. o.

194 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 2., 8., 14. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

195 Uo. 19. rész.

196 Uo. 19. rész.

a német Vaskereszt és a török Vasfélhold a tarackos osztály legénységi állománya széles körében adományozott kitüntetés volt. Minden valószínűség szerint a Somogyi 1917. június 2-i naplóbejegyzésénél említett kitüntetésosztás az első gázai csatát követő felterjesztések következtében zajlott.[197] Az I. és II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmek és a Bronz Vitézségi Érem mellett török Vasfélholdat is adományoztak. Ez utóbbi kitüntetés adományozottjainak nevét különösen nagy számban tette közé a Monarchia közös hadserege hivatalos közlönyének 1917. szeptember 15-i és október 17-i száma.[198] A közlöny 173. számában 40-en a 4. hegyi tüzérezredtől, vagyis az osztály 1. ütegéből, 48-an a 6. hegyi tüzérezredtől, vagyis a 2. ütegből; a közlöny 194. száma szerint 51-en az osztály 1. ütegéből, 41-en a 2. ütegből kaptak Vasfélholdat. Köztük volt a naplóíró Somogyi Lajos is, akinek szabadsága alatt, 1917 novemberében, Budapesten készült portréján a török Vasfélholdon kívül látható az Ezüst Vitézségi Érem II. osztálya, a Bronz Vitézségi Érem és az első vonalban leszolgált 12 hét után adományozott Károly Csapatkereszt, valamint gomblyukában a német Vaskereszt II. osztályának szalagja.[199] Mivel a Bronz Vitézségi Érmet a szerb hadjáratért kapta, 1917. június 2-án a II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmet kaphatta meg. Bizonyára a rendeleti közlöny elszórtan is tartalmaz adatot az osztály tagjainak török kitüntetéseiről, különösen 1917-ből és 1918-ból. Például a közlöny 1917. július 28-i száma tette közzé, hogy Floriansz Lajos Alfonz tartalékos tiszthelyettes az 1. ütegből, illetve Steininger Antal tartalékos tűzmester a 2. ütegből Vasfélholdat kapott.[200] A dátumból nem derül ki, hogy még az egyiptomi hadjáratért vagy már a gázai csatákért járt nekik a kitüntetés. A „Magyar tüzér" kötetben az osztály életrajzokban bemutatott katonái közül három kivétellel mindenkit kitüntettek a Vasfélholddal. Ezek: Ambrus András, Bódi István, Horváth Ernő, Keiner Ármin tűzmester, Lajta Károly szakaszvezető, Mózer János tűzmester, Öszterreicher Fülöp tizedes, Rogányi (Ripszám) Károly tűzmester, Sipos Ferenc főtüzér.[201] Közülük Sipos és Horváth megkapta a német Vaskeresztet, míg Keiner, Lajta, Öszterreicher és Rogányi (Ripszám) német Harcos Érdemérmet kapott. A Monarchia kitüntetéseivel is szépen dekoráltak a tarackos osztály előbb említetett katonái. Ambrus Vas Érdemkeresztet, Bódi Bronz Vitézségi Érmet és Károly Csapatkeresztet, Horváth II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmet, Bronz Vitézségi Érmet és Károly Csapatkeresztet kapott. Keiner tűzmestert az I. és II. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel, Bronz Vitézségi Éremmel, Ezüst Érdemkereszttel hadiszalagon és Károly Csapatkereszttel, Lajta szakaszvezetőt II. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel, Bronz Vitézségi Éremmel és Károly Csapatkereszttel tüntették ki. Mózer tűzmester, aki 1916 márciusától megbetegedéséig, 1918 áprilisáig harcolt az osztály 1. ütegénél, I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmet, II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmet (kétszer), Bronz Vitézségi Érmet és Károly Csapatkeresztet kapott. Emellett egyházi kitün-

197 Uo. 20. rész.

198 *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten.* 1917. szeptember 15. 67. évf. 173. sz. 6452–6453. o.; 1917. október 17. 194. sz. 7348–7350. o.

199 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 21. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

200 *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten.* 1917. július 28. 67. évf. 140. sz. 5136. o.

201 *Reé* 1939. Tisztesek életrajza: 2., 15., 54., 64., 80., 122., 150. o.; Tüzéréletrajzok: 23., 25., 28. o.

tetésben is részesült, a jeruzsálemi „ötös keresztet", vagyis a kétfokozatú vatikáni Jeruzsálemi Zarándokkereszt valamelyik jelvényét kapta meg. Öszterreicher tizedes II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmet, Bronz Vitézségi Érmet és Károly Csapatkeresztet kapott. Rogányi (Ripszám) tűzmester I. és II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmet, Bronz Vitézségi Érmet és Károly Csapatkeresztet. Emellett őt is kitüntették a vatikáni Jeruzsálemi Zarándokkereszt valamelyik fokozatával. Sipos Ferenc főtüzért a Monarchia kitüntetései közül korábban kitüntették az 1912–1913. évi Emlékkereszttel, majd a háború alatt Bronz Vitézségi Érmet és Károly Csapatkeresztet kapott. A tüzéréletrajzokban felsorolt tüzérek közül hárman nem kaptak Vasfélholdat: Growald Rezső egy másik török kitüntetést kapott, „ezüst félholdat szalaggal", míg Waschka Sándor főtüzért és Krizsán Jánost csak a háború legutolsó szakaszában vezényelték a török hadszíntérre.[202]

Somogyival egy időben kapott Vasfélholdat a 2. ütegből Helmeczi Imre tüzér, akinek jelvényét a Hadtörténeti Múzeum őrzi. Bronz Vitézségi Érmét az 1917. június 2-i kitüntetésosztáson kapta meg, amit Schäffer főhadnagy, ideiglenes osztályparancsnok aláírása bizonyít Helmeczi viselési igazolványán. Eckert Sándor, az 1. üteg főtüzére a Vasfélholdat – viselési igazolványa tanúsága szerint – Truszkowski százados rövidéletű osztályparancsnoksága alatt, 1917 márciusában kapta meg. Ez azt jelenti, hogy Eckert az egyiptomi expedícióban tanúsított bátor magatartásáért kapta meg a kitüntetést.[203] Ugyancsak az egyiptomi hadjáratért kapott Vasfélholdat az 1. ütegből Tonhauser György József tűzmester, a 2. ütegből Grossmann János és Sterbling Péter szakaszvezető. Nevüket a hivatalos közlöny 1916. október 7-én megjelent száma tette közzé a Vasfélhold kitüntetettjei sorában.[204]

Megmaradt egy kitüntetéseket előterjesztő lista, amelyet a Monarchia teljhatalmú konstantinápolyi képviselője, Joseph Pomiankowski altábornagy írt alá 1917. május 8-án. A lista tíz személyt az Ezüst Vitézségi Érem I. osztályára terjeszt elő, hét tüzért az 1. ütegből, három főt a 2. ütegből. A listáról, amelyen már ismerős Mózer János és Rogányi (Ripszám) Károly neve, megismerhetjük a tüzérek születési évszámát, ami 1883 és 1894 közé esett. Az irat dátuma alapján (Konstantinápolyban, május 8-án írta alá Pomiankowski) valószínűleg az első gázai csatában nyújtott helytállás következtében született ez a felterjesztés, amely után valamennyi harcoló katonát előterjesztettek kitüntetésre. Amennyiben ehhez a tíz tüzérhez hozzáadjuk azt a 180 főt, akiknek nevei 1917. szeptemberben és októberben jelentek meg a közlönyben a Vasfélhold tulajdonosaiként, akkor a legénységi állományból legalább 190 katona biztosan az első vagy a második véres gázai ütközetben érdemelt ki elismerést helytállásáért. Az osztály legénységi állományából eddig körülbelül 200 személy nevét ismerjük biztosan. A legénységi állomány teljesebb névsorához feltehetően a kitüntetési előterjesztések, illetve a kitüntetéseket közzé tévő közlönyök további kutatásával juthatunk közelebb.

A tízfős listán az egyik tüzér, Káldor Illés adataiból kiderül, hogy korábban a 3. vártüzér ezrednél szolgált, és onnan került át az osztály 1. ütegéhez. Az alakulathoz

202 *Reé* 1939. Tisztesek életrajza: 45., 78., 150. o.
203 *Baczoni – Sallay* 2016. 96–97. o.
204 *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten*. 1916. október 7. 66. évf. 178. sz. 5076. o.

több ízben vezényeltek át, illetve el tüzéreket a törökországi hadműveletek alatt. Growald Rezső például korábban a haditengerészetnél szolgált toronyágyú tüzérként, Waschka János főtüzér az olasz frontról, a 13. hegyi tüzérezredtől jött az osztályhoz. Ugyanakkor a kassai 6. hegyi tüzérezredhez bevonult, 1899-es születésű Javorsik István kiképzése után a török frontra került, de egy hónap elteltével az olasz frontra irányították.[205] Az osztály tiszti állományából néhányuk név szerint ismert, de többségük neve nem. Somogyi naplója néhány tisztet megnevez még az orosz front időszakából, de nem biztos, hogy a török frontra is átkerültek. Például Resnyák Ferenc hadnagyot az olasz fronton 1915 augusztusában átvezényelték egy ágyús üteghez parancsnoknak.[206] Ugyanakkor joggal feltételezhetjük, hogy a Somogyi naplójának első részében említett Lovas Ferenc hadnagy az osztály 1. ütegében harcolt a Szentföldön, mivel Lovas török Vasfélholddal történt kitüntetéséről ugyanaz a közlöny adott értesítést, amely a legénység nagy csoportjának kitüntetését is közölte.[207]

A hegyitarackos osztály névadó parancsnoka, Adolf von Marno őrnagy a rendeleti közlöny adatai szerint egészen biztosan megkapta 1917-ben, már a 12. hegyi tüzérezred állományában szolgálva, a vatikáni Szent Sír Lovagrend parancsnoki keresztjét és 1918-ban két magasabb rangú török kitüntetést, az Ezüst Liakat Érmet és az Ezüst Imtiaz Érmet.[208] Bizonyára ennél több kitüntetést kapott. Egy portréfényképén jól látható a Vaskorona Rend III. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal, mellette a Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidíszítménnyel, és attól jobbra egyik török kitüntetése. Ezek alatt pedig a német Vaskereszt I. osztályú jelvényét viselte.[209]

Az osztály élén Marno őrnagyot követő Wladislaw Truszkowski százados kitüntetései életrajzából ismertek: Vaskorona Rend III. osztálya hadidíszítménnyel, Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidíszítménnyel, Ezüst Katonai Érdemérem hadiszalagon, Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon, német Vaskereszt II. osztálya, török Ezüst (?) Liakat Érem, török Vasfélhold és a vatikáni Szent Sír Lovagrend parancsnoki keresztje.[210]

Az 1. üteg parancsnoka, Rudolf Schäffer főhadnagy Somogyi naplójának adatai szerint három magas rangú kitüntetést kapott: 1915 áprilisában a német Vaskereszt I. osztályát, 1917 márciusában a Vaskorona Rend III. osztályát hadidíszítménnyel, kardokkal az egyiptomi hadjáratért, és 1917 augusztusában a Lipót Rend lovagke-

205 *Reé* 1939. Tisztesek életrajza: 45., 58., 150. o.

206 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 9. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

207 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 1. rész (Megtekintés: 2024. február 25.)

208 *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten.* 1917. június 28. 67. évf. 140. sz. 5134. o.; 1918. március 23. 51. sz. 2284. o.

209 http://kappenabzeichen.hu/a-von-marno-hegyi-tarackos-osztaly-harcai-a-szentfoldon/ – Szanyi Miklós írása (Megtekintés: 2022. november 4.)

210 http://wangfolyo.blogspot.com/2012/05/lemberg-gazai-hos-otodik-sirja_25.html – Sajó György írása (Megtekintés: 2024. február 25.)

resztjét hadidíszítménnyel, kardokkal.[211] Egy fényképen, ahol Schäffer főhadnagy egy lelkésztől jobbra áll, kivehető a német Vaskereszt II. osztályának szalagja.[212] Emellett nyilván török kitüntetést is kapott.

Dr. Kopasz Árpád jogász, tartalékos főhadnagyot a *Magyar Katonaújság*nak az osztályra emlékező cikke a 2. üteg parancsnokának nevezi – nem elképzelhetetlen, hogy Truszkowski osztályparancsnokká történő kinevezése után ütegparancsnok lett –, de ezt más adat nem támasztja alá. A bécsi Kriegsarchivban megőrzött kitüntetési előterjesztései szerint tulajdonosa volt az 1912–1913. évi Emlékkeresztnek, 1915 szeptemberében megkapta a Bronz Katonai Érdemérmet hadiszalagon, 1917 márciusában a Katonai Érdemkereszt III. osztályát hadidíszítménnyel, kardokkal, 1917 júliusában az Ezüst Katonai Érdemérmet hadiszalagon, kardokkal. 1917. december 12-i dátummal parancsnoka, Arenstorff százados másodszor is felterjesztette a Katonai Érdemkereszt III. osztályára hadidíszítménnyel, kardokkal. Az előterjesztésekből kiderül, hogy a Katonai Érdemkereszt III. osztályát hadidíszítménnyel, kardokkal első ízben az egyiptomi expedíció során, Katiánál „az ellenség előtti vitéz magatartásával" érdemelte ki. Az előterjesztést Marno őrnagy közvetlenül az expedíció után írta meg, 1916. augusztus 28-án. Hervay alezredes, a törökországi tüzérparancsnok november 4-én írta alá, míg Pomiankowski altábornagy december 8-án.[213] Tehát három hónap kellett, hogy Bécsbe felkerüljön az előterjesztés. A kitüntetést a közvetlen elöljáró előterjesztését követően hét hónappal kapta meg a kitüntetett. Következő előterjesztése, amely az Ezüst Katonai Érdemérem hadiszalagon, kardokkal kitüntetésre irányult az első gázai csatában tanúsított bátor magatartásáért, 1917. április 5-én készült, egy héttel a csata után. Aláírója Rudolf Schäffer főhadnagy, az ideiglenes osztályparancsnok. Karl Hervay alezredes és Joseph Pomiankowski altábornagy egyaránt április 28-án írta alá.[214] Ezt a kitüntetést már júliusban odaítélték Kopasz Árpádnak. A főhadnagyot a harmadik gázai csatát követő visszavonulás alkalmával Herbia mellett, november 8-án tanúsított hősies magatartása miatt terjesztették fel másodízben a Katonai Érdemkereszt III. osztályára hadidíszítménnyel, kardokkal. Hervay 1918. január 18-án, Pomiankowski pedig január 21-én írta alá Arenstorff előterjesztését. Ezen az előterjesztésen Kopasz főhadnagy a szolgálati beosztás rovatban mint ütege első tisztje szerepelt.[215] Az előterjesztések ügyintézésének gyorsasága a tisztek esetében a legénységhez képest lassabb, hiszen Bécsig kellett az utat megjárniuk.

Végére maradt egy olyan tiszt az 1. ütegből, akinek személye kérdéseket vet fel. Az 1894-es születésű Hochstätter Gottfried a tüzéréletrajzokban összefoglalt katonai pályafutása szerint 1914 októberében vonult be a 4. hegyi tüzérezredhez,

211 https://nagyhaboru.blog.hu/2023/07/01/somogyi_lajos_elso_vilaghaborus_naploja 5., 19., 21. rész (Megtekintés: 2024. február 25.) Somogyi naplójában pongyolán a kitüntetések nevét említette csak, minden más megjelölés nélkül, de a körülmények ismeretében Schäffer főhadnagy csak a fent említett fokozatokat kaphatta.

212 http://wangfolyo.blogspot.com/2012/05/lemberg-gazai-hos-otodik-sirja_25.html – Sajó György írása (Megtekintés: 2024. február 25.)

213 Kriegsarchiv, Offiziersbelohnungsanträge (a továbbiakban: KA OBA) 137749.

214 KA OBA 153828.

215 KA OBA 222777.

majd tisztiiskolába küldték. 1915 márciusában az orosz frontra irányították, harcolt az üteggel tovább az olasz és a szerb fronton is, majd 1916 márciusában alakulatával Palesztinába került, ahol – áll az életrajzában – ütegparancsnokként szolgált és az összeomlásig a török fronton harcolt. A Hochstätter artikulusában felsorolt kitüntetések – a közlés sorrendjében: III. osztályú Katonai Érdemkereszt, Bronz Katonai Érdemérem, II. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, Károly Csapatkereszt, I. és II. osztályú német Vaskereszt, a török Liakat Érem egyik fokozata és a török Vasfélhold – megfelelhetnek egy ütegparancsnoki beosztású személynek.[216] Hochstätter Gottfriednak a Hadtörténelmi Levéltárban fennmaradt a második világháború után összeállított személyi anyaga, amely sajnos kevés adatot tartalmaz katonai pályafutásáról.[217] Személyi lapja tartalmazta az arcvonalak megnevezését – amelyek közt a szuezi expedíció is előfordult –, valamint előléptetéseit (1915: „alhadnagy" – valójában tartalékos hadapród, 1916: tartalékos hadnagy, 1918: tartalékos főhadnagy), majd beosztásainak felsorolása végén feltüntették ütegparancsnok beosztását is. Ezenkívül még egy helyen találkoztam rá vonatkozó adattal. A harmadik gázai csata után a visszavonulás közben kiderült, hogy Bet Hanun település mellől egy meghibásodott löveg elszállításáról még nem gondoskodtak. Hochstätter hadnagy önként jelentkezett, hogy egy tolmáccsal és néhány lövegszállítóval visszamegy a tarackért.[218] Vajon mikor szolgált ütegparancsnokként? Az egyik lehetőség, amikor az első gázai csata után Rudolf Schäffer néhány hónapig ideiglenesen betöltötte az osztályparancsnoki posztot, és akkor lett Hochstätter az 1. üteg parancsnoka. A másik lehetőség, amikor 1918. szeptember 22-én a brit áttöréskor az ütegparancsnok térdlövést kapott és fogságba esett. Egyelőre ezek feltételezések. Hochstätter utóéletéről annyi ismert, hogy katonai szolgálatból történő elbocsátásának igazolását a 4. hegyi tüzérezred pótüteg parancsnoksága állította ki 1918. december 23-án. 1920-tól 1944-ig eredeti polgári foglalkozásában, banktisztviselőként dolgozott a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban. 1944 novemberében SAS behívóval bevonult. 1945 májusában amerikai hadifogságból hazatért. Személyi anyagának legkésőbbi dokumentuma az 1950-es években a tartalékos tisztek részére kiállított katonai igazolvány.

A hegyi, majd tábori tarackos osztály törökországi tevékenysége számos vonatkozásban még feltáratlan. Az egyes harctevékenységek részleteinek megismerése további kutatásokat igényel éppúgy, mint az alakulat tisztikarának és legénységi állományának teljesebb összeállítása.

216 *Reé* 1939. Életrajzok: 22. o.
217 Hadtörténelmi Levéltár, I. 35. Tiszti személyügyi és anyakönyvi lapok. 1894/477.
218 *Jung* 1992. 116. o.

Irodalomjegyzék

Baczoni – Sallay 2016.
Baczoni Tamás – Sallay Gergely: Osztrák–magyar csapatok a Közel-Keleten. In: A Nagy Háború öröksége. Szerk. *Sallay Gergely*. Budapest, 2016. 96–97. o.

Balla 2015.
Balla Tibor: A világégés albuma. Magyarország első világháborús krónikája. – The album of the Great War. An Illustrated Chronicle of Hungary in the First World War. Budapest, 2015.

Hermann 2016.
Hermann Attila: „Él magyar áll Buda még!" A magyar Szent Korona országaiból sorozott lovashadosztályok és dandárok, huszár- és ulánusezredek, rohamfélezredek jelvényei a Nagy Háborúban. Debrecen, 2016.

Hermann – Szanyi 2012.
Hermann Attila – Szanyi Miklós: „Csak előre édes fiam…" A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljak jelvényei a Nagy Háborúban. Debrecen, 2012.

Jung 1992.
Jung, Peter: Der k. u. k. Wüstenkrieg – Österreich-Ungarn im Vorderen Orient, 1915–1918. Wien, 1992.

Karojlovič 1926.
Karojlovič Oszkár: Magyarok a világháború török harcterein I–II. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1926. 27. évf. 1. sz. 68–84., 179–215. o.

Kemény 1938.
Kemény Gyula: Magyar tüzérek szerepe Palesztinában és a Suez csatornánál. In: A magyar tüzér. A magyar tüzérség története. Szerk. *Felszeghy Ferenc – Reé László*. Budapest, 1939. 339–350. o.

Kenyeres 2000.
Kenyeres Dénes: A II. Vilmos 7. Huszárezred csákójelvénye. *Az Érem,* 2000. 56. évf. 1. sz. 22–23. o.

Kovács 2016.
Kovács Vilmos: 1914 M 10 cm-es könnyűtarack. In: A Nagy Háború öröksége. Szerk. *Sallay Gergely*. Budapest, 2016. 90–91. o.

Ortner 2007.
Ortner, M. Christian: The Austro-Hungarian Artillery from 1867 to 1918. Wien, 2007.

Pallos 2005.
Pallos Lajos: A jelvénygyűjtemények mint az első világháború emlékének sajátos őrzői. In: Történeti Muzeológiai Szemle 5. Szerk. *Ihász István – Pintér János.* Budapest, 2005. 187–193. o.

Pallos 2005a.
Pallos Lajos: A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának I. világháborús jelvénygyűjteménye. In: In memoriam Ludovici Huszár. Szerk. *Biró-Sey Katalin – Buza János – Csoma Mária – Gedai István.* Budapest, 2005. 271–284. o.

Péczely 1938.
Péczely László: A magyar tüzérség 1914-től 1918-ig. In: A magyar tüzér. A magyar tüzérség története. Szerk. *Felszeghy Ferenc – Reé László.* Budapest, 1939. II. rész. 115–143. o.

Prohászka 2004.
Prohászka László: A császári és királyi 11. és 32. tábori ágyús ezred sapkajelvénye. *Az Érem,* 2004. 60. évf. 2. sz. 37–38. o.

Reé 1939.
A magyar tüzér fényképcsarnoka. Tábornokok, törzstisztek, főtisztek és zászlósok. Altisztek, tisztesek és tüzérek. Összeáll. *Reé László.* In: A magyar tüzér. A magyar tüzérség története. Szerk. *Felszeghy Ferenc – Reé László.* Budapest, 1939. III. rész. 383. o.-tól, újrainduló oldalszámozással.

Reichmann 2009.
Reichmann, Jan Cristoph: „Tapfere Askers" und „Feige Araber". Der osmanische Verbündete aus der Sicht deutscher Soldaten im Orient, 1914–1918. Dissertation. Münster, 2009.

Réti 2016.
Réti Balázs: A Szuezi-csatorna az első világháborúban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2016. 129. évf. 3. sz. 695–712. o.

Sallay 2010.
Sallay Gergely Pál: Mindent a hazáért! Első világháborús osztrák–magyar katonai alakulat- és emlékjelvények. Budapest, 2010.

Sallay 2020.
Sallay Gergely Pál: „Hadiszalagon, kardokkal." Az első világháború hatásai az osztrák–magyar kitüntetési rendszerre. Budapest, 2020.

Szijj – Ravasz 2000.
Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. *Szijj Jolán,* szerk. *Ravasz István.* Budapest, 2000.

The Imperial and Royal 'Marno' Mountain Howitzer Battalion's Engagements in the Sinai Peninsula and Palestine during the First World War

In 1994, a rare military badge passed into the possession of the Hungarian National Museum's Numismatics Collection. Originally from an Austro-Hungarian unit deployed at the time of the First World War, it shows a mountain howitzer together with depictions recalling Ancient Egypt, namely columns featuring hieroglyphics, pyramids, the head of the Sphinx, and ibis birds. The silver badge, decorated with enamel and paint, was made for the mountain howitzer battalion commanded by Major Adolf Marno von Eichenhorst (1877–1949) that fought in the Ottoman Empire, to commemorate that unit's operations in Egypt in 1916. This study focuses primarily on the unit's operations in the Sinai Peninsula, but also endeavours to cast light on its deployments subsequently. This battalion's rank and file were drawn from Hungary.

The paper utilises different studies, wartime diaries, archival sources to a degree, and photographic material. The battalion set out on the Egypt campaign under the command of Colonel Friedrich Kress von Kressenstein (1870–1948); the unit was part of a large army corps consisting of German and Ottoman troops. The goal of the expedition was to reach the Suez Canal. Crossing the desert terrain of the Sinai Peninsula in the midst of great difficulties, the force encountered resistance from the British in the first days of August 1916 as it approached the Canal. The fighting continued for a number of days and nights, with the battalion playing its part resolutely. Eventually, the expeditionary corps pulled back in the face of overwhelming odds, returning to Palestine after successful rearguard actions. The Imperial and Royal 'Marno' Mountain Howitzer Battalion would fight on the Ottoman front until the very end of the war. In 1917, is participated in the defence of southern Palestine, in the three battles of Gaza; subsequently, in 1918, it took part in the battles along the banks of the River Jordan. Many of the unit's officers and enlisted men were awarded decorations of various kinds for their steadfastness. In the desert conditions, large numbers of soldiers fell sick, with a good number dying of their maladies. Of the 800 men who made up the battalion, approximately 500 returned to Hungary in early 1919, after a short period of captivity near Constantinople following the defeat of the Central Powers. Of those taken prisoner by the British earlier on, quite a few returned home only in 1920.

Die Kämpfe der k. u. k. Gebirgshaubitzendivision von Marno im Ersten Weltkrieg auf der Sinai-Halbinsel und in Palästina

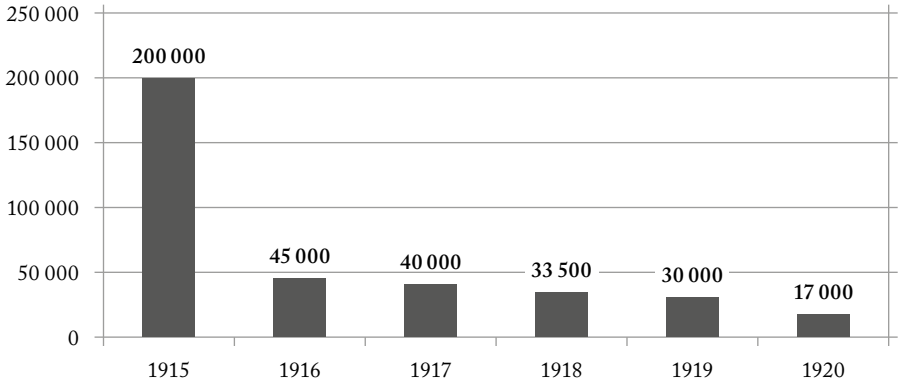
1994 kam ein außergewöhnliches österreichisch-ungarisches Truppenabzeichen des Ersten Weltkrieges in das Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums. Das Abzeichen zeigt neben Darstellungen des alten Ägyptens – mit Hieroglyphen verzierte Säulen, eine Pyramide, der Kopf einer Sphinx und ein Ibis-Vogel – auch eine Gebirgshaubitze. Das silberne, emaillierte und bemalte Abzeichen wurde für die Gebirgshaubitzendivision von Major Adolf Marno von Eichenhorst (1877–1949), der im Osmanischen Reich kämpfte, zum Gedenken an den Ägyptenfeldzug von 1916 angefertigt. Die Studie zeichnet in erster Linie den Feldzug der aus Ungarn rekrutierten Truppe auf der Sinai-Halbinsel nach, behandelt aber auch ihr späteres Schicksal.

Der Aufsatz stützt sich auf verschiedene Studien, Kriegstagebücher und in geringerem Umfang auf Archivquellen und Fotomaterial. Zum Ägyptenfeldzug brach die Gebirgshaubitzendivision als Teil eines größeren Korps deutscher und osmanischer Truppen unter dem Kommando von Oberst Friedrich Kress von Kressenstein (1870–1948) auf. Ziel des Feldzuges war es, den Suezkanal zu erreichen. Unter großen Schwierigkeiten näherten sie sich die Wüste Sinai durchquerend dem Kanal, wo sie in den ersten Augusttagen 1916 auf den Widerstand der britischen Streitkräfte stießen. Tage- und nächtelang dauerte der Kampf an, zu dem die Gebirgshaubitzendivision tapfer ihren Beitrag leistete. Schließlich musste sich das Expeditionskorps vor der Übermacht zurückziehen, und kehrte nach erfolgreichen Rückzugsgefechten nach Palästina zurück. Die österreichisch-ungarische Artilleriedivision kämpfte bis zum Ende des Krieges weiter an der türkischen Front. Im Jahr 1917 nahm es an der Verteidigung Südpalästinas in den drei Schlachten von Gaza und 1918 an den Kämpfen entlang des Jordan teil. Viele Offiziere und Soldaten der Truppe wurden für ihre Verdienste mit verschiedenen Medaillen dekoriert. Eine große Zahl der Soldaten erkrankte unter den Wüstenbedingungen, und nicht wenige von ihnen starben. Nach dem Zusammenbruch der Mittelmächte kehrten die verbliebenen etwa fünfhundert Mann der einst achthundert Soldaten zählenden Besatzung Anfang 1919 nach kurzer Kriegsgefangenschaft in der Nähe von Konstantinopel nach Ungarn zurück. Viele der Soldaten, die zuvor in britische Kriegsgefangenschaft geraten waren, kehrten erst 1920 nach Hause zurück.

Forgács Márton

Első világháborús osztrák–magyar hadifoglyok repatriálása Közép-Ázsiából[1]

Az első világháború során orosz hadifogságba esett osztrák–magyar katonák számát megbízható nyilvántartások híján csak becsülni lehet, ennek megfelelően nagy a bizonytalanság azt illetően is, hogy közülük mennyien kerültek a Turkesztáni Főkormányzóság területére. A fellelhető adatok alapján kirajzolódó létszámváltozást az alábbi diagramon szemléltethetjük:[2]

A messze legmagasabb érték az 1915-ös 200 000 fő körüli szám, amihez nagyban hozzájárult Przemyśl kapitulációja (március 22.), amely során a védősereg egésze, 110 000-120 000 fő fogságba esett, és túlnyomó részüket Oroszország közép-ázsiai területeire szállították. (Azonban még ez a szám is meglehetősen alacsony, ha ahhoz viszonyítjuk, hogy a háború során orosz hadifogságba esett osztrák–magyar katonák száma 2,1 millió főre becsülhető.) 1916-ban nagymértékű csökkenés mutatható ki, aminek egyik oka, hogy Oroszországban ebben az évben kezdték el a foglyokat munkaerőként alkalmazni, így a legénységi állomány jelentős részét a birodalom európai területeire szállították. Közrejátszott továbbá az 1916 júliusában

1 A tanulmányban használt bécsi források kutatását a magyar állam támogatásával a Tempus Közalapítvány – Collegium Hungaricum 2022-es és 2023-as ösztöndíjpályázatai tették lehetővé.

2 A számadatok forrásai: *Brändström* 1922. 48., 129. o.; *Nachtigal* 2008. 366. o.; *Mark* 2013. 169., 190. o.; *Moritz* 1995. 180. o.

Szemirecsjében kitört fegyveres felkelés[3] is, amely arra késztette az orosz hatóságokat, hogy lecsökkentsék a „megbízhatatlan" – vagyis osztrák, magyar és német – foglyok számát a forrongó térségben. A már a kezdetektől katonai igazgatás alatt álló Turkesztáni Főkormányzóságba ezt követően még nehezebbé vált a be- és kijutás, és ez az elszigeteltség tovább fokozódott, amikor az orosz polgárháború idején, 1918–1919 során Alekszander Dutov (1879–1921) atamán kozákjai elvágták Orenburgnál a taskenti vasútvonalat. Rokkantcserék és szökések útján azonban így is sikerült kisebb fogolycsoportoknak hazajutniuk, főleg az 1917-es „vad hazatérés" időszakában.[4]

Az osztrák–magyar hadifoglyok védhatalma az Amerikai Egyesült Államok hadba lepését (1917. április 6.) követően Dánia lett. (Az amerikai küldöttek tevékenységét egyébként is számos kritika érte Bécs részéről.)[5] A turkesztáni hadifoglyok segélyezésével a dán kormány Alf Harald Brun (1866–1932) tüzérszázadost bízta meg, aki 1917 decemberében érkezett meg Taskentbe. A foglyok ügyét Oroszország kezdeményezésére a fegyverszünet megkötése után, a béketárgyalásoktól elkülönítve tárgyalták december 31. és 1918. február 14. között. Az első kisebb osztrák–magyar misszió Heinrich Freiherr von Raabl-Werner (1875–1941) hadbiztos tábornok vezetésével április közepén érkezett meg Petrográdba, amit június 6-án követett egy nagyobb delegáció, élén Kreycy Ágoston (1863–?) tábornokkal. Németország külön missziót küldött ki Wilhelm Graf von Mirbach-Harff (1871–1918) vezetésével Moszkvába, ahol jóval kedvezőbbek voltak a működési feltételek, mint a távoli Petrográdban.[6] Az osztrák–magyar küldöttség az alábbi kirendeltségek (expozitúrák) felállításáról döntött (ténylegesen csak tíz valósult meg):[7]

3 A közép-ázsiai lakosság egy részében régóta gyűltek az indulatok az orosz gyarmatosító uralom ellen, az utolsó csepp a pohárban a június 25-én kiadott cári ukáz volt, amely lehetővé tette a katonai szolgálat alól addig felmentett bennszülött férfiak hadtápszolgálatra való behívását. Vö. *Jörn Happel:* Nomadische Lebenswelten und zarische Politik. Der Aufstand in Zentralasien 1916. Stuttgart, 2010.

4 *Mark* 2013. 42–47., 170–171. o.; *Moritz* 1995. 180. o. A csererokkantak intézményére ehelyütt nincs mód kitérni, a témáról ld. *Egger* 2018. 277–292. o.; *Wanner* 1983. 105–113. o.

5 *Egger* 2018. 164–177. o.

6 *Raabl-Werner* 1922. 29–30. o.; Bericht über die Evakuierung Turkestans, Kaukasiens und des Schwarzmeergebietes. (A továbbiakban: AdR KG. 179. d. V 8.) 1. o.; *Nachtigal* 2006. 248–250. o.

7 KM 10/KgA. 2156. d. 10-35/118-645; HL I. Vh. 4360 d. Mivel a forrásban minden személynév német alakban szerepel, csak azok kerültek magyar átírásra, amelyeknél a személy nemzetisége egyértelműen megállapítható volt.

Szám	Székhely	Körlet	Vezető	Tisztek / vöröskeresztes nővérek
1.	Petrográd	Petrográd Pszkov Novgorod Olonyec Vityebszk	Alois Zimmermann szds.	Alois Samek fhdgy. Dr. Kartal Géza fhdgy. Fodor Ferenc hdgy. Vadász Andor hdgy. Földváry Frigyes hdgy. Sipos(s) János hdgy. Franz Schrey zls. Dr. Robert Beer zls.
2.	Vologda	Vologda Jaroszlavl Kosztroma	Frank Oswald szds.	Otto Reiner zls.
3.	Vjatka	Vjatka	Ludwig Radojčić lov. szds.	
4.	Perm Jekatye-rinburg	Perm Tobolszk	Pösrauk (?) szds.	Olivier Conte de Gavardo hdpj.
5.	Moszkva	Moszkva Tver Szmolenszk Kaluga Tula	Thaisz László ezds.	Pál Dezső fhdgy. Grünwald József fhdgy. Anton Zimmermann zls. Dr. Blaskovits Sándor ezd. orv. Dr. Waldemar Goldschmidt ezd. orv. Josef Liebschütz áll. tisztv.
6.	Nyizsnyij Novgorod	Nyizsnyij Novgorod Vlagyimir	Márton László alez.	Anton Lötsch szds. Markus Rosenberg fhdgy.
7.	Kazán	Kazán Szimbirszk	Josef Obst szds.	Csiszár Sándor fhdgy. Josef v. Bresslern hdgy.
8.	Ufa	Ufa	pahlenburgi Paternos Adolf szds.	
9.	Orenburg	Orenburg Uralszk	Reichard József alez.	
10.	Kurszk	Kurszk Orjol Voronyezs	Görgey József lov. szds.	Josef Burger fhdgy. Paulik Adalbert fhdgy.
11.	Tambov	Tambov Rjazany	Milivoj Bogičević szds.	
12.	Penza	Penza Szaratov Szamara	Franz Krätzer szds.	

Szám	Székhely	Körlet	Vezető	Tisztek / vöröskeresztes nővérek
13.	Asztrahán	Asztrahán Don-vidék	Franz Horak szds.	Goján Miklós fhdgy. Ludwig Attwenger hdgy. Toni Maxl nőv. Greti Berger nőv. Vojnits Piroska nőv.
14.	Omszk	Omszk Tomszk Szemipalaty-inszk Akmolinszk		Alter Henrik zls. Philipp Beck zls. Anna Giebel nőv. Wally Schiemann nőv. Veitzi Magda nőv.
15.	Irkutszk	Irkutszk Jenyiszejszk Priamur Transzbajkália		Borgos Jenő hdgy.
16.	Taskent	Turkesztán	Guido Bretter[8] szds.	Dr. Isidor Klüger (Kluger?) hdgy. Jakob Mach zls. Dr. Lassu Imre zls. Dr. Franz Formanek sg. orv. Paula Egger nőv. Ernestine Adocker nőv. Rend Jolanda nőv. Szisterovoczan[9] Júlia nőv.
17.	Tiflisz[10]	Tiflisz Baku	Pawlas István[11] őrgy. Hofmeister Nándor szds.	Anna Eibel nőv. Udvary Emma nőv.

Guido Bretter százados június 2-án indult el Petrográdból, de rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy a Csehszlovák Légió előrenyomulása miatt a Volgától és a Kámától keletre eső területek – így Turkesztán is – Oroszország európai része felől megközelíthetetlenek. A petrográdi misszió vezetése úgy határozott, hogy Bretter a Moszkva–Tambov–Caricin[12]–Asztrahán útvonalon, a Kaszpi-tengeren kereszt-

8 Egyes forrásokban tévesen, Brettner vagy Breitner alakban szerepel a neve.
9 A név ebben a formában nem létezik, helyes alakja nem volt megállapítható.
10 Mai nevén Tbiliszi. Georgia (Grúzia) 1918. május 26-án, a rövid életű Transzkaukázusi Demokratikus Szövetségi Köztársaságból (1918. február 24.–május 28.) való kilépése után kiáltotta ki függetlenségét. Különösen jó viszonyt alakított Németországgal, és az osztrák–magyar küldöttek is szívélyes és segítőkész fogadtatásról számoltak be.
11 Pawlas István (1873–1946) a partiumi Máriaradnán (ma Radna, Románia) született, a császári és királyi 50. gyalogezredben szolgált. A magyar és német mellett angolul, franciául és oroszul is beszélt. Vö. HL Pers. 3452.
12 Ma Volgográd, Oroszország.

tül kíséreljen meg eljutni Taskentbe. Számolva azonban a terv lehetséges meghiúsulásával, szükségesnek tűnt egy másik küldöttséget, eltérő útvonalon is útnak indítani Turkesztánba. Bretter végül Krasznovodszkig[13] sem jutott el, még a hajó fedélzetén letartóztatták és Bakuba szállították, ahol a britek[14] ugyan személyes szabadságát meghagyták, de útját nem folytathatta. Az asztraháni dán küldött, dr. Rendorf még rosszabb sorsa jutott: nemsokára Indiában találta magát.[15] Németország delegációja ezzel szemben június közepén megérkezett Taskentbe, és ígéretet tett arra, hogy az osztrák–magyar foglyok részére is minden segítséget megadnak.[16] Bretter kiesésével a tifliszi expozitúrára hárult a közép-ázsiai foglyok ügye. Ezen misszió további, név szerint ismert tagjai voltak Georg Albert von und zu Franckenstein (1878–1953) diplomata, dr. Wodecki Zsigmond törzsorvos, Walter von Hattingberg, a tiroli lövészek tartalékos századosa, Adalbert Stipek, Dionys Rauch, Leo Klein és Erich Goldlust hadnagyok, Josef Schmidt zászlós, Johann Plachetka

Det Kongelige
Danske Generalkonsulat
i MOSKVA.

Королевское
Датское Генеральное Консульство
въ МОСКВѢ.

№ 34409

Moskva, 28-го Іюня 1918
Москва,
Малый Харитоньевскій пер., д. № 12.

УДОСТОВѢРЕНІЕ.

Настоящимъ Королевское Датское Генеральное Консульство удостовѣряетъ, что господинъ ЛАДИСЛАВЪ фонъ МАРТОНЪ находится подъ покровительствомъ и защитой Королевскаго Датскаго Генеральнаго Консульства.

Господину фонъ МАРТОНЪ поручены заботы объ австро-венгерскихъ гражданскихъ и военноплѣнныхъ въ Россіи, а поэтому приходится часто бывать въ разъѣздахъ.

КОРОЛЕВСКІЙ ДАТСКІЙ ГЕНЕРАЛЬНЫЙ КОНСУЛЪ

ЕВ

A Dán Királyi Főkonzulátus által Márton László alezredes részére kiállított igazolás, amelyben megerősítik, hogy a Főkonzulátus védelme alatt áll, és a hadifoglyok gondozása érdekében sokat kellett utaznia. Moszkva, 1918. június 18. (HTM Kéziratos Emlékanyaggyűjtemény, leltári szám: 0.604/Em)

13 Ma Türkmenbaşy, Türkmenisztán.
14 Az ekkor a városban tartózkodó brit intervenciós erők a bakui olajmezőktől szándékozták távol tartani mind a bolsevikokat, mind a németeket.
15 KM 10/KgA. 2140. d. 10-35/15-45; HL I. Vh. 4358. d. 10-35/15-53.
16 KM 10/KgA. 2140. d. 10-33/1201-2; KM 10/KgA. 2156. d. 10-35/118-580; KM 10/KgA. 2157. d. 10-35/219-6.

mérnök és Szallay[17] tábori lelkész. Kleint hamarosan Novorosszijszkba küldték tovább. Pawlas és társai 1918. június 24-én érkeztek meg Tifliszbe, ahol csatlakozott hozzájuk Julius Hafner hadnagy, Anton Morocutti[18] és dr. Johann Jank[19] főhadnagyok. Jank januárban szökött meg a turkesztáni Hodzsentből, majd bizonyos Rosén kapitány svéd missziójának segédkezett a foglyok hazaszállításában.[20]

A Kaukázus térsége 1918 közepén (a szerző térképvázlata)

A Hofmeister-misszió

Tekintettel a későbbi fejleményekre, szükséges egy kisebb kitérő Hofmeister (1934-től Hernády)[21] Nándor személyével kapcsolatban. 1881. május 15-én született a Baranya vármegyei Magyarhertelenden egy volt uradalmi bérlő fiaként. A Ludovika Akadémia után 1903–1904-ben a honvéd felsőbb tiszti tanfolyamot, 1907-ben a királyhidai császári és királyi hadsereglőiskolát végezte el. Szolgálatát hadapród-tiszt-

17 Személye nem volt egyértelműen beazonosítható; feltehetőleg Szalay István iglói tábori lelkészről lehet szó.

18 Morocutti a háborúban a légjáró csapat tisztjeként szolgált, Przemyśl elestekor kirepült az erődből, de leszállásra kényszerült, és 22 napi bolyongás után orosz fogságba esett. *Az Est*, 1915. június 21. 6. évf. 173 sz. 2. o.

19 1881-ben Immendorfban született. A császári és királyi 38. gyalogezredben szolgált, 1915. március 20-án esett orosz fogságba Stuposianynál (ma Délkelet-Lengyelország). KM 10/KgA. 2148. d. 10-33/3038.

20 KM 10/KgA. 2140. d. 10-35/118-348; AdR KG. 179. d. V 8. 2. o.; Dionys Rauch főhadnagy jelentése. AdR KG. 56. d. 11-10/5-2.

21 HL Hernády (Hofmeister) Nándor/ált. 4. osztály-1943. 418680/4-1934.

helyetteseként a magyar királyi verseci 7. honvéd gyalogezredben kezdte 1900-ban, 1904-ben már hadnagyi rendfokozatban áthelyezték a magyar királyi pécsi 19. honvéd gyalogezredhez, ahol következő évben főhadnaggyá léptették elő. 1906. január–április között az egyévi önkéntes iskola oktatótisztje, 1907 októberétől történet és földrajz tanárjelölt a magyar királyi pécsi hadapródiskolában. A magyar mellett tökéletesen beszélt németül, valamelyest románul és szerbül is. Minősítvényi táblázata szerint *„megállapodott, víg kedélyű, nyugodt véralkatú, igen jó szellemi tehetséggel és felfogással.* (…) *Elöljárókkal szemben engedelmes, egyenrangúakkal szemben barátságos, előzékeny; alárendeltek irányában határozott, jóakaratú, megfelelő szigorral.* (…) *Jó bajtárs, a tisztikar bajtársiasságára jó befolyással.*"[22] 1913 augusztusában megkapta a Bronz Katonai Érdemérmet,[23] november 1-jével századossá léptették elő a magyar királyi nagyváradi 4. honvéd gyalogezred kötelékében.[24]

Világháborús szolgálatát ugyanebben az ezredben kezdte meg a Kratochvil Károly (1869–1946) parancsnoksága alá tartozó I. zászlóalj 1. századának parancsnokaként,[25] 1914 decemberében megkapta a Bronz Katonai Érdemérmet hadiszalagon.[26] 1915. február első napjaiban esett orosz fogságba, amikor Kispolánynál[27] a magyar királyi 3. honvéd gyalogezred segítségére sietett, és az ellenség bekerítette alakulatát.[28] Fogságáról csak töredékes adatokkal rendelkezünk, 1915 júniusában Ufából[29] írt levelet feleségének, ahol viszonylag kedvező körülmények között töltötte napjait,[30] 1916 áprilisában már a szibériai Krasznojarszk táborában találjuk.[31] Csererokkantként 1917. augusztus 29-én érkezett meg a brüxi[32] tartalékkórházba.[33] Saját elmondása szerint ezt úgy sikerült elérnie, hogy egy orvossal beolttatta magát a tüdővész bacilusaival.[34]

Képességei és fogságbéli tapasztalatai alapján megfelelő választásnak tűnhetett egy kockázatos expedíció élére. Eredetileg Szibériába szólt volna a kiküldetése, a polgárháborús frontvonalak alakulása miatt ezt azonban elvetették, és új célként Turkesztánt jelölték meg. Missziójának további tagjai voltak: Csertő Albert[35]

22 HL Pers. 34041.
23 *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Személyes ügyek.* 1913. augusztus 16. 40. évf. 42. sz. 434. o.
24 *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Személyes ügyek.* 1913. november 4. 40. évf. 59. sz. 557. o.
25 *Makkay* é. n. 26. o.
26 *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Személyes ügyek.* 1914. december 12. 41. évf. 76. sz. 702. o.
27 Ma Malá Poľana, Szlovákia.
28 *Makkay* é. n. 91. o.
29 Oroszul Уфа, Baskírföld fővárosa.
30 *Dunántúl,* 1915. június 3. 4. évf. 126. sz. 5. o.
31 *Pécsi Napló,* 1916. április 29. 25. évf. 95. sz. 5. o.
32 Ma Most, Csehország.
33 *Az Ujság,* 1917. szeptember 15. 15. évf. 230. sz. 9. o.
34 *Tükör,* 1921. július 14. 9. évf. 28. sz. 26–27. o.
35 1879-ben Nagyváradon született, a világháború kitörésekor zászlósként szolgált a magyar királyi nagyváradi 4. honvéd gyalogezred tartalék zászlóaljában. 1915 nyarán esett orosz hadifogságba, amelyből 1918 elején tért haza. Egyes forrásokban tévesen, Aladár keresztnévvel szerepel. Verlustliste Nr. 203, 1915. július 1. 4. o.; Verlustliste Nr. 685, 1918. július 13. 3. o.

hadnagy, Udvary Emma magyar és Anna Eibel osztrák nővér, Alois Hlaváč császári-királyi 2. lövészezredbeli őrmester, Weissmann Simon magyar királyi 10. honvéd gyalogezredbeli tizedes, Kola János[36] és Kernács Miklós tisztiszolgák.[37] 1918. június 22-én érkeztek meg Moszkvába, majd több mint egy hónapnyi kényszerű várakozás után, augusztus 5-én, Szaratovon és Asztrahánon keresztül hajóval Bakuba. A fedélzeten találkoztak egy bizonyos Schneider százados vezette német misszióval, amely az egészséges német hadifoglyokat már júliusban evakuálta, és most a rokkantak, illetve a török foglyok hazahozatala érdekében tért vissza. Baku körül ekkor súlyos harcok dúltak, az oszmán csapatok már közel álltak a város elfoglalásához. Mielőtt a missziók tagjai egyáltalán partra szállhattak volna, még a fedélzeten letartóztatták őket a Közép-Kaszpi Diktatúra örmény fegyveresei.[38] A náluk lévő 364 000 rubelt lefoglalták, és a vizsgálati fogságból Erik Biering (1876–1964) dán konzul közbenjárása ellenére is csak akkor szabadultak, amikor a Kaukázusi Iszlám Hadsereg[39] szeptember 15-én elfoglalta Bakut. Hofmeister saját állítása szerint több száz örménynek nyújtott oltalmat a misszió épületében az ezt követő pogrom napjaiban.[40] A „Hadifogoly magyarok története" ezzel kapcsolatban megemlíti, hogy *„örmény előkelőségek később meghatott hangú köszönő okiratot nyújtottak át neki."*[41] Anélkül, hogy ennek megtörténtét kétségbe vonnánk, némileg különösen hat, hogy 1920-ban az oszmán Háborús Emlékérem („Vasfélhold") elfogadására és viselésére is engedélyt kért és kapott.[42]

Röviddel a Hofmeister-misszió után érkezett meg Perzsiából Bakuba a brit Dunsterforce[43] kisebb létszámú különítménye. Az örmény erők közreműködésével a fellelhető osztrák–magyar és német hadifoglyokat a hírhedt Nargin-szigetre[44] szállították. A Bakutól öt kilométerre fekvő – ma lakatlan – szigeten gyakorlatilag nincs

36 Valószínűleg az 1917. júniusban csererokkantként hazatért, 3. gyalogezredbeli Kola János. *Az Ujság*, 1917. június 7. 15. évf. 144. sz. 13. o.

37 KM 10/KgA. 2159. d. 10-35/2-644; Jelentés az Országos Magyar Vöröskereszt Központi Vezetősége hadifogoly bizottságának oroszországi tapasztalatairól. Budapest, 1919. március 20. MNL OL K 73-1919-20-1775. 2. cs. 61. o.

38 Bericht Schwester Eibel. KM 10/KgA. 2159. d. 10-35/15-138. A mindössze 1918. augusztus 1.–szeptember 15. között fennálló, az ugyancsak rövid életű Bakui Kommunát (április 25.–július 31.) felváltó Közép-Kaszpi Diktatúrát eszerek, mensevikek és az örmény nacionalista dasnakok koalíciója hívta életre Nagy-Britannia támogatásával.

39 Ez a haderő Enver pasa (1881–1922) kezdeményezésére jött létre az év áprilisában oszmán, dagesztáni és azerbajdzsáni egységekből. Alacsony létszáma, az elégtelen kiképzés és felszerelés miatt tartós sikereket nem tudott elérni. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/army_of_islam (Megtekintés: 2024. február 3.)

40 MNL OL K 73-1919-20-1775. 2. cs. 62. o. A pogrom előzményének tekinthetők a „márciusi napok" néven elhíresült, és a mai napig vita tárgyát képző események, amelyek során a becslések szerint 12 000 azerit gyilkoltak meg a Sztepán Sahumján (1878–1918) vezette örmény fegyveresek 1918. március 30.–április 2. között.

41 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 402. o.

42 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg számára. Személyes ügyek.* 1920. június 19. 47. évf. 47. sz. 1286. o. A kitüntetést ugyan sokan megkapták a háború alatt, és nem kapcsolódott kiemelkedő haditetthez, az nem világos, miért ilyen későn kérvényezte az elfogadás engedélyezését. (Az ezzel kapcsolatos szóbeli információkat ezúton is köszönöm dr. Sallay Gergelynek.)

43 Nevét vezetőjéről, Lionel Dunsterville (1865–1946) vezérőrnagyról kapta.

44 Ma Böyük Zirə, Azerbajdzsán.

vegetáció és ivóvíz, gyakoriak a homokviharok és nagy számban fordulnak elő mérgeskígyók. A csak „halál szigete" néven emlegetett Narginon az oroszok korábban elsősorban török foglyokat helyeztek el rettenetes körülmények között. Eibel nővérnek nagy nehézségek árán szeptember 22-én sikerült átjutnia a szigetre, ahol megrázó állapotokkal szembesült. *„A kórházat agyontömve találtam, a betegek egy része a földön, más része az ágyakban feküdt lázasan, fájdalomtól vergődve és kétségbeesetten segítségért könyörögve, így a látványtól az irtózat lett rajtam úrrá, és elszállt minden együttérzésem az ezrével lemészárolt örményekkel, ebben igazságos büntetést látván azért, amit ezen szegények ellen elkövettek"*, fogalmazott felindultan.[45] Az első 152 foglyot szeptember 26-án indították útnak Tifliszbe, további hét szállítmánnyal összesen 1575 embert tudtak evakuálni Bakuból. Miután november 17-én az oszmán erők kénytelenek voltak kivonulni a városból, Hofmeisternek sikerült egyezséget kötnie a bevonuló britek parancsokával, William Montgomery Thomson (1877–1963) tábornokkal, aki biztosította afelől, hogy támogatni fogja a további evakuálást. A 30 000 főre becsült, többségében magyar fogoly elszállítására Turkesztánból a szárazföldön folyó harcok miatt ekkor egyedül a Krasznovodszk–Baku útvonal jöhetett szóba. Hofmeister számításai szerint az akció végrehajtásához nagyjából 10 millió „Romanov-rubelre" lett volna szükség.[46] November 18-án a britek engedélyezték Csertőnek, hogy belépjen Turkesztánba. Jelentésében megállapította, hogy sok rémhírnek nincs alapja, a britek által ellenőrzött területen *„a hadifoglyok elhelyezése és élelmezése kifogástalan volt."*[47]

Kaukázusi látkép (HTM Fotóarchívum, ltszn.278.585/Fk)

45 KM 10/KgA. 2159. d. 10-35/15-138.

46 MNL OL K 73-1919-20-1775. 2. cs. 64–68. o. A régi cári rubel értékállóbb volt a szovjetek által nagy mennyiségben nyomtatott valutánál.

47 MNL OL K 73-1919-21-50280. 3. cs. 261. o.

Malleson[48] tábornok december 24-én rádiótáviratban arra kérte a taskenti szovjetet, hogy segítsék a fogolycserék végrehajtását. Tekintve, hogy a bolsevikok nem nélkülözhették a haderejük zömét adó hadifoglyokat, ezt értelemszerűen megtagadták – többek között a rossz közlekedési viszonyokra hivatkozva.[49]

1919. január 5-én Udvary Emma nővér, Tóth József és Guttmann József altisztek, Eckel Ferenc tisztiszolga és G. Johansen angol tolmács kíséretében Hofmeisternek sikerült eljutnia Ashabádig,[50] Mervnél már a frontvonal húzódott. Megítélése szerint a magyar foglyok túlnyomó része nem meggyőződésből, hanem kényszerből állt be a Vörös Hadseregbe, így égető szükségét látta annak, hogy a magyar kormányzat minden tőle telhetőt tegyen meg mielőbbi hazahozataluk érdekében.[51] Somogyváry Lajos regényes visszaemlékezésében[52] felidézi, hogy 1918 őszén a következő szövegű szórólapok hullottak le repülőgépekről a Vörös Hadseregben harcoló katonák közé:

„Magyar Testvérek!
Bajtársak!
Ne harcoljatok tovább! Rakjátok le a fegyvert Thomson angol tábornok megbízottja előtt!
Bántódásuk nem esik senkinek sem!
A megbízott hajóra rak benneteket és lehajózik veletek Bakuba. Honnan Törökországon keresztül hazaszállítanak benneteket.
Két hét múlva odahaza lesztek a meleg fészekben.
Higyjetek (sic!) *nekem és bízzatok bennem.*
Az édes otthon képe int felétek a soraimból.
Jertek és mi megtért, elveszett báránykákként testvéri szeretettel várunk benneteket.
Kelt Bakuban, október végén.
Testvéri szeretettel:
Hofmeister Ferdinánd
a központi hatalmak megbízottja"

Egy másik felhívást pedig egy ruha belsejébe varrva, nem kis kockázatot vállalva csempésztek át a bolsevik arcvonal mögé:

„Turkesztánban élő katonáinkhoz!
Értesítem a Turkesztánban lévő katonáinkat, hogy az evakuáló magyar Misszió most az aszhabádi fronton van.
Felhívom katonáinkat, hogy egy Delegációt – fegyver nélkül, fehér zászlóval – küldjenek át, a fronton keresztül a Misszióhoz, hogy meggyőződjön arról, miszerint az evakuáló

48 Wilfrid Malleson (1866–1946) a transzkaszpi brit intervenciós erők parancsnoka.
49 *Kirchner* é. n. 25–27. o. A szocialista világforradalomért küzdő „internacionalisták" között sok korábbi magyar hadifogoly volt, akiknek egy nem elhanyagolható része azonban csak kényszerűségből csatlakozott.
50 Ma Aşgabat, Türkmenisztán fővárosa.
51 MNL OL K 73-1919-21-50241. 3. cs. 248. o.
52 Boszorkánytánc. Regény az orosz forradalom legromantikusabb idejéből. 110. rész. *Uj-Somogy,* 1933. október 24. 15. évf. 242. sz. 4. o.

Misszió tényleg itt van s hogy a békés hazaszállítás mindenki részére biztosítva van. Félni nem kell, mert a magyar Misszió a Delegáció minden kiküldött tagjáért jót áll!
Fehér zászlóval ellátott parlamenterrel (hadi követtel) tudassa a Delegáció, hogy mely napon, mely időben és hol akar a két front között a Misszióval találkozni és értekezni.
Bajram-Ali,[53] *1919. március hó 15.*
Hofmeister Nándor
honvéd százados,
az evakuáló magyar Misszió vezetője."[54]

Az akciók nem maradtak eredmények nélkül, 700-800 magyar fogoly elhagyta addigi állásait, mire a bolsevikok a többieket az első vonalból visszavonták.[55] Hofmeister a döntéshozókat arra igyekezett rávenni, hogy őket minél előbb szállítsák haza: „*akkor ha majd látják a fronton túllévők, hogy a hazaszállítás nem csak ígéret (mint hogy nekem átüzenték, hogy »nem hiszek a békés hazaszállításban, az is csak egy olyan ígéret lesz a sok közül«) akkor biztos, hogy leteszik a fegyvert és jönnek haza.* (…) *Munkámat nagyon előmozdítaná a magyar kormánynak egy magyar-, orosz-, angol- nyelven szerkesztett, s a kormány tagjainak az aláírásával ellátott felhívása, hogy senkinek azért, hogy a vörösgárda mozgalmában résztvett otthon bántódása nem lesz.*"[56]

A missziónak azonban nem sok ideje maradt. 1919. március 21-én kikiáltották a Magyarországi Tanácsköztársaságot, és noha Hofmeister írásban rögzítette, hogy nem ismeri el az új hatalmat,[57] a taskenti bolsevikokkal szembenálló ashabádi mensevik-eszer kormányzat[58] és brit támogatói szemében megbízhatatlanná vált. Március 31-én a britek visszavonultak a perzsiai Meshedbe, és április 8-án Hofmeister kézhez kapta Ashabádból a kiutasító határozatot. 21-én elhagyta Turkesztánt és május 25-én megérkezett a konstantinápolyi brit főhadiszállásra. Becslése szerint Turkesztánban ekkor még mindig 20 000 magyar, 2000 osztrák és 1500 német fogoly maradt, az ő elszállításukra brit segítséggel a Meshed–Teherán–Batumi–Konstantinápoly útvonal merült fel. Mielőtt azonban Hofmeister tényleges lépéseket tehetett volna az ügyben, július 31-én táviratban visszahívták.[59]

A missziónak összesen 2300 foglyot sikerült hazajuttatnia.[60] A „Hadifogoly magyarok története" nagyon pozitívan értékeli Hofmeister tevékenységét: „*Csakugyan, ő volt úgyszólván az egyetlen az Oroszországba kiküldött hazai megbízottak közül, aki az utolsó pillanatig, a legveszélyesebb helyzetben is, százszázalékosan megállta a helyét.*"[61] Ezt a képet azonban erősen árnyalja több forrás, amelyek a könyvben nem kerülnek említésre.

53 Ma Baýramaly, Merv mellett, Türkmenisztán.
54 HL Hfgy. 34. d.
55 *Kirchner* é. n. 28. o.
56 MNL OL K 73-1919-21-50241. 3. cs. 248–249. o.
57 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 403. o.
58 1918 júliusában a vasúti munkások fellázadtak a népszerűtlen bolsevik kormányzat ellen, és 14-én a türkmének támogatásával, Fjodor Funtikov (1875–1926) vezetésével létrehozták az Ashabádi Bizottságot (későbbi nevén Transzkaszpi Kormányzat). *Sargent* 2004. 11–12. o.
59 MNL OL K 73-1919-21-50241. 3. cs. 406–407. o.
60 MNL OL K 73-1919-21-50241. 3. cs. 79. o.
61 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 403. o.

Anna Eibel már idézett, drasztikus megfogalmazásokkal nem fukarkodó jelentésében a misszió kórházában uralkodó higiéniai állapotokat és Udvary Emma nővér hozzáállását kritikán alulinak minősítette, és Hofmeistert ekképp jellemezte: *„nem szívesen adom ennek az embernek a százados címet, ugyanis úgy látszik, hogy a német fogalom egy tisztről más, mint a zsidó–magyar."* A nemtörődömségen és arrogáns fellépésen túl azzal is vádolta, hogy csak a magyar foglyokon segítettek és az osztrákokat sorsukra hagyták. Eibel a vállalhatatlan körülményeken oly mértékben megbotránkozott, hogy átlépett Schneider százados német missziójába.[62]

Ha ez lenne az egyetlen ilyen jellegű forrás, tekinthetnénk egy szangvinikus természetű, esetleg valamilyen sérelmet szenvedett személy alaptalan kirohanásának is. A helyzet azonban az, hogy Triber János és Szilágyi László egykori magyar hadifogolyok ennél is súlyosabb vádakat fogalmaztak meg 1919 októberében: eszerint Hofmeister a saját születésnapján nagyszabású bankettet rendezett, ehhez 60 000 Romanov-rubelt használt fel a Vöröskereszt pénzéből, és itt fogyasztották el azokat a sertéseket, amelyeket az oszmán parancsnokság adományozott a missziónak. Ráadásul Hofmeister az osztrák–magyar állam felé még el is akarta ezeket számolni, és amikor egy Gyurcsics Márton nevű raktáros nem volt hajlandó ezt aláírásával igazolni, börtönbe vetette, majd Batumiba küldte kényszermunkára. Udvary Emmát pedig egyenesen azzal vádolták, hogy méreginjekciót adatott be egy kiütéses tífuszban szenvedő magyar katonának.[63] Johann Plachetka és Csertő Albert ugyanezen hónap 25-én jelentették, hogy tudomásuk szerint Hofmeister 40 000 török líra birtokában van, és az összeget Udvary Emma magával vitte szüleihez Kolozsvárra. Úgy látták, hogy a jó kapcsolatokkal bíró Hofmeister minden további oroszországi hadifogoly-akciót veszélybe sodorhat.[64]

Tekintve a vádak súlyosságát, több mint feltűnő, hogy mennyire kevés az adat a későbbi fejleményekkel kapcsolatban. Básze Aurél[65] (1870–?) alezredesnek a Nemzetközi Hadifogolybizottság november 15-én tartott üléséről készített beszámolójából kiderül, hogy az említett iratok eljutottak hozzá: *„Hofmeister őrnagy úr ottani tevékenysége ellen ezen jelentésekben súlyos vádak emeltetnek."*[66] December 16-án a Magyar Hadügyminisztérium tudatta a külügyi munkatársakkal, hogy *„Hofmeister Nándor őrnagy ellen az eljárás megindult."*[67] Hofmeister 1920. március 7-én kelt jelentésében igyekezett tisztázni a pénzek felhasználása körül felmerült kérdéseket, továbbá rámutatott, hogy a helyszínen készített névjegyzékek hihetően cáfolják azt a vádat, miszerint bármi különbséget tett volna a foglyok között nemzetiség alapján. Anna Eibellel kapcsolatban kijelentette, hogy amennyiben nem távozott volna magától a bizottságból, ő utasította volna erre, ugyanis beosztását „külföldi üdülés-

62 KM 10/KgA. 2159. d. 10-35/15-138.

63 MNL OL K 73-1919-21-50241. 3. cs. 479–480. o. A két személynek sem az alakulatát, sem a rendfokozatát nem ismerjük, az egyetlen fellelhető adat velük kapcsolatban, hogy Triber szentendrei, Szilágyi vajai illetőségű volt.

64 MNL OL K 73-1919-21-50241. 3. cs. 478. o.

65 1919 októberétől ő felelt a hadifogolyügyekben a magyar, a bécsi és az utódállambéli hatóságok közötti összeköttetésért. Vö. *Bonhardt* 1994. 10. o.

66 MNL OL K 73-1919-21-50241. 3. cs. 487. o.

67 MNL OL K 73-1919-21-50241. 3. cs. 474. o.

nek" fogta fel. Schneider százados *„minden alapot nélkülöző, arcátlan, hazug, elkeseredett locsogását"* pedig arra vezette vissza, hogy lehetetlen fellépése következtében a brit és mensevik képviselők teljesen figyelmen kívül hagyták.[68]

A minisztérium a csatolt bizonylatok, számlák és névsorok alapján úgy látta, hogy a pénzek felhasználása körüli vitás kérdésekben Hofmeister tisztázta magát. A vizsgálat lefolyásával és lezárásával kapcsolatban további levéltári források nem állnak rendelkezésre, és a korabeli sajtóban sem lelhető fel az üggyel kapcsolatban semmilyen adat. Hogy azonban – legalábbis osztrák részről – az ügy nem került ki az érdeklődés homlokteréből, erre utal egy bizonyos Oswald Müller jelentése, 1920. július 24-i keltezéssel.[69] Az itt megfogalmazott vádak még a korábbiakon is túltettek:

- Hofmeister és társai valóságos bűnszervezet módjára tették zsebre a bizottság pénzét, a tárgyi javakkal élénk kereskedelmet folytattak;
- Tifliszben működő „lerakatuk" hasonló módon dőzsölt, míg a beteg hadifoglyokat a német missziók ápolták és látták el;
- A bakui pogromot arra használták ki, hogy kifosszák egy gazdag örmény lakását;
- Hofmeister egy dr. Koppelovics nevű örménynél 250 000 rubelt deponált Bakuban;
- Udvary Emma Hofmeister ágyasa volt, a betegekkel durván bánt, és a bakui Metropol szállodában vadabbnál vadabb orgiák voltak napirenden.

Mindezzel együtt a további fejleményeket illetően csupán egyetlen adat áll rendelkezésre. *„Folyamodó ellen 1923. évben folyamatban volt bü. elj. a büv. ama javaslatával, hogy a tisztigyűlés összehívása nem szükséges, s melyet a Hfp. tudomásul vett, nyert befejezést* (sic!)*, mely körülményt nevezett terhére betudni nem lehet"* – olvasható a névváltoztatás kérését rögzítő iratban.[70] A rövid megjegyzésből annyi szűrhető le, hogy becsületügyi eljárásról volt szó, és a tisztigyűlés összehívásának szükségtelensége arra utal, hogy a vád alaptalannak találtatott.[71]

A rendelkezésre álló dokumentumok alapján egyelőre felelősséggel nem lehet igazságot tenni ebben az ügyben. A vádak és az azokat megfogalmazók nagy száma azonban nem teszi életszerűvé, hogy egy minden valóságalapot nélkülöző „lejáratókampányról" lett volna szó. Felmerült az a gyanú is, hogy a britek valójában nem a magyarországi bolsevik hatalomátvétel, hanem a személye körüli botrányok miatt utasították ki Transzkaszpiából. Másfelől érdemes ehelyütt idézni Jank főhadnagy 1919. szeptember 30-án kelt jelentéséből is, aki a Pawlas-féle misszió januári likvidálásával kapcsolatban a következőket írta: *„A sietség, amellyel a feloszlatás lezajlott, és az átadási feltételek nem ismerete nagy idegességet és sok rossz vért szült, és minden lehetséges és lehetetlen dologról vettek fel jegyzőkönyveket. Magától értetődő, hogy az akkor*

68 MNL OL K 73-1919-21-50241. 3. cs. 132–136. o.

69 AdR KG. 56. d. 11-10/14.

70 HL Hernády (Hofmeister) Nándor/ált. 4. osztály-1943. 60304/4-1933. Az irat előtalálásában nyújtott segítséget ezúttal is köszönöm a Hadtörténelmi Levéltár munkatársainak, Reszegi Zsoltnak és Varga Imrének.

71 Vö. *Kardos Sándor:* A magyar katonai büntetőjog múltja és jelene. Doktori értekezés. 2003. 103–105. o.

uralkodó nagy idegességben sok igazságtalanságot és haszontalant protokolláltak. De mindenesetre a kormányzat delegáltjának lesz a feladata, hogy mindent behatóan megvizsgáljon és megállapítsa, hogy valóban fordultak-e elő szabálytalanságok. Mostanáig egyesek feljogosítva érzik magukat arra, hogy kritizáljanak és elégedetlenségüket kifejezésre juttassák."[72]

Annyi bizonyos, hogy Hofmeister pályafutását ez az ügy nem törte meg. Még 1918 szeptemberében az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartása elismeréséül megkapta a III. osztályú Katonai Érdemkeresztet hadidíszítménnyel és kardokkal,[73] és november 1-jével őrnaggyá léptették elő.[74] 1922-ben felvették a Vitézi Rend tagjai közé, nyugállományba címzetes alezredesként helyezték 1923. június 1-jével. Budapesten hunyt el 1939. június 11-én.[75]

Német tisztek tatár vezetőket hallgatnak ki Tifliszben, 1918 (HTM Fotóarchívum, ltszn.98.284/Fk)

72 AdR KG. 56. d. 11-10/5.

73 *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára. Személyes ügyek.* 1918. szeptember 7. 45. évf. 129. sz. 3699. o.

74 *Rendeleti Közlöny a Magyar Hadsereg számára. Személyes ügyek.* 1918. december 12. 45. évf. 176. sz. 5011. o.

75 HL Hernády (Hofmeister) Nándor/ált. 4. osztály-1943. 530599/4-1943, 16720/4-1923, 457703/4-1939.

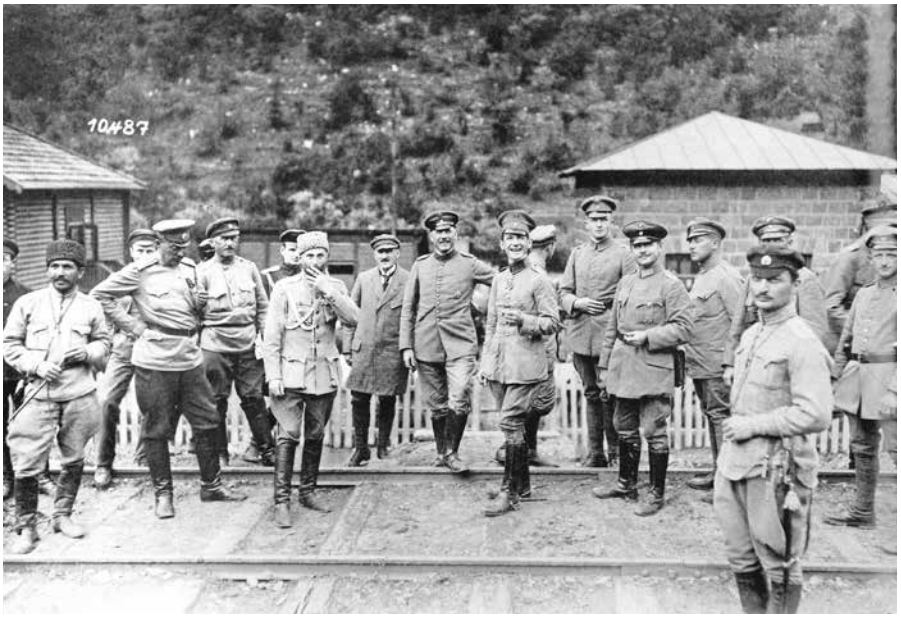
Josef Palme kaukázusi expedíciója

Miközben a Hofmeister-misszió 1918 augusztusában tétlenségre kárhoztatva Bakuban ragadt, Josef Palme,[76] a császári és királyi 12. tábori vadászzászlóalj tartalékos hadnagya vakmerő dagesztáni expedícióra vállalkozott. Palme 1914 decemberében esett sebesülten orosz fogságba, és megjárta többek között Hodzsent, Szamarkand és Szkobelev táborait. 1918. május 15-én megszökött, Bakun keresztül eljutott az oszmán csapatokig, majd jelentkezett Pawlas őrnagynál, aki beosztotta a hadifogolymisszióhoz.[77] Augusztus 16-án indult útnak Tifliszből, kísérője egy oroszországi német, Ernst Meyer volt, majd csatlakozott hozzájuk Paul Rogge német tiszt és dr. Walter Kraft andizsáni ügyvéd. Miután kézhez kapták Nuri pasa[78] írásos utasítását a török hatóságok részére, miszerint minden módon segítsék a missziót, Agdason és Nuhán[79] keresztül átkeltek a közel 3000 méteres magasságban fekvő Szalavat-hágón. Ahti[80] előtt találkoztak 87 osztrák–magyar hadifogollyal, akiket elfogott bolsevikokkal együtt kísértek a törökök Nuha felé. Sokan közülük maláriások voltak és alig volt ruházatuk. Palme intézkedett lábbelik, kabátok és lovak beszerzéséről a betegek számára. Kaszumkent felé menet áthaladtak a hegyi zsidók által lakott Mamras[81] falun, ahol Palmét megkérték, hogy járjon közbe érdekükben a török parancsnokságnál, és kérjen védelmet a falu részére, amely sokat szenvedett a rablóbandák portyázásaitól. Kaszumkent és Kumuh között félúton egy osztrák hadifogollyal találkozott, aki német egyenruhát viselt; elmondása szerint ezen a vidéken németként egyszerűbb volt az áthaladás. Kumuhban Palme szemtanúja lett annak, hogyan játszotta el az oszmán hadsereg rekvirálásokkal és sorozásokkal a helyi lakosság szimpátiáját. Útját ehelyütt kénytelen volt hetekre megszakítani, miután megbetegedett maláriában.[82]

Miközben lábadozott, Rogge megközelítette a Kaszpi-tengert, de az átkelés lehetetlennek bizonyult, így szeptember 12-én visszatért Kumuhba. Miután Palme felgyógyult, 23-án Levasiba indult, ahol megismerkedett egy befolyásos kumikkal,[83] Aszelderbek Kazanalipovval[84] (1855–1928), aki kezében tartotta a Kaszpi-tenger nyugati partjának halászatát. Megegyeztek, hogy megvásárolnak tőle egy rakomány heringet, a teherhajóján átkelnek Fort-Alekszandrovszkijba,[85] ahol a halat eladják, majd a velük utazó türkmén kalauzolásával folytatják útjukat Turkesztánba. Azonban ez a terv is kútba esett, ugyanis Bicserahov,[86] aki flottájával a Kaszpi-tenger

76 1888-ban Schwarenitzben (ma Svařenice, Csehország) született.
77 Palmével felvett jegyzőkönyv. KM 10/KgA. 2146. d. 10-33/2709.
78 Nuri Killigil (1889–1949) oszmán tábornok, Enver pasa féltestvére, a Kaukázusi Iszlám Hadsereg parancsnoka.
79 Ma Şəki, Azerbajdzsán.
80 Ma Ахты, Dagesztán (Oroszország).
81 Ma Szovetszkoje (Советское), Dagesztán (Oroszország).
82 Palme jelentése, HL I. Vh. 4368. d. 35/34-1918.
83 Török nyelvű dagesztáni népcsoport.
84 Oroszul Асельдер-бек Казаналипов.
85 Ma Fort-Sevcsenko (Форт-Шевченко), Kazaksztán.
86 Lazar Bicserahov (Лазарь Бичерахов, 1882–1952) vezérőrnagy a fehérek oldalán állt, de a britek hozzájárulásával átmenetileg együttműködött a bolsevikokkal a Kaukázusi Iszlám Hadsereg ellen.

nagy részét uralta, nem volt hajlandó hozzájárulni az akcióhoz. Ám Palme továbbra se adta fel: úgy határozott, Derbent felé veszi az irányt, és valamilyen módon mégis megkísérli az átkelést. Az útközben egyre sűrűbben felbukkanó kozák járőrök miatt arra kényszerült, hogy úttalan hegyi ösvényeken kerülve haladjon célja felé. Október 24-én ért Derbentbe, azonban minden további erőfeszítés hiábavalónak bizonyult. Végül eladták a lovaikat, és vasúttal Bakuba utaztak, ahol Palme jelentkezett az osztrák–magyar kirendeltségnél. Felmerült, hogy esetleg ellovagol Lenkoránig,[87] és egy kisebb hajón, a part mentén haladva jutna el Krasznovodszkig, de aztán ezt a lehetőséget is elvetették. November 4-én érkezett vissza Tifliszbe. Jelentésében kiemelte, hogy a hírek szerint a britek kemény frontmunkára kényszerítik a foglyokat, akik között nagy elkeseredettség uralkodik, és rendkívül fontos lenne, hogy egy misszió végre eljusson Taskentbe.[88]

Giorgi Kvinitadze (1875–1970) georgiai tábornok német tisztek társaságában, 1918 (HTM Fotóarchívum, ltszn.94.91/Fk)

A Csertő–Plachetka-misszió

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményeként a Pawlas-féle expozitúrát 1918 novemberében átalakították vöröskeresztes misszióvá, majd következő év januárjában végleg feloszlatták. Nagyjából ezzel egyidőben indultak meg Taskentből az első nagyobb fogolyszállítmányok, de a folyamat rövid idő elteltével

87 Ma Lənkəran, Azerbajdzsán.
88 HL I. Vh. 4368. d. 35/34-1918.

akadozni kezdett.[89] Guido Bretter egy, 1919. március 18-án megjelent újságcikkben hívta fel a nyilvánosság figyelmét a turkesztáni foglyok égető helyzetére, és azonnali cselekvést követelt a hivatalokban zajló aktatologatás helyett. Az írás némi irritációt keltett, tekintettel arra, hogy – mint Raabl-Werner leszögezte – Bretter sosem jutott el Turkesztánig, és Bakuból az összeomláskor azonnal visszatért Bécsbe.[90] Áprilisban annyit sikerült elérni, hogy a britek hozzájárultak a turkesztáni postaforgalom helyreállításához. A „Hilfsgruppe Turkestan und Kaukasus"[91] számolt be arról, hogy hetente egy darab – politikai megnyilvánulásoktól mentes – levelet vagy lapot lehet küldeni Turkesztánba. Ezeket Bécsben gyűjtötték össze, továbbküldték Bázelbe, ahonnan a svájci postafőigazgatóság továbbította a brit katonai postának.[92] Budapesten májusban úgy becsülték, hogy 8000-10 000 magyar hadifogoly lehetett Turkesztánban, akiknek a helyzete a téli állapotokhoz képest némileg javult.[93]

A tifliszi misszió korábban már említett tagja, Johann Plachetka[94] osztrák mérnök 1914 előtt Harkovban[95] alkonzulként és építészeti vállalkozóként dolgozott, majd a háború kitörése és a konzul távozása után az ő feladatkörét is átvette. Az osztrák–magyar és német hadifoglyok érdekében kifejtetett, orosz szemmel túlságosan buzgó tevékenysége oda vezetett, hogy 1914 decemberében áthelyezték Asztrahánba.[96] Korábbi parancsnoka, Walter von Hattingberg kiemelte nyelv- és országismeretét, továbbá *„magas intelligencia, találó ítélőképesség, rendíthetetlenség és nagy diplomáciai ügyesség"* jellemezte.[97] 1918 nyarán civil utazóként, dán útlevéllel felderítő tevékenységet folytatott az Észak-Kaukázusban, és jó kapcsolatokat épített ki orosz és bennszülött körökben egyaránt. Október közepén a kirendeltség megbízásából visszatért Bécsbe és beszámolt tapasztalatairól.[98]

Hofmeister 1919. február 9-i jelentésében azt javasolta, hogy Csertő Albertet bízzák meg az asztraháni terület foglyainak hazaszállításával.[99] Csertő Weissmann Simon kíséretében érkezett meg május 9-én Bécsbe futárként jelentést tenni: eszerint ekkorra a Kaukázusból és a brit ellenőrzés alatt álló turkesztáni területekről valamennyi osztrák–magyar foglyot sikerült kimenekíteni. Batumiban azzal szembesült, hogy a foglyokat egyébként jó elbánásban részesítő britek mintegy 700 főt visszatartottak és díjazás nélküli munkára köteleztek; az ügy kivizsgálására ígéretet kapott. A Merven túli, bolsevik uralom alatti területeken azok a foglyok, akik nem léptek be a Vörös Hadseregbe, a városokban voltak elhelyezve. Az élelmezési körülményeikről nagyon eltérő hírek keringtek. Csertő Asztrahánban és tágabb

89 Dr. Emil Hellebrand (1877–1957) jelentése, 1920. augusztus 14. AdR KG. 56. d. 11-10/18.
90 AdR KG. 6A. d. 24-9/27.
91 Osztrák hadifoglyok hozzátartozói által életre hívott segélyszervezet.
92 MNL OL K 73-1919-21-50243. 3. cs. 207–216. o.
93 Hadifogoly ügy jelenlegi állása. HL Hfgy. 34. d.
94 1869-ben Senftenbergben (ma Žamberk, Csehország) született. KM 10/KgA. 2239. d. 10-35/15-82. Ő maga keresztnevének Hans alakját használta.
95 Ma Harkiv (Харків), Ukrajna.
96 KM 10/KgA. 2015. d. 10-7/7-270.
97 HHStA F36 434. d. 192. o. Arra vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal, hogy Plachetka mikor és melyik alakulatnál szolgált Hattingberg parancsnoksága alatt.
98 KM 10/KgA. 2133. d. 10-30/374.
99 MNL OL K 73-1919-21-50241. 3. cs. 251. o.

környékén 60 000 főre becsülte a hadifoglyok számát, akiknek Bakun keresztüli hazahozatala megoldhatónak látszott. Az orenburgi vasútvonal ugyan még februárban felszabadult, azonban a sínpálya és a hidak olyan mértékű károkat szenvedtek, hogy használni egyelőre továbbra sem lehetett azokat. Tovább tetézte a gondokat a szerelvények rossz műszaki állapota, az alkatrész- és fűtőanyaghiány. Josef Brenning svéd küldött arról számolt be, hogy a mozdonyok kazánjába jobb híján szárított halat lapátoltak.[100] A britek a bolsevik erők gyengítése érdekében ösztönözték a misszió folytatását. Plachetka így jellemezte a viszonyokat: *„Oroszországnak majdnem minden részét, ahol hadifoglyok élnek, ismerem, tapasztalatból tudom, hogy a hadifogolyok részére, ha hivatalos kiküldöttek vannak ott, a helyzetnek megfelelően élelmet az ottani hatóságoktól ki lehet csikarni.* (…) *Egy jó szóval gyakran többet tudok tenni, mint nagyon sok pénzzel. A pénz teljesen elértéktelenedett és abszolút semmilyen szerepet nem játszik odakinn!"*[101] A hadifogolyügyeket tárgyaló bizottság 1919. január 16-án tartott ülésén – ahol a magyar kormányt Márton László alezredes képviselte – a következő megoldást javasolta: azon árukat, amelyeket a kereskedőtáraságok Ukrajnába szántak, de az ottani háborús állapotok miatt értékesíteni nem tudtak, vásárolják fel és adják el a Kaukázusban és Turkesztánban. Az ebből befolyó – és más módon alig beszerezhető – rubelvalutát a hadifoglyok ellátására és hazahozatalára lehetett volna fordítani. Emellett nem győzte hangsúlyozni a hadifoglyok morális támogatásának és lelki épségük megóvásának fontosságát. Ennek kapcsán merült fel a munkalehetőségek megteremtése: például banki támogatással mozdonyszerelő műhelyek alapítása, vagy a Kaszpi-tengeri halászat újbóli felvirágoztatása.[102]

Az rövidddel az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után nyilvánvalóvá vált, hogy már csak gyakorlati okokból kifolyólag sem lehetséges a hadifogolyok ügyét nemzetek szerint elkülönítve kezelni. Csertő azért is látszott megfelelő jelöltnek a turkesztáni misszió újjáélesztéséhez, mert útlevelei visszafelé is érvényesek voltak.[103] Plachetka javaslatát a Hadügyminisztérium a Berinkey-kormány utolsó napjaiban elfogadásra érdemesnek találta, a Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása (március 21.) után azonban lekerült a napirendről.[104] A Nemzetközi Felszámoló Bizottság (Internationales Liquidierungskomitee) 1919. május 28-án tartott ülésén határozott arról, hogy Csertőt és Plachetkát bízzák meg a misszió vezetésével,[105] és ehhez 500 000 rubel folyósításáról is döntöttek. Csertő június 5-én indult el 100 000 rubel készpénzzel és gyógyszerekkel Konstantinápolyon és Batumin keresztül Bakuba. Plachetka az Osztrák Vöröskereszt delegáltjaként július 19-én Novorosszijszk felé vette az irányt, hogy az ott összegyűlt 30 000-40 000 hadifogoly evakuálását levezényelje. A bizottság arra is felhatalmazta őket, hogy kutassák fel azt a korábban folyósított 2 300 000 rubeles összeget, amely – nagyon diplomatiku-

100 MNL OL K 73-1919-21-50759. 3. cs. 326. o.

101 MNL OL K 73-1919-21-50241. 3. cs. 241–243. o.; *Mitteilungen der Staatskomission für Kriegsgefangenen- und Zivilinterniertenangelegenheiten,* 1919. július 5. 1 évf. 4. sz. 4. o.

102 KM 10/KgA. 2239. d. 10-35/15-27.

103 MNL OL K 73-1919-21-50280. 3. cs. 257. o.

104 MNL OL K 73-1919-20-1782. 2. cs. 73–78. o.

105 Az április 9-én tartott küldöttkonferencia leszögezte, hogy a misszió közös vállalkozásnak tekintendő. KM 10/KgA. 2239. d. 10-35/15-56.

san fogalmazva – *„a látszat szerint rendeltetésétől megvonásra került”*.[106] Plachetka 20-án Triesztbe érkezett, ahol szerződést kötött a Lloyd Triestino és Cosulich hajózási társaságokkal.[107] Számításai szerint a Batumi–Poti–Novorosszijszk–Trieszt útvonalon havonta 2000 foglyot lehetett volna szállítani, fejenként 240 francia frank költségen, a Batum–Poti–Novorosszijszk–Brajla úton 10 000 főt, 100 frankért. A két elosztóállomásról aztán vonattal vagy a Dunán utazhattak volna tovább a foglyok hazájukba. Az ukrán nemzetiségűeket egyenesen Odesszába vitték volna.[108]

Csertő ténykedésének egyelőre gátat szabott, hogy a britek nem engedélyezték továbbutazását. Plachetka dokumentumait elfogadták, és még arra is lehetőség látszott nyílni, hogy a küldöttség a turkesztáni foglyokon kívül a Volga-vidéken tartózkodókat is evakuálni tudja.[109] A két misszióvezető augusztus 14-én találkozott Konstantinápolyban, ahol csatlakozott hozzájuk dr. Markus Kaller udvari tanácsos, aki korábban a nemzetközi egészségügyi tanácsban az Osztrák–Magyar Monarchia kiküldöttje volt. A Batumiban visszatartott foglyokat a britek ekkorra Prinkipo[110] szigetére, illetve Szalonikibe szállították el. A konstantinápolyi konzul, Maximilian Ritter von Herzfeld (1864–1932) ellen számos panasz érkezett, és Plachetkára sem azt a benyomást tette, hogy a hadifoglyok ügyében bármi érdemleges tevékenységet akarna vagy tudna kifejteni. Az a döntés született, hogy Plachetka Novorosszijszkba, Csertő a Kaukázusba és Turkesztánba indul tovább, míg Kaller Konstantinápolyban marad összekötőként. Mindez értelemszerűen csak brit hozzájárulással volt lehetséges, amit a misszió előkészítésekor elmulasztottak megkérni, de úgy látszott, hogy a problémát rövid időn belül sikerül rendezni.[111]

Ekkor azonban váratlan fordulat állt be: Hay százados[112] a brit hírszerző irodától berendelte magához a három vezetőt, majd közölte, hogy sajnálatára kénytelen Csertőt és Plachetkát letartóztatni, akiket azon nyomban el is vezettek, szállodai szobáikat átkutatták, és minden dokumentumot és pénzt lefoglaltak tőlük. Kaller néhány óra után szabadon távozhatott, de mivel a letartóztatás okára Hay nem válaszolhatott, felvetette, hogy itt minden bizonnyal denunciálás történhetett. Csertő ugyanis korábban megosztotta vele, hogy az ugyancsak a városban tartózkodó Hofmeister Nándor az új misszió ellen intrikált, hogy elkerülje a Bécsbe történő visszarendelést és a viselt dolgaival való elszámolást. Kaller svéd és olasz kapcsolatai révén sem tudta elérni társai szabadon bocsátását, azt azonban informális úton megtudta, hogy az ellenük felhozott vád a bolsevikokkal való együttműködés volt. Csertő egy későbbi beszélgetés során megerősítette Kallernek, hogy csak Hofmeister állhat az ügy hátterében. Ehelyütt meg kell jegyezni, hogy Csertő személye körül is akadnak kérdőjelek. Oswald Müller már idézett jelentésében azt állítja,

106 AdR KG. 178. d. V 7.
107 Plachetka jelentése, 1920. január 24. KM 10/KgA. 2157. d. 10-35/119-12.
108 MNL OL K 73-1919-21-50764. 3. cs. 39–73. o.
109 MNL OL K 73-1919-21-50592. 3. cs. 298–299. o.
110 Mai neve Büyükada, Törökország.
111 Kaller jelentése, 1919. szeptember 30. KM 10/KgA. 2239. d. 10-35/15-127; KM 10/KgA. 2157. d. 10-35/119-12; AdR KG. 56. d. 11-10/14.
112 Valószínűleg Lindsay Fitzgerald Hay (1891–1946) brit katonatiszt, aki ekkor hírszerzőként tevékenykedett a Közel-Keleten. Vö. http://www.churchside1.plus.com/Goldhanger-past/Hay.htm (Megtekintés: 2024. február 9.)

hogy az oszmán csapatok Bakuból történt kivonulása után a britek Csertőt rablás vádjával letartóztatták, de Hofmeister 40 000 Romanov-rubelnyi kaució kifizetésével elérte szabadon bocsátását. Müller szemtanúja volt egy ezt követő nagy összezördülésnek kettejük között, és úgy sejtette, Hofmeister Csertőt azért küldte futárként haza, hogy megszabaduljon tőle. Plachetka sosem találkozott Hofmeisterrel, de nyilvánvaló volt számára, hogy csak olyasvalaki jelenthette fel őket, akinek nagyon közeli információi voltak Csertővel kapcsolatban – márpedig az egyetlen ilyen személy a városban Hofmeister volt.

Amikor körvonalazódott, hogy az ügy nem fog néhány nap alatt rendeződni, Kaller megkísérelte elérni a briteknél, hogy ő vehesse át a misszió további vezetését. De mivel ehhez csak az őrizetben lévő Plachetka által aláírt meghatalmazását tudta felmutatni, felszólították, hogy szerezzen közvetlen igazolást a Hadügyminisztériumtól. A brit parancsnok azonban szemlátomást nem hitt Csertőék bűnösségében, ezért lehetővé tette, hogy a hadifoglyok ügyeivel továbbra is foglalkozhassanak. Ennek során értesültek arról, hogy a magyar hadifoglyok közül is sokan panaszkodtak Hofmeisterre, és erősen aggódtak hazatérésüket illetően.[113] A Nemzetközi Hadifogolybizottság november 4-én végül úgy döntött, hogy a Csertő–Plachetka-missziót visszahívja és Kallert annak folytatására nem hatalmazza fel.[114] Fölmerült Pleban Nándor alezredes kiküldetése Novorosszijszkba, ám végül ez is lekerült a napirendről.[115] A politikai tevékenység vádja miatt a Nemzetközi Vöröskereszt sem igen tudott lépéseket tenni érdekükben. Végül 1919 utolsó napjaiban bocsátották őket szabadon, de Plachetka a dokumentumoknak és a pénznek csak egy részét

Georgiai lovasság (HTM Fotóarchívum, ltszn.99.19/Fk)

113 KM 10/KgA. 2239. d. 10-35/15-127; KM 10/KgA. 2157. d. 10-35/119-12.
114 KM 10/KgA. 2157. d. 10-35/119-12.
115 KM 10/KgA. 2239. d. 10-35/15-135.

kapta vissza, a gyógyszerek pedig a britek raktárában maradtak. December 28-án indultak haza Konstantinápolyból, és Trieszten keresztül, 1920. január 10-én érkeztek vissza Bécsbe.[116]

A Formanek-missziók

Dr. Franz Formanek (1880–1949) idegorvos 1914 augusztusától Przemyśl egyik kórházában vezette a pszichiátriai osztályt. Az erőd elestekor orosz fogságba került, és a következő három évet taskenti hadifogolytáborokban töltötte. Fogsága idején minden tőle telhetőt megtett bajtársai egészsége érdekében, és többször is visszautasította, hogy cserefogolyként hazatérhessen. Önfeláldozó tevékenysége során egy ízben súlyosan megbetegedett és kis híján meghalt kiütéses tífuszban. 1918-as szabadulása után is elsőszámú feladatának tekintette a hadifoglyok megmentését, és tagja lett a Bretter-féle missziónak.[117]

Első kiküldetésére 1919 őszén került sor. Gyógyászati anyagokkal felszerelkezve november 18-án érkezett meg Konstantinápolyba, és azonnal megkezdte a tárgyalásokat a francia főparancsnoksággal a továbbutazásához szükséges dokumentumok beszerzéséről. Ehhez egy már-már kafkai útvesztőt kellett bejárnia különböző hivatalokban és parancsnokságokban, az útlevelét többször nagyítóval vizsgálták, újra kellett a vízumot igényelnie. Miután a francia hatóságokon hosszas huzavona túljutott, az utolsó pillanatban kiderült, hogy a briteknél újabb kétségek merültek fel személyét és utazásának szükségességét illetően. Wilhelm Sarwe (1859–1948) svéd misszionárius, aki ekkor Rosztov-na-Donuban tartózkodott és a német hadifoglyok evakuálásán fáradozott, Formanek helyzetéről értesülvén mindent elkövetett annak érdekében, hogy a hatáskörében lévő osztrák, magyar és török foglyoknak is segítséget nyújtson. Hogy ne vesztegesse tovább az időt, Formanek december 24-én Odesszába indult, ahonnan a tervek szerint a brit engedély kézhez vétele után utazott volna tovább a Kaukázusba. A várost érkezésekor már erősen fenyegette az előrenyomuló Vörös Hadsereg, ennek megfelelően káosz és pánik uralkodott, a lakosság tömegesen próbált menekülni. Ezáltal gyakorlatilag lehetetlennek bizonyult a hajókon helyet találni annak a 250 hadifogolynak, akiket Formanek dr. Waldemar Teichmann német orvos és a csehszlovák konzul, Jaroslav Hule közreműködésével összegyűjtött. Mivel a brit engedélyt továbbra sem kapta meg és anyagi forrásai is kimerültek, visszatért Konstantinápolyba, és további eredménytelen várakozás után 1920 januárjában hazatért Bécsbe 21 osztrák és 61 magyar fogoly kíséretében, akiket az utolsó pillanatban sikerült kiszabadítani.[118]

Útközben találkozott Georg Lütken dán gyárossal, aki Szamarkandban dolgozott és hazafelé tartott Koppenhágába. Ő az aktuális helyi viszonyok ismeretében úgy ítélte meg, hogy a turkesztáni foglyok jelentős részét nagyobb pénzösszeg ráfordítása

116 KM 10/KgA. 2157. d. 10-35/119-12.
117 AdR KG. 57. d. 11-15/13; *Neue Freie Presse,* 1915. március 25. 18171. sz. 4. o.
118 AdR KG. 179. d. V 8. 8–9. o.; Sarwe levele, 1919. december 28. AdR KG. 56. d.; KM 10/KgA. 2240. d. 10-35/264; *Hellebrand* 1931. 366. o.

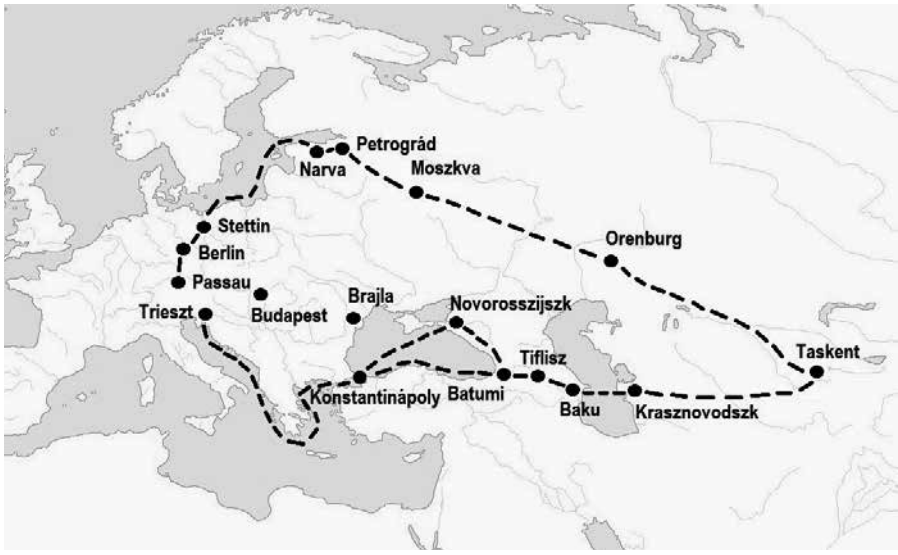
nélkül, a Buharai Emirátus és a Hívai Kánság közreműködésével Perzsián keresztül evakuálni lehetne. Az uralkodók segítő szándékát maga is tapasztalta, amikor számos fogollyal együtt utazott karaván jával, és meggyőződése szerint Malleson tábornok is támogatná az akciót, mivel a turkesztáni Vörös Hadsereg gerincét közismerten hadifoglyok alkották. Azt javasolta, hogy Karsiban[119] létesítsenek gyűjtőállomást, a város ugyanis élelemmel jól el volt látva, központi fekvésű, és jól kiépített karavánutak csomópontja volt.[120] Dr. Alfred Greil ezredorvos, aki ekkor tért haza turkesztáni fogságából, a hadifogoly- és polgári internáltügyekért felelős osztrák állami bizottság 1920. február 17-én tartott ülésén előadta, hogy meglátása szerint a szovjetkormány hozzájárulása mindenképpen szükséges nagyobb fogolytömegek hazahozatalához, de sok mindent el lehetne érni nem hivatalos úton, „pénzzel, áruval és konyakkal" a taskenti szovjetnél is.[121] Az ekkori kimutatások 18 000 főre becsülték a Turkesztánban lévő foglyok számát. Csak kevesen mertek megkísérelni önerőből hazatérni, számos hír terjengett ugyanis arról, hogy a frontvonalakon átjutni lehetetlen, és hogy az összefogdosott foglyokat bányákba hurcolják kényszermunkára.[122]

1920 első hónapjaiban az oroszországi politikai és katonai helyzet tovább bonyolódott. Vrangel[123] csapatai már csak egy keskeny sávot tartottak a Fekete-tenger északi partján, a britek Batumi kivételével kivonták erőiket a térségből, amelyben egyedül a még független Georgiai Demokratikus Köztársaság látszott biztos pontnak. Mindeközben a turkesztáni szovjethatalom is szabad polgárokká nyilvánította a hadifoglyokat, ebből következően mindennemű ellátásuk is megszűnt. Április közepére Bécsben megtörténtek a szükséges előkészületek Formanek missziójának ismételt kiküldéséhez; a Monarchia utódállamai közül egyedül Magyarország jelezte részvételi szándékát. Tifliszben, Bakuban, Vlagyikavkazban és Rosztov-na-Donuban hadifogolyátvevő-állomásokat létesítettek, a továbbra is Konstantinápolyban tartózkodó Kaller és a magyar részről megbízott Spachholz Henrik[124] közben a beutazási engedélyek intézésén fáradoztak.[125]

Formanek 1920. július 30-án érkezett meg Konstantinápolyon keresztül Batumiba, ahol egy helyi német cég korábbi igazgatóját, E. Trantzot bízta meg a beérkező foglyok továbbszállításának levezénylésével, majd folytatta útját Tifliszbe, ahol a georgiai kormányzat képviselői nagyon előzékenyen segítették tevékenységét. A Turkesztánba való beutazáshoz szükséges engedély azonban ismét nem akart megérkezni, és az időközben szovjet irányítás alá került Azerbajdzsán lezárta határait Georgia felé, így a Bakuban összegyűlt foglyok kimenekítésére Tifliszen keresztül már nem volt lehetőség. Formanek folyamatosan tárgyalt a moszkvai vezetéssel, de ezzel párhuzamosan közvetlenül kapcsolatba lépett a taskenti szovjettel is,

119 Ma Qarshi, Özbegisztán déli részén.
120 AdR KG. 56. d. 11-6/3; *Hellebrand* 1931. 366. o.
121 KM 10/KgA. 2240. d. 10-35/269.
122 *Hadifogoly-Ujság,* 1920. január 15. 2. évf. 2. sz. 3. o.; 1920. március 1. 2. évf. 5. sz. 3. o.
123 Pjotr Nyikolajevics Vrangel (1878–1928) tábornok, a fehérek krími erőinek főparancsnoka.
124 Spachholz egy ideig a görög vasutaknál dolgozott hivatalnokként, majd a konstantinápolyi osztrák–magyar követségre került. Megbízásában az is szerepet játszott, hogy sógora egy francia százados volt, aki a várost megszálló erőknek volt tagja. *Világ,* 1921. szeptember 18. 12. évf. 207. sz. 3. o.
125 AdR KG. 179. d. V 8. 9–10. o.; *Formanek* 1931. 368. o.

a foglyokért cserébe nagy mennyiségű mezőgazdasági eszközt ajánlott, amit külön erre a célra szerzett be – eredménytelenül. A szovjetkormány ragaszkodott ahhoz, hogy csak Moszkván keresztül engedik hazautazni a foglyokat, ami – néhány megszakítástól eltekintve – az év második felében folyamatosan zajlott is. Németország delegáltjának, Schäfernek sikerült Taskentbe eljutnia, és a tőle származó adatok szerint október végéig 11 147 osztrák–magyar hadifoglyot evakuáltak Turkesztánból, és nagyjából 6000 fő maradt még hátra, akik – néhány száz német és osztrák kivételével – alighanem mind magyarok voltak. Formanek 1921. január 15-én személyesen utazott Moszkvába abban a reményben, hogy sikerül végre rendezni az engedélyeket, de ezúttal sem járt sikerrel. Amikor március 10-én visszaérkezett Tifliszbe, azzal szembesült, hogy a helyzet gyökeresen megváltozott: a szovjetek itt is átvették a hatalmat, a városban káosz és élelmiszerhiány uralkodott, és átmenetileg Batumival is megszűnt a kapcsolat.[126] A nehézségek ellenére így is sikerült számos foglyot evakuálni a Kaukázusból, amiben múlhatatlan érdeme volt Otto Stopper bakui osztrák gyárosnak, aki saját vagyonából segítette Formanek munkáját.[127] A missziót május végén likvidálták, Formanek június 25-én elhagyta Tifliszt, és július 18-án érkezett meg Bécsbe.

A közép-ázsiai foglyok hazaszállításának útvonalai (a szerző térképvázlata)

126 AdR KG. 179. d. V 8. 11–18. o.; *Formanek* 1931. 368. o.; *Hellebrand* 1931. 366. o.

127 Stopper önfeláldozó munkáját 1922 nyarán az Osztrák Vöröskereszt Díszjelvény II. osztályának adományozásával ismerték el; tragikus módon alig egy évvel később fertőző betegségnek esett áldozatul Bakuban. *Neues Wiener Tageblatt,* 1922. június 10. 56. évf. 157. sz. 6. o.; *Illustrierte Kronen Zeitung,* 1923. október 24. 24. évf. 8537. sz. 4. o.

A missziók tehát minden igyekezet ellenére csak mérsékelt sikereket tudtak felmutatni. A rendelkezésre álló – valószínűleg még pontosításra szoruló – számadatok szerint a Pawlas vezette tifliszi expozitúra 1918. augusztus és 1919. január között 3000 foglyot, Kaller 394 foglyot és 47 polgári internáltat, Formanek 198 foglyot és öt polgári internáltat tudott evakuálni.[128] A turkesztáni foglyok nagy része nem is igen szerzett tudomást a küldöttségek létezéséről, és úgy látták, csak önerőből juthatnak haza. 1920 elején Taskentben munkabeszüntetésre és utcai megmozdulásokra került sor a részükről, aminek hatására február 20-án engedélyt kaptak egy általános gyűlés tartására. *„Tekintettel arra, hogy egész Turkesztánban* (…) *kizárólag a hadifoglyok kezében van az ipar és minden produkció tőlük ered s munkájuk beszüntetése komoly jelenség volt, most ez alkalommal nem fogadták őket gépfegyverrel, hanem barátságos beszédekkel igyekeztek megnyugtatni őket.*"[129] Felszólalt a moszkvai megbízott, Salva Eliava (1883–1937) is. Sok reményt nem keltett a foglyokban a hazatérésüket illetően, elsősorban a közlekedési nehézségekre és a fűtőanyag hiányára hivatkozva. Rudolf Gams osztrák hazatérő úgy becsülte, hogy ekkor nagyjából 8000 fogoly lehetett Taskentben, 4000 a várostól északnyugatra fekvő vidéken, és ugyancsak 8000 a Fergána-völgyben. A Taskent–Moszkva vasútvonalon hetente mindössze két szerelvény közlekedett legfeljebb hat kocsival, és sok esetben a foglyokat foglalkoztató munkáltatók nem járultak hozzá, hogy távozzanak. Így az év közepére alig 3000 főnek sikerült hazajutnia.[130] A közel egy hónapos vonatúton a foglyoknak általában maguknak kellett gondoskodniuk az ellátásukról, ezért aki tehette, vitt magával sót vagy mazsolát, amit elcserélhettek egyéb élelemzési cikkekre. Moszkvában további három-négy hetet kellett oly mostoha körülmények között eltölteni, hogy még az is előfordult, hogy egyesek inkább visszaszöktek Közép-Ázsiába. Április elején az összes hadifogoly tisztet letartóztatták és Kozsuhovo[131] táborába zárták.[132] Szeptemberre nagyjából 9000 főre csökkent a turkesztáni foglyok száma.[133] Az év végére sikerült megegyezni a szovjetkormánnyal a turkesztáni foglyok összegyűjtéséről és a Moszkva–Balti-tenger útvonalon történő hazaszállításukról; 1921 márciusáig közel 5000 fő jutott így haza.[134] Júliusban az osztrák hadifogolymisszió Turkesztán evakuálását – kissé elsietve – gyakorlatilag lezártnak tekintette. Ezzel szemben Magyarországon úgy becsülték, hogy Aulie-Ata környékén még 500-800 magyar fogoly lehetett, Buharában pedig sok tiszt. A sztyeppei Akmolinszk–Koksetau–Atbaszár területen legalább 1850 foglyot sejtettek, egy részük vasútépítésen dolgozott.[135] A szovjetek által átnyújtott, 1922. februári végi állapotokat tükröző kimutatások és névjegyzékek szerint a túszként visszatartott tisztek[136] többsége Szkobelevben

128 AdR KG. 56. d. 11-10/5-2; AdR KG. 178. d. V 7. 16/12-21; AdR KG. 179. d. V 8. 19. o.
129 *Hadifogoly-Ujság,* 1920. november 1. 2. évf. 21. sz. 14. o.
130 Rudolf Gams jelentése. AdR KG. 56. d. 11-10/13.
131 Кожухово, ma Moszkva része.
132 *Hadifogoly-Ujság,* 1920. július 15. 2. évf. 14. sz. 3. o.; 1921. február 1. 3. évf. 3. sz. 14. o.; Josef Mühlbauer főhadnagy jelentése, 1920. június. AdR KG. 56. d. 11-10/17.
133 AdR KG. 56. d. 10-36/32-7.
134 AdR KG. 108. d. 3-4/8.
135 AdR KG. 107. d. 3-1/5-12; *Hadifogoly-Ujság,* 1921. július 10. 3. évf. 14. sz. 32. o.
136 A Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után letartóztatott és elítélt magyar bolsevikokra kívánták őket kicserélni.

(55 fő), Taskentben (45), Osban (27) és Hodzsentben (16) tartózkodott. De említenek kis létszámban foglyokat Petropavlovszkban, Turkisztánban, Szamarkandban, Zolotaja-Ordában, Csimkentben, Andizsánban, Pavlodárban, Szemipalatyinszkben, Kokandban és Namangánban, illetve a koppi és dragomirovói[137] szénbányákban.[138] A tisztek – akiket a forrásokban csak úgy említenek, hogy „a turkesztániak" – Anchenmann Ferenc[139] hadnagyot bízták meg vezetésükkel. Május 15-én érkezett meg Moszkvába egy nagyobb túszszállítmány 103 tiszttel és 29 asszonnyal,[140] az utolsó kereken egy hónappal később, ezzel tért haza Anchenmann és neje, Jekatyerina is. A Jungerth Mihály (1883–1957) vezette rigai magyar hadifogolybizottságot ezt követően feloszlatták, a későbbiekben elszórtan hazaérkezők segítésével és az eltűntek felkutatásával a rigai és revali konzulátusokat bízták meg.[141]

Az 1920-as, de még az 1930-as években is rendszeresen tértek haza rég halottnak hitt egykori foglyok. Különösen figyelemreméltó Gere Albert tizedes esete, aki 1916 júniusában esett orosz fogságba, és 1938 nyarán jutott haza Turkesztánból. Az nem volt ritka, hogy az egykori foglyok családot alapítottak és szabad akaratukból a Szovjetunióban telepedtek le, itt azonban némileg más volt a helyzet. Elmondása szerint ugyanis egy „vad tatárasszony, Pavlovna Olcseka karmaiba" került, aki hatalmas termetével és mindig magánál tartott revolverével arra kényszerítette, hogy feleségül vegye. Mikor közölte vele, hogy haza kíván térni Magyarországra, kis híján halálra késelte, és csak akkor szabadult, amikor a hölgy maláriában elhalálozott. *„Turkesztánban ma is többszáz volt magyar katona tengeti életét, különböző műhelyekben. Mi ott a külvilág eseményeiről nem tudtunk semmit sem. Az oroszok mindig azt mondották nekünk, hogy még ma is tart a – háború. Én csak – mikor magyar földre értem – itthon tudtam meg, hogy Ferenc József király már régen meghalt. Nagyon elszomorodtam, mert ajándékot hoztam neki. Húsz éven át mi rabmagyarok egy díszes ládát faragtunk részére. Álmatlan éjszakákon tizenketten dolgoztunk rajta. Fedőlapján és*

Az 1938 augusztusában létrehozott Przemyśli és Turkesztáni Volt Hadifoglyok Köre által kiadott, az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárban készült jelvény (magángyűjtemény)

137 Ma Mehrobod, Tádzsikisztán.
138 MNL OL K 73. 7. cs. 18. c. ad. 676/922. 4–105. o.
139 1888-ban, Villányban született, a császári és királyi 38. gyalogezredben szolgált. *Dunántúl,* 1914. szeptember 15. 4. évf. 229. sz. 3. o.
140 MNL OL K 73. 7. cs. 19. c. 945. p. Ekkorra már számos fogoly házasságot kötött Szovjet-Oroszországban.
141 *Budapesti Hírlap,* 1922. augusztus 12. 42. évf. 183. sz. 5. o. A szkobelevi túszokról és hazatérésükről ld. még *Forgács* 2023. 55. o.

oldalain jellegzetes turkesztáni embereket és különleges növényeket örökítettünk meg azzal a titkos beégetési módszerrel, amelyet a kirgiz ezermesterektől tanultunk. Most hazahoztam, de – sajnos – már nem adhatom át boldogult jó öreg királyunknak…"[142]

Rövidítésjegyzék

AdR KG
Archiv der Republik, Bécs, AT-OeStA/AdR BKA BKA-I SL KG Kriegsgefangenenwesen, 1919–1922

HHStA F36
Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs, AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F36 Schiffswesen und Krieg: Krieg Österreich-Ungarn, 1914–1918, Departement 7 (Völker- und Staatsrechtliches Departement), Kriegsgefangene, 1914–1918

HL Hfgy.
Hadtörténelmi Levéltár Hadifogoly gyűjtemény

HL I. Vh.
Hadtörténelmi Levéltár Első világháborús gyűjtemény

HL Pers.
Hadtörténelmi Levéltár Personalia gyűjtemény

HU-MNL-OL-K 73
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Polgári kori kormányhatósági levéltárak – K szekció 73. Hadifogoly osztály

KM 10/KgA.
Kriegsarchiv, Bécs, AT-OeStA/KA ZSt KM Abteilung 10/Kriegsgefangene

alez.	alezredes
áll. tisztv.	állami tisztviselő
ezd. orv.	ezredorvos
ezds.	ezredes
fhdgy.	főhadnagy
hdgy.	hadnagy
hdpj.	hadapródjelölt
lov.	lovassági
nőv.	nővér
őrgy.	őrnagy

142 *Az Est*, 1938. július 8. 29. évf. 151. sz. 4. o.

sg. orv.	segédorvos
szds.	százados
zls.	zászlós

Irodalomjegyzék

Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy 1930.
Baja Benedek – Lukinich Imre – Pilch Jenő – Zilahy Lajos: Hadifogoly magyarok története. II. kötet: Az oroszországi hadifogság és a hadifoglyok hazaszállításának története. Budapest, é. n. [1930.]

Bonhardt 1994.
Bonhardt Attila: A magyar hadifoglyok szervezett hazatelepítése Szovjet-Oroszországból, 1920–1922. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1994. 107. évf. 4. sz. 3–49. o.

Brändström 1922.
Brändström, Elsa: Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien, 1914–1920. Berlin, 1922.

Egger 2018.
Egger, Matthias: Gekämpft, gefangen und vergessen? Die k. u. k. Regierung und die österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen in Russland, 1914–1918. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades. Salzburg, 2018.

Forgács 2023.
Forgács Márton: Első világháborús hadifogság a turkesztáni Fergána-völgy táboraiban. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 23. Szerk. *Závodi Szilvia.* Budapest, 2023. 47–83. o.

Hellebrand 1931.
Hellebrand, Berta: Tätigkeitsbericht der Hilfsgruppe Turkestan und Kaukasus. In: In Feindeshand. Die Gefangenschaft im Weltkriege in Einzeldarstellungen. Szerk. *Hans Weiland.* II. kötet. Wien, é. n. [1931.] 364–366. o.

Formanek 1931.
Formanek, Franz: Beiträge zur Geschichte der Befreiung unserer Kriegsgefangenen in Rußland. In: In Feindeshand. Die Gefangenschaft im Weltkriege in Einzeldarstellungen. Szerk. *Hans Weiland.* II. kötet. Wien, é. n. [1931.] 366–368. o.

Kirchner é. n.
Kirchner Sándor: Hadifoglyaink hazaszállítása. (Gépelt kézirat.) Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmánygyűjtemény 2081.

Makkay é. n.
Négyes honvédek fegyverben. Kiadta: *Makkay Pál.* Békéscsaba, é. n.

Mark 2013.
Mark, Rudolf A.: Krieg an fernen Fronten. Die Deutschen in Zentralasien und am Hindukusch, 1914–1924. Paderborn, 2013.

Moritz 1995.
Moritz, Verena: Gefangenschaft und Revolution. Deutschösterreichische Kriegsgefangene und Internationalisten in Rußland 1914 bis 1920. Diplomarbeit. Wien, 1995.

Nachtigal 2006.
Nachtigal, Reinhard: Die Repatriierung der Mittelmächte-Kriegsgefangenen aus dem revolutionären Rußland. Heimkehr zwischen Agitation, Bürgerkrieg und Intervention, 1918–1922. In: Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs. Krieg in der Geschichte. 24. kötet. Szerk. *Jochen Oltmer.* Paderborn, 2006. 239–266. o.

Nachtigal 2008.
Nachtigal, Reinhard: Zur Anzahl der Kriegsgefangenen im Ersten Weltkrieg. *Militärgeschichtliche Zeitschrift,* 2008. 67. sz. 345–384. o.

Raabl-Werner 1922.
Raabl-Werner, Heinrich v.: Das Kriegsgefangenenwesen Österreich-Ungarns. (Gépelt kézirat.) 1922 után. Kriegsarchiv, Bécs, AT-OeStA/KA MS Ca, 29.

Sargent 2004.
Sargent, Michael: British Military Involvement in Transcaspia (1918–1919). Conflict Studies Research Centre, Caucasus Series 04/02. April 2004.

Wanner 1983.
Wanner, Gerhard: Die Bedeutung der k. u. k. Gesandschaft und des Militärattachements in Stockholm für die Beziehungen zwischen Schweden und Österreich-Ungarn während des Ersten Weltkrieges. In: Studien zur Militärgeschichte, Militärwissenschaft und Konfliktforschung. 29. kötet. Osnabrück, 1983.

The Repatriation from Central Asia of Austro-Hungarian Soldiers Taken Prisoner during the First World War

The study gives a detailed presentation of those missions and expeditions that attempted to repatriate prisoners of war held in Russia's Central Asian territories during the period 1918–1921. When the Treaty of Brest-Litovsk was signed on 3 March 1918, there were, it was estimated, between 30,000 and 33,000 prisoners of war in the Governorate-General of Russian Turkestan and the Governorate-General of the Steppes. In the interests of bringing them home, an Austro-Hungarian mission led by Captain Guido Bretter was set up in Tashkent. Owing to the chaotic conditions pertaining in Russia at this time (civil war, interventions by Entente powers), this mission was unable to reach Turkestan, with the result that its mandate was given to the Tiflis mission. Led by Captain Nándor Hofmeister, this particular mission was taken into custody by Armenian fighters loyal to the Central Caspian Dictatorship, which enjoyed the support of British interventionist military personnel (Dunsterforce, so-called). It managed to reach Ashabad only in January 1919. Later on, serious accusations were made by certain colleagues and POWs against Hofmeister personally and against his work. On the basis of our knowledge so far, it is not possible to say definitively whether or not there were grounds for these. At the same time as these developments, Josef Palme, an Austrian lieutenant, attempted to cross the Caspian Sea from the Caucasus with a small party of men, albeit unsuccessfully. In the summer of 1919, a new mission led by Albert Csertő, a Hungarian lieutenant, and Johann Plachetka, an Austrian engineer, set out. These two men were, however, arrested in Constantinople; there is reason to believe that Captain Nándor Hofmeister, the previous mission leader, denounced them to the British to avoid being held accountable. Eventually, Dr. Franz Formanek, an Austrian physician, made two well-planned yet unsuccessful attempts to enter Turkestan, in the autumn of 1919 and in the summer of 1920 respectively. Despite the difficulties, the various missions were able to achieve some successes: according to estimates, they were able to evacuate roughly 3600 POWs from a Central Asia long cut off from the outside world. Only in mid-1922 did those officers held hostage by the Soviets in the interests of freeing persons held in Hungary for their roles in the communist Republic of Councils period manage to return home. In the decade and a half that followed, former Hungarian POWs once held in Turkestan were still making their way back to their native land; many of those arriving had been given up for dead long before.

Repatriierung österreichisch-ungarischer Kriegsgefangener des Ersten Weltkrieges aus Zentralasien

Der Aufsatz beschreibt detailliert die Missionen und Expeditionen, welche in den Jahren 1918–1921 die Kriegsgefangenen aus den zentralasiatischen Gebieten Russlands zu repatriieren versuchten. Zum Zeitpunkt des Friedensschlusses von Brest-Litowsk am 3. März 1918 befanden sich schätzungsweise 30 000 bis 33 000, vor allem österreichisch-ungarische Kriegsgefangene in den Generalgouvernements Turkestan und der Steppe. Um sie zurück in die Heimat zu bringen, sollte in Taschkent eine österreichisch-ungarische Expositur unter

der Leitung von Hauptmann Guido Bretter errichtet werden, doch aufgrund der chaotischen inneren Verhältnisse in Russland – Bürgerkrieg, Intervention der Entente – konnte die Mission nicht nach Turkestan gelangen, und die Aufgabe wurde der Expositur in Tiflis übertragen. Von den britischen Interventionstruppen (der sogenannten Dunsterforce) unterstützte armenische Streitkräfte der Zentralkaspischen Diktatur verhafteten die von Hauptmann Nándor (Ferdinand) Hofmeister geleitete Mission, noch bevor sie Baku erreichte. Erst im Januar 1919 schaffte sie es bis Aschchabad (Aschgabat). Einige seiner Mitarbeiter und ehemalige Kriegsgefangene erhoben des späteren schwere Anschuldigungen gegen Hofmeisters Person und Tätigkeit, eindeutig beurteilt werden kann deren Stichhaltigkeit aufgrund der derzeit verfügbaren Quellen jedoch nicht. Zeitgleich unternahm der österreichische Leutnant Josef Palme den Versuch, mit einer kleinen kaukasischen Expedition das Kaspische Meer zu überqueren, die abenteuerliche Reise wurde aber nicht von Erfolg gekrönt. Im Sommer 1919 brach eine weitere Mission unter der Leitung des ungarischen Leutnants Albert Csertő und des österreichischen Ingenieurs Johann Plachetka auf, doch wurden sie in Konstantinopel verhaftet – es bestand der dringende Verdacht, dass der Leiter der vorherigen Mission, Nándor Hofmeister, sie bei den Briten denunziert hatte, um selbst nicht zur Verantwortung gezogen zu werden. Schließlich unternahm Dr. Franz Formanek, ein österreichischer Arzt, im Herbst 1919 und im Sommer 1920 zwei weitere gut vorbereitete, aber dennoch ergebnislose Versuche, Turkestan zu erreichen. Trotz der Schwierigkeiten konnten die Missionen einen gewissen Erfolg verbuchen: Schätzungsweise 3600 Gefangene wurden aus Zentralasien evakuiert, das lange Zeit von der Außenwelt abgeschnitten war. Die Offiziere, die von den Sowjets als Geiseln genommen worden waren, um verurteilte Repräsentanten der gestürzten Ungarischen Räterepublik freizupressen, konnten erst Mitte 1922 nach Hause zurückkehren. Aber auch in den folgenden 10-15 Jahren tauchten längst tot geglaubte ehemalige Kriegsgefangene aus Turkestan in ihrer Heimat auf.

KÖZLEMÉNYEK

Polgár Balázs

AZ 1809. ÉVI GYŐRI ÜTKÖZET FRANCIA SZEMMEL – FRANCIA TUDÓSÍTÁSOK ÉS KÉPI ÁBRÁZOLÁSOK A GYŐRI ÖSSZECSAPÁSRÓL – II. RÉSZ

Bevezetés

A jelen tanulmány A Hadtörténeti Múzeum Értesítőjében bemutatásra kerülő, az 1809. évi győri ütközet francia vonatkozású forrásait összegző közléssorozat második része.[1] Munkánkban a *Bibliothèque nationale de France,* valamint a Hadtörténeti Múzeum, a Hadtörténelmi Levéltár és Térképtár, valamint a Hadtörténeti Könyvtár gyűjteményéből további négy nyomtatott írásos forrásmunka, illetve három képi forrás ismertetésére kerül sor.

Nyomtatott írásos források

Közlésünket Alexandre de Laborde (1773–1842) a *Précis historique de la guerre entre la France et l'Autriche, en 1809* című művében olvasható csataleírás bemutatásával kezdjük meg a *Bibliothèque nationale de France* gyűjteményéből.[2] Laborde kötete 1823-ban került kiadásra a párizsi *Anselin et Pochard*-, valamint a *Masson et fils*-nél.[3] A szerző munkája megírását azzal indokolta, hogy az 1809. évi háborút – annak jelentőségének megfelelően – még nem dolgozták fel Franciaországban.[4] A 381 számozott oldallal rendelkező kötet a bevezetést követően 24 fejezetben mutatta be az 1809. évi háború történéseit.[5] Laborde a felhasznált német, illetve francia nyelvű nyomtatott, illetve kéziratos munkákat két oldal terjedelmű jegyzékben adatolta könyvében.[6] Érdemes továbbá megjegyeznünk, hogy a *Précis historique de la guerre entre la France et l'Autriche* […] kiadását illusztrációgyűjteményként egy külön atlasz

1 *Polgár* 2023.
2 *Laborde* 1823a. 240–249. o.
3 *Laborde* 1823a.; *Vallés* 2012. 78–80. o.
4 *Laborde* 1823a. *(Introduction.)* xxxv. o.
5 *Laborde* 1823a.
6 *Laborde* 1823a. *(LISTE DES OUVRAGES IMPRIMÉS OU MANUSCRITS Qui ont été consultés pour la composition de ce Précis historique.)* 380–381. o.

is kísérte 1823-ban.[7] A győri ütközet leírása természetesen kritikával kezelendő forrás (a híradás például kiemelte, hogy az összecsapást megelőzően „rendkívüli volt a [francia] csapatok lelkesedése").[8] Laborde az ütközet ismertetése előtt a császári-királyi sereg nagyságát, valamint a csatateret adatolta. A szerző a győri erődített tábor mellett felsorakozó Habsburg-sereg nagyságát 36 000 katonában határozta meg (ebből a Belső-Ausztriai Hadsereg 18 000 főt, a magyar nemesi felkelés 12 000 főt, a magyarországi erősségek tartaléka további 6000 főt számlált).[9] Laborde Győr városát „középszerű erődítmény"-ként jellemezte,[10] a harcok helyszínének fontos topográfiai elemeként írta le a Szabadhegy melletti magaslatokat, a Pándzsa-patakot, valamint a kismegyeri bencés majorságot.[11] A szerző a június 14-i összecsapás eseményeinek bemutatását Louis-Pierre Montbrun tábornok lovasságának felvonulásával kezdte meg. A francia csatarend ismertetése szerint a Paul Grenier, Jean-Mathieu Séras, Pierre-François-Joseph Durutte, Baraguay-d'Hilliers és Filippo Severoli tábornokok erői képezte centrum Szabadhegy falu, illetve a Szabadhegy falu és a kismegyeri major közötti terepszakasz, valamint a kismegyeri major irányába támadt, a szárnyakat Louis-Michel-Antoine Sahuc, Montbrun és Emmanuele de Grouchy tábornokok lovassága képezte. Laborde híradása szerint a majorság vizes előtere, illetve a major mögötti magaslaton elhelyezett ellenséges tüzérség jelentős mértékben akadályozta a támadókat. A csataleírás a történések fontos momentumának láttatta a császári-királyi sereg balszárnyán harcoló magyar nemesi felkelés lovasságának megingását. A szerző szerint azonban a franciák nem tudták kedvezően kihasználni az ellenség balszárnyának megtörését. Heves harcok színtere volt Kismegyer és Szabadhegy falu. A kismegyeri majort csak véres küzdelem árán tudták bevenni a franciák, az ostromlók miután betörtek a majorságba, felgyújtották annak épületeit. Az ütközet végül francia győzelemmel ért véget, a Habsburg-haderő a Duna menti úton Komárom felé vonult vissza. A császári-királyi sereg vesztesége halottakban és sebesültekben közel 4000 fő volt, valamint több mint 2500 hadifoglyot ejtettek, illetve elragadtak két zászlót és két löveget. A hadifoglyok közül Franz von Marziani tábornokot név szerint említette a forrás. Az ismertetés szerint a franciák vesztesége 600 halott és 2300 sebesült volt.[12] Laborde csataleírását később – a felfedezhető szövegegyezések alapján – egyértelműen felhasználta Albert Du Casse az Eugène de Beauharnais-életrajz összeállításakor (lásd 1. sz. táblázat).[13]

7 *Laborde* 1823b.

8 „[…] *l'ardeur des troupes était extrême.*" *Laborde* 1823a. 240. o.

9 *Laborde* 1823a. 239. o.

10 „Raab est une forteresse médiocre, au milieu d'une petite plaine, au confluent de trois rivières." *Laborde* 1823a. 238. o.

11 „[…] le ruisseau de Panza, qui forme une sorte de grand fossé, et derrière lequel s'élève une suite de coteaux nommés les hauteurs de Shabadheggy, et qui offrent une seconde position meilleure encore que la première. Cette position est appuyée à la ville à gauche, mais n'a point de soutien à droite; les hauteurs de Shabadheggy sont plantées en vignes, le village de ce nom les entoure à gauche du côté de Raab, et au midi sur le versant, est la ferme de Kismeyer, avec une haute tour dépendant de Saint-Marton." *Laborde* 1823a. 238. o.

12 *Laborde* 1823a. 240–249. o.

13 *Laborde* 1823a. 240–249. o. Vö. *Du Casse* 1859. 271–279. o.

Alexandre de Laborde: Précis historique de la guerre entre la France et l'Autriche, en 1809. Paris, 1823. 249. o.	*Albert Du Casse:* Mémoires et correspondance politique et militaire du prince Eugène. T. 5. Paris, 1859. 279. o.
„Cette bataille coûta aux Autrichiens près de 4000 hommes, tués ou blessés, plus de 2500 prisonniers, 2 drapeaux et 2 pièces de canon, etc. On comptait parmi les prisonniers le général Marziani et un grand nombre d'officiers de marque. La perte des Français s'éleva à 600 morts et 2300 blessés."	*„Cette bataille coûta à l'ennemi près de 4,000 hommes tués ou blessés, plus de 2,500 prisonniers, 2 drapeaux et 2 pièces de canon, etc. On comptait parmi les prisonniers le général Marziany et un grand nombre d'officiers de marque. La perte de l'armée d'Italie s'éleva à 600 morts et 2,300 blessés* […]."

1. sz. táblázat: Laborde (1823) és Du Casse (1859) híradása a győri ütközet császári-királyi és francia veszteségeiről

A következő vizsgált csataleírás Frédéric François Guillaume de Vaudoncourt (1772–1845) tábornok és katonai szakíró által összeállított, a párizsi *Libraire universelle de P. Mongie ainé*-nál 1828-ban kiadott, kétkötetes Eugène de Beauharnais-életrajzból származik a Hadtörténeti Könyvtár gyűjteményéből.[14] (Vaudoncourt munkájára vonatkozóan több hivatkozást is olvashatunk Nagy-L. István a magyarországi francia haditerveket vizsgáló 2012-ben megjelent tanulmányában.)[15] A *Histoire politique et militaire du prince Eugène Napoléon, vice-roi d'Italie* 15 fejezetre osztva mutatta be az itáliai alkirály életét,[16] valamint a második kötet végén 25 forrásdokumentumot is közreadott a szerző.[17] Vaudoncourt Eugène alkirály környezetéhez tartozott, maga is részt vett az 1809-es győri ütközetben, majd 1815 után huzamosabb időt töltött Eugène herceg müncheni udvarában.[18] Az életrajzi munka ennek megfelelően természetesen forráskritikával kezelendő mű. Vaudoncourt elismerően vélekedett az alkirályról,[19] továbbá azért tartotta fontosnak összeállítani Eugène de Beauharnais életrajzát, mert több kiadvány is támadta az alkirály személyét.[20] Vaudoncourt a bevezetőben leírtak alapján széleskörű forrásbázisra támaszkodott műve megírásakor.[21]

14 *Vaudoncourt* 1828a. 351–367. o.

15 *Nagy-L.* 2012. 180, 186, 189. o.

16 *Vaudoncourt* 1828a.; *Vaudoncourt* 1828b.

17 *Vaudoncourt* 1828b. 519–562. o.

18 *Vaudoncourt* 1828a. *(Introduction.)* xxj–xxij. o. (Vaudoncourt életéhez ld. még *Thierry* 1846.)

19 *„Le prince Eugène a été général et administrateur. Il a commandé des armées et les a guidées à la victoire; il a grouverné un royaume naissant, il l'a organisé, et il l'avait conduit sur la voie d'une prospérité rapide." Vaudoncourt* 1828a. *(Introduction.)* xviij. o.

20 „Tous les biographes conviennent de ses grandes qualités, ainsi que du zèle et de la fidélité avec lesquels il a servi son bienfaiteur et son père adoptif. Cependant, tout en le louant en général, quelques-uns des biographes ont voulu essayer de détruire leur éloge en détail." *Vaudoncourt* 1828a. *(Introduction.)* xij. o. (Egy kortárs kiadvány még az 1809. évi győri győzelmet is elvitatta az itáliai alkirálytól. /„Même le recueil national, connu sous le nom de Victoires et conquêtes, etc., a été injuste à l'égard du prince Eugène, en essayant de lui ravir la gloire de la victoire de Raab, pour la transporter au maréchal Macdonald, qui n'était pas sur le champ de bataille."/ *Vaudoncourt* 1828a. /*Introduction.*/ xiij. o.)

21 *„A tous les matériaux que j'ai pu réunir dans le temps, et dont quelques-uns sont liés à mes états de service, j'ai pu encore ajouter ce que j'ai recueilli du prince Eugène même, pendant quatre heureuses années que j'ai passées auprès de lui à Munich." Vaudoncourt* 1828a. *(Introduction.)* xxij. o.

Az 1809. évi győri ütközet ismertetése az életrajz első kötetének hatodik fejezetében olvasható.[22] Vaudoncourt a francia had nagyságát 38 400 főben, a Habsburg-sereg nagyságát pedig 48 950 főben határozta meg.[23] Az összecsapás leírása a harcrendek bemutatásával vette kezdetét. A francia sereg Kisbarát, Csanak és Gyirmót települések vonala mentén kezdte meg a felvonulást. Az ismertetés szerint a centrumot Séras, Durutte és Severoli tábornokok hadosztályai, a balszárnyat Sahuc és Pully tábornokok lovassága, a jobbszárnyat Montbrun és Grouchy tábornokok lovassága képezte. A csatarend második vonalát a Pacthod-hadosztály alkotta. A francia sereg támadásának fő iránya Szabadhegy falu és a kismegyeri major volt. A császári-királyi had felállásával elsősorban a Komárom felé vezető visszavonulási utat fedezte. Vaudoncourt részletezeően írt a Pándzsa-patak mentén elhelyezett ellenséges ütegekről, valamint a kismegyeri majorság megerősítéséről (a majort 1500 katona védte és rögtönzött lőállásokat is kialakítottak a falak mellett). János főherceg a kismegyeri major melletti magaslatról (a Szent Anna-kápolna mellől) irányította erőit tisztikarával. A francia sereg a Veszprémből Ravazd felé vezető út vonalával párhuzamos irányban kezdte meg a felvonulását, majd elsőként a centrum és a lovas jobbszárny bocsátkozott harcba. A francia seregnek jelentős veszteségeket okozott az ellenséges tüzérség. A császári-királyi csatarendet végül a francia tüzérségi tűz, továbbá Montbrun és Grouchy lovasságának támadása ingatta meg. A kismegyeri major elleni támadás is végül sikert ért el, a franciák betörtek a major épületei közé, az épületeket felgyújtották és szuronyharc bontakozott ki. A kismegyeri majorért vívott harcot követően a küzdelem súlypontja Szabadhegy falura terelődött át. Majd Szabadhegy elfoglalását követően a császári-királyi sereg visszavonulásba kezdett Komárom felé. Az üldözés az esti órákban ért véget, a francia sereg Szabadhegy falutól észak-északkeletre táborozott le. A visszavonuló Habsburg-haderő Ácsnál vert tábort és másnap Komáromnál átkelt a Dunán. Meskó tábornok lovasságával az éjszaka Sárvár irányába elhagyta a győri sáncokat. A császári-királyi veszteség megközelítőleg 4000 fő volt, valamint 2500 katona esett hadifogsága és két löveg, illetve közel 2000 puska is francia kézre került. (Francia fogsába esett Marziani tábornok is.) A francia sereg vesztesége körülbelül 600 halott és 2300 sebesült volt.[24]

A győri ütközet írásos szekunder forrásai közé tartoznak a több évtizeddel a napóleoni háborúk után kiadott francia ezredtörténetek.[25] A továbbiakban a *Bibliothèque nationale de France* gyűjteményéből mutatunk be két ezredtörténetből származó példát. Joseph-Cyprien Valet *Historique du 106e Régiment d'infanterie de ligne* című ezredtörténete 1874-ben Párizsban került kiadásra. A 115 számozott oldal terjedelmű munka a felhasznált forrásokra nem hoz hivatkozást. A szerző külön fejezetben mutatta be a francia 106. sorgyalogezred 1809. évi harcait.[26] Valet a sacilei, az ostrovnoi és a Malo-Jaroslavetz-i ütközet mellett a győri összecsapásról adott

22 *Vaudoncourt* 1828a. 351–371. o.

23 *Vaudoncourt* 1828a. 348–349. o.

24 *Vaudoncourt* 1828a. 351–367. o. (A francia és császári–királyi veszteségek tekintetében megegyező számadatokat olvashatunk Alexandre de Laborde, Albert Du Casse és Guillaume de Vaudoncourt csataleírásában. *Laborde* 1823. 249. o.; *Du Casse* 1859. 279. o.; *Vaudoncourt* 1828a. 366. o.)

25 A témához ld. *Nagy-L.* 2012. 191. o.

26 *Valet* 1874.

közre beszámolót az V. koalíciós háború harcaira vonatkozóan.[27] A győri ütközet ismertetésének középpontjában Serras hadosztályának, illetve a 106. sorgyalogezred harcainak rövid leírása áll. Az ezredtörténet szerint a Serras-hadosztály és a 106. sorgyalogezred jelentős veszteségeket szenvedett el a győri ütközetben, de ez volt az az összecsapás, ami kiköszörülte a sacilei vereség (1809. április 16.) okozta csorbát a francia Itáliai Hadsereg becsületén.[28]

A második bemutatásra kerülő ezredtörténet Noël Lacolle *Histoire du 102e Régiment d'Infanterie* […] című, 1896-ban Mayenneben kiadott munkája. A függelékkel kísért, 125 számozott oldallal rendelkező kötet az 1792. évtől az 1896. esztendőig tekintette át a francia 102. sorgyalogezred történetét.[29] A Lacolle által összeállított munka hosszabb fejezetet szentelt az 1809-es észak-itáliai és Ausztria harcoknak,[30] a sacilei, a conaglianoi, a San Daniele del Friuli-i, illetve a Sankt Michael-i ütközetek, a malborghetto-i erőd elfoglalása, valamint a wagrami csata ismertetése mellett hosszabb csataleírást olvashatunk az 1809. június 14-i győri harcokról.[31] Az ismertetés természetesen forráskritikával kezelendő, hiszen a szerző elsődleges célja a 102. sorgyalogezred dicső történetének megírása volt.[32] Lacolle jellemzően nem adta meg tételesen a műve összeállításakor felhasznált forrásokat, ennek ellenére jelentősebb forrásanyaggal dolgozhatott: könyvének függelékében konventülés jegyzőkönyvére, memoárszövegre, illetve hadijelentésre is hivatkozott.[33] Az ezredtörténet csataleírása a császári-királyi sereg harcrendjének (Szabadhegy–Kismegyer–Pándzsa-patak) rövid ismertetésével, valamint a szembenálló erők nagyságának bemutatásával vette kezdetét. Lacolle a Habsburg-erők nagyságát 50 000 katonában, a francia had méretét 36 000 főben jelölte meg (valamint kitért rá, hogy a magtárat 1200 katona védte). A csataleírás középpontjában a Szabadhegy és Kismegyer elleni francia támadás állt. Érdemes megjegyeznünk, hogy a kismegyeri bencés majorságot erős kapukkal, magas falakkal és vizes árokkal rendelkező erődítményként írta le a szerző. Az ütközetben a 102. sorgyalogezred a Durutte-hadosztály tartalékát képezte, majd az ezred katonái a Szabadhegy faluért vívott harcokban vettek részt. Az események ismertetése a Szabadhegy és Kismegyer elfoglalásával, a Habsburg had menekülésével fejeződött be. A Lacolle-féle ezredtörténet a császári-királyi veszteségeket 4000 halottban és 3000 hadifogolyban adta meg, ugyanakkor a francia veszteségekről nem emlékezett meg.[34]

27 *Valet* 1874. 94–107. o. Vö. *Duchatelet* 1890. 104–107. o.

28 *Valet* 1874. *Bataille de Raab (14 juin).* 98–99. o. (A francia nyelvű csataleírást betűhíven, a Függelékben adjuk közre.)

29 *Lacolle* 1896.

30 *Lacolle* 1896. 87–98. o.

31 *Lacolle* 1896. *Bataille de Raab (14. Juin 1809).* 93–94. o. Ld. még 214. o. (A francia nyelvű csataleírást betűhíven, a Függelékben adjuk közre.)

32 „Puisse le présent récit évoquer de ces héroïsmes où se retrempent les énergies et s'exaltent les courages." *Lacolle* 1896. *(Préface.)* [Oldalszám megadása nélkül.]

33 *Lacolle* 1896. *Extrait d'un PROCÈS-VERBAL de séance de la CONVENTION concernant le sergent-major RICHARD qui avait sauvé, à Marchiennes, le DRAPEAU du Régiment. (Appendice VI.)* 209–210. o.; *Extraites des Mémoires de Masséna. (Appendice VII.)* 210. o.; *Rapport de l'adjudant général Quatremère au général Berthier. (Appendice VIII.)* 211. o.

34 *Lacolle* 1896. *Bataille de Raab (14. Juin 1809).* 93–94. o.

Összegzésként ki kell emelnünk, hogy Alexandre de Laborde (1823), Guillaume de Vaudoncourt (1828), Joseph-Cyprien Valet (1874) és Noël Lacolle (1896) munkája is jóval az 1809. évi győri ütközetet követően került kiadásra. A győri összecsapás most bemutatott, nyomtatott szekunder forrásai jellemzően a francia Itáliai Hadsereg szemszögéből – nem egyszer túlzásokkal is terhelve – mutatták be a történéseket.[35] Szemléletes példa lehet erre a győri ütközetben is részt vevő Vaudoncourt munkája, amely az összecsapás értékelésében kiemelte, hogy a francia sereg kedvezőtlenebb helyzetből, a sajátjánál nagyobb haderőt vert meg Győr mellett, valamint, hogy a győzelem az 1809. július 5–6-i wagrami csatára is hatást gyakorolt.[36] (Vaudoncourt úgy értékelte a győri ütközetet, hogy ebben az összecsapásban mutatta meg az alkirály azokat a parancsnoki képességeit, amelyek a nagy hadvezérek sorába emelték személyét.)[37]

Képi ábrázolások

A közléssorozat újabb bemutatásra kerülő képi forrása Pierre Martinet (1781–1845?) és Jean-Baptiste Réville (1767–1825) („*Martinet del.*", „*Réville sculp.*") *Bataille de Raab* című grafikája a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből.[38] A mű Abel Joseph Hugo (1798–1855) *Histoire des armées françaises de terre et de mer de 1792 à 1833* című munkájának negyedik kötetében jelent meg 1837-ben illusztrációként.[39] A vizsgált rézkarc a fiktív csataképek csoportjába tartozik: az ábrázolás előterében lovas és gyalogos katonák alakjai láthatók, a háttérben a francia hadoszlopok küzdelme, valamint egy sematikus település részlete figyelhető meg. Az előtérben vélelmezhetően maga Eugène alkirály lovasalakja látható.

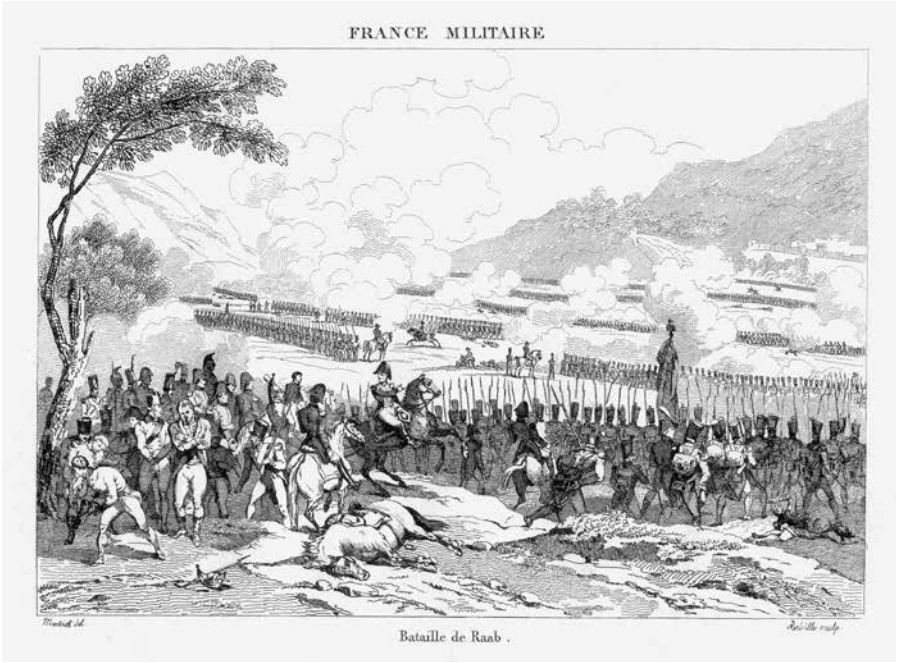
35 A győri ütközethez ld. *Gill* 2010. 70–90. o.; *Lázár* 2013. 26–29. o.; *Lázár* 2015. 106–110. o.

36 *Vaudoncourt* 1828a. 367. o. Vö. *Nagy-L.* 2012. 183–184. o. A Habsburg-haderő létszámadataihoz ld. még *Nagy-L.* 2006.; *Nagy-L.* 2009.

37 „*Le prince Eugène déploya à cette bataille les qualités militaires qui se sont si rapidement développées en lui, et qui lui méritent une place parmi les grands capitaines.*" *Vaudoncourt* 1828a. 368. o.

38 *Bataille de Raab.* Mérete: 15,5×22,7 cm. Gyarapodási szám: 26/2023, HM HIM Képzőművészeti Gyűjtemény. (Pierre Martinet és Jean-Baptiste Réville személyéhez ld. *Beraldi* 1889. 229–230. o.; *Cust* 1896. 223. o.)

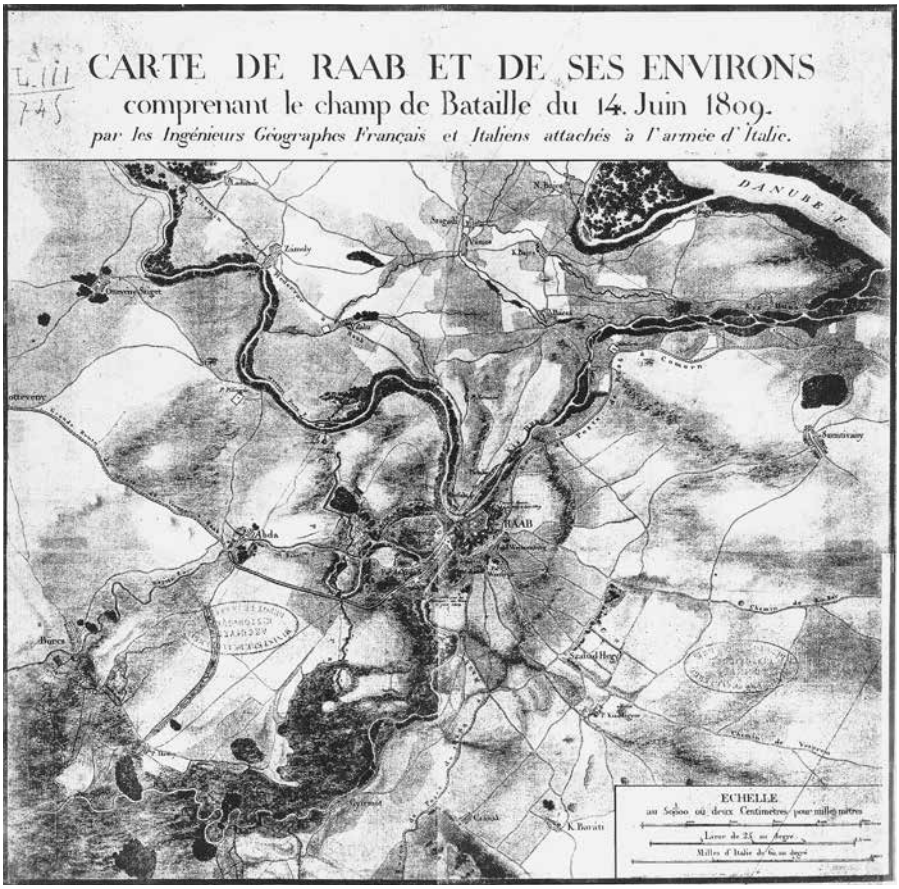
39 *Hugo* 1837. [Oldalszám megadása nélkül.] (Abel Hugo könyvében külön fejezetet szentelt az 1809. évi V. koalíciós háború mellékhadszínterének /„1809. – OPÉRATIONS CORPS SECONDAIRES. ARMÉE D'ITALIE. – BATAILLES DE LA PIAVE ET DE RAAB"/: az 1809. évi harcok bemutatásakor helyet kapott könyvében a pápai ütközet, a pápai erősség bevétele, a győri ütközet és Győr városának ostroma /„Entrée de l'armée d'Italie en Hongrie. – Combat et prise de Papa.", „*Bataille de Raab*", „*Prise de Raab*"/. *Hugo* 1837. 167–181. o. /A Galerie Napoleon interneten elérhető katalógusa 1835-re keltezte az elemzett munkát. Internetes forráshely: https://www.oldantiqueprints.com/product_info.php?products_id=20638. Megtekintés: 2024. február 27./)

Pierre Martinet és Jean-Baptiste Réville csataképe az 1809. évi győri ütközetről (HM HIM KGY)

A következő képi ábrázolás a *Carte de Raab et des ses envirous comprenant le champ de Bataille du 14. Juin 1809* című térképmű a Hadtörténelmi Levéltár és Térképtár gyűjteményéből.[40] A munkát az Itáliai Hadsereg francia és olasz hadmérnökei készítették *(„par les Ingénieurs Géographes Français et Italiens attachés à l'armée d'Italie")* 1809-ben. A térképmű nagy pontossággal jelenítette meg a Győr város környéki – feliratokkal adatolt – település-, út- és vízhálózatot, illetve domborzatot, azonfelül az ábrázolás figyelemre méltó topográfiai információkat hordoz a győri császári–királyi sáncok topográfiájára vonatkozóan is.

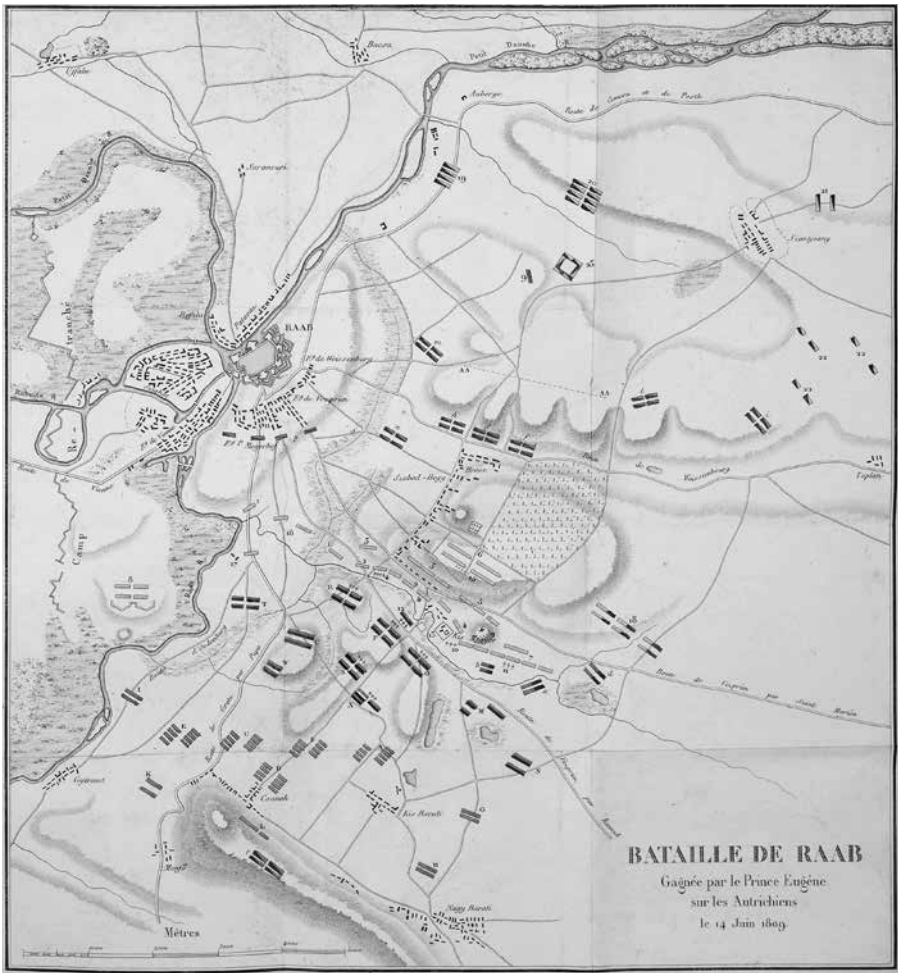
40 *Carte de Raab et des ses envirous comprenant le champ de Bataille du 14. Juin 1809.* Mérete: 48×48 cm. Fotómásolat. Jelzet: H IV a 1267. HM HIM HLT.

Hadmérnöki vázlatrajz Győr és környékéről, valamint az 1809. évi összecsapás helyszínéről (Carte de Raab et des ses envirous comprenant le champ de Bataille du 14. Juin 1809) (HM HIM HLT)

A jelen közlésben vizsgált képi források sorát a Vaudoncourt által összeállított Eugène alkirályról írt életrajz egyik illusztrációjával *(BATAILLE DE RAAB)* zárjuk.[41] Az 1828-ban megjelent két kötetes életrajz első részében található térképmű nagy részletességgel jelenítette meg a csatateret, valamint annak tágabb környezetét, továbbá feltüntetésre kerültek a győri császári-királyi sáncművek *(„Camp Retranché")* is. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor az elemzett munka a harcok szempontjából nagy jelentőséggel rendelkező Pándzsa-patakot megnevezéssel már nem kísérte.

41 *BATAILLE DE RAAB. Gagnée par le Prince Eugène sur les Autrichiens le 14. Juin 1809. Vaudoncourt* 1828a. 366. o. Pl. IV. Internetes forráshely: https://books.google.fr/books?id=F7wixC_1RHAC&pg=PA450&dq=Histoire+politique+et+militaire+du+prince+Eug%C3%A8ne+Napol%C3%A9on+raab&hl=fr&newbks=1&newbks_redir=0&sa=X&ved=2ahUKEwiZts3LpY-BAxXfVKQEHR_aBxUQ6AF6BAgKEAI#v=onepage&q&f=false (Megtekintés: 2024. január 21.)

Az 1809-es győri ütközet térképvázlata a Guillaume de Vaudoncourt-féle Eugène de Beauharnais-életrajzból[42]

Az áttekintett képi ábrázolások vonatkozásában megállapíthatjuk, hogy Pierre Martinet és Jean-Baptiste Réville grafikája a fiktív csataképek sorába tartozik, a bemutatott két térképmű (*Carte de Raab et des ses envirous comprenant le champ de Bataille du 14. Juin 1809*, *BATAILLE DE RAAB /Atlas du Précis historique de la guerre entre la France et l'Autriche, en 1809/*) viszont értékes információkat hordoz a győri harcok helyszínére vonatkozóan.

42 *BATAILLE DE RAAB*. Internetes forráshely: https://books.google.fr/books?id=F7wixC_1RHAC&pg=PA450&dq=Histoire+politique+et+militaire+du+prince+Eug%C3%A8ne+Napol%C3%A9on+raab&hl=fr&newbks=1&newbks_redir=0&sa=X&ved=2ahUKEwiZts3LpY-BAxXfVKQEHR_aBxUQ6AF6BAgKEAI#v=onepage&q=Raab&f=false (Megtekintés: 2024. január 21.)

Kitekintés

Az 1809-es győri ütközet hazai hadtörténeti kutatása a 19. századra nyúlik visszsza,[43] ugyanakkor jelentős adósságnak tartjuk a francia nyelvű nyomtatott és kéziratos források szisztematikus vizsgálatát, valamint bemutatását. A győri összecsapás kutatásának ma jellemzően két főbb – egymáshoz szervesen kapcsolódó – iránya van: az írásos és képi források vizsgálata, valamint a régészeti terepi kutatás. Az elmúlt évek forrásközlései vonatkozásában ki kell emelnünk a badeni dandár 1809. évi magyarországi harcait adatoló napló közlését, valamint Meskó József altábornagy visszaemlékezéseinek kiadását.[44] A régészeti kutatások jövőbeli céljainak a csatatér Pándzsa menti centrumterületén megkezdett fémkereső műszeres terepbejárások folytatását, valamint a győri császári-királyi sáncművek további vizsgálatát jelölhetjük meg.[45]

Függelék

I.

Alexandre de Laborde:
Atlas du Précis historique de la guerre entre la France et l'Autriche, en 1809.
Paris, 1823. [BnF] 240–249. o.

„Le 14 juin, le vice-roi résolut de célébrer, en attaquant l'ennemi, l'anniversaire des victoires de Marengo et de Friedland. Cette pensée du général en chef sembla être celle de toute l'armée; l'ardeur des troupes était extrême. Elle confirma le prince dans sa résolution; et pour ne pas perdre le fruit de l'enthousiasme dont les soldats étaient animés en se rappelant les hauts faits qui avaient signalé cette journée en 1800 et en 1807, il se décida à marcher sur les Autrichiens sans attendre la division Lamarque, qui ne pouvait arriver que le soir.

Le prince se rendit à Czanach à quatre heures du matin, et, après avoir observé la position de l'ennemi, fit les dispositions suivantes.

A onze heures et demie, la division du général Montbrun eut l'ordre de se porter en avant et de repousser les avant-postes ennemis, de se placer en face de leurs lignes, et de couvrir, en manoeuvrant sur leur front, les mouvemens que feraient derrière lui les colonnes d'infanterie.

Le général Grenier devait, avec la division Serras, formée sur deux colonnes, attaquer la ferme de Kismeyer, et diriger la division Durutte, disposée dans le même ordre, sur le centre de l'armée autrichienne, entre cette ferme et Shabadheggy.

43 A győri ütközet újabb összefoglalásához ld. *Gill* 2010. 70–90. o.; *Lázár* 2015. 106–110. o.

44 *A badeni dandár naplója* […] 2015. (A győri ütközetre és Győr ostromára vonatkozóan ld. 227–228. o.); *Báró felsőkubini Meskó József altábornagy visszaemlékezései* […] 2023. (A győri harcokra vonatkozóan ld. 154–160. o.)

45 A győri ütközet régészeti kutatásához és a győri császári-királyi sáncművek vizsgálatához ld. *Polgár* 2022.; *Winkler* 2012.

Le général Baraguey-d'Hilliers reçut, pour instruction, l'ordre de marcher sur le village de Shabadheggy avec la division Severoli, également disposée sur deux colonnes, de prendre son rang de bataille à la gauche de la division Durutte, d'attaquer ce village au point où il touche aux routes de Wezprim et de Weissemburg, et d'établir la division Pacthod en réserve sur le front des lignes ennemies, en face de Kismeyer et en arrière de la division Durutte. La division de cavalerie légère du général Montbrun devait, après avoir couvert le mouvement de toute l'armée, se porter à la droite du général Serras, la protéger, contenir la nombreuse cavalerie ennemie, et manoeuvrer sur son flanc gauche de manière à l'éloigner de son infanterie. Le général Grouchy avait reçu l'ordre de se porter sur la droite de la ligne avec la première division de dragons, où, de concert avec le général Montbrun, il devait manoeuvrer de façon à déborder et tourner la cavalerie que l'ennemi déployait devant lui.

La division de chasseurs du général Sahuc fut placée à la gauche et en arrière de la division Severoli, se liant par sa gauche à la division badoise qui formait l'extrême gauche de l'armée, et qui était chargée d'observer la place de Raab.

La division de dragons du général Pully se porta, en débouchant de Myfa, en arrière et un peu à la droite de la division de chasseurs du général Sahuc. La garde royale, placée en arrière de la division Pacthod, forma la deuxième réserve de l'armée.

Le prince avait donné l'ordre au général Macdonald, qui, la veille, avait pris position en avant de Papa, de presser la marche de la division Lamarque sur Raab, et de se porter rapidement sur le champ de bataille.

Les divisions Severoli et Durutte étant formées, le général Montbrun fit appuyer sa cavalerie à droite, et couvrit le flanc droit de la division Durutte jusqu'à ce que la division Serras, dont le mouvement avait été plus long, vînt prendre son rang de bataille. L'ennemi fit jouer sur lui, pendant ce temps, l'artillerie qu'il avait en batterie sur le mamelon en arrière de la ferme; le neuvième régiment de hussards, qui eut beaucoup à souffrir de ce feu, fit une belle contenance. Lorsque le général Montbrun vit approcher la division Serras, il démasqua son front, se porta sur la droite, et se mit en devoir d'exécuter ses instructions.

L'infanterie commença alors son attaque; le général Serras attaqua avec vigueur les troupes légères autrichiennes qui étaient encore en avant de la ferme de Kismeyer, et les obligea de se jeter précipitamment sur la gauche de leur ligne, que le général Montbrun menaçait fortement. Ce général ordonna au général Colbert de présenter constamment la charge, tandis que le général Jacquinot marcherait en colonnes serrées avec sa brigade et en mesure de le soutenir.

Avant de pouvoir arriver à la ferme de Kismeyer, le général Serras se trouva arrêté par un feu très-vif des Croates, qui s'étaient postés dans les fossés et dans tout le terrain coupé et difficile qui est en avant de cette ferme; il était malaisé de les y aborder, et ils le disputèrent avec opiniâtreté.

Pendant ce temps, le général de brigade Valentin attaquait avec le 23e léger (division Durutte) les troupes autrichiennes qui défendaient le front de Kismeyer, et le général Durutte se portait avec trois bataillons (deux du 60e et un du 62e) entre ce village et celui de Shabadheggy, sur lequel s'avançait la division Severoli.

En débouchant sur ce dernier village, le général Baraguey-d'Hilliers fit former ses troupes en colonne d'attaque, et marcha droit à l'ennemi. Les Autrichiens, embusqués en arrière des retranchemens naturels qui couvrent Shabadheggy, et soutenus par leur artillerie, arrêtèrent,

par un feu roulant de mousqueterie, la marche de la première brigade de la division Severoli. Fiers de cet avantage, les landwehr de Styrie et deux bataillons de Saint-Julien et de Lusignan se jetèrent sur les trois bataillons de la division Durutte, qui étaient parvenus à se loger sur la droite du village, et les contraignirent à se replier. En ce moment, le général Grenier fit avancer deux bataillons du 62e, qui faisaient partie de sa réserve; et la deuxième brigade de la division Severoli s'étant portée aussitôt en avant avec intrépidité, la charge est battue, les deux divisions se rallient, suivent l'impulsion de leur gauche, et forcent l'ennemi à regagner le village avec précipitation.

Dans le temps où ces deux divisions étaient ainsi aux mains, le général Serras attaquait avec beaucoup de vivacité, et parvenait à repousser les troupes placées en avant de la ferme. C'est alors que la cavalerie française s'ébranla de toutes parts, et attaqua avec résolution les troupes bien plus nombreuses de l'insurrection hongroise. Celles-ci eurent un moment l'espoir du succès, étant parvenues à déborder le flanc droit des Français, lorsque le feu d'un bataillon léger et une sorte de confusion qui se mit dans ces troupes de nouvelle levée, leur causa une terreur panique. Les efforts que leur chef et quelques escadrons de troupes de ligne firent pour les rallier, furent inutiles, et le flanc gauche de l'armée autrichienne restait à découvert. Si dans ce moment le général Montbrun eût poursuivi ses avantages contre l'infanterie autrichienne, il rejetait toute cette armée sur la ville de Raab.

Le général Montbrun fit en effet un à gauche pour menacer cette infanterie, qui était en position derrière la ferme de Kismeyer, et la forcer à se replier. Le général Serras, qui s'était porté sur la droite de la ferme, poursuivit aussitôt ces avantages, et chassa l'ennemi de ses positions; mais il ne put venir à bout de faire évacuer la ferme retranchée: ce poste servait d'appui à la gauche de la ligne ennemie; il lui fut prescrit de s'en emparer, et il se décida à l'emporter d'assaut.

Cette maison était environnée d'une double enceinte de murailles crénelées, et le terrain coupé qu'elle avait en avant d'elle en rendait l'approche difficile. Le général de brigade Roussel reçut l'ordre de l'attaquer de front pendant que le général Serras, qui l'avait débordée, l'attaquerait sur la droite. Cette attaque fut terrible, mais sans effet. Elle coûta à l'armée française 36 officiers et 649 soldats, qui furent mis en un moment hors de combat.

Le général de brigade Roussel s'étant alors jeté sur la droite pour se réunir au général Serras, ce général rassembla toutes les troupes disponibles de sa division, fondit comme un torrent sur la ferme, en enfonça les portes, et passa au fil de l'épée toutes les troupes qui osaient encore la défendre; les grenadiers du 106e y mirent le feu, et tout ce qui ne fut pas tué devint la proie des flammes.

Pendant ce temps les chocs s'étaient succédés sur la gauche avec la plus grande vivacité; l'ennemi repoussé sur la droite de Kismeyer avait tourné tous ses efforts sur le village de Shabadheggy, qu'il couvrait de sa nombreuse artillerie, et dont il était parvenu à se ressaisir.

Le général Durutte avait appelé pour le soutenir le 102e, qu'il avait laissé en réserve au bas de la position. Ce régiment ayant déjà passé le ruisseau, fut bientôt en mesure de le seconder. L'artillerie de cette division attendit avec calme les masses que les Autrichiens dirigeaient contre elle, et leur fit une décharge à mitraille si à propos, qu'elles parurent chanceler un instant; mais elles reprirent bientôt leur audace, et se jetèrent avec tant d'impétuosité sur la division Durutte, qu'elles parvinrent à obtenir sur elle l'avantage, et à la forcer

à abandonner la position à la droite de Shabadheggy. La division Severoli se voyait aussi repoussée. Deux bataillons, l'un du 112e de ligne et l'autre du 1er de ligne italien, étaient seuls parvenus à se maintenir à la dernière maison de ce village, dont l'ennemi venait de nous chasser; mais il déployait en ce moment une telle supériorité de force, que le désordre s'accroissait à chaque instant dans nos troupes, lorsque le prince vice-roi ordonna au général Pacthod, dont la division était en réserve, de se porter en avant avec sa première brigade pour soutenir la division Durutte. En même temps, il se porte rapidement lui-même à la division Severoli, l'arrête, la reforme; et à peine le général Pacthod s'avançait en colonnes serrées à la rencontre de l'ennemi, que les deux divisions Durutte et Severoli, ralliées comme par enchantement, atteignent de nouveau la hauteur au pas de charge. Dans ce moment, la division Serras, victorieuse à la droite, s'avançait à grands pas; l'ennemi, que ce mouvement inquiète, hésite, et bientôt est totalement enfoncé, culbuté; il perd enfin tout le terrain qu'il avait regagné, et abandonne, après quatre heures d'un combat sanglant, les villages de Shabadheggy et de Kismeyer.

Le prince ordonna aussitôt à la cavalerie qui était à sa gauche et en réserve, de s'avancer et de poursuivre vivement l'ennemi. Sa déroute devint alors complète; une partie de la cavalerie, qu'il avait placée sur son flanc droit, entre Shabadheggy et Raab, se jeta dans cette place, et l'autre partie se retira avec le reste de son armée dans la direction de Komorn. Tandis que le général Montbrun forçait constamment la nombreuse cavalerie autrichienne qui lui avait été opposée, à se tenir éloignée de son infanterie, la division Grouchy avait eu ordre de se rapprocher de la gauche, pour couper la retraite à l'infanterie qui se retirait sur la route de Saint-Yvan et de Gonyo; mais cette infanterie, s'étant aperçue de son dessein, se rejeta sur la route de Komorn sur le bord du Danube, et, protégée par le terrain difficile et marécageux dans lequel elle se trouvait, parvint à opérer sa retraite avec moins de perte qu'elle n'avait lieu de l'espérer. Cependant, malgré les obstacles qu'opposait la nature du sol, les carrés qu'elle était obligée de former furent plusieurs fois chargés avec vigueur et rompus. Le huitième régiment de chasseurs exécuta surtout une charge audacieuse, qui aurait eu de grands résultats si le terrain eût permis aux autres régimens de la division Sahuc de suivre avec promptitude ce mouvement. La nuit seule mit fin à la poursuite, et termina le combat.

Cette bataille coûta aux Autrichiens près de 4000 hommes, tués ou blessés, plus de 2500 prisonniers, 2 drapeaux et 2 pièces de canon, etc. On comptait parmi les prisonniers le général Marziani et un grand nombre d'officiers de marque.

La perte des Français s'éleva à 600 morts et 2300 blessés. Les colonels du 25e d'infanterie légère et du 7e de chasseurs à cheval furent du nombre des premiers; parmi les blessés se trouvèrent le général Severoli, le général Danthouard, aide-de-camp du vice-roi, et l'adjudant-commandant Forestier; les colonels Expert et Delacroix, également aides-de-camp du prince, et beaucoup d'autres officiers supérieurs et d'état-major.

Le prince eut infiniment à se louer des divisions d'infanterie des généraux Grenier, Serras, Durutte et Severoli, et des divisions de cavalerie des généraux Montbrun et Grouchy, et de l'artillerie qui leur était attachée. Les généraux Grenier, Serras, Durutte, Baraguey-d'Hilliers, Severoli, Montbrun, Grouchy, Sorbier et Danthouard déployèrent dans cette journée beaucoup de zèle, de sang-froid et d'habileté."

II.

Guillaume de Vaudoncourt:
Histoire politique et militaire du prince Eugène Napoléon, vice-roi d'Italie.
T. I. Paris, 1828.
[Reprint kiadás. Legare Street Press, 2022. HM HIM HK]
351–367. o.

„Le 14 juin était le jour anniversaire de Marengo et de Friedland. L'ennemi ne faisait aucun mouvement qui parût indiquer qu'il songeât à continuer sa retraite; au contraire, on l'avait vu, dès le matin, rectifier sa position et déployer ses troupes en ordonnance de bataille, ce qui montrait plutôt une disposition offensive. Le prince Eugène résolut donc d'attaquer lui-même, et, en même temps qu'il prévenait les desseins que l'ennemi pouvait avoir formés, d'essayer de célébrer, par une victoire, un jour déjà noté dans nos fastes militaires. La position de l'ennemi était forte, et son armée plus nombreuse, surtout en eavalerie; mais l'armée paraissait avoir deviné la pensée du général en chef. Les troupes étaient animées de cette ardeur et de cette confiance, présages certains de la victoire. Les soldats se rappelaient qu'ils étaient de l'armée d'Italie, et les successeurs de ceux qui, les premiers, avaient fait trembler la cour de Vienne dans les murs de sa capitale. D'ailleurs, le prince Eugène voyait son armée basée sur la position de Csanak, que la division Lamarque allait occuper dans peu d'heures. En cas de revers, une réserve fraîche, de six mille hommes, aurait pu arracher à l'ennemi une victoire chèrement achetée. Pendant qu'il fit lui-même la reconnaissance des positions de l'ennemi, il fit entrer en ligne les divisions Pacthod et Severoli, restées en arrière de Menfö. A neuf heures du matin toutes les divisions étaient réunies. Le prince les disposa dans l'ordre où elles devaient combattre, et ordonna qu'on se tînt prêt à se mettre en mouvement à midi, et qu'on profitât de ce temps pour faire repaître le soldat. La division Montbrun, destinée à couvrir le mouvement des colonnes, eut seule l'ordre de se tenir prête à onze heures.

L'intention du prince Eugène était de livrer à l'ennemi une bataille oblique, en l'attaquant par la pointe de son aile gauche, qu'il essaierait de déborder et de forcer; mais, dans le cas où cette attaque n'eût pas réussi, il voulait se conserver la possibilité de reprendre l'ordre parallèle, sans être obligé à un contre-mouvement. Il disposa donc son armée obliquement par échelons, en colonnes par brigades, chacune étant, par la tête, à peu près à la hauteur de la queue de celle qui la précédait à droite.

Pl. IV. A onze heures les troupes prirent les armes, et l'armée d'Italie se trouva disposée dans l'ordre suivant: La division Serras (A) était en avant de Kis-Barati; la division Durutte (B), en avant de la droite de Csanak; la division Severoli (C), devant la gauche du même village, contre la grande route; la division Pacthod (D), en seconde ligne devant le centre de Csanak; les Badois (E), à la gauche de la division Severoli et de la grande route. La cavalerie était répartie sur les ailes, la division Montbrun (G) à la droite et en avant de Kis-Barati; la division Grouchy (H), en arrière de ce village; la division Sahuc (I), à l'extrême gauche, devant Gyirmoth; la division Pully (K), en arrière de la droite des Badois. La garde royale (L) occupa les hauteurs de Csanak.

Le général Grenier reçut l'ordre de diriger la division Serras contre la gauche de l'infanterie ennemie, vers la ferme de Kismegyer, et la division Durutte sur le centre de l'en-

nemi et la gauche de Szabadhegy. Le général Baraguey-d'Hilliers reçut l'ordre de diriger la division Severoli sur l'extrémité de Szabadhegy, vers Raab, au pont de la route de Vezprim, et de tenir la division Pacthod en seconde ligne, derrière la droite du général Severoli, afin d'être à portée d'appuyer, ou la division italienne, ou celle du général Durutte. Le général Montbrun devait, avec sa division déployée, couvrir le mouvement des colonnes, les démasquer lorsqu'elles seraient à portée, en appuyant à droite pour attaquer la cavalerie de la gauche ennemie. Le général Grouchy devait l'appuyer dans cette attaque. Les Badois, s'avançant par la grande route, étaient destinés à s'approcher de Raab, pour observer et contenir la droite de l'ennemi. Les divisions Sahuc et Pully devaient marcher en arrière de l'intervalle, entre les Badois et la division italienne; la garde royale, en troisième ligne, derrière le centre de l'armée. A onze heures et demie la division Montbrun s'avança dans la plaine, couverte par un grand nombre de tirailleurs. Le prince Eugène suivit son mouvement, afin de faire une dernière reconnaissance des positions de l'ennemi; à midi le restant de l'armée se mit en mouvement.

Dès que l'archiduc aperçut le mouvement de la division Montbrun, il fit prendre les armes à ses troupes, et fit ses dispositions défensives. Il ne changea rien à la disposition qu'il avait donnée à son armée, et dont le but était de couvrir la route de Comorn, et de se conserver la retraite sur cette place; mais il fit avancer son artillerie de position sur le front, et renforça les défenses de la gauche, qu'il lui importait de soutenir, afin de n'être pas acculé sur Raab. Pl. IV. Une batterie (9) fut placée près de la chapelle, qui est sur un mamelon en arrière de la ferme de Kismegyer; une autre (10) derrière un mouvement de terrain à gauche de la ferme; une devant la cavalerie de l'aile gauche (11). Un bataillon et une batterie occupèrent le petit cimetière de Kismegyer (12), en avant de la Pancza. La ferme de Kismegyer (13), dont les portes avaient été barricadées, reçut pour garnison un bataillon de landwehr de Gratz, et quatre compagnies de ligne, faisant environ quinze cents hommes. Le temps manquant pour créneler les murs, une banquette de tonneaux et de planches fut élevée derrière, et des fusiliers placés dans tous les étages du bâtiment, servant de réduit. Une batterie (14) défendait, le pont de la route de Vezprim; une (15) était sur la hauteur, devant la réserve; une (16) devant la cavalerie de l'aile droite; enfin une dernière (17), destinée à battre en écharpe la gauche de l'armée française, fut placée près d'une ferme, à la séparation des routes de Papa et d'Oedenburg. Quelques escadrons de cavalerie légère furent lancés dans la plaine, et les bords du ruisseau de la Pancza garnis de tirailleurs. L'archiduc Jean prit son poste à la chapelle, en arrière de Kismegyer, et l'archiduc palatin se mit à la tête de la cavalerie de l'aile gauche.

La division Serras, ayant été retardée dans sa marche, par des accidens de terrain, la division Durutte arriva la première à portée de l'ennemi. Le général Montbrun, qui avait facilement débarrassé la plaine de la cavalerie légère ennemie, appuya alors à droite, et se plaça devant la ferme, où la brigade Colbert, et surtout le 9e de hussards, eut beaucoup à souffrir du feu des tirailleurs ennemis et des deux batteries qui étaient sur ce point. La division Serras étant arrivée, le général Montbrun démasqua tout-à-fait le front, et se dirigea, vers la pointe de l'aile ennemie (M), la brigade Colbert déployée en première ligne, et la brigade Jacquinot l'appuyant en colonne. Le général Grouchy (N) s'avançait de son côté, pour se joindre à la division Montbrun. La division Serras se forma alors sur deux lignes (O), et engagea l'attaque. Mais l'ennemi, qui occupait la ferme (13) et les fossés de la route de Vezprim, lui opposa un feu très-vif et très-meurtrier, qui l'arrêta assez long-temps. En

même temps, le général Durutte, dont la division était déjà déployée, dirigea le général Valentin avec le 23e léger, contre le petit cimetière (12), tandis que lui-même, avec deux bataillons du 60e et un du 62e (brigade Desaix), s'avançait par la gauche contre le village de Szabadhegy.

La résistance qu'allait présenter la ferme retranchée de Kismegyer, qui n'avait pu être reconnue d'assez près, avant l'action, changea les dispositions du prince. La division Serras pouvait y être retenue long-temps; la cavalerie de l'aile droite éprouvait des difficultés à traverser les marais de la Pancza. Il était à craindre, qu'en disposant d'une partie des troupes de la gauche, pour renforcer l'attaque du général Serras, l'ennemi, qui n'avait encore fait aucun mouvement, ne profitât de celui de l'armée française pour attaquer la gauche affaiblie. Le prince Eugène se décida donc à remettre son armée en ligne parallèle, et les divisions de l'aile gauche eurent ordre de continuer leur mouvement.

La division Severoli vint, en conséquence, se déployer en face du pont de la route de Vezprim (R), et la division Pacthod s'arrêta en réserve (S) derrière la division Durutte. Les Badois s'avançaient (T) sur la ferme (17) qu'occupait l'aile droite autrichienne. La division Sahuc se forma (U) à droite de la route de Papa, et la division Pully (W) derrière elle. La garde royale resta en réserve (X) sur le chemin de Kis-Barati. L'armée se trouva ainsi tout-à-fait déployée. Le prince Eugène se plaça avec son état major, sur la hauteur derrière la division Durutte, où il resta pendant toute la bataille.

Pendant que la division Serras et Durutte soutenaient le combat à droite, le général Baraguey-d'Hilliers fit former le 3e. de ligne italien en colonnes d'attaque, et le lança contre le pont. Les Autrichiens, postés derrière les espèces de digues qui bordent le ruisseau, et soutenus par leurs pièces de bataillon et par les batteries (14), firent un feu si meurtrier, que le 3e régiment fut obligé de plier, laissant un grand nombre de morts et de blessés sur le champ de bataille.[46] *En même temps une colonne autrichienne attaqua les trois bataillons de la division Durutte, qui avaient atteint les premières maisons de Szabadhegy, et les repoussa au delà du ruisseau. Cependant le 1er de ligne italien s'était porté en avant, en remplacement du 3e, qui ne tarda pas lui-même à se rallier en seconde ligne. D'un autre côté, le général Grenier fit avancer les deux autres bataillons du 62e, pour appuyer le général Durutte. Cette double attaque réussit, le pont de la route de Vezprim fut emporté, et l'ennemi rejeté au delà du ruisseau dans le village de Szabadhegy.*

A l'aile droite, l'ennemi avait fait charger le 9e de hussards par ceux d'Ott. Cette charge ayant été repoussée, et la brigade Colbert continuant son mouvement à droite, le général Meczery se prolongea lui-même par sa gauche, pour arrêter et déborder le général Montbrun, en même temps qu'il dirigeait les hussards d'Ott et de Joseph, sur la tête de la brigade Colbert. Le 7e de chasseurs et le 9e de hussards réunis chargèrent et repoussèrent les deux régimens autrichiens. Alors le général Meczery se décida à attaquer la brigade Colbert, avec ses trente escadrons de première ligne, faisant près de quatre mille cinq cents chevaux. Le général Grouchy venait de joindre le général Montbrun, et ce dernier, se voyant appuyé par les dragons, réunit ses deux brigades, et s'avança, couvert par l'artillerie des

46 *„La seule compagnie de grenadiers du 1er bataillon perdit 60 hommes, et ses trois officiers. Ce régiment, que le général Severoli n'aimait pas, et qu'il a, pour ce motif, fort maltraité dans son rapport, eut, à la bataille de Raab, trois cents hommes hors de combat, par bataillon. Après la bataille de Wagram l'auteur eut l'occasion d'éclairer l'empereur Napoléon sur la vérité des faits, et obtint, pour ce régiment, les avancemens et les décorations dont il avait été privé, sur le faux exposé du général Severoli."*

deux divisions, pour attaquer lui-même l'ennemi, quoiqu'avec des forces inférieures de plus de moitié. L'effet meurtrier d'une artillerie bien servie, la disposition menaçante de la division Montbrun et l'arrivée du général Grouchy, arrêtèrent d'abord l'ennemi; bientôt on remarqua de l'incertitude dans ses mouvemens et des flottemens dans les rangs, et peu après l'archiduc palatin mit sa cavalerie en retraite, et quitta le champ de bataille.

L'attaque de la division Serras continuait avec la plus grande vigueur, et elle était parvenue à rejeter au delà du ruisseau les troupes que l'enemi avait portées en avant, sous la protection de la ferme et de la batterie (10). Dans ce moment, la retraite de la cavalerie autrichienne étant prononcée, le prince Eugène ordonna au général Montbrun de faire un mouvement à gauche (a), tandis que le général Grouchy (d) continuerait à suivre la cavalerie ennemie, qui se dirigeait vers Taplaa (18). Le mouvement du général Montbrun menaçait la gauche de la division Colloredo, qui allait se trouver prise à revers. Pour éviter cet inconvénient, l'archiduc la fit reployer en arrière du mamelon, et se porta à la réserve. La batterie (9) fut retirée. Le général Serras, voulant profiter de ce mouvement rétrograde, se dirigea sur la droite, avec la brigade Moreau (b), pour tourner la ferme de Kismegyer, tandis que la brigade Roussel l'attaquerait de front. Cette attaque fut vive, et les troupes s'y portèrent avec le plus grand courage; mais le feu terrible de la garnison la fit échouer, après qu'elle nous eût coûté trente-six officiers et six cent quarante-neuf soldats hors de combat. Le général Roussel, ainsi repoussé, appuya également à droite, pour se joindre au restant de la division. Mais le général Serras, qui ne pouvait pas laisser ce poste retranché derrière lui, et qui, d'ailleurs venait de recevoir l'ordre de l'enlever à tout prix, réunit sa division, et ordonna un assaut général. Dans un moment, les portes furent enfoncées et la grande cour envahie. Ce qui resta vivant de la garnison se jeta dans le réduit, pour s'y défendre encore; mais un sous-officier de grenadiers du 106e, ayant réussi à mettre le feu au toit de chaume, qui couvrait le bâtiment, tout ce qui ne périt pas dans les flammes, tomba sous les baïonnettes en essayant de sortir.

Pendant que ceci se passait à la droite et au centre, la gauche éprouvait la résistance la plus opiniâtre, et pensait voir la victoire échapper de ses mains. L'archiduc Jean, voyant, d'un côté son aile gauche dénuée de cavalerie et de l'autre le village de Szabadhegy au moment d'être emporté, sentit la nécessité de rester au moins en possession de ce dernier point, si intéressant pour sa retraite. S'il le perdait, toute la cavalerie de sa droite courait le risque d'être obligée de se jeter dans Raab; son centre même se trouvait fortement compromis. Les trois bataillons d'Alvinzy, qui faisaient partie de la réserve, reçurent l'ordre de marcher au secours de la division Jellachich, et les trois bataillons du régiment de François Jellachich, qui formait la droite de la seconde ligne de la division Colloredo, celui d'appuyer cette attaque. Le choc fut si vigoureux que nos troupes furent encore une fois ramenées au delà du ruisseau. Alors le général Durutte fit avancer les trois bataillons du 102e régiment, et le général Baraguey-d'Hilliers, les trois du 112e. Au moyen de ce renfort, nos troupes passèrent encore une fois le ruisseau et le combat se soutint pendant quelque temps à l'entrée du village. Mais l'archiduc, ayant fait avancer de nouvelles troupes de la réserve, renouvela son attaque avec tant d'impétuosité, que la division Durutte fut encore repoussée. La division Severoli fut également mise en désordre, à l'exception d'un bataillon du 1er italien et d'un du 112e, qui se maintinrent dans les premières maisons de Szabadhegy.

Dans ce moment le prince Eugène ordonna au général Pacthod de porter en avant la brigade Abbé, et se rendit lui-même à la division Severoli, pour la rallier. A peine la brigade Abbé s'était-elle mise en mouvement, que les divisions Durutte et Severoli, ralliées avec

une promptitude étonnante, se trouvèrent en état de renouveler l'attaque. L'ennemi, vivement pressé à son tour, fut culbuté et poussé dans le village. La division Serras, victorieuse de son côté, s'avançait contre la réserve autrichienne. Dans ce moment l'archiduc Jean, voyant la bataille perdue, donna, dit-on, l'ordre de la retraite, et ordonna à la garnison de la ferme de Kismegyer de l'évacuer. L'ordre de retraite était assez inutile, puisque son armée était déjà rompue; quant à la ferme elle était déjà prise, et l'archiduc ne pouvait l'ignorer. La vérité est que l'archiduc quitta le champ de bataille de sa personne, et que la garnison de la ferme de Kismegyer fut abandonnée à sa destinée. Les braves qui la composaient étaient dignes d'un sort plus favorable.

Dès que le prince Eugène vit que les trois divisions du centre avaient dépassé le ruisseau et montaient le coteau de Szabadhegy, il avait ordonné à son aile gauche de se porter en avant et de suivre le mouvement de l'armée. L'ennemi pliait partout; la réserve seule essaya d'opposer quelque résistance à la faveur du chemin creux, qui passe sous le cimetière de Szabadhegy. Mais abordée sur sa droite, par la division Durutte, et dépassée par la division Severoli, qui s'avançait par le village, elle fut bientôt forcée de tourner le dos. Pl. IV. Les divisions Serras, Durutte et Severoli (f, g, h), débouchèrent à peu près ensemble du village de Szabadhegy, sur la route de Weissemburg. Les divisions Sahuc (m) et Pully (n) s'avancèrent, en poussant devant elles la cavalerie du général Frimont, et dépassèrent Szabadhegy. Les Badois (p) occupèrent les faubourgs de Raab et engagèrent un feu très-vif avec la garnison. Le général Frimont, poussé par notre cavalerie, après avoir essayé de la retenir par quelques charges, où il perdit près de deux cents prisonniers, passa sous les murs de Raab et continua sa retraite, par la grande route de Comorn. La cavalerie du général Meczery, en désordre (22), gagnait à travers champs le chemin d'Acs et de Comorn. L'archiduc Jean, avec une partie des hussards de Joseph et quelques escadrons de l'insurrection (21) se retirait par Szant-Jvany.[47] *Le reste de l'infanterie réunie en assez bon ordre, par ses généraux, se dirigeait par le même chemin.*

Le prince Eugène, voyant cette infanterie, au milieu de la plaine, sans cavalerie pour la soutenir, ordonna au général Grouchy de se porter sur elle par un à-gauche (1), tandis que le général Montbrun, continuerait à suivre la cavalerie ennemie (i). Le général Sahuc reçut également l'ordre d'avancer en hâte. A la vue du mouvement du général Grouchy, l'infanterie ennemie quitta le chemin de Szant-Jvany et se jeta à gauche, dans une grande prairie (20), pour gagner la route de Comorn. Dans ce moment, le 8e de chasseurs, qui formait l'avant-garde du général Sahuc, avait presque atteint l'ennemi et se disposait à le charger. Le général Marziany, qui se trouvait à l'arrière-garde, forma en hâte un carré d'environ quatre mille hommes (23). Le major du 8e de chasseurs (le colonel ne se trouvait pas à la tête de son régiment), après avoir fait demander au colonel du 25e de le soutenir, ne balança pas à charger. Le carré fut rompu et dispersé, mais le colonel du 25e de chasseurs, ayant refusé de s'engager, parce qu'il n'avait pas reçu d'ordre, le 8e ne put recueillir qu'environ huit cents prisonniers, parmi lesquels était le général Marziany, pris au centre du carré[48]*; on recueillit cependant près de deux mille fusils.*

47 *„L'historien de l'archiduc Jean dit que ce prince se retira du champ de bataille, à la tête de deux bataillons de landwehr de Gratz, et de quatre de grenadiers. Le fait est inexact, car les grenadiers faisaient partie du carré dont il sera bientôt parlé, et où cinq cent soixante d'entre eux furent pris."*

48 *„Le maréchal des logis du 8e de chasseurs, qui prit le général Marziany, refusa la dépouille que ce général lui offrait lui-même, en disant: Nous ne nous battons que pour l'honneur. Il voulut conduire lui-même son prisonnier au prince, qui récompensa ce brave, comme il le méritait, par le grade d'officier."*

Cette charge fut la dernière de la journée, et la nuit mit fin au combat et à la poursuite. L'armée d'Italie se déploya sur la hauteur, en avant de Szabadhgy (AA, AA) où elle bivouaqua. Les Badois occupèrent les faubourgs de Raab. La division Lamarque, arrivée vers quatre heures après midi, resta en position (v) sur les hauteurs de Czanak. Le général Macdonald se rendit de sa personne près du prince Eugène, vers six heures du soir.

L'armée autrichienne continua sa retraite en désordre jusqu'à Acs, où elle arriva vers minuit. L'archiduc donna à ses soldats quelques heures de repos, pour les rallier autant qu'on put. Le matin, l'armée ennemie se retira à Comorn, où l'archiduc lui fit passer le Danube et le Waag, pour s'établir dans le camp retranché. La tête du pont du Danube fut garnie de troupes et de canons. Le général Mezko évacua pendant la nuit le camp retranché, et se porta par la rive gauche du Raab à Sarvar, où il inquiéta pendant quelque temps les communications de l'armée d'Italie.

La perte de l'ennemi s'éleva à environ quatre mille morts ou blessés, dont un millier de l'insurrection, deux canons et deux mille cinq cent un prisonniers; savoir: un général, cent quatre-vingts officiers et mille neuf cent vingt-deux soldats autrichiens, neuf officiers et cinq cent cinquante et un insurgés hongrois.

L'armée française perdit environ six cents morts, au nombre desquels les colonels du 23e léger et du 7e de chasseurs; et environ deux mille trois cents blessés. Parmi eux étaient les généraux Severoli et Danthouard, l'adjudant-commandant Forestier, les colonels Espert du 102e, Lacroix et Triaire, aides-de-camp du prince. Tous les généraux, des divisions qui combattirent, eurent des chevaux tués; le général Grenier en perdit trois. Beaucoup d'officiers d'état major furent blessés, et vers six heures du soir, le prince, ayant jusqu'à son dernier officier d'ordonnance, de Brème Sartirana, hors de combat, fut obligé de faire porter des ordres par son mameluk, Petrus, qui fut aussi blessé.

La bataille de Raab, glorieuse pour l'armée d'Italie, qui eut à combattre un ennemi plus nombreux qu'elle, favorisé par la position qu'il occupait, et qui se battit avec plus d'obstination qu'il n'en avait montré dans le restant de la campagne, était un événement important, dans la circonstance actuelle. La victoire, remportée par le prince Eugène, désorganisait une armée de plus de quarante mille hommes, qui devait et qui pouvait se joindre à celle de l'archiduc, et apporter un grand poids dans la balance des événemens de Wagram."

III.

Joseph-Cyprien Valet: *Historique du 106e Régiment d'infanterie de ligne.* Paris, 1874. [BnF] Bataille de Raab (14 juin). 98–99. o.

„La bataille commença à midi, par une attaque de notre cavalerie commandée par Montbrun. Pendant ce temps Serras a rangé son infanterie sur deux lignes et marche à l'attaque du plateau occupé par les Autrichiens et que couronne la ferme de Kismegyer. Il arrive tout près de la ferme; mais il est accueilli par un feu de mousqueterie si terrible que 800 hommes de sa division sont blessés en un instant et que le reste en est ébranlé. Serras ramène ses soldats, les rallie, forme une colonne d'attaque; le 106e, qui n'avait pas encore donné, est placé à sa tête, et il marche de nouveau contre cette ferme d'où partaient des feux si meurtriers. Les portes en sont enfoncées à coups de hache, et sa garnison est en partie tuée, en partie

prisonnière. Serras marche ensuite sur la gauche de la ligne autrichienne. Cependant la défense des Autrichiens était partout aussi acharnée; mais les efforts les plus héroïques furent impuissants à conserver leur position. Les archiducs ordonnèrent la retraite, qui s'effectua du côté du Danube. Cette journée, qui réparait pour l'armée d'Italie la défaite de Sacile, est due en partie à la brave division Serras et au 106e qui, du reste, paya par de bien grandes pertes l'honneur qui lui en revient."

IV.

Noël Lacolle: *Histoire du 102e Régiment d'Infanterie (1792–1896).* Mayenne, 1896. [BnF] Bataille de Raab (14. Juin 1809). 93–94. o.

„Cependant, l'archiduc avait installé ses troupes dans une formidable position, la droite appuyée à Szabadhegy, la gauche à un marais profond, le centre renforcé par le village de Kismegyer.

Un ruisseau fangeux, très difficile à franchir, couvrait son front, et, avec une ferme aux murs épais, soigneusement crénelés, défendue par 1.200 hommes d'élite, constituait une redoutable avant-ligne.

50.000 hommes, puissamment secondés par le terrain, attendaient là, l'attaque des 36.000 dont disposait encore le vice-roi.

Le 14, l'action s'engage. La Division Séras, a ordre de se porter sur Kismegyer, la Division Durutte, sur le centre ennemi, établi entre ce village et Szabadhegy.

Le 102e constitue la réserve de Durutte.

Au début, la journée s'annonce mal. Les troupes de Séras, chargées d'enlever la ferme, véritable forteresse aux fossés pleins d'eau, sont arrêtées par le ruisseau, et subissent de fortes pertes.

Accueilli devant Szabadhegy, par un effroyable feu d'artillerie et de mousqueterie Baraguey-d'Hilliers ne peut parvenir à gagner du terrain. En vain, Durutte, à la tête de 3 Divisions, vient à son secours, pousse jusqu'au village et s'empare même d'une partie de celui-ci; il doit se replier en hâte, pour ne pas être enveloppé.

Cependant, une partie de réserves étant entrée en ligne, l'offensive est repise et les abords de Szabadhegy emportés.

Pendant ce temps, Séras, soutenu par la Brigade Valentin (Division Durutte), était parvenu à se rendre maitre du front de Kismegyer.

Mais la ferme, tenait toujours.

Attaquée de front et à revers, elle se dressait inexpugnable, défendue par sa double enceinte de hautes murailles et les fondrières qui l'environnaient de toutes parts.

En un seul assaut, 36 officiers et 650 hommes étaient tombés, sans qu'elle fût entamée. Enfin, toute la Division Séras, avec la Brigade Roussel, se ruent à la fois sur elle, en un irrésistible élan de rage; les portes massives sont enfoncées, la garnison massacrée jusqu'au dernier homme, les bâtiments incendiés.

Durant ce sanglant épisode, une lutte acharnée s'était engagée autour de Szabadhegy, où l'archiduc avait concentré ses réserves et un nombre considérable de bouches à feu. Pour répondre à ce suprême effort, Durutte appelle à lui le 102e qui, en toute hâte, franchit le ruisseau et est assez heureux pour entrer en ligne, au moment où les masses ennemies allaient aborder la Division, et comptaient, en l'écrasant, décider du sort de la bataille.

L'artillerie française, par ordre du général, avait suspendu son feu. Les Autrichiens n'étant plus qu'à 50 pas, les rangs s'ouvrent, et un ouragan de mitraille, creuse dans leurs profondes colonnes, de terribles sillons. Malgré des pertes cruelles, forts de leur supériorité numérique, ils se jettent cependant sur la Division Durutte. Mais celle-ci, loin de se laisser entamer, repousse l'assaut, prend à son tour l'offensive et demeure maîtresse de la position. Pris et repris trois fois, Szabadhegy était ainsi devenue le centre et le noeud de l'action.

En dépit de leur valeur, les troupes de Durutte auraient fini par succomber sous le choc de bataillons sans cesse renforcés; déjá même, le général prenait ses dispositions pour la retraite, quand survient une brigade de la Division Pacthod, dernière réserve de l'armée.

A cette vue, nos braves qui n'abandonnaient qu'en frémissant ce sol, si chèrement conquis, se jettent au pas de charge, baïonnette en avant, sur les troupes de l'archiduc. Toute l'armée, entraînée par l'exemple, suit ce magnifique élan.

Szabadhegy, Kismedgyer, sont définitivement abandonnés par les Impériaux qui, impétueusement chargés par la cavalerie, se débandent et fuient, dans une inexprimable confusion, laissant plus de 4.000 des leurs sur la place. 3.000 hommes demeurent prisonniers.

Le succès de cette sanglante journée, était dû surtout à la Division Durutte et au 102e, entré en ligne de façon si opportune et si brillante. Le nom de Raab pourrait à juste titre figurer au drapeau."

Rövidítésjegyzék

BnF	*Bibliothèque nationale de France*
HK	Hadtörténeti Könyvtár
HLT	Hadtörténelmi Levéltár és Térképtár
HM HIM	HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
KGY	Képzőművészeti Gyűjtemény

Irodalomjegyzék

A badeni dandár naplója […] 2015.

Nagy-L. István: A badeni dandár naplója az 1809. évi magyarországi hadjáratról. In: Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények. Főszerk. *Ujváry Gábor.* Budapest, 2015. 203–229. o.

Báró felsőkubini Meskó József altábornagy visszaemlékezései […] 2023.
Báró felsőkubini Meskó József altábornagy visszaemlékezései életére és hadi szolgálatára (1762–1813). A kéziratot fordította, szerkesztette, jegytekkel ellátta és a bevezető tanulmányokat írta *Réfi Attila*. Budapest, 2023.

Beraldi 1889.
Beraldi, Henri: Les graveurs du XIXe siècle: guide de l'amateur d'estampes modernes, 9. Laemlein – Mécou. Paris, 1889.

Cust 1896.
Cust, Lionel: Index of Artists Represented in the Department of Prints and Drawings in the British Museum. Vol. II. French Schools. London, 1896.

Du Casse 1859.
Du Casse, Albert: Mémoires et correspondance politique et militaire du prince Eugène. T. 5. Paris, 1859.

Duchatelet 1890.
Duchatelet, André Victor: Historique du 106ème régiment d'infanterie de ligne. Chalôns-sur-Marne, 1890.

Gill 2010.
Gill, John H.: 1809. Thunder on the Danube: Napoleon's Defeat of the Habsburgs. Vol. III. London, 2010.

Hugo 1837.
Hugo, Abel: Histoire des armées françaises de terre et de mer de 1792 à 1833. T. IV. Paris, 1837.

Laborde 1823a.
Laborde, Alexandre de: Précis historique de la guerre entre la France et l'Autriche, en 1809. Paris, 1823.

Labordre 1823b.
Laborde, Alexandre de: Atlas du Précis historique de la guerre entre la France et l'Autriche, en 1809. Paris, 1823.

Lacolle 1896.
Lacolle, Noël: Histoire du 102e Régiment d'Infanterie (1792–1896). Mayenne, 1896.

Lázár 2013.
Lázár, Balázs: L'armée de Napoléon en Hongrie en 1809. *Revue Historique des Armées,* 270. (2013) 1. 23–30. o.

Lázár 2015.
Lázár Balázs: A Magyar Királyság katonasága a Habsburg Birodalom hadseregében (1741–1813). In: Magyarország hadtörténete III. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2015. 41–114. o.

Nagy-L. 2006.
Nagy-L. István: A Belső-Ausztriai Hadsereg és a főparancsnokság kérdése. In: Pápai Múzeumi Értesítő 11. Szerk. *Nagy-L. István*. 2006. 265–283. o.

Nagy-L. 2009.
Nagy-L., István: Die Einteilung und die Stärke der Armee von Innerösterreich im Feldzug von Ungarn. In: Zusammenfassung der Beiträge zum Napoleon Symposium „Feldzug 1809" im Heeresgeschichtlichen Museum Wien, 4. und 5. Juni 2009. Hrsg. *Robert Ouvrard – Ferdi Irmfried Wöber*. Wien, 2009. 200–205. o.

Nagy-L. 2012.
Nagy-L. István: „Igyekezzen ártani János főhercegnek." Francia haditervek a magyarországi hadjárat idején. In: Franciák Magyarországon, 1809. II. kötet. Szerk. *Bana József – Katona Csaba*. Budapest / Győr, 2012. 167–198. o.

Polgár 2022.
Polgár Balázs: A napóleoni háborúk régészete – a kismegyeri csatatér terepi kutatása (2019-2020). In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, 2022. 265–288. o.

Polgár 2023.
Polgár Balázs: Az 1809. évi győri ütközet francia szemmel – Francia tudósítások és képi ábrázolások a győri összecsapásról – I. rész. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 23. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2023. 147–167. o.

Thierry 1846.
Thierry, François: Notice sur le général baron Frédéric-François Guillaume de Vaudoncourt […]. Paris, 1846.

Valet 1874.
Valet, Joseph-Cyprien: Historique du 106ᵉ Régiment d'infanterie de ligne. Paris, 1874.

Vallés 2012.
Vallés, Inmaculada Tamarit: Translation, Rewriting, Adaptation: The Itinéraire descriptif de l'Espagne by Alexandre de Laborde. In: Travel Narratives in Translation, 1750–1830. Ed. *Alison E. Martin – Susan Pickford*. New York, 2012. 74–92. o.

Vaudoncourt 1828a.
Vaudoncourt, Guillaume de: Histoire politique et militaire du prince Eugène Napoléon, vice-roi d'Italie. T. I. Paris, 1828. [Reprint kiadás. Legare Street Press, 2022.]

Vaudoncourt 1828b.
Vaudoncourt, Guillaume de: Histoire politique et militaire du prince Eugène Napoléon, vice-roi d'Italie. T. II. Paris, 1828. [Reprint kiadás. Legare Street Press, 2022.]

Winkler 2012.
Winkler Gusztáv: A győri sánctábor kutatása. In: Franciák Magyarországon, 1809. II. kötet. Szerk. *Bana József – Katona Csaba*. Budapest / Győr, 2012. 279–285. o.

The 1809 Battle of Győr through French Eyes – French Correspondents and French Pictorial Depictions of the Engagement – Part II

The Battle of Győr (Battle of Kismegyer or Raab) in 1809 was the only significant engagement of the Napoleonic Wars to take place on the territory of today's Hungary. Research by Hungarian military historians into the fighting at Győr in the June of that year dates back to the 19th century. However, researching the battle requires systematic investigation of printed and manuscript sources in French, too. In the second in a series of papers in the Yearbook of the Military History Museum presenting French sources for the Battle of Győr, additional printed written sources and illustrative material kept at the Bibliothèque nationale de France are examined, as well as others at the Hungarian Military History Institute and Museum (Military History Museum, Military History Archives and Map Collection, Military History Library).

Die Schlacht bei Raab im Jahr 1809 aus französischer Sicht – Französische Berichte und bildliche Darstellungen der Schlacht bei Raab – Teil II.

Die Schlacht von Győr (oder bei Kismegyer, bzw. an der Raab) im Jahr 1809 war die einzige bedeutende Schlacht der Napoleonischen Kriege, die auf dem Gebiet des heutigen Ungarns stattfand. Die Erforschung der Militärgeschichte der Schlacht von Raab 1809 reicht bis ins 19. Jahrhundert zurück, die ungarische Forschung ist aber des systematischen Studiums der französischsprachigen gedruckten und handschriftlichen Quellen schuldig geblieben. Im zweiten Teil der Publikationsreihe über französische Quellen zur Schlacht von Raab werden mehrere gedruckte schriftliche Quellen und bildliche Darstellungen aus den Sammlungen der Bibliothèque nationale de France und des Instituts und Museums für Militärgeschichte (Museum für Militärgeschichte, Militärgeschichtliches Archiv und Kartensammlung, Militärgeschichtliche Bibliothek) untersucht.

Prohászka László

A Jenő főherceg vezérezredes hadseregcsoport első világháborús sapkajelvénye, hadtörténeti és kultúrtörténeti háttérrel

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében az első világháborúban jelentős kultusza alakult ki a sapkajelvényeknek.[1] Ezek között voltak, amelyek egy-egy alakulat jelképéül szolgáltak, némelyik magasabb parancsnok portréját ábrázolta. Több jelvény az egység harcainak helyszínét és időpontját örökítette meg. A sapkajelvények között az egyszerűbb kivitelű változatok mellett művészi igényű alkotásokkal is találkozhatunk. Ezek sorába tartozik a Jenő főherceg vezérezredes hadseregcsoport 1916-ban készített sapkajelvénye, amely a tiroli honvédő harcok mellett további kultúrtörténeti hátteret is megörökített, a főparancsnok, Jenő főherceg révén. Érdemes tehát felidéznünk a jelvény keletkezésével kapcsolatos történelmi hátteret.

Habsburg Jenő főherceg (1863–1954) anyai ágon a Magyarországon méltán tisztelt József nádor unokája volt. Édesapja Károly Ferdinánd főherceg, édesanyja pedig József nádor lánya, Erzsébet főhercegnő volt.[2] Idősebb bátyja, Frigyes főherceg az első világháború kitörésétől 1917-ig az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének főparancsnoka, fiatalabb bátyja, Károly István főherceg tengernagy volt. Ő maga is a hadseregben szolgált, különböző parancsnoki beosztásokban gyalogezredeknél, de szerzett vezetői gyakorlatot dragonyos- és huszárezredeknél is. 1908-tól 1912-ig Tirol és Vorarlberg védelmi főparancsnoka. Az első világháborúban lovassági tábornokként 1914. december 27-től a leváltott Potiorek táborszernagy utódaként a balkáni front parancsnoka.[3]

Olaszország 1915. május 23-án hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának.[4] A hadüzenet nem érte váratlanul a Monarchia hadvezetését. Erre utal, hogy Olaszország 1914. augusztus 2-án tett semlegességi nyilatkozatát követően, rejtett formában megindult a várható délnyugati front (Südwestfront) katonai védelmének szervezése.[5] A teljes Délnyugati Arcvonal parancsnokává az 1915. május 22-én vezérezredessé előléptetett Jenő főherceget nevezték ki.[6] A front a svájci határtól az Adriai-tengerig húzódott. A tiroli rész védelméért Viktor Dankl lovassági tábornok felelt,

1 A sapkajelvényekről szóló alapvető mű: *Sallay* 2010.
2 *Hamann* 1990. 84–85., 218. o.
3 *Balla* 2010. 114–115. o.
4 *Galántai* 1980. 268. o.; *Szabó* 1977. 41. o.; *Szijj – Ravasz* 2000. 508–509. o.
5 *Balla* 2015. 656–657. o.
6 *Pilch* é. n. 124. o.; *Szijj – Ravasz* 2000. 347. o.; *Balla* 2010. 114. o.

Karintiát Rohr Ferenc lovassági tábornok védte, míg keleten a Júliai-Alpokban és az Isonzó völgyében Svetozar Boroević tábornok csapatainak kellett felvenniük a harcot az olasz rohamokkal. Jenő főherceg a dél-stájerországi Marburgban helyezte el a főhadiszállását. Vezérkari főnöke kezdettől fogva Alfred Krauss altábornagy volt.[7]

A délnyugati front neve és a haderő-csoportosítás összetétele többször változott.[8] 1916. március 14-én megalakult a Jenő főherceg vezérezredes hadseregcsoport (Heeresgruppe Generaloberst Erzherzog Eugen). Parancsnoka Jenő főherceg lett, Bozen főhadiszállással.[9] Ennek a hadseregcsoportnak a védelmi körzete lényegében a tiroli frontszakasz volt. (A főherceg jól ismerte Tirolt, mivel 1908-tól 1912-ig különböző parancsnoki beosztásokban ő szervezte a tartomány katonai védelmének megerősítését.[10]) Mivel Tirolból egyre több csapatot vezényeltek át az Isonzó menti, rendkívül véres és temérdek áldozatot követelő frontszakaszra, Jenő főhercegnek kisebb létszámú erőkkel kellett tartania az arcvonalat. Ennek ellenére sikerült megtartania állásait. Részt vett az 1916. május–júniusi, sikeresen induló dél-tiroli támadó hadműveletek előkészítésében és vezetésében.[11] A Monarchia legmagasabb katonai elismeréseiben volt része. Az új uralkodó, I. (IV.) Károly 1916. november 23-án tábornaggyá nevezte ki, és 1917. január 15-én megkapta a Mária Terézia Katonai Rend nagykeresztjét.[12]

1917. március 1-jétől Jenő főherceg ismét átvette a teljes Délnyugati Frontparancsnokság vezetését. Főhadiszállása Marburg, majd Klagenfurt volt.[13] Erre az időszakra esett a délnyugati fronton a rendkívüli sikert hozó caporettói áttörés, amely 1917. október 24-én vette kezdetét. A tizenkettedik isonzói csatában jelentős német katonai támogatással – lényegesen túlteljesítve az eredetileg kitűzött hadászati célokat – egészen a Piavéig sikerült az olasz haderőt visszaszorítani.[14] 1917 novemberétől már Udinében volt a főherceg parancsnoki főhadiszállása.[15]

Beosztását tekintve, hivatalosan Jenő főherceg tábornagy volt a front parancsnoka,[16] de érdemi hadvezetési tevékenységéről megoszlanak a vélemények. A korabeli napi sajtó kiemelte a főherceg vezetői szerepét a Tagliamentón át történő előre nyomulásban.[17] A Monarchia hadseregének vezérkari főnöke, Arz Artúr emlékirataiban elismerően írt szerepéről: *„Jenő főherceg tábornagy minden addigi teljesítményét felülmúlta az a vezetés, amelyet a flitsch–tolmeini áttörést követő tizenkettedik Isonzó-csatában tanúsított a központi hatalmak csapatainak irányítása során."*[18] A ké-

7 *Pilch* é. n. 124. o.; *Szabó* 1977. 61–62. o.; *Balla* 2015. 657–658., 662. o.
8 A délnyugati front itthoni levéltári anyagairól ld. *Szijj* 2001. 14–15. o.
9 *Balla* 2010. 115. o.
10 *Balla* 2010. 114. o.
11 A jól induló osztrák–magyar támadó hadművelet tartósan nem tudott kibontakozni, mert a Bruszilov-offenzíva miatt két gyaloghadosztályt át kellett irányítani az orosz frontra. *Tolnai* VIII. 83–92. o.; *Szijj – Ravasz* 2000. 125., 316. o.
12 *Balla* 2010. 113. o.
13 *Balla* 2010. 114–115. o.
14 *Tolnai* IX. 284–309. o.; *Pilch* é. n. 180–183. o.; *Hermann* 2015. 313–315. o.
15 *Szijj – Ravasz* 2000. 316. o.
16 *Galántai* 1980. 400. o.; *Szijj – Ravasz* 2000. 98–100. o.
17 Például: Palmanovát megszállottuk. *Délmagyarország,* 1917. november 1. 6. évf. 254. sz. 1. o.
18 *Arz* 2021. 133. o.

sőbbi szakirodalom ugyanakkor sokszor meg sem említi a nevét a caporettói hadművelet kapcsán.[19] (Utólag nehéz állást foglalni, milyen arányban volt érdemi része a komoly katonai sikerben.)

1917. december 18-án az új uralkodó és legfőbb hadúr, IV. Károly király (osztrák császárként I. Károly) – a vezérkari főnök, Arz vezérezredes kifejezett kérése ellenére – megszüntette a Délnyugati Frontparancsnokságot, és felmentette beosztásából Jenő főherceget, akit 1918. január 12-től tartósan szabadságoltak.[20] Némileg meglepő, hogy a világháború végéig már semmilyen érdemi katonai beosztást nem kapott. *„Roppantul sajnáltam ennek a jellemben, tudásban és gondolkodásban kiváló, nagy koncepciójú tábornoknak a távozását"* – emlékezett később Arz.[21]

Jenő főherceg a Német Lovagrend rendi öltözetében, 1917 (Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum, leltári szám: 106727/Fk)

Katonai pályája mellett Jenő főherceg számára kiemelten fontos volt a Német Lovagrend, amelynek 1887-ben lett fogadalmas lovagja. 1894-től 1923-ig nagymesterként ő volt a Rend elöljárója.[22] Büszke volt erre a tisztségére, több festmény és fénykép készült róla nagymesteri öltözetben. A Rend jelvényét katonai egyenruháján is viselte.[23] A Német Lovagrendet a 11. században, még a Szentföldön alapították. A rendet Napóleon 1809-ben feloszlatta, de 1834-ben újra létrehozták, bécsi székhellyel – immáron a korábbi katonai funkciók nélkül. Azóta alapvetően

19 Például *Pilch* é. n.; *Szabó* 1977.; *Balla* 2015.
20 *Szijj – Ravasz* 2000. 316. o.
21 *Arz* 2021. 134. o.
22 *Hamann* 1990. 177–178. o.; *Szijj – Ravasz* 2000. 316. o.; *Balla* 2010. 114. o.
23 Jenő főherceg tábornagyot egyenruháján a Német Lovagrend jelvényével örökítette meg a neves hadifestő, Zádor István, az általa 1917 novemberében, az udinei főhadiszálláson készített portrén. *Zádor* 1934. 183. o.

humanitárius tevékenységet folytatott, főleg Ausztriában és Csehországban.[24] Jenő főherceg nagymesterként sokat tett a Rend fejlesztéséért. A Német Lovagrend által 1696-ban vásárolt, a 19. század végére leromlott állapotú morvaországi Busau várát 1896–1901 között neogótikus stílusban újíttatta fel.[25] (A Német Lovagrend nagymesterének székhelye ma Bécsben van, a Singerstrasse 7. szám alatt. Itt található a Lovagrend kápolnája, központi levéltára, kincstára és múzeuma. Utóbbiban több műtárgy kötődik Jenő főherceghez.) A Rend ma elsősorban betegápolással és idősotthonok fenntartásával foglalkozik.

A Német Lovagrend bécsi kápolnája (a szerző felvétele)

A főherceg pályafutásának áttekintése után térjünk vissza magához a jelvényhez. A Jenő főherceg vezérezredes hadseregcsoport 42×27,6 milliméter méretű sapkajelvénye fehérfémből (nikkel-réz ötvözetből), rézötvözetből, sőt még aranyozott rézötvözetből is, préselt eljárással készült. A felül ívesen lekerekített, álló téglalap alakú jelvényen a háttérben hegyekkel övezett, tipikus kis tiroli falu fölé középkori lovag képe emelkedik védelmezőn, jobb kezében hatalmas pallossal. Ruhájának mellrészét elöl a Német Lovagrend jelvénye díszíti.

24 *Diős* 2004. 666–667. o.

25 A település neve ma Bouzov. A kívül és belül épségben megőrzött vár napjainkban múzeumként megtekinthető.

A lovag feje fölött a bal kezében tartott zászló lobog, rajta – mélyített vonalas ábrázolással – az osztrák és a magyar címerrel, középen, kisebb méretben a Habsburg-ház címerpajzsával, amelyet az Aranygyapjas Rend lánca vesz körül. Ez az ábrázolás megfelelt az Osztrák–Magyar Monarchia 1915-ben bevezetett,[26] majd 1916 márciusában módosított közös kiscímerének. (Az uralkodó által 1916. március hó 19-én szentesített 1916. évi XV. törvénycikk 1. §-a szerint kivételesen, az Osztrák–Magyar Monarchia közös intézményeinek használatára szolgáló címer esetén, a magyar címer alsó részén ék alakban „ezüsttel és vörössel sakkolt mező" került be, amely egységesen „Horvát–Szlavón és Dalmátországokra" utalt.)[27] A jelvény készítője precíz pontossággal – nagyítóval jól kivehető módon – ábrázolta a magyar címerbe alul betoldott horvát ezüst-vörös kockázású mezőt.[28]

A jelvény peremén lévő, mélyített keretben, három oldalon félkörívben a következő felirat olvasható: „HEERESGRUPPE GO. ERZHERZOG EUGEN". Alul, mintegy záró elemként, növényi ornamentika között, „1916" évszám látható. A jelvény képi ábrázolás mögötti részén, fent, lent és két oldalt a Német Lovagrend keresztje egy-egy szárának a vége látszik ki.

A Jenő főherceg vezérezredes hadseregcsoport sapkajelvénye (Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény, leltári szám: 8931/É)

A Jenő főherceg vezérezredes hadseregcsoport sapkajelvény a fenti leírás alapján, hangsúlyosan utal Tirol védelmére és a Német Lovagrendre. A kompozíció ugyanakkor a zászlón látható egyesített kiscímerek révén – igaz, kevésbé hangsúlyos formában – az Osztrák–Magyar Monarchia közös haderejére is emlékeztet.

26 Magyarországon kihirdette „az osztrák–magyar monarchia közös intézményeinek használatára szolgáló címerről" szóló 3.969/1915. M. E. számú rendelet.

27 *Corpus* 1917. 70–71. o.

28 A horvát címerelem betoldása a magyar kis címerbe – amint ezt az 1916. évi XV. törvénycikk nyomatékosan hangsúlyozta – csak és kizárólag a Monarchia közös intézményei által használt egyesített kiscímer esetében volt használatos. Tehát a magyar állami címer önálló használata esetében 1916 márciusa után is a hagyományos magyar kiscímer maradt érvényben.

A jelvény látványos és mozgalmas képi ábrázolása némileg megtévesztő. A képmező jelentős részét betöltő középkori lovag erőt sugárzó alakja, a mellét díszítő lovagrendi jelvénnyel, azt a látszatot sugallja, mintha a Német Lovagrend védelmezné fegyveresen Tirolt. A hadseregcsoport parancsnoka, Jenő főherceg vezérezredes, persze valóban a Német Lovagrend nagymestere volt. Maga a lovagrend azonban az első világháború alatt csupán karitatív, segítő feladatokat látott el, hadi szerepet nem töltött be. Ha egyes tagjai fegyveres szolgálatot láttak el (mint Jenő főherceg is), akkor ezt nem a Rend lovagjaként, hanem a Monarchia hadseregének katonájaként tették.

A jelvény hátoldalán az „ATEL. G. GURSCHNER / WIEN VII/2. LINDENG." felirat utal a készítő cégre és székhelyének címére (Bécs, VII., Lindengasse 9.). Egyes jelvényeken eltérő, bővebb felirat olvasható: „ENTW. V. F. REICHL / AUSGEF. ATEL. G. GURSCHNER / WIEN VII/2." Ebből következik, hogy a grafikai tervező neve F. Reichl. (Róla sajnos bővebb információt nem sikerült találni.) Vannak olyan, fehérfémből készült példányok, amelyeknek az előlapján a jobb alsó sarokba beütött „G." betű látható. (Ez valószínűleg a gyártó bécsi Gurschner cégre utal.)

Jenő főherceg beosztásainak és rendfokozatainak ismeretében, a jelen írásban ismertetett sapkajelvény 1916. március 14. (hadseregcsoportja magalakulásának napja) és 1916. november 23. (tábornagyi kinevezésének napja) között készült. Hadseregcsoport-jelvény lévén, nagy példányszámban gyártották. Közgyűjteményben mind a fehérfémből,[29] mind a rézötvözetből,[30] mind az aranyozott rézötvözetből[31] készült változatból találhatók példányok. Természetesen magángyűjteményekben is számos darabot őriznek.

Mind a budapesti, mind a bécsi Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében található olyan változat is, amely a nikkel-rézötvözet anyagváltozatú jelvény 27×18 milliméter méretű miniatűr változata.[32] Első világháborús sapkajelvények esetében nem volt ritka dolog, hogy az adott jelvénynek miniatűr változata is készült. Mivel az első világháborúban katonai sapkajelvényeket eredeti méretben csak a hadsereg kötelékében szolgálók viselhettek, polgári személyek számára miniatűr változatok kerültek forgalomba.[33]

A fenti miniatűrön kívül, a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében található aranyozott rézötvözetből egy kisméretű, fülezett, egyoldalas változat is, 32×18,5 milliméter méretben.[34] Ez utóbbi nem átalakított miniatűr jelvény, hanem eleve plakettnek – lényegében medálnak – készült.[35] A korábban ismertetett viseleti előírásból következően, feltehetőleg polgári személy használatára.

29 Például HTM leltári szám (a továbbiakban ltsz.): 2549/É, 2550/É, 5626/É; BM ltsz.: 1956.1.48.; MFM ltsz.: 71.1.4.; ET.D.23.971.207.; VKM ltsz.: 87.26.43.; ETM ltsz.: M 11458; HGM ltsz.: 2005/08/624; IWM ltsz.: INS 23876; MF ltsz.: MAU-462.

30 Például HTM ltsz.: 5472/É, 8931/3/É, 8931/4/É; DM ltsz.: II.1932.22.3.; MNM ltsz.: ET.D. 104A.916.64.; HGM ltsz.: 2007/08/304.

31 HTM ltsz.: 2548/É, 8931/1/É, 91.583.1./É.

32 HTM ltsz.: 5344/É, 91.957.1./É; HGM ltsz.: 2007/08/305.

33 *Sallay* 2012. 34. o.

34 HTM ltsz.: 6243/É.

35 Dr. Sallay Gergely közlése a szerzővel.

A Jenő főherceg vezérezredes hadseregcsoport sapkajelvényének miniatűr medál változata (Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény, leltári szám: 6243/É)

Az első világháborús tematikájú jelvények minősége terén jelentős különbségek figyelhetők meg. A Jenő főherceg vezérezredes hadseregcsoport 1916-ban készült sapkajelvénye kiemelkedő színvonalat képvisel mind a rajta látható művészi ábrázolást, mind pedig a kivitelét tekintve. Ugyanakkor ez a jelvény nemcsak numizmatikai tárgyként értékes, hanem egyben máig érdekes történelmi kordokumentum is.

Irodalomjegyzék

Arz 2021.
Arz Artúr: Harc és összeomlás. Budapest, 2021.

Balla 2010.
Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, táborszernagyok. Budapest, 2010.

Balla 2015.
Balla Tibor: Szövetségesből háborús ellenfél. Olaszország 1915. májusi hadba lépésének katonapolitikai előzményei és következményei. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2015. 128. évf. 3. sz. 641–667. o.

Corpus 1917.
Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1916. évi törvényczikkek. Budapest, 1917.

Diós 2004.
Magyar katolikus lexikon. IX. kötet. Főszerk. *Diós István.* Budapest, 2004.

Galántai 1980.
Galántai József: Az első világháború. Budapest, 1980.

Hamann 1990.
Habsburg lexikon. Szerk. *Brigitte Hamann*. Budapest, 1990.

Hermann 2015.
Magyarország hadtörténete III. kötet. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2015.

Pilch é. n.
A világháború története. Szerk. *Pilch Jenő.* Budapest, é. n.

Sallay 2010.
Sallay Gergely Pál: Mindent a hazáért! Első világháborús osztrák–magyar katonai alakulat- és emlékjelvények. Budapest, 2010.

Sallay 2012.
Sallay Gergely Pál: A méret a lényeg. *Az Érem,* 2012. 68. évf. 2. sz. 34–39. o.

Szabó 1977.
Szabó László: Doberdo, Isonzo, Tirol. Budapest, 1977.

Szijj – Ravasz 2000.
Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. *Szijj Jolán*, szerk. *Ravasz István.* Budapest, 2000.

Szijj 2001.
Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje I. Az osztrák–magyar haderő első világháború alatti magasabb parancsnokságai. Szerk. *Szijj Jolán.* Budapest, 2001.

Tolnai VIII.
A világháború története, 1914–1918. VIII. kötet. Budapest, é. n.

Tolnai IX.
A világháború története, 1914–1918. IX. kötet. Budapest, é. n.

Zádor 1934.
Zádor István: Egy hadifestő emlékei, 1914–1918. Budapest, 1934.

Közgyűjtemények rövidítései

BM	Balatoni Múzeum, Keszthely
DM	Déri Múzeum, Debrecen
ETM	Erdélyi Történelmi Múzeum, Kolozsvár
HGM	Heeresgeschichtliches Museum, Bécs
HTM	Hadtörténeti Múzeum, Budapest
IWM	Imperial War Museum, London
MF	Museo Fioroni, Legnano
MFM	Móra Ferenc Múzeum, Szeged
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
VKM	Viski Károly Múzeum, Kalocsa

The First World War Cap Badge of the Colonel General Archduke Eugene Army Group, with Background Information from Military and Cultural History

In the military forces of Austria–Hungary during the First World War, a significant cult grew up around cap badges. As well as simpler versions, there were also those that qualified as works of art. Among the last mentioned was the cap badge made in 1916 for those serving with the Colonel General Archduke Eugene Army Group, a badge that commemorates the defensive battles fought in Tyrol. Colonel General Archduke Eugene (1863–1954) was appointed commander-in-chief of the entire South-Western Front in May 1915. The name of this front changed a number of times, as did the composition of the military force deployed there. The Colonel General Archduke Eugene Army Group *(Heeresgruppe Generaloberst Erzherzog Eugen)* was formed on 14 March 1916. It was for this formation that cap badges of the type discussed in the present paper were produced. Examples were stamped out from sheet metal (nickel alloy and copper alloy); some of the copper alloy badges were gilded.

Rounded at the top but otherwise rectangular, the badge's field features an image of a medieval knight towering above a small Tyrolean village with mountains in the background. In his right hand is a long, knight's, sword. The breast part of his surcoat features the badge of the Teutonic Order (the Teutonic Knights). (Archduke Eugene was not only a general in the Common Army, but also Grand Master of the Teutonic Order, from 1894 onwards.) On the cap badge, produced by the Gurschner firm in Vienna, can be seen the coats of arms of Austria and Hungary respectively, on the flag waving above the knight's head. Between these two coats of arms is the coat of arms of the House of Habsburg; this is smaller than the other two and is surrounded by the Collar of the Order of the Golden Fleece. Bordering three sides of the badge is the inscription HEERESGRUPPE GO. ERZHERZOG EUGEN; at the bottom, in the midst of leaf ornamentation, the date 1916 may be read. On the part behind the badge's field (the pictorial part and the inscribed parts around it) may be seen the end parts of a cross pattée symbolising the cross of the Teutonic Order. These end parts feature above it, below it, and on either side of it. The badge presented in the article has value not just as a numismatic artefact, but also as an interesting document from the historical period in which it was made.

Das Kappenabzeichen der Heeresgruppe Erzherzog Eugen aus dem Ersten Weltkrieg, mit militär- und kulturgeschichtlichem Hintergrund

In der Armee der Österreichisch-Ungarischen Monarchie entwickelte sich während des Ersten Weltkrieges ein bedeutender Kult um die Kappenabzeichen. Neben den einfacheren Versionen gab es auch Werke mit künstlerischem Anspruch. Zu letzteren gehörte das Kappenabzeichen der Heeresgruppe des Generalobersten Erzherzog Eugen, welches 1916 zum Gedenken an die Tiroler Landesverteidigungskämpfe angefertigt wurde. Im Mai 1915 wurde Erzherzog Eugen von Österreich-Teschen (1863–1954) zum Generalobersten der gesamten Südwestfront ernannt. Der Name der Südwestfront und die Zusammensetzung der Truppengruppierung änderten sich mehrmals. Am 14. März 1916 wurde die Heeresgruppe Generaloberst Erzherzog Eugen gebildet, für die das in diesem Aufsatz behandelte Kappenabzeichen hergestellt wurde. Dessen Exemplare wurden durch Pressverfahren aus Weißmetall, Kupferlegierung und sogar aus vergoldeter Kupferlegierung hergestellt.

Auf dem oben abgerundeten, rechteckigen Abzeichen ist ein mittelalterlicher Ritter zu sehen, dessen Gestalt sich schützend über ein kleines Tiroler Dorf inmitten von Bergen erhebt, in der rechten Hand einen Pallasch haltend. Die Vorderseite seines Kleides ziert das Abzeichen des Deutschritterordens (Erzherzog Eugen war nicht nur General der Monarchie, sondern ab 1894 auch Großmeister des Deutschritterordens). Das von der Wiener Firma Gurschner gefertigte Kappenabzeichen zeigt über dem Kopf des Ritters eine Flagge mit dem österreichischen und dem ungarischen Wappen, dazwischen in kleinerem Maßstab das Wappenschild des Hauses Habsburg, umrahmt von der Kette des Ordens vom Goldenen Vlies. Am Rande des Abzeichens verläuft in einem Halbkreis auf drei Seiten die Aufschrift HEERESGRUPPE GO. ERZHERZOG EUGEN. Unten, zwischen floralen Ornamenten, steht die Jahreszahl 1916. Hinter der bildlichen Darstellung sind oben, unten und an zwei Seiten die Enden des Marianerkreuzes, das Symbol des Deutschritterordens, zu sehen. Das in diesem Artikel vorgestellte Abzeichen ist nicht nur als numismatisches Objekt wertvoll, sondern stellt auch ein bemerkenswertes historisches Dokument dar.

Baczoni Tamás

Adalékok a Magyar Királyi Honvéd Légierő második világháborús egyenruházatának történetéhez

A trianoni békediktátum értelmében Magyarország nem tarthatott fegyverben légierőt. A repülőcsapatok rejtett szervezése a Légügyi Hivatal alárendeltségében indult meg. A hivatal „személyzete" (valójában rejtett katonaállománya) részére 1930-ban adták ki az addigi fejlesztéseket összegző egyenruházati szabályzatot, a „Repülő formaruha leírása" címmel. A repülőcsapatok szinte semmilyen viseleti hagyománynyal nem rendelkeztek, a Monarchia hadirepülői eredeti fegyver- vagy csapatnemük egyenruháját viselték, megkülönböztető gallérjelvénnyel. 1919-ben előírták ugyan a fehér hajtókaszínt a repülőcsapatok számára, de a békediktátum értelmében ezt egy év múlva megszüntették. A húszas években a rejtett légierő tagjai által viselt öltözetek valamelyest konszolidálódtak, így jutottak el 1930-ban az egységes öltözeti szabályzat megalkotásáig.

A légierő egyenruhája – bár messzemenőkig eltért a földierők hagyományokon alapuló egyenruhájától – színében (tábori barna) alapvetően ahhoz alkalmazkodott, kivéve a tisztikar sötétkék társasági egyenruháját, amely inkább a hadihajózás tengerész hagyományokra építő egyenruhájára emlékeztetett. A fazonos zubbony (amelyhez puhagalléros inget és nyakkendőt kellett viselni), pantalló, félcipő, tányérsapka sokkal modernebb megjelenésű, az aktuális polgári divatot követő volt, mint a földierők viselete. Ez egyrészt megfelelt a rejtés körülményeinek (deklaráltan mutatta, hogy a „Légügyi Hivatal" tisztviselői és altisztviselői nem katonai személyek), másrészt világjelenségnek tekinthető, a két háború között gyors ütemben fejlődésnek induló légierők a világ legtöbb hadseregében modern szabású, a nemzeti hagyományoktól eltérő egyenruhát kaptak.

Az 1939. január 1-jével önálló haderőnemként megszülető Magyar Királyi Honvéd Légierő egyenruházati szükségletei a felgyorsuló fejlesztésekkel, majd a háborús követelmények miatt folytonosan változtak, cikkünkben ezekkel a változásokkal, illetve megvalósult és meg nem valósult ötletekkel foglalkozunk.[1]

Vissza-visszatérő probléma volt a háborús években a légierő állományába tartozó tisztviselő státuszú egyének egyenruhaviselése. A vonatkozó szabályok értelmében ők a földierők egyenruháját voltak kötelesek hordani, azonban a légierő tiszthelyettesi karából kinevezett tisztviselők rendelkeztek repülőruházattal és előnyös lett

1 A cikkben ismertetett anyag forrása: Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium, 18936/eln. 2/r. oszt.–1943.

volna számukra azt tovább használni, egyrészt, hogy ne kelljen kidobniuk a meglévő ruhájukat, másrészt pedig a részükre biztosított 700 pengős ruházati járulékból csak egy öltő ruhára futotta, az is már gyengébb minőségű, háborús anyagból készült. A légierő parancsnokságnak nem is volt ezzel kapcsolatban kifogása, sőt támogatta is az ötletet, azon az alapon, hogy aki hosszú éveken át becsülettel szolgálta a légierőt, annak ne kelljen levetnie a repülőruhát csak azért, mert – érdemei elismeréseként, szakmai továbbképzés okán – tisztviselővé nevezik ki. A Honvédelmi Minisztérium 2/r. (ruházati) osztálya ugyanakkor – az egyöntetűség fenntartása miatt – ellenezte az ötletet, álláspontjuk az volt, hogy a légi- és folyami erők egyenruháját csak azok a tisztek (hasonlóállásúak) viseljék, akik valóban a hajózó állományba tartoznak. Az egyöntetűség mellett az a lehetőség, hogy a szóban forgó tisztviselőket a földierőkhöz is áthelyezhetik, szintén amellett szólt, hogy a tisztviselővé kinevezett altisztek a földierők egyenruháját viseljék. A 2/r. osztály a maga részéről nem tartotta kívánatosnak az amúgy is diverz egyenruha-helyzet további bonyolítását. Arra hivatkoztak, hogy úgyis csak a saját tulajdonú ruhadarabok kihordása jönne tekintetbe, hiszen altisztként alapvetően kincstári ellátásban részesültek, tisztviselőként pedig már igénybe vehették az évente megállapított egységcsomagokat a Központi Ruhatárnál, és két év letelte után a szükséges ruházattal rendelkezhettek. Kompromisszumként javasolták a meglévő ruházat két évig való viselésének engedélyezését, azzal a változtatással, hogy a váll-lapok fekete bársony borítását az irattári tisztviselők részére illetékes papagájzöld hajtókaposztóra kell cserélni. Azt természetesen hivatalosan nem ismerték el, hogy az egységcsomagokban kiadandó ruhaanyag gyengébb minőségű lenne, mint a „békebeli" minőség volt.

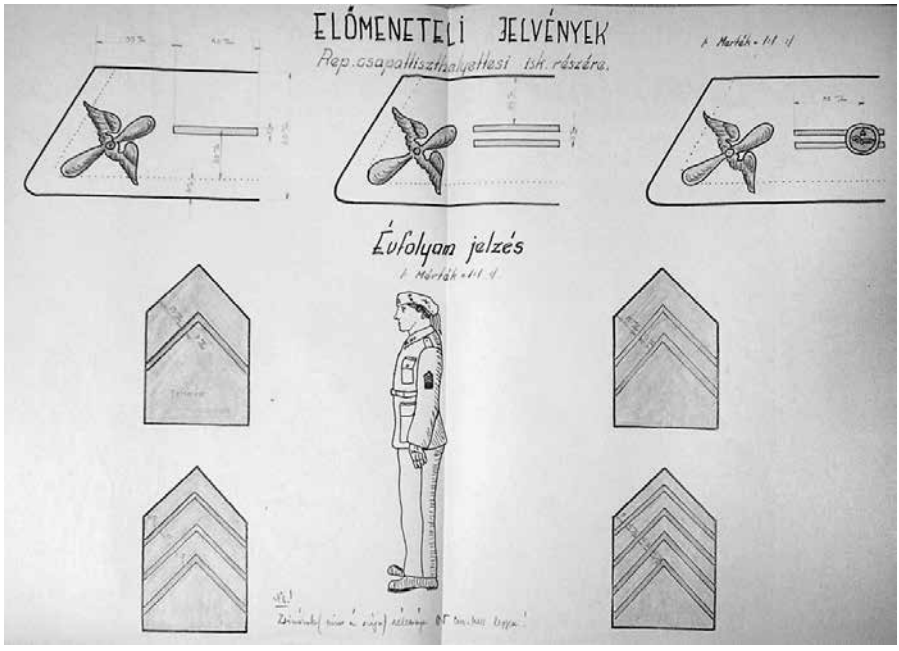
A minisztérium elnöki osztálya részéről ehhez némileg cinikusan annyit tettek hozzá, hogy egy kincstári ruházatot viselő tiszthelyettesnek nem lehet olyan sok saját ruhája, hogy azt két éven belül – a tisztviselői állásszerűség követelményeit figyelembe véve – ki ne hordja. Ha pedig mégis több ruhája lenne, akkor anyagilag oly függetlennek kell lennie, hogy a tisztviselővé váló kinevezés általi előléptetés erkölcsi előnyei mellett az anyagi kihatás eltörpül. Fegyelmi és az áttekintést zavaró elvi okokból sem tartották kívánatosnak a számos különböző egyenruhát és hajtókaszínt még tovább gyarapítani.

Így végül az a megoldás született, hogy engedélyezték a légi- és folyami erők tiszthelyettesi karából származó irodai tisztviselők részére addigi egyenruhájuk viselését, kinevezésüktől számított két évnyi időtartamra, azzal a megkötéssel, miszerint díszben és hivatalos jellegű társasági öltözetben való megjelenésnél a földierők egyenruháját kötelesek viselni. A repülő-egyenruha váll-lapján, illetve a folyami erők zubbonyának ujján papagájzöld posztó hajtókát, illetve sávközt kellett viselniük.

1943 márciusában a légierő parancsnokság javasolta a repülő csapattiszthelyettesképző iskola növendékei részére évfolyam- és előmeneteli jelzések rendszeresítését. Egyúttal jelezték azt a problémát, hogy az iskola növendékei számára nem áll rendelkezésre elegendő egyenruha, illetve a kiutalt ruházat nem felel meg méretben, és ez a kiképzésre (és a morálra általában) káros hatással van. A kistermetű növendékek kénytelenek voltak saját polgári ruházatukat használni, a részükre kiutalt legénységi ruházat legkisebb méretei is túl nagyok voltak, a szükségből kiosztott hadapródiskolai

ruházat pedig zavarta az egyöntetűséget, illetve a méretek ott sem igazán feleltek meg. Elrendelték a meglévő ruházat átalakítását, lehetőleg csonkítás nélkül. Egyben kérték a ruházat mielőbbi kiutalását, különös tekintettel a szükséges második pár lábbelikre (összesen 630 pár bakancsról lett volna szó). A ruházat leggyorsabb elkészítését helybeli iparosok bevonásával kívánták biztosítani, ezért kérték, hogy a jelenlegi hallgatók második rend posztóruházatát, zsávolyruházatát és fehérneműjét, továbbá a következő évfolyam posztó-, és zsávolyruházatát – összesen 630 öltözet ruhát – a hallgatók méretei alapján megállapítandó hatféle méretnagyság szerint, szegedi iparosokkal készíttethessék el. Az előmeneteli és évfolyam-jelzéseket a mellékelt ábra szerint kívánták kivitelezni.

Az előmeneteli jelzések tervezetével a 2/r. osztály nem értett egyet, mondván, hogy más hasonló intézetek növendékei sem viselnek ilyeneket. Hasonló megkülönböztetés csak a tiszti nevelő- és képzőintézetek, valamint a honvéd akadémiák növendékei részére illetékes, és a viselés esetleges kiterjesztése félreértésekre adhatna okot. Előmeneteli jelzések rendszeresítését az osztály egyébként sem javasolta, hiszen az iskolát elvégzett növendékek mint újoncok minden előmeneteli és egyéb jelzés nélkül vonulnak be az alakulatokhoz. Indoklásul azt is előadták, hogy a sok különféle rendfokozati jelzés és különböző egyéb jelvény további szaporítása nem lehet cél, mivel azok felismerése így is nehézségeket okoz. Az évfolyam-jelzések tekintetében javasolták, hogy azok a jutasi csapat tiszthelyettes-képző iskola növendékei részére megállapított évfolyamjelzésekhez hasonlóan, a zubbony és a köpeny bal vállszalagján 3 mm-es ezüstsujtás(ok) formájában kerüljenek kivitelezésre.

Előmeneteli jelvénytervek repülő csapattiszthelyettes-képző iskola növendékei számára

1941 tavaszán a légierő parancsnokság azzal a kéréssel fordult a minisztériumhoz, hogy nemezbotos helyett az őrségek részére a repülő-bőrruha készlethez tartozó hócipőt rendszeresítsék, mert a nemezbotos fej- és kéregbőre havazás esetén átázik, az átázott nemez a vizet a lábbelihez engedi, emellett a botos beszerzési ára túl magas és az elvárt használati idő előtt tönkremegy. Ezzel szemben a gumi hócipő vagy hócsizma hóban a lábat állandóan szárazon és – szigetelő tulajdonsága miatt – melegen tartja, használhatósági időtartama kétszeres a nemezbotoséval szemben, beszerzési ára pedig jóval alacsonyabb.

A 2/r. osztály nem értett egyet a javaslattal, arra hivatkoztak, hogy a gumicsizma vizes talajon szolgálatot teljesítő határőrsök részére van rendszeresítve, általában őrszolgálatra nem alkalmas, abban 24 órás őrszolgálatot ellátni nem lehet. Ugyanis a lábnak nincs megfelelő légzési lehetősége, ezért bár eleinte melegérzetet kelt, később azonban a láb fázni kezd benne, mert a felszabaduló pára a gumicsizmából nem tud eltávozni, így annak belső falán lecsapódik és hideg, nedves érzést kelt. Azt elismerték, hogy a gumicsizma beszerzési ára valóban alacsonyabb mint a nemezbotosé, azonban ellenvetették, hogy gumicsizmával az egész őrlegénységet és a felváltó őrséget is el kellene látni, így egy őrhelyre 6 pár gumicsizma lenne szükséges, amelynek beszerzési ára körülbelül 120 pengő, viszont 1 pár nemezbotos körülbelül 50 pengőért szerezhető be – tehát a költség összességében több mint a duplája lenne.

1941 nyarán a légierő részéről, az elmúlt tíz év tapasztalatait figyelembe véve több változtatást javasoltak a repülőruházattal kapcsolatban. A legfontosabb – átfogó – javaslat arról szólt, hogy német mintára a légierő állományába tartozó minden csapat (repülő, ejtőernyős, híradó, gépkocsizó vonat és légvédelmi tüzér) a légierő részére rendszeresített repülő-egyenruhával legyen ellátva. Az egyes csapatokat az addigi hajtókaszínek különböztessék meg, kivéve az ejtőernyősöket, számukra a gyorscsapatok búzavirágkékjét javasolták. Indoklásképpen azt hozták fel, hogy a német légierő is egységes ruhát visel, ami a gyakorlatban kiválóan megfelel. A különböző formájú ruházat a szolgálatra és a fegyelemre is káros, visszás állapotot teremt – például, hogy az ejtőernyős zászlóalj keretén belül a szállító repülőszázad repülő-, az ejtőernyős állomány pedig gyalogsági egyenruhával van ellátva. A repülő híradószázadon belül pedig a legénység repülő-, a tisztek honvédségi híradó-egyenruhával vannak ellátva. Szintén kívánatosnak tartották volna a nem katonaállományúak repülő-egyenruhával történő ellátását, tekintettel arra, hogy a légierő nem katonaállományú tisztjeinek és tisztviselőinek kiegészítése úgyis elsősorban repülő csapattiszti és csapat-altiszti állományból történt. A légierőhöz tartozó különböző csapatnemek, a szolgálati ágak közegei a légierő szerves részét képezik, az egyöntetűség, a fegyelem és a ruhaellátás biztosítása is azt kívánja, hogy a légierőnél mindenki egyforma egyenruhában járjon. A szolgálati ágak személyzetének repülő-egyenruhával való ellátását főként a kölcsönös áthelyezhetőség fenntartására való törekvés akadályozza, ugyanakkor a légierő érdeke az, hogy a szolgálati ágak személyzete állandó maradjon.

Érdekes módon az előterjesztő véleménye szerint az ejtőernyős, híradó, gépkocsizó vonat és légvédelmi tüzér legénységnek repülő-egyenruhával való ellátása nem jelentett volna teljesen új egyenruha-beszerzést, csak a sapka, hajtóka és váll-lap

megváltoztatásáról lett volna szó – ez azonban tévedés, hiszen a légierő legénysége más szabású zubbonyt (egyenes zsebfedőkkel) és gyalogsági nadrág helyett pantallót viselt, vagyis valójában teljesen új formájú ruházat beszerzéséről lett volna szó! Javasolták a repülőtiszti és altiszti tányérsapka formájának javítását, mivel az 1930 M „félkemény forma" tartós használat után elveszíti eredeti alakját. Ezért egy merevített tányérrésszel ellátott sapka bevezetését tartották szükségesnek. Emellett javasolták egy puha anyagú, kis helyen (akár zsebben is) elhelyezhető tábori sapka bevezetését, mert a tapasztalatok szerint a repülő tányérsapka repülések alkalmával a repülőgépeken nehezen helyezhető el, illetve földi szolgálatnál is (például repülőgép-vizsgálatoknál) gyakran akadályt jelent. A meglévő 1930 M repülő legénységi barettsapkát javasolták, a megfelelő tiszti, illetve altiszti zsinórozással. Ezt a tábori sapkát csak repülőtéri szolgálatban viselték volna. Fő érvként megjegyezték, hogy a német légierőnél ugyanez volt a szokás.

A repülő altisztek részére az addigi félfinom posztó helyett a tisztek részére engedélyezett, szövet anyagú repülő-egyenruha viselését javasolták, illetve azt, hogy a tisztek és altisztek részére a Magyar Királyi Honvédségnél már rendszeresített zöld zsávoly nyári egyenruha kerüljön bevezetésre, mert a légierő részére engedélyezett fehér vászon nyári ruha reptéri szolgálatra nem felelt meg.

A tapasztalatok alapján az ejtőernyős zászlóalj ugrószemélyzete részére rendszeresített ugróruha (kezeslábas) a követelményeknek egyáltalán nem felelt meg. A délvidéki hadműveletek alkalmával kiderült, hogy az ejtőernyős ugróruha földi harchoz teljesen alkalmatlan, de a repülőgépen történő szállítás követelményeinek sem felel meg, mert terjedelmes, akadályozza a mozgást és nehéz is, ami miatt a szállítógépek hasznos terhelését csökkenteni kellett. Helyette német mintájú, sátorvászon anyagból készült ejtőernyős ugróruha rendszeresítését – gyakorlatilag a német „Knochensack" átvételét – javasolták. Érdekes módon az ugróruha színére nem tettek javaslatot (a németek kezdetben szürke, később tereptarka ugróruhát hordtak), lehetséges, hogy a magyar javaslat alapvetően tereptarkában gondolkodott, hiszen a rendszeresített 1938 M sátorlap tereptarka volt, azonban az előterjesztés erről nem szólt. A téli ugróöltözethez az addigi szőrmebélés helyett könnyebb, műrostból készült, többrétegű bélés rendszeresítését ajánlották, amely a test megfelelő szellőzését is biztosította volna. Jelentették, hogy a javasolt ugróruházat egy mintapéldányát a Wiwa céggel már el is készíttették és kiadták csapatpróbára. Az addigi eredmények alapján a javasolt ugróruha igen jól megfelelt az elvárásoknak. Az ugróruha mellett szükségesnek vélték az ejtőernyős személyzet részére egy külön erre a célra szerkesztett ejtőernyős rohamsisak rendszeresítését. Gyakorlatilag azonban „szerkesztésről" nem volt szó, a német 1938 M ejtőernyős sisak átvételét javasolták.

Kényelmi szempontok figyelembevételével kérték, hogy a repülőtisztek számára rendszeresített esőköpenyt és a tiszti csizmát a repülő altisztek is viselhessék. Ennek némileg ellentmondott, hogy ugyanakkor kérték a légierő tisztjei részére előírt fekete bokszcsizma megváltoztatását, azon indokokkal, hogy a lovaglócsizma szabású lábbeli akadályozta a repülőgépekbe való be- és kiszállást, veszély esetén a gépből való kiugrást, és a gép fedélzetén történő mozgást; a lábtöréssel járó repülőbaleseteknél pedig le kellett vágni a csizmát a sérült lábról. Ismét német mintára hivatkozva puhaszárú, villámzáras csizma rendszeresítését javasolták.

Problémaként jelentkezett továbbá, hogy a szolgálati szabályzat szerint az ügyeleti szolgálatban álló személyek részére tilos volt pisztolyt viselni. A földierők tisztjei és altisztjei ügyeleti szolgálatukat a részükre rendszeresített oldalfegyverrel és szolgálati jelvénnyel, de pisztoly nélkül látták el. A légierő tisztjeinél és altisztjeinél azonban a rendszeresített oldalfegyver a selyem (altiszteknél bőr) övön függő tőr volt, így tehát a rendszeresített oldalfegyverét viselő repülőtiszt vagy altiszt szolgálati jelvényt (bőr derékövet) nem viselhetett, mert a tőr csak a tartóövön volt hordható és így két öv került volna egymás fölé. Ezért azt kérték, hogy a szolgálatban álló repülőtisztek és altisztek részére az őket megillető szolgálati jelvény pisztolylyal (és pisztolytáskával) kerüljön rendszeresítésre. Ezt annál is inkább szükségesnek tartották, mert úgy vélték, hogy a repülőtéri ügyeleti szolgálatot ellátó tisztek és altisztek a nagy kiterjedésű és nyílt tereken lévő repülőgépek és egyéb anyagok ellenőrzésénél a pisztolyt nem nélkülözhetik.

A 2/r. osztály a javaslattévő ötletei közül csak azok megvalósítását támogatta, amelyek a kincstárt lehetőleg minél kevésbé terhelték, hiszen a háborús anyaghiány még tovább fokozta a békeidőben is meglehetősen költséges ruházkodási problémákat. A légierő javaslatainak egy részét elfogadták ugyan, másokat azonban igyekeztek „visszaverni" – a haderőnemi egységes egyenruhaviseléssel kapcsoltban azt írták, hogy az áttérés anyaghiány miatt és takarékossági okokból eleve csak későbbi időpontban (értsd: a háború után) lenne megvalósítható, de akkor is megfontolandó a kölcsönös áthelyezések okozta költségkihatások miatt. A kölcsönös áthelyezés ugyanis lényeges többköltséget jelentett a kincstárnak és az érintettnek egyaránt. Ugyanakkor úgy vélték, hogy a ruházat különbözősége nem lehet káros hatással a fegyelemre – tehát gyakorlatilag elvetették az ötletet, főképp a nyersanyaghiány miatt. A német példát már csak azért sem tartották irányadónak, mert a német légierő szervezete sokkal nagyobb volt, saját minisztériummal és beszerzési szervekkel rendelkezett. Egy új repülő tányérsapka rendszeresítését nem ellenezték, javasolták mintapéldány elkészíttetését, szintúgy a tábori sapka esetében. A merevített fejrészű tányérsapka a későbbiekben valóban bevezetésre került, a barettsapka általános bevezetése viszont elmaradt, helyette a földierők Bocskai-sapkáját vezették be, oldalán topándísz helyett légierő sapkajelvénnyel.

Az altisztek (tiszthelyettesek) tiszti alapanyagú ruházatának kérdésében arra hivatkoztak, hogy beszerzési nehézségek miatt már 1938-ban át kellett állni a repülőtiszti ruházat készíttetésénél a földierőkével megegyező színű szövetre, 1941-re már gyakorlatilag elfogadásra került, hogy az összes haderőnem egyenruháját egyféle tábori barna szövetből készítik.

A tábori zöld nyári ruha légierő részére történő bevezetésének nem látták akadályát, egyben hivatkoztak arra, hogy a legénység részére ilyen ruházat már korábban kiadásra került, a fehér ruha viselése egyébként is csak sétahelyeken, kávéházban, vendéglőkben volt megengedett. Az ügy azonban sokáig húzódott, végül 1943 folyamán került pont a végére, a vonatkozó szolgálati utasítást úgy módosították, hogy tisztek (hasonlóállásúak) részére a sapka, zubbony és nadrág az addig kizárólagos fehér vászon mellett a földierők tisztjei részére rendszeresített tábori zöld zsávolyanyagból is elkészíthető, a zöldesbarna (gabardin) egyenruhával azonos

szabással és díszítéssel. A nyári sapkánál a fejsáv feketeszínű gabardin anyagból készüljön, a vállszalag színével megegyező moaré szalag borítással, a sapkaszemernyő pedig fekete lakkbőrből. A sapkadíszítés, nyakkendő, deréköv, vállszalagok, gombok, pilóta- és megfigyelő jelvények, övtartó kampók, ing, cipő és harisnya azonosak a zöldesbarna egyenruhához előírtakkal. Tábornokok a nyári pantallón a skarlátvörös lampaszt nem viselik. Nyári ruhán a kitüntetések csak szalagsáv formában viselhetők. A fehér, tábori zöld és zöldesbarna ruházati cikkek vegyesen (köpeny kivételével) nem viselhetők. A fehér nyári ruhához kizárólag fehér ing (puha vagy félkemény gallérral) viselhető, a világosbarna ingre és gallérra meghatározott minta szerint. A fehér nyári ruhához fehér félcipő is viselhető, de csak fehér harisnyával. A fehér félcipő szabása ugyanolyan, mint a barnáé, dupla helyett szimpla talppal. A talp és a sarok oldalai barna színűek.

Az ejtőernyős ugróruhával kapcsolatos kifogásokra válaszul azt közölték – gyakorlatilag visszadobva a labdát és elhárítva a felelősséget –, hogy az adott ugróruhát az ejtőernyős század gyakorlati kipróbálása alapján, a századparancsnok (vitéz Bertalan Árpád őrnagy) javaslatára és tervezése alapján rendszeresítették. Kérték az új ugróruha-tervezet mintapéldányának elkészítését és megküldését. Ez a kérdés a háború végéig nem rendeződött, mintapéldányok készültek ugyan, de sem a német mintájú „Knochensack", sem az ejtőernyős rohamsisak (amelyről a 2/r. osztály azt nyilatkozta, hogy a mintapéldány elkészítése a Haditechnikai Intézetben kivitelezés alatt áll) nem került bevezetésre. A sisakokból kísérleti szériát gyártottak.

A szolgálatban lévő repülőtisztek és tiszthelyettesek részére tőr- és tartóöv nélküli szolgálati jelvény (bőr deréköv) és pisztoly (pisztolytáskával) hordását engedélyezték, a háború folyamán a későbbiekben a tisztek számára ez a fegyver vált általános ruházati kiegészítővé, a kard a gardróbszekrények mélyére került.

A repülő tiszthelyettesek részére a csizma rendszeresítését nem tartották indokoltnak. A tisztek számára javasolt puhaszárú, villámzáras csizma helyett a már rendszeresített fűzős csizma viselését javasolták – jóllehet a lábtöréses repülőbalesetek esetén az sem jelentett megoldást. A Németországból szállított repülőgépekhez a német fél esetenként hajózó-felszerelést is biztosított, így a vágyott villámzáras pilótacsizmákból is érkezett, illetve a háború folyamán magyar változat is gyártásra került, de mindenkor csak hajózó-felszerelésként és nem a mindennapi viselet részeként.

Összefoglalva a 2/r. osztály azt közölte, hogy a szóban forgó kérdések az időközben a honvédelmi miniszter által az egyenruházat megoldatlan kérdéseinek átfogó rendezésére rendelt bizottság előtt többször is szerepeltek tárgyalási anyagként. A bizottság javaslatai alapján a miniszter az alábbi döntéseket hozta:

- a légierőnél maradjon az addig rendszeresített egyenruha, a földierők színében,
- a légierőnél rendfokozati jelzésként a zubbonyon csillagok, a köpenyen pedig sávok rendszeresítendők,
- a légierő egyenruháját csak a repülőcsapat és a műszaki személyzet viseli, a légierő kötelékébe tartozó egyéb fegyver- és csapatnemek, illetve az I/B. állománycsoport és a II. állománycsoport személyei a földi egyenruhát viseljék „szárny-jelvénnyel".

Ezek a döntések részben papíron maradtak, az egyenruházat színének egységesítése megvalósult ugyan (már csak az említett anyagbeszerzési nehézségek miatt is), de a „csillagos" rendfokozati jelzések nem kerültek bevezetésre, a légierő a háború végéig megtartotta paszománysávos rendfokozati jelzéseit. A földierők egyenruháját viselő légierő-személyzet sem kapott megkülönböztető „szárny-jelvényt".

A fenti kérdések bár nem képezték döntő részét a következő háború eseményeinek, mégis jól mutatják, milyen viseleti összefüggésekkel kellett megküzdenie egy hirtelen fejlesztésnek induló haderőnemnek, és hogy az első olvasatra egyszerűnek tűnő kérdések mennyire bonyolulttá tudnak válni. „Nem a ruha teszi az embert" – így a katonát sem, de a fegyveres erők életének mégis rendkívül fontos része a viselet, mert szimbolizálja a mögöttes tartalmat, szolgálja a hierarchikus szervezetet.

Data for the History of the Uniforms Worn in the Royal Hungarian Air Force during the Second World War

In 1930, dress regulations entitled 'Descriptions of Clothing for Airmen' was published for the Office for Aviation (in other words, for the Air Force, still concealed at this time). The uniforms required by this branch of service, known officially as the Royal Hungarian Air Force from 1 January 1939 onwards, changed continually on account of constant expansion and wartime needs. Our paper aims to publish new data on these uniforms. We offer glimpses into the development of new types of uniforms (e.g. the green, summer uniform), into questions connected with the attire of the newly established parachute branch, and into constantly recurring social questions (how wartime shortages influenced possibilities for standardisation). We lend support to the stance taken by historians of dress, namely that although 'clothing doesn't make the man', it does play a very important role in socialisation in the military and in the military way of life.

Beiträge zur Geschichte der Uniformen der Königlich Ungarischen Luftstreitkräfte im Zweiten Weltkrieg

1930 wurde ein Uniformreglement mit dem Titel „Beschreibung der Fliegeruniformen" für das Amt für Flugangelegenheiten (die verborgenen Luftstreitkräfte) herausgegeben. Die Uniformbedürfnisse der Truppe, die ab dem 1. Januar 1939 auch offiziell als Königlich Ungarische Luftstreitkräfte bezeichnet wurde, änderten sich ständig mit den kontinuierlichen Entwicklungen und später den Erfordernissen des Krieges. Vorliegender Aufsatz nimmt sich vor, weitere Details über diese zu liefern. Wir geben Einblicke in die Entwicklung neuer Kleidungstypen (z. B. grüne Sommerkleidung), in Fragen bezüglich der neuen Truppengattung der Fallschirmjäger, in immer wiederkehrende soziale Fragenkreise (wie wirkte sich die Materialknappheit während des Krieges auf die Möglichkeiten der Systemisierung aus), und untermauern die Ansicht der Uniformhistoriker, wonach zwar nicht „Kleider die Leute machen", aber eine wichtige Rolle bei der militärischen Sozialisierung und Lebensweise spielen.

GYŰJTEMÉNYI MUNKA

Jamrich Viktor

FRANCIA 1750 M DRAGONYOS PALLOS A HIDEGFEGYVER GYŰJTEMÉNY LEGUTÓBBI GYARAPODÁSAIBÓL

A Hadtörténeti Múzeum 2023 őszén sikerrel pályázott a Nemzeti Kulturális Alap Múzeumok Kollégiumának műtárgyvásárlási pályázatán (múzeumi műtárgyak szerzeményezése),[1] és sikerült a bevételezni kívánt műtárgy árának 100%-át elnyernie. A következőkben a Hidegfegyver Gyűjteménybe gyarapított fegyver rövid leírását tesszük közzé.

Történeti áttekintés

Az európai hadseregekben a 18. század első felében még elég gyenge lábakon állt a központi fegyverkiutalás, ugyanis a kor gyakorlatának megfelelően az egyes katonai egységek (tipikusan ezredek) saját belügyének tekintették a kérdést – amíg az nem ment a harckészség rovására. Azonban 1730-ban, majd 1734-ben a francia lovasság számára központilag előírtak egy viszonylag egyszerű markolatkengyeles kialakítású új kardfélét, amit az osztrák örökösödési háború tapasztalataiból (sok kézsérülés) kiindulva egy ívelten futó mellékkengyellel egészítettek ki 1750-ben. A régi darabokat azonban nem egyszerűen lecserélték, hanem amit lehetett, igyekeztek átalakítani – ami nyilvánvalóan sokkal költséghatékonyabb volt, mint teljesen újat beszerezni. Ugyanakkor a szabályozottságot ekkor még nem vették túl mereven, azaz a pengék tekintetében továbbra is elnézték, ha egyes csapattestek nem a hivatalosan elvártat használták.[2] Nem sokkal később (1767) egy további mellékkengyelt írtak elő, amivel a típus egészen az 1780-as évekig használatban maradt.

1 Pályázati azonosító: NKA 209110/00093; 18. század közepi francia dragonos pallos megvásárlására témájú pályázat. https://nka.hu/kiemelt-kategoriak/archivum/palyazati-felhivasok/nem-muveszeti-fotematikaju-allando-kollegiumok/a-muzeumok-kollegiuma-nyilt-palyazati-felhivasa/ (Megtekintés: 2024. április 30.); https://nka.hu/kiemelt-kategoriak/dontesek/kollegiumi-dontesek/tajekoztato-a-muzeumok-kollegiuma-donteserol-2/ (Megtekintés: 2024. április 30.)

2 Ez azért is fontos, mert a fegyver hivatalos francia elnevezését *(forte épée de dragon modéle 1750)* ugyan pallosként fordítjuk magyarra, de ez a korszakban a francia terminológia szerint lehetett egy ívelt penge is – amit magyarul viszont egyértelműen szablyának nevezünk!

Jelzések (beütők): nincsenek – a pengelap mindkét oldalának alsó egynegyedén kimondottan igényesen maratott egy-egy növényi motívum között stilizált tropaeum (keresztbe tett ágyúcsövek, szálfegyverek, zászlók, dob) látható.

Főbb méretek:
- teljes hossz: 999 mm
- pengehossz: 846 mm
- pengető szélessége: 36 mm
- pengető vastagsága: 8,3 mm
- ívmagasság: 0 mm
- legnagyobb szélesség: 115 mm
- súlyvonal a pengén a pengetőtől: ~125 mm
- tömeg: 884 g

Jelentősége: A francia lovasság (azon belül is a dragonyosok) egyik jellegzetesen „szabálytalan szabályos" fegyvere. Lényegében minden eleme (penge, kosár, fogantyú, markolatgomb) valamiben elüt a központilag elrendelttől, azonban az egész tárgy összhatása nagyon is tipikusnak mondható a korszakban. Magán a darabon nyomon követhető a 18. századbeli francia hadfelszerelés és fegyverzet rendszeresítésének nagyjából egy-másfél évtizedes ugrásokban végbemenő lépcsőzetes menete. A pallos érdekessége, hogy a pengén látható maratott motívumok viszonylagos finomsága miatt elképzelhető, hogy egy altiszti fegyverről van szó. A Hidegfegyver Gyűjtemény jelen gyarapodásig nem rendelkezett a 18. század közepének francia dragonyosaihoz köthető kardfélével.

A pallos felülnézetből

A markolat a penge felől

A markolat a fogantyú felől

Irodalomjegyzék

Ariés, Christian – Pétard, Michel: Armes blanches de ligne et de la maison du roi – 1re Période. *Gazette des armes,* 57 (février 1978) 15–19. o.
Armes Anciennes Et Souvenirs Historiques (20 novembre 2019) – ADER árverési katalógus, Paris, 2019. https://cdn.drouot.com/d/catalogue?path=97/100807/Catalogue Militaria-LD.pdf (Megtekintés: 2023. szeptember 2.)
Dr. Csillag Ferenc: Kardok történelmünkben. Budapest, 1971.
Fourbisseur (fegyvercsiszár) – szócikk és táblák (ábrák). In: *D. Diderot – J. d'Alembert:* Encyclopédie – Tome Septieme. Paris, 1767.
Lugosi József – Temesváry Ferenc: Kardok. Budpest, 1988.
Müller, Heinrich – Kölling, Hartmut: Europäische Hieb- und Stichwaffen. Berlin, 1981.
Pellissier, Jack: La forte épée de dragon modèle 1750 troupe. *Gazette des armes,* 380 (octobre 2006) 20–26. o.
Pellissier, Jack: Une forte épée modele 1750 du régiment de cavalerie «Royal cravate». *Gazette des armes,* 393 (décembre 2007) 22–26. o.
Pellisier, Jack: Une forte épée d'officier modéle 1767 du régiment «Dragon dauphin» type primitif 1765/1767. *Gazette des armes,* 510 (juillet aout 2018) 26–31. o.
Pellisier, Jack: Une forte épée modéle 1750 du régiment «Beauffremont dragons» compagnie «de Burgat» (1756). *Gazette des armes,* 516 (février 2019) 24–28. o.
Protiva, Jiři: Palaše habsburské monarchie. Praha, 2009.
Wagner, Eduard: Cut and Thrust Weapons. Prague, 1969.

A French M1750 Dragoon Sword from the New Acquisitions of the Collection of Edged Weapons

In 2023, the Military History Museum submitted an entry in a competition announced that year for artefact acquisitions, which turned out to be successful. The article presents the new acquisition of the Museum's Collection of Edged Weapons, a French M1750 dragoon sword.

Französischer Dragoner-Pallasch M 1750 aus den jüngsten Erwerbungen der Kaltwaffen-Sammlung

Im Jahr 2023 konnte das Museum für Militärgeschichte bei dem ausgeschriebenen Wettbewerb für den Erwerb von Kunstobjekten Erfolge verbuchen. Dieser Aufsatz beschreibt kurz eine Neuerwerbung der Sammlung – einen französischen Dragoner-Pallasch M 1750.

Gondos László

KIRNER JÓZSEF ÁLTAL KÉSZÍTETT CÉLLÖVŐPISZTOLY-KÉSZLET

A Kirner József pesti műhelyében a 19. század közepén készült csappantyús céllövőpisztoly-készlet 2023 elején került a Hadtörténeti Múzeum látókörébe. Az eladásra kínált, korábban magángyűjtemény részét képező tétel helyszíni vizsgálatát követően döntés született a magyar polgári fegyvergyártás kiemelkedő emlékei közé tartozó készlet megvásárlásáról. A műtárgy a gyarapítást követően 2023.146.1. leltári számon került a Korai Lőfegyver Gyűjtemény állományába.

A bajor eredetű Kirner fegyverműves család magyarországi története 1809 után kezdődött, miután a műhely alapítója, az 1781-ben Maninban született György Bécsből érkezve előbb Budára, majd 1827 táján Pestre helyezte át székhelyét. A jelen írás által tárgyalt készletet fia, az 1809-ben született József készítette, aki 1824 és 1827 között apja műhelyében töltötte le inaséveit. Felszabadítását követően európai körútra indult, amelynek állomásai Bécs, Lüttich és Brüsszel voltak. 1832-ben visszatért Pestre, ahol polgárjogot nyerve mestervizsgát tett, és miután apja társául fogadta, a cég nevét – közösen – „Kirner és Fija"-ra változtatták. József még ugyanebben az évben meg is nősült. Házasságával jelentősen megnövelte a rendelkezésükre álló tőkét, így a műhely 1835-ben átköltözött a Szervita tér 2. szám alá, majd 1842-re egyértelműen a hazai kézilőfegyver-gyártás zászlóhajójává vált. Miután Kirner György 1847-ben elhunyt, teljes mértékben József vette át az irányítást, és bár az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc következtében az üzlet kis híján csődbe ment, a családnak néhány év alatt sikerült talpra állnia, amit mi sem bizonyít ékesebben, mint a múzeum által nemrégiben megvásárolt és beleltározott műtárgy.[1]

Az igényes kidolgozású, remek minőséget képviselő, a kor színvonalának minden tekintetben megfelelő készletet megvásárló, és azt a császári-királyi 1. ulánus ezred 2. őrnagyi osztályának ajándékozó Wilhelmine Franziska Karoline von Auersperg (Prága, 1813. április 2. – Prága, 1886. február 16.) 1839-ben kötött házasságot Hermann von Nostitz-Rieneck (Türmitz, 1812. július 29. – Prága, 1895. december 27.) birodalmi gróffal. Utóbbi fényes lovastiszti pályafutása 1829-ben vette kezdetét, miután csatlakozott a 8. vértes ezredhez. Több vezénylést követően, 1845. október 20-án már mint alezredes került a szász-coburg-gotha-i herceg által tulajdonolt ulánus regimenthez.[2] Az ezred állományában vett részt az 1848–1849. évi

1 *Temesváry Ferenc:* Egy magyar puskaműves család élete és működése. In: Folia Archeologica 11. Szerk. *Fülep Ferenc*. Budapest, 1959. 207–228. o.

2 A *Wiener Zeitung* nekrológja. 1895. december 28-i szám.

szabadságharc küzdelmeiben, ahol különösen az 1848. december 18-án megvívott bábolnai, illetve az 1849. február 27-i kápolnai csatákban, majd augusztus folyamán a Harkály-puszta és Csém környékén zajló harcokban tüntette ki magát. 1849. május 4-én ezredessé és az 1. ulánus ezred parancsnokává nevezték ki. A hadszíntéren kifejtett tevékenységéért előbb a Katonai Érdemkeresztet hadiékítménnyel, majd 1850. március 26-án a Mária Terézia Katonai Rend Lovagkeresztjét is átvehette az uralkodótól.[3] 1851. augusztus 16-án vezérőrnaggyá léptették elő. A kiegyezés évében, 1867. december 1-jén lovassági tábornokként vonult nyugállományba mint császári-királyi belső titkos tanácsos és kamarás.

Hermann von Nostitz-Rieneck vezérőrnagy Josef Kriehuber bécsi festő és litográfus 1851-ben készült litográfiáján

A készlet tárolását szolgáló, szépen pácolt és lakkozott diófa doboz szerelékei sárgarézből készültek. Egykor zárható volt, de a zárhoz tartozó kulcs már nincs meg. A doboz belső felét bordó posztóanyaggal vonták be, a fedél párnázott. A doboz tetején címerpajzs alakját idéző, öt szegeccsel rögzített, gravírozott sárgaréz lemez látható. Felirata: *„Von der Gräfin Wilhelmine Nostitz Rhinek gebornen Fürstin Auersperg der 2ten Majors Division des k.k. 1ten Uhlanen Regiments Gf. Civallart. 1851."* (Vagyis: Az Auersperg hercegi családból származó Wilhelmine Nostitz Rhinek grófnétól a 1. (gróf Civallart) ulánus ezred 2. őrnagyi osztályának. 1851.) A doboz 45,6 cm hosszú, 32,2 cm széles és 10,5 cm magas.

Az olvasztókanálból, variálható fejű tisztító- és töltővesszőből, golyóöntőformából, csavarhúzóból, szaru csappantyútartóból, lőportartóból, fejre és nyélre szétszerelhető fakalapácsból, illetve a két céllövőpisztolyból álló készlet ép és hiánytalan.

A golyóöntőforma nyelén 2 922 beütött számsor látható.

3 *Prager Tagblatt,* 1895. december 28. 2. o.

A 11,3 cm hosszú lőportartó fejrésze és kiöntője sárgarézből, kiöblösödő teste vörösrézből készült. A test két oldalát domborított medaillon díszíti, amelynek közepén olajágaktól övezett páncélsisakos fej látható. Végét rozetta zárja le, felette és a nyakon gyűrűként körbefutó, farkasfogas díszítősáv húzódik.

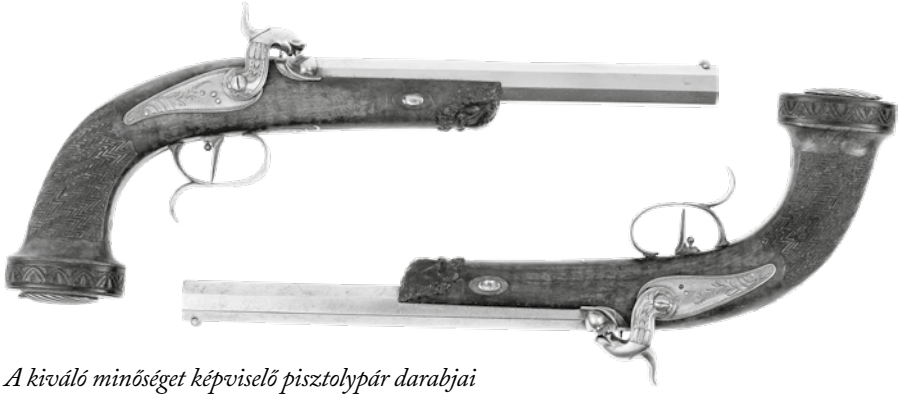
A pisztolyok teljes hossza 39,5 cm. A nyolcszög keresztmetszetű, huzagolatlan csövek köpenye a torkolatnál 5 mm vastag. Tetejükön a KIRNER JÓSEF PESTEN felirat olvasható, első és hátsó irányzékkal egyaránt rendelkeznek. A csőszakállak, a lakatlemezek, a halat formáló kakasok, az ellenoldali lemezek, illetve az ujjtámaszos sátorvasak vésett növényi motívumokkal díszítettek. A sötétbarna diófa ágyazatok a csőközépig nyúlnak előre, ahol faragott, sörényes oroszlánfejben végződnek. A csövet az ágyazathoz rögzítő vasstiftek bal végét ovális vörösréz lemezek veszik körül. A markolatok agyát szintén egy-egy ovális vörösréz lemez díszíti. A markolatok recézett, korongszerű végződésén vésett, gyűrűszerűen körbefutó díszítés látható. A markolatok aljában kialakított csappantyútároló üregeket kagylóhéjat formázó vasfedél zárja le.

A díszdoboz vésett dedikációt tartalmazó réztáblája

A készlet a maga teljességében

A kiváló minőséget képviselő pisztolypár darabjai

A Pair of Target Pistols Made by József Kirner

Not long ago, the Early Firearms Collection at the Hungarian Military History Institute and Museum gained a valuable new addition. In every respect, this pair of target pistols made by József Kirner in the mid-19th century was one of the best of its time, as was to be expected from a maker who represented the apogee of Hungarian gunsmith's art in that era, even though the 1848–1849 Revolution and War of Independence of slightly earlier had almost put an end to the family's workshop in Pest. The pistols purchased by the Museum merit special attention and protection not just as weapons, but also as relics of industrial and applied arts history.

Scheibenpistolen-Set von József Kirner

Die Frühe Feuerwaffen-Sammlung des Instituts und Museums für Militärgeschichte wurde kürzlich um ein wertvolles Objekt bereichert. Das von József Kirner Mitte des 19. Jahrhunderts gefertigte Scheibenpistolen-Set entsprach in jeder Hinsicht dem damaligen Standard, wie es vom zeitgenössischen Meister der ungarischen Waffenherstellung auch zu erwarten war – obwohl die kurz zuvor stattgefundene Revolution und der Freiheitskampf von 1848/49 dem Betrieb der Pester Familienwerkstatt fast ein Ende gesetzt hätten. Das vom Museum erworbene Objekt verdient nicht nur als Waffe, sondern auch als industriegeschichtliches und handwerkliches Meisterwerk besondere Aufmerksamkeit und Schutz.

Szoleczky Emese

TALLÓZÁS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ OSZTRÁK–MAGYAR ALAKULATAINAK JÓTÉKONY CÉLÚ KÉPES LEVELEZŐLAPJAI KÖZÖTT

Az eleve jótékony céllal elkészíttetett vagy felülbélyegzéssel terjesztett képes levelezőlapok a békeidőben is ismert eszközei voltak az egész országot behálózó karitatív tevékenységnek.[1] Az országos és helyi alapítású egyesületek nagy súlyt helyeztek a gyermekvédelemre, a szegényügyre, betegápolásra, az árvák és özvegyek segítésére, a jóléti intézmények (kisdedóvók, árvaházak, cseléd-otthonok, menházak, népkonyhák, kórházak stb.) szervezésére, fenntartására. Egy bizonyos társadalmi helyzet esetén el is várta a közösség, hogy az illető önkéntesként vagy hivatalból kivegye a részét az emberbaráti és jótékonysági feladatokból. E szervezetek saját alapítványok, tagsági díjak és hagyatékok révén gyarapították a testületi vagyont, s időnként nyilvános táncvigalmak, hangversenyek bevételével, alkalmi jótékony adományokra tettek szert.

A képeslapokat ekkortájt sok esetben egy helyi nyomdában állították elő; eközben az országos karitatív szervezetek összeköttetéseiket felhasználva egy-egy nagyobb nyomdával készíttették el lapjaikat. A terjesztés egyfelől elveik, céljaik népszerűsítését, másrészt bevételük növelését szolgálta.[2] Elfogadott támogatási forma volt, hogy a tehetősebbek nem egy, hanem 10, sőt időnként 100 képes levelezőlap megvásárlásával segítették egy jótékony egyesület munkáját.

A világháború az előállítás, a terjesztés mikéntje tekintetében nem hozott újdonságot, ám teljesen más dimenzióba helyezte a felhasználói kört. A képeslapot segélyezésre, bevételi forrásaik gyarapítására felhasználó szervezetek száma ugrásszerűen a sokszorosára nőtt. A katonai témájú, lehetőleg aktuális eseményeket vagy hadszíntereket, harctereket, összecsapásokat ábrázoló képes levelezőlapok iránti felfokozott igény a témakör választékának robbanásszerű bővüléséhez vezetett. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a német nyelvterület – a birodalmi német

1 *Vehrer Adél:* Egyesületek és közösségek Magyarországon a 19. század második felében. *Polgári Szemle,* 2022. 18. évf. 4–6. sz. 206–207. o.

2 Például: *„Bemutatták a magyar békeegyesület új képes levelezőlapjait, amelyekből már mindenfelé sokat rendeltek. A levelezőlapok rajzát Pötting grófné készítette. Jókai Mór dr. a békemozgalom érdekében lelkes hangú fölhívást szerkesztett, a választmány örömmel fogadta el a fölhívás szövegét s elhatározta, hogy mindenfelé terjeszteni fogja." Budapesti Hírlap,* 1898. november 9. 18. évf. 310. sz. 10. o.; A Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének pécsi választmánya 1899. június 11-én a szövetség segély- és nyugdíjalapjának gyarapítására népünnepélyt szervezett a Tettyén, amelyen világposta is működött képes levelezőlapokkal. – *Pécsi Napló,* 1899. június 11. 8. évf. 131. sz. 12. o.

és az osztrák – kiadói, „az élelmes külföldi műipar”[3] kezdettől látták a felvevő piacot a magyar korona országaiban.[4] Sok esetben a katonák mindennapjait, a frontvonalak mögötti jeleneteket, a hadieszközöket és a szövetséges propagandát közvetítő lapok egy az egyben kerültek használatba; a patetikus, szentimentális vagy egyházi ünnepekhez kötődő lapoknak olykor elkészült a magyar variációja is, számtalanszor úgy, hogy csak a jól-rosszul lefordított szöveg változott,[5] a képi tartalom nem, tehát pl. német egyenruhás katona búcsúzott a családjától.

A képeslapok iránti kereslet kiterjedt a hadba vonulás útvonalára, a hadszínterek közelére is: határ menti kis települések, amelyekre addig a hadsereg be sem tette a lábát, azon vették észre magukat, hogy a városkát/falut ábrázoló békebeli képeslapokból teljesen kifogytak. Ennek előzménye minden bizonnyal a turizmus fellendülésében gyökerezik: „*Ha egy turista akár Ausztriában, akár Svájcban, akár Olaszországban valahova megérkezik, az az első dolga, hogy olyan képes levelezőlapot vásárol, amely azt a helyet feltünteti. Erre azután ráir néhány sort és olykor tucatszámra küldi el ismerőseinek.*” – jelezte a *Turista Közlöny* című folyóirat már 1895-ben.[6] A katonák is minden alkalmat megragadtak arra, hogy dokumentálják a velük történteket: „*ez az utolsó hazai vasúti megállónk*”, „*itt e hegyek közt már gyalog megyünk tovább*”, „*itt lábadozom*”, stb.[7] Sokan fénykép helyett azokat azon városok képeslapjait vásárolták meg, ahol hadiútjuk során megfordultak.[8]

„*A szó, hogy jótékonyság, megszűnt erény lenni, a legkomolyabb kötelességgé változott.*”[9] A világégés magával hozta a karitatív tevékenység felértékelődését is, hiszen a hadba vonulás, hadifogságba esés, hősi halál vagy megrokkanás szociális problémák tömegét hozta felszínre. A békebeli, főleg a Magyar Korona Országai Vörös Kereszt Egylet helyi fiókszervezetein, valamint a helyi társadalmi vagy vallási alapon működő karitatív egyleteken alapuló szociális háló kiegészítéséül országos egyesületek alakultak: a Honvédelmi Minisztérium által támogatott Hadsegélyező Hivatal, illetve a Gyorssegély Auguszta Alap. Példájukat számos kisebb társulás követte, alapítványok, úgynevezett „alapok” sokasága jött létre.[10]

3 *Grafikai Szemle,* 1898. március 18. évf. 3. sz. 47. o.

4 A képes levelezőlapok nyelvi problémáival már az 1890-es évektől foglalkozott a magyar sajtó: „*Mi természetesebb, mint hogy azon képes levelezőlapokon, melyekkel Bécs és a többi német városok fotográfusai és mázolói gondoskodnak a kedvelt Magyarországról, a felirat is német-magyar, a legtöbb esetben pedig teljesen német. «Gruss aus Fiume, Gruss aus Schmecks» (ez a Schmecks kérem, magyarul Tátra-Füred!) olvassuk mi itt a kirakatokban ékeskedő levelező-lapokon és olvassák szerte a világ minden részében, hová ezek innen, jó Magyarországból szétröppennek.*” *Magyarország,* 1898. július 10. 5. évf. 189. [reggeli] sz. 10. o.

5 Pl. 71.6.1/KL. „A harzos bucsuja. Legyünk tehát bucsúzók, Ime itt a bucsúcsók.” (Vasúti kocsi ajtajából kihajló katona és kedvese)

6 Beszámolt róla: *Pesti Hírlap,* 1895. november 17. 17. évf. 316. sz. 14. o.

7 Pl. 2020.176.1/KL: „*Itt kerültem a tűzvonalba először 1915. V. 18.*” – Leon Rosenschein 1913-ban Drohobyczban (ma: Drohobics, Ukrajna) kiadott, az Stryjska utcát ábrázoló fekete-fehér lapja.

8 Pl. Zaleszczyki, Rynek (6.459/Em).

9 *Az Est,* 1914. augusztus 8. 5. évf. 195. sz. 6. o.

10 Pl. Isonzó-alapítvány – az Isonzó-fronton elesettek özvegyei és árvái javára legalább két 12 darabos képeslap-sorozat készült (82.63-64.1/KL, 82.113-116.1/KL, 9.103/Em).

Ez alkalommal csak az ezredek, alakulatok saját kiadású, az általuk létrehozott özvegy- és árva, rokkantalap javára kiadott képeslapjai között tallóznék – a Hadtörténeti Múzeum képes levelezőlap-gyűjteményének anyagából.

Alpár Sándor: Glöckner Károly ezredes, a cs. és kir. 23. gyalogezred parancsnoka. Atheneum R.T. – „A háború véres napjaiban volt ideje Glöckner ezredesnek a vér nyomában folyó könnyre is gondolni… Így született meg az ezred özvegy és árvaalapja… Ezért jár talán Glöckner ezredesnek a legszebb háborús kitüntetés: a rokkantaknak, a hősök özvegyeinek és árváinak megérdemelt hálája." (a 23-as hadialbum előszavából) (HTM Kéziratos Emlékanyaggyűjtemény 2020.56.1/KL)

Elmondható, hogy mindegyik alakulat identitásának kifejezésére általában törekedett képeslapok, tábori levelezőlapok útján is. Ennek előmozdításában vagy mellőzésében döntő szerepet játszott a mindenkori parancsnok, valamint a tisztikar hozzáállása. A képes levelezőlapokra egyfelől képzőművészeti alkotások kerültek, másrészt fényképeket készít(t)ettek, válogattak e célra. Az első esetben is több lehetőség kínálkozott: művészként a hozzájuk beosztott vagy az alakulattal kapcsolatban álló hivatásos festőket, grafikusokat bízták meg, és/vagy teret engedtek az amatőr alkotóknak. Emiatt e képeslapok meglehetősen nagy szórást mutatnak művészi kvalitás tekintetében. Hasonló volt a helyzet a fényképek esetében is, ahol a beállítástól, a témaválasztástól kezdve nagyon sok múlott azon, hogy mennyire volt gyakorlott, jó szemű és találékony fotós az illető? Eltérő eredményt hozott továbbá a papír és a nyomda megválasztása – azzal együtt, hogy a háború folyamán egyre romlott a felhasználható anyagok minősége. Megfigyelhető, hogy egyes alakulatok a hagyományos nyomdákat részesítették előnyben, a mások pedig a saját maguk létesítette nyomdában állították elő lapjaikat. S végül, de nem utolsó sorban a terjesztésben is óriási különbségek mutatkoztak: egyes alakulatok szemmel láthatóan odafigyeltek arra, hogy az elkészült képes levelezőlapok minden szempontból egyértelműen szolgálják a jótékony célt: ennek érdekében sok esetben jellegzetes vörös sorszámot is találunk rajtuk, holott a lapon nyomtatásban is feltüntették a kiadás jogát, illetve a nemes ügyet, amelynek érdekében a gyűjtés folyt.

Anyagunk nagy részét azok a lapok adják, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia magyar területi kiegészítésű ezredei közé tartoztak, de különlegességként be kívánjuk mutatni néhány olyan alakulat képeslapját is, amelyek az osztrák–magyar hadsereg egyéb részeiből verbuválódtak.

Ezek közé tartozik az 1715/16-ban alakult cs. és kir. 3. „Erzherzog Karl" gyalogezred, amelynek hadkiegészítési területe Morvaország volt, ám a világháború idején mintegy 10%-ban magyar legénysége is volt. A K. T. szignójú képeslapjukon sziklás terepen kézigránátot hajító katona látható, aki mögött az ezred névadója, az asperni győztes, Károly főherceg ovális képe tűnik fel egy rusztikus sztélén. „A császárért és a birodalomért elesettek hátramaradottjai és megrokkant hősei" javára német nyelvű felirat alatt az első világháború számukra legfontosabb bevetési pontjait sorolják még fel az előlapon.[11]

Papp Aurél: Mikor a futóárkot gránátozzák. Herbst műnyomása, Budapest (HTM Kéziratos Emlékanyaggyűjtemény 2013.1354.1/KL)

A m. kir. debreceni 3. honvéd gyalogezred saját tisztje, a szatmárnémeti Papp Aurél (1869–1960) erdélyi magyar festőművész, grafikus, szobrász és művészetkritikus rajzait sokszorosította jótékony céllal: Bigliai templom;[12] Tábori kápolna Segetin;[13] Mikor a futóárkot gránátozzák;[14] A legnehezebb akadály előtt;[15] A védő falak mentén;[16] A mi állásaink előtt;[17] Vissza az állásból.[18]

A cs. és kir. 6. gyalogezred gyűjteményünkben megőrzött darabja egyetlen hadszínteret említ a dinamikus csatajelenetet ábrázoló színes lap képes oldalán: „CEBROW

11 9.103/Em/69.
12 2013.1353.1/KL (1916. II. 3.).
13 2013.1352.1/KL (Biglia, 1916. V. 23.).
14 2013.1354.1/KL (Olasz front, 1916. V. 15.).
15 72.580.1/KL, 72.601.1/KL (1916. II. 26.).
16 72.839.1/KL (hátoldal leragasztva, másik példányról; Bukovina, 1916. III. 13.).
17 72.840.1/KL (1916. III. 21.).
18 8.219/Em (1916. II. 26.).

JUNI 1916".[19] A sérülten fennmaradt, ritka képes levelezőlapra ragasztott „HÁZI-EZREDÜNK HADIÁRVÁINAK" feliratú, vörös-fehér, dombornyomású jótékonysági bélyeg is épségben, olvashatóan átvészelte az azóta eltelt évszázadot: az álló, talpas téglalap-formába befoglalt, babérkoszorú övezte pajzson teljes menetfelszerelésű gyalogos feje fölé emelt szuronyos puskával döf az ellenséget jelképező négyfejű, lángot fújó sárkány felé; felette „CS. ÉS KIR. 6. GY. E.", köriratban: „1914–1916".[20] Készítője, Klaus egyelőre azonosítatlan. Ugyancsak ő készítette az ezred magyar nemzeti színű keretbe foglalt, háttérben lövészárkot, előtérben menetfelszerelésben puskájára támaszkodó, a képből ránk tekintő katonát ábrázoló „Gruss aus dem Felde!" főfeliratú képes levelezőlapját is; ezen azonban nem szerepel jótékony cél megjelölése,

Klaus két lapja, a sérült példányon az ezred jótékonysági bélyegével (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2023.74.1/KL és 2020.353.1/KL)

19 Cebrów (ma: Cebriv, Ukrajna) mellett haladt el a Karl-Ludwig-Bahn, az egyedüli vasúti összeköttetés Tarnopol és Lemberg közt. 1916 tavaszától a 64. gyalogdandárnak, azon belül a 32. Willerding-hadosztály ezredeinek jutott osztályrészül Lemberg keleti kapujának védelme. A Cebrówért folyó küzdelmekben – hatalmas orosz tüzérségi csapásmérések és folyamatos támadások közepette – a cs. és kir. 6. gyalogezred különösen nagy veszteségei ellenére hősiesen kitartott. – *Varga Sándor:* A cebrów–worobijówkai harcok 1916. június és július havában. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1924. 25. k. 101. o.

20 2023.74.1/KL – A babérfonattal keretezett hátlapon nyomtatott magyar és német szöveggel: *„A 6. gy. e. rokkantjai, özvegyei és árvái javára."* A míves lap A. Berger bécsi nyomdájában készült, a véres közelharc forgatagát jól érzékeltető képeslap-előlapról a „Klaus" szignó a sérülés miatt hiányzik. A lap ép állapotban: 14.412/Em. *Hermann Attila – Szanyi Miklós:* „Csak előre, édes fiam…" A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljak jelvényei a Nagy Háborúban. Budapest, 2015. (a továbbiakban: *Hermann – Szanyi* 2015.) 93–94. o.

csupán buzdítás, az viszont német, magyar és latin nyelven: „Treue führt zum Siege! / A hadak Istene legyen veletek! / (Dominus Deus exercituum erit vobiscum)".[21]

Ehhez képest H. Hacker tervezte meg a gyalogezred 1. zászlóaljának szecessziós hatású lapját, amelyen a hadiút legfőbb állomásait 1916 júniusáig felsoroló kronológiával, négyzet alakú keretben a képmezőt szétfeszítő, monumentális alak: teljes menetfelszerelésben, puskáját markolva elszánt baka lépked a sziklás terepen felfelé, a hegyek közé.[22]

A m. kir. miskolci 10. honvéd gyalogezrednek három képeslap-sorozata jelent meg.

– 50 darabos rajzos jótékony képeslap-sorozatuk az ezredben szolgáló két művésznek köszönhető. Kövér Gyula (1883–1950) már külföldön is elismert festőművészként 1915. január 15-én vonult be a 10-es honvédekhez mint önkéntes, elvégezte a tartalékos tiszti iskolát, és innen került hadnagyként az orosz, majd a román frontra, ahol az egri származású, rajztanárként frissen végzett Meilinger Dezsővel (1892–1960) együtt rajzokban örökítette meg a harctéri eseményeket, a katonaélet mindennapjait. Kövér lett az „ezred hadifestője", egyben a *10-es honvéd* című tábori lap illusztrátora. Szakasz-, majd századparancsnokként 35 hónapon át vett részt az ezred harcaiban, tartalékos századosként fejezte be katonai pályafutását. A Herbst Samu budapesti „fotokemigráfiai műintézetében" kiváló minőségben készült reprodukciók közül az 1–25. számú Kövér rajzaiból, a 26–50. pedig Meilinger hadnagy műveiből jelentek meg.
– A gyalogezred jótékony cél megjelölése nélkül fényképes tábori levelezőlap-sorozatot is közreadott.[23]
– 1916 májusát az ezred nyugalomban, a Strypa folyó melletti Kotuzowban és környékén töltötte, ahol meglátogatta őket a város küldöttsége, élén Dr. Tarnay Gyula főispánnal és dr. Nagy Ferenc polgármesterrel. Napokon át vendégeskedtek az ezrednél, megtekintették a védműveket, a felszerelést, beszélgettek a legénységgel, amely ez alkalomból a körletet ki is csinosította. Egy újabb fénykép-sorozat ennek a látogatásnak állít emléket.[24]

A IV. Károlyról elnevezett cs. és kir. 19. gyalogezred rokkant-alapja javára Biczó András (1888–1957) grafikus, – akkor az alakulat főhadnagya, később a budapesti Állami Ipariskola igazgató-tanára – készített visszafogottságában is hatásos képeslapokat. Az ellenséges tűzben, alacsony földsánc fedezékében hasalva tüzelő katonák,[25] megfigyelő őrszemek,[26] lövészárokban figyelő magányos őrszem egy erdőben,[27] az ezredparancsnok fedezéke,[28] illetve az ezred harctéri temetője[29] jelennek

21 2020.353.1/KL.
22 14.392/Em.
23 Pl. Riadóharang – Levélszekrény (8.213/Em); Indul a konyha (8.217/Em); 8.785/Em – Tábori mise Poplawl majornál.
24 8.593/Em, 8.593/Em, 8.619/Em, 8.625/Em; 8.789/Em.
25 4.789/Em.
26 8.917/Em.
27 2013.386.1/KL (Stellung – Hadállás).
28 8.922/Em.
29 5.242/Em.

meg képein. Az alig 30 éves művész „végigillusztrálta" a világháborút: leghíresebbé a népviseletbe öltözött lánytól menetfelszerelésben búcsúzó bakát ábrázoló képeslap tette: „*Ne sírjatok, magyar lányok, visszajövünk még hozzátok, valaha, valaha, vagy soha.*"[30] Népszerű dal és szöveg volt ez már az 1890-es években is,[31] Kacsoh Pongrác pedig azzal a megjegyzéssel adta közre, hogy „*1914. augusztus 1-je után, a mozgósítás napjaiban e daltól volt hangos az egész Magyarország*".[32]

Biczó András: Megfigyelő őrszemek. Az ezred rokkantalapjának kiadása. Rigler R.T., Budapest (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 8.917/Em)

A m. kir. pécsi 19. honvéd gyalogezred „Vasárnap a rajvonalban" című fényképes lapja a „*Fokos*" 19-es frontújság, az ezred tábori újságja képeiből ígért válogatás-sorozatot úgy, hogy a levelezőlapok hátoldalát a 40. gyaloghadosztály fokos-sapkajelvényének rajza díszítette.[33] Ugyanezen hátlap zöld változatban tűnik fel a másik lapon: Riedl Miklós ezredes elesett honvédek sírjánál.[34]

A cs. és kir. 23. gyalogezred rokkantak, özvegyek és árvák javára megjelentetett lapját 1917 áprilisában Galacz Mihály őrvezető küldte haza édesapjának Zomborba. A közös ezredeknél megszokott kétnyelvű – német és magyar – felirat a lap hátoldalát keretezi, az előlapon „Alpár" szignóval ellátott „Kriegsfürsorge I. R. 23." felirattal lombos fa alatt a hegygerincen sírkereszteket ábrázoló, különleges színezésű

30 2017.63.1/KL.
31 *Bereczky János:* Ó és új az első világháborús katonanótákban. *Magyar Zene,* 2015. 53. évf. 2. sz. 187–188. o.
32 *Kacsoh Pongrác* (gyűjt., zongorára alk.): Magyar katonanóták, I. Budapest, 1915. 1. sz.
33 12.856/Em.
34 2013.1244.1/KL.

grafika.[35] Szintén Alpár (Engelmann) Sándor (1892–1943) egyéves önkéntes szignálta a havas tájban, hegyek közt a hóban is fehéren tekeredő drótakadályos tájképes lapot.[36] – Mindkét alkotáson erőteljesen érződik a két világháború közt kiteljesedő plakátművészet monokróm kulisszaszerűen elhelyezett képelemekkel operáló szemléletmódja.[37]

Alpár Sándor: Kriegsfürsorge I. R. 23. A 23. gy. e. rokkantjai, özvegyei és árvái javára (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2020.57.1/KL)

A cs. és kir. esztergomi 26. gyalogezred a világháború folyamán hat, 10-10 darabos lapsorozattal állított emléket az ezred hadiútjának, harcainak.[38] A római számokkal jelölt, perforált képeslap-füzetek mindegyikének az ára 2 korona volt. A zöld borítón a „Hadi emlék az özvegyek és árvák javára" felirat jelezte a jótékony célt, mellette egyszerű rajz: az ezred számával ellátott téglaalapú alakulatjelvény *„Mindvégig kitartunk!"* felirattal, valamint a tábori sapka bal oldalára tűzendő úgynevezett hadijel: háromlevelű tölgyfaág, amelyet a harctéren sapkájukon viseltek a katonák.

35 2020.57.1/KL.

36 12.861/Em.

37 Alpár Sándor készítette „A bácskai huszonháromasok a világháborúban / A bevételek 10%-a a hadiárvák javára" című plakátot is, ugyanezen felfogásban. https://postermuseum.com/products/a-bacskai-huszonharmasok-a-vilaghaboruban (Megtekintés: 2024. április 29.) Az ezredtörténet végül Kun József Jenő szerkesztésében „A cs. és kir. 23. gyalogezred hadi albuma. Emlékkönyv írásban és képben" címen látott napvilágot Budapesten, 1916-ban.; Alpárt 384. oldalon a hadialbum munkatársai közt említik mint hivatásos festőművészt.

38 7.880/Em (I.), 7.859/Em (III.), 7.860/Em (IV.), 7.861/Em (V.), 7.862/Em (VI.).

A m. kir. 29. honvéd gyalogezred özvegy- és árvalapja javára szintén hivatásos, 1915 decemberében bevonultatott festő-rajztanár, Romek Árpád (1888–1960) készített képeslap-tervet, amelyet sokszorosítva 20 fillérért lehetett megvásárolni. Romek hadapródjelölt őrmesterként szerelt le 1918-ban, miután részt vett a Margitszigeti Hadikiállítás Szurmay-csoport-részének kidolgozásában 1917-ben, a Honvédelmi Minisztériumban új honvédegyenruhát tervezett, s közben ezrede majdani történeti múzeumát alakítgatta. Tudjuk, hogy az orosz támadás súlypontja a kárpáti arcvonal Dukla–Uzsok közti szakaszán volt, ahová az 29. ezred 1915 januárjában érkezett be pótlásként a szerb harctérről. Romek Árpád „Uzsoki őrszem" című képeslapja mély átéléssel, ezzel szemben pátosztalanul adja vissza a zord téli időjárásban apró tűz mellett fagyoskodó, de a határon mindenképp helytálló két honvéd alakját; mögöttük a beláthatatlan havas hegyvidékkel, fejüknél a kopár fára szögezett kis kereszttel.[39]

A budapesti 30. honvéd gyalogezred özvegy- és árvaalapja javára Novák Sándor (1878–1942) festőművész örökítette meg „Az ezred rarancei ellentámadásá"-t.[40] 1916. január 11-én az oroszok heves tüzérségi tűz után négy ezreddel áttörést kíséreltek meg, amelyet az adott szakaszon – 350 méteren – az ezred kilenc alkalommal vert vissza, majd ellentámadással elhárított. A kimagasló haditett után még 7 napon át tartották fel az újra és újra támadó „muszkákat". – A *Vasárnapi Ujság* 1917 májusában tette közzé az alábbi hírt: *„Háborús művészi levelezőlapok. A 30. honvéd pótzászlóalj megfesteti az ezred nevezetesebb harcztéri jeleneteit művészek által az ezred muzeuma részére. Eddig Juszkó Béla a kamaljhegyi támadást,*[41] *Novák Sándor pedig a toporucz-raranczei ellentámadást és a hazájáért elesett ezredkürtöst hiven őrző paripának poétikus történetét*[42] *festette meg. A 30. honvéd pótzászlóalj mind a három képről a legkényesebb ízlést is kielégítő színes képes levelezőlapot adott ki, a melyeket 20 filléres áron hoz özvegy- és árvaalap javára forgalomba. Harmincz darabos megrendeléseket 50 fillér póstaköltség és hat korona előzetes beküldése ellenében a pótzászlóalj hagyatéki csoportja (Budapest, IX. Soroksári-ut 42. V. 2.) intéz el."* – Ugyancsak jótékony céllal a 30. gyalogezred 1916. szeptember 17–26. közti harcainak színhelyét, a Dol-Tatárka egykor két állás közti hólepte, békés völgyét[43] örökítette meg Juszkó Béla (1877–1969) hadnagy 1917 januárjában, majd ugyanerről a tájról készült egy másik képeslapja is.[44] Szintén 1917-es alkotásai a „Mikor a 30-as honvéd a harcállásból

39 4.197/Em.

40 4.171/Em.

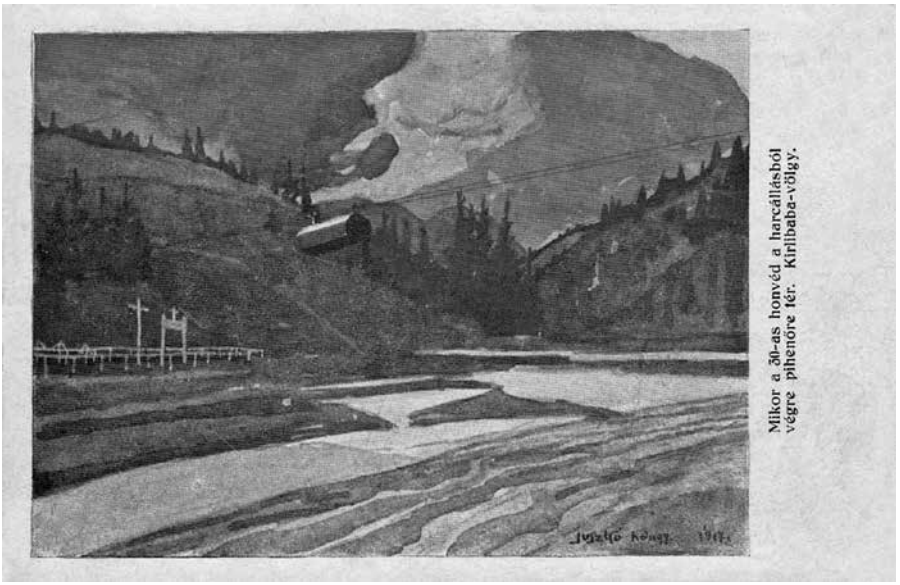
41 2013.1042.1/KL: A 30. honvéd gyalogezred éjjeli támadása 1914. november hó 27-ről 28-ra a Kamaljhegyre a Kacer völgyön át.

42 Zempléni Múzeum, Szerencs ltsz.: 0206427. Hátoldali szöveg: *„Az ezredkürtös hősi halála. Nemes Gáspár […] 1915. május 16-án az oroszok visszanyomása alkalmával fontos paranccsal elküldetett. Nevezett nem térvén vissza, keresésére járőr küldetett ki. A járőr is eredménytelenül kereste, és amikor a járőr vezetője a kürtösnek a tarlón legelésző lovát nevén szólította, a gazdához hű paripa, urának két napon át őrzött teteméhez nyargalva, nyomra vezette a járőrt."*

43 Dol. Tatárka völgye, ahol a 30. honvéd gyalogezred, felmorzsolása árán, az 1916. szeptember 17–26-ig tartó harcaiban, az oroszoknak Kirlibabába való betörését megakadályozta.

44 Dol. Tatárka völgye a 30. honvéd gyalogezred 1916–17. évi téli állása mögött. https://www.darabanth.com/hu/gyorsarveres (Megtekintés: 2024. április 29.)

végre pihenőre tér. Kirlibaba-völgy" temetőt ábrázoló lapja,[45] valamint a „A m. kir. 30. honvéd gyalogezred utánszállítási útja, a Kirlibaba völgyéből az 1916–17. évi téli védőállásba, az 1395-ös magaslattal".[46]

Juszkó Béla: „Mikor a 30-as honvéd a harcállásból végre pihenőre tér. Kirlibaba-völgy" – a lapot a 30. honvéd pótzászlóalj ezredtörténeti csoportja adta ki 1917-ben (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 6.840/Em)

Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben, valamint a *Vasárnapi Ujság* népszerű és kiváló illusztrátora, Cserna Károly (1867–1944) 1916-tól rajzoló-haditudósítóként működött. Jó nevű művészként és hazafiként a főváros háziezrede, a cs. és kir. 32. gyalogezred özvegy- és árvaalap számára ajánlotta fel harctérközelben készült rendkívül részletgazdag rajzait: pl. A legnehezebb akadály előtt,[47] Állások a Bugnál (1915),[48] Áldozás a lövészárokban (1916),[49] A 32. gy. e. telefonistái munkában (1917),[50] Sieleci hídfő,[51] Az ezred zenészei (1917).[52] Ezeket a lapokat is *„jótékony célra: Herbst műintézet"* állította elő, feltehetőleg igen kedvező áron.

45 6.840/Em.
46 6.894/Em – Kirlibaba (ma: Cârlibaba, România, Bukovina).
47 72.601.1/Em.
48 76.298.1/KL.
49 76.312.1/KL.
50 76.320.1/KL.
51 76.298.1/KL.
52 76.282.1/KL.

Cserna Károly: A legnehezebb akadály előtt (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 72.601.1/Em)

Az aradi háziezred, a császári és királyi 33-asok képes levelezőlapból csupán egyet készíttettek és forgalmaztak – „A Kárpátok őre – Der Karpathenwacht"-ot.[53] Ugyanis az alakulat katonái 1914. november végétől 1915. május hó elejéig az uzsoki, mint a lupkovi szoros körül; majd 1916 augusztusától 1917. július végéig Körösmező felett, a Tatár-hágónál a magyar-bukovinai határvonalban csaknem egy teljes évig folytattak az ország határán védelmi harcokat. A képeslap hátoldalán magyarul és németül ott szerepel, hogy „*A tiszta jövedelem a k. u. k. Inf. Reg. 33. rokkant alapját gyarapítja*".

A cs. és kir. 34. gyalogezred özvegy- és árvaalapjára a színes levelezőlap felirata emlékeztet német nyelven: az olvashatatlanul szignált lap nyírfakereszttel jelölt katonasírt ábrázol, hantjára tüzérségi lőszerekre sapkajelvényekkel díszített gyalogossapkát fektettek. A csillagos éjben, a sötét fák fölé magasodva fehér árnyalakként egy nagyobbacska gyermek simul a csecsemőt tartó anyához.[54]

53 9.103/48/Em.
54 9.103/91/Em.

A cs. és kir. 34. gyalogezred özvegy- és árvaalapja javára kiadott lap. Verlag Jacques Philipp, Wien (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 9.103/91/Em)

A szintén évszázados tradíciókra visszatekintő cs. és kir. nagyváradi 37. gyalogezrednek 1856-ban József főherceg – akkor ezredes, később lovassági tábornok – lett az ezredtulajdonosa, s az ezred fennállása végéig, 1918-ig az ő nevét viselte. Ők *„A Jóska-bakák özvegyei és árvái javára 1914–18"* gyűjtöttek egy nagyított, színezett, struktúrájában ezredjelvényre emlékeztető pajzsdísszel ékesített tábori lap[55] segítségével adományokat. Ez az ábrázolás hangsúlyozottan nem azonos, sőt hasonlóságot sem mutat az általunk ismert ezredjelvényekkel.[56] Az igen vékonyra sikeredett, a 139. gyalogezreddel közösen 1943-ban, Bittó Dezső nyugállományú vezérőrnagy tollából megjelent első világháborús történetükben[57] sem fordult elő. Az ezred önálló hadialbumára történő gyűjtés érdekében kiadott, tűzfelhőben kézigránátot dobó 37-es baka árnyalakjával díszített emblémájú levelezőlap pedig nem érte el célját.[58]

A cs. és kir. besztercei 63. gyalogezred özvegy- és árvaalapja javára egy megírt képeslapot ismerünk, amelynek rajzolója Guncser Nándor (1886–1963) grafikus, karikaturista. Első világháborús, *„muszkák elleni"* katonai szolgálatának már 1915-ben emléket állított a Légrády Testvérek kiadásában megjelent kötetében, amelyben az általa kisfiának írt 30 rajzos levél kapott helyet, egyfajta háborús gyermekkönyv-

55 2016.29.1/KL.
56 *Hermann – Szanyi* 2015. 113. o.
57 *Bittó Dezső:* A volt nagyváradi és biharvármegyei 37. és 139. gyalogezredek története. Budapest, 1943.
58 9.103/47/Em.

ként.[59] Képeslapján is a „legkellemesebb foglalkozás", pontosabban napi elfoglaltság pillanatát idézi meg: az izmos, kövér szakács meri a sorban álló, mosolygó katonák evőcsészéjébe a napi menázsit.[60] A lap hátoldalán a jótékony cél és a művész megnevezése két nyelven, németül és magyarul olvasható, a kiadó és a nyomda ismeretlen.

Guncser Nándor: A legkellemesebb foglalkozás. A 63. gy. e. özvegy- és árva-alapja javára (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2017.166.1/KL)

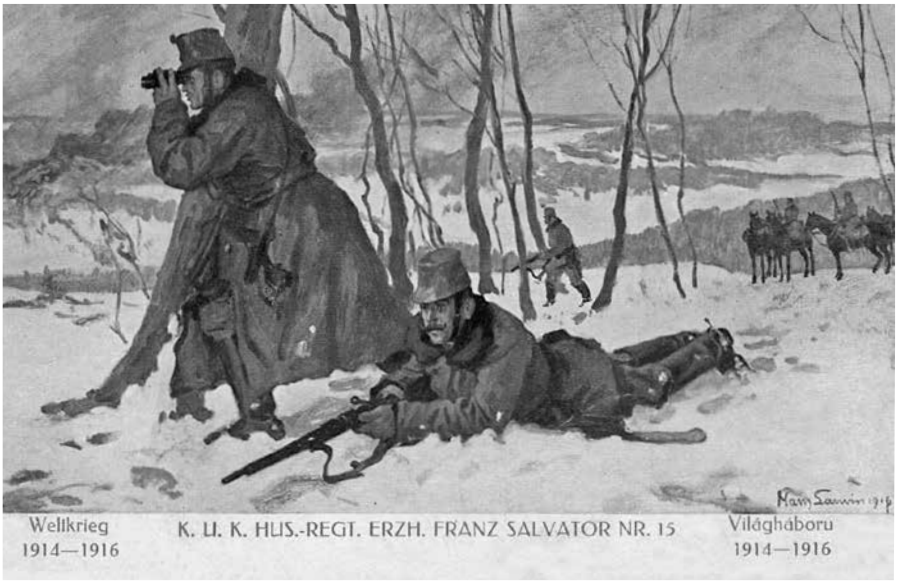
A báró Kray nevét viselő cs. és kir. eperjesi 67. gyalogezred hadkiegészítési területe Sáros, Szepes és Liptó vármegye területét foglalta magába. Miután e megyéket érintette az 1914–15-ös orosz betörés, egyetlen, az ezredhez kapcsolódó, 1916-ban megjelent – kézigránátot hajító, szuronnyal rohamozó katonákat ábrázoló, naturalisztikus – képes levelezőlapjuk[61] egy Hans Larwin (1873–1938) Sajtóhadiszállásra beosztott bécsi hadifestő által jelzett képes levelezőlap-sorozat (Weltkrieg 1914–1916 / Világháború 1914–1916 előlap-feliratú) része, amelyet a 27. gyaloghadosztály parancsnoksága adott ki, s amelynek hátlapján minden esetben négy nyelven – németül, magyarul, románul és csehül – szerepel az alábbi szöveg: *„A tiszta jövedelem a Kárpátokban elpusztított falvak újjáépítésére és a második hadsereg legénységi özvegyei és árvái alapítványára fordíttatik."* Ugyanezen képeslap-sor része a cs. és kir. 27. tábori tarackosezred lapja, amely a téli, havas tájban tüzelőállásban levő löveg

59 *Guncser Nándor:* Apuka levele a harctérről. Budapest, 1915.

60 2017.166.1/KL – a lap érdekessége, hogy a gyulafehérvári feladó csak 1921-októberében postázta a lapot, már román bélyeggel és bélyegzéssel; ugyanakkor háborúból való visszatéréséről számol be háromszéki ismerősének.

61 9.103/134/Em.

körül sürgölődő kezelőszemélyzetet ábrázol.[62] Szintén Larwin jegyzi a Franz Salvator főherceg nevét viselő cs. és kir. 15. huszárezred előőrsének havas tájban végzett, égő települést felderítő-biztosító tevékenységét élethűen és részletgazdagon bemutató festmény-reprodukcióját,[63] s ugyanezen sorozat része a cs. és kir. 27. tábori ágyúsezred lángoló ház mellett éppen harcban álló ütegét megörökítő Larwin-festmény.[64] A festő 1916-ban készített művei sorát a cs. és kir. 27. nehéz tüzérezred egy lövegének töltését bemutató alkotással[65] folytatta; a cs. és kir. 85. Gaudernak gyalogezred három, menetfelszerelésben rohamozó elszánt harcosát is ő örökítette lapra, a 67-esekéhez megszólalásig hasonlító felfogásban.[66] Ugyanekkor készítette a cs. és kir. 25. Pokorny-gyalogezred viharos ég alatt kézigránátot hajító, szuronnyal rohamozó alakulatának levelezőlapját is.

Hans Larwin: K.u. K. Hus.-Rgt. Erzh. Franz Salvator Nr. 15. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 4.719/Em)

A cs. és kir. szolnoki 68. gyalogezred úgy tett szert saját festőre, hogy a Kecskeméti Művésztelep alapító tagja, Herman Lipót (1884–1972) 1914-ben bevonult közkatonaként az ezredbe és Szerbiában mint frontkatona, később mint hadifestőtiszt, hadnagy gyűjtött élményeket: 1917-es rajza az ezredalbum népszerűsítésére és megvásárlására buzdított, amellyel az ezred árva- és özvegyalapját akarták felsegélyezni.[67]

62 4.717/Em (1916).
63 4.719/Em (1916).
64 4.781/Em (1916).
65 4.782/Em.
66 2020.26.1/KL.
67 2013.162.1/KL.

A cs. és kir. 69. Hindenburg gyalogezred szintén az özvegyek és árvák javára adta ki „Pünkösd a harctéren" című képes levelezőlapját, rózsaszín virágokba borult fa alatt a fedezékben, drótakadály mögött harmonikaszóra békésen táncoló katonákkal.[68]

A cs. és kir 76. Salis-Soglio gyalogezred rokkant-, özvegy- és árva-alapja javára kiadott, német és magyar feliratú lapjaiból többet ismerünk: Lazar Krestin (1868–1938) műve az „Állások a doberdói fensikon" [!];[69] a gyalogezredben szolgált Oskar Stössel (1879–1964) alkotása a Polichnai ütközet, az Átkelés a Dunán és a Kárpáti harcok.[70]

A szabadkai cs. és kir. 86. gyalogezred békés hangulatú, kétszínnyomásos „Karácsony a harctéren" kissé hibás magyar és német feliratú lapját[71] szintén az özvegyek és árvák javára, valószínűleg 1916-ban jelentették meg az ünnep előtt. Ezzel egyidőben, azonos hátlap-felépítéssel készült az ezred látványos, magyaros szecesszsiós, táncoló párt ábrázoló képeslapja is, „Viszontlátásra! – I.R. 86 – Es gibt ein wiedersehen!" előlapi felirattal, ismeretlen nyomdában és művész által, ezen azonban nem szerepel jótékony cél.[72] 1917. húsvétjára ugyancsak színes szecessziós lapot jelentettek meg, amelyen tojásalakú keretben a szuronyos baka az ezredszámmal festett hatalmas tojást tart.[73]

Ismeretlen: Karacsony a harcteren! Für Witwen und Waisen / Özvegyek árvák javára! (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2020.360.1/KL)

68 7.813/Em.
69 9.103/123/Em.
70 9.103/124/Em, 9.103/125/Em és 9.103/126/Em.
71 2020.360.1/KL – Megírt példányunk 1916. december 6-i tábori postabélyegzésű, az ezredparancsnokság bélyegzőlenyomatával (feladója: Marschalkó Béla százados).
72 2020.80.1/KL.
73 2017.139.1/KL – ez a lap kizárólag magyar feliratú elő- és hátlappal rendelkezik.

Az 1914-ben az Igló melletti Szepessümegen állomásozó cs. és kir. 31. tábori ágyúsezred ismeretlen időpontban bocsátotta ki jótékony célú képeslapját emlékalapja javára.[74] Érdekessége, hogy a rajta ábrázolt alakulatjelvény létezéséről nem tudunk, lehetséges, hogy éppen alakulatjelvény hiányában alkották meg ezt a grafikai változatot.

„A 37. honvéd tábori tarackos ezred háborús képeiből" című levelezőlap halványan azt ígéri, hogy kiadvány-sorozatról van szó.[75] Csak a példányra látványosan rábélyegzett szám sejteti, hogy valamiféle jótékony célt szolgálhatott. A kép és a papír már nagyon rossz minőségű, 1918-as megjelenésre utal; a kiadás helye, a kiadó ismeretlen.

„A budapesti cs. és kir. tüzérezredek hadialbum-, özvegy- és árvaalapjai javára" Uher Ernő fényképész sokszorosított fotóit ajánlották fel, ebből is jó pár elkészült példányt ismerünk. Az egyiknek a hátoldalára ismeretlen kéz jegyezte fel: „Limanowa 1914. december 12."– Hihetünk-e a feliratnak? Nem tudjuk, de az biztos, hogy az egész képfelületet ki sem töltő szomorú felvétel egy véres harc során elesetteket ábrázol.[76] Ugyancsak karitatív célt tudatosító hátlappal jelent meg az a lap, amely tábori tarack egy völgyben történő elsütését mutatja – mindenki befogja a fülét a hatalmas dörej hallatán.[77] A harmadik felvételen felborult szekeret, befogott, elpusztult lovakat szemlél két katona.[78] A következő lap csőrobbant nehézlöveget ábrázol,[79] a másik a tüzérség által megrongált lakóépületeket,[80] majd megrongálódott nehéz lövegeket látunk utcarészlettel.[81]

A Peter von Hofmann báró (1865–1923), osztrák gyalogsági tábornok által vezetett hadtest 1915–18 közti fennállása alatt mindvégig előkelő helyet foglalt el fényképezésben és a hozzá kapcsolódó képeslap-gyártásban. A háború során mindvégig a keleti fronton szolgált alakulat mindvégig jól reprezentálta magát (például az alakulatjelvények terén is),[82] így természetes, hogy felvételeiket felajánlották a Hadifénykép-kiállításra is.[83] Képeslap-reprodukcióik *„a rokkantak, az özvegyek és árvák, valamint a kárpáti emlékszobor alap javára"* való gyűjtést szorgalmazták.[84]

A m. kir. 40. honvéd gyaloghadosztály özvegyei és árvái javára egy képes tábori levelezőlapot ismerünk, ez Glagovácz[85] színes rajza a kucsmás orosz gyalogosok el-

74 4.038/Em.
75 2019.366.1/KL (Lőállásban); 8.674/Em.
76 2012.16.1/KL.
77 71.241.1/KL.
78 71.242.1/KL.
79 71.243.1/KL.
80 71.244.1/KL.
81 71.245.1/KL.
82 A hadtest dombornyomásos sapkajelvényével ellátott 1916-os újévi üdvözlőlapja is a szokott jótékony célokat jelöli meg – 73.869.1/KL.
83 Pl.: 2013.273.1/KL – Főzőládák szállítása a Strypa-menti lövészárokban; 82.109.1/KL – Fényszóró Podhajce főterén; 76.296.1/KL – Tábori posta az arcvonal mögött; 16.722/Em – A szétrobbantott halicsi híd helyreállítása; 2.765/Em – Menekültek.
84 8.671/Em – [A löveg állásba hozatala]; 8.672/Em – [Főzőládák szállítása a Strypa-menti lövészárokban].
85 Talán az 1914-ben akvarelleket készítő Glogovácz Rezsővel (?–?), grafikussal és plakátművésszel azonosítható. https://static.darabanth.com/auction/documents/auctions_pdf/0/459_56.pdf (Megtekintés: 2024. április 26.)

len a hó borította hegyek közt harci fokossal küzdő magyar bakákról.[86] A hadosztályon belül a fokos használata és jelképként való megjelenése éppúgy jellemző volt a pécsi 19. mint testvérezrede, a szabadkai 6. gyalogezred katonáira, de a legfiatalabb budapesti ezred, a 30-as honvédek 1916. január 12-ikén és 20-ikán Rarance és Toporuc mellett szintén a félelmessé vált fokossal verték vissza az orosz támadásokat. E közelharc-fegyvert Nagy Pál altábornagy, hadosztályparancsnok rendszeresíttette, állásharcokban egyszerűbben és tartósabban használható volt a szuronynál vagy a könnyen repedő-törő puskatusnál.[87]

Glagovácz: M. kir. 40. honv. gy. hadosztály. 1917. Lengyel Lipót Műintézete, Budapest (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 14.462/Em)

A Habsburg–Toscanai József Ferdinánd főherceg (1872–1942), vezérezredes parancsnoksága alatt álló 4. hadsereg özvegyei és árvái javára a volhíniai városok képeivel díszített lapsorozatot[88] állíttatta elő az 1916-os háborús évben. J. Lehmann 1916 márciusában készült rajzát – cölöphíd fekete-sárga őrbódéval, görögkeleti templommal[89] – csinos, egyedi keret veszi körbe. A hátoldalon a jótékony cél és a sorozatcím német és magyar nyelven is szerepel.

86 14.462/Em.

87 *Hermann – Szanyi* 2015. 64–66., 212–213. o.

88 A hátoldalon szereplő Wolhynische Städtebilder – Képek a wolhyniai városokból cím arra utal, hogy sorozatot készítettek.

89 16.228/Em – bár a település nevét nem tüntették fel a lapon, a 4. hadsereg főhadiszállásáról, Luckról (ma: Luzk, Ukrajna) van szó, és a képen a Szent Kereszt Felmagasztalása-templom és a hozzátartozó kolostor látszik a város legrégibb hídjával, a Sztrij (Stryj) folyón átívelő Bratszkij híddal. Lehmann 12 akvarellképet festett a városról. Ezek alapján készült a képeslap-sor, amelynek több

J. Lehmann lucki látképeinek egyike. A 4. hadsereg az özvegyeknek és az árváknak. A lapot a 4-esek „Quartiermeister-Abteilung"-ja adta ki, és az Eduard Sctrache Verlag nyomtatta ki a csehországi Warnsdorfban (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 16.228/Em)

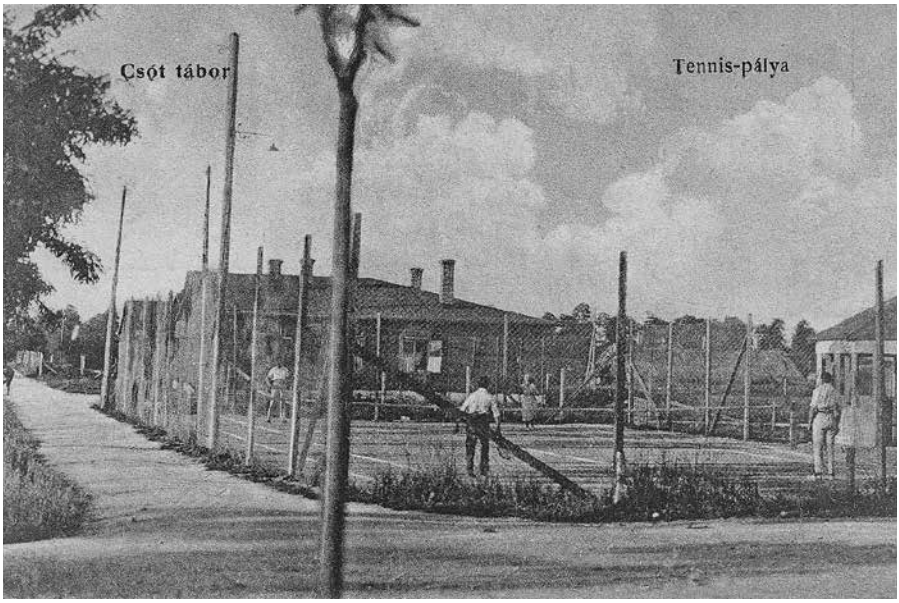
A hadifoglyok hazahozatala érdekében is adtak ki, illetve forgalmaztak képes levelezőlapokat. Gyűjteményünkben fennmaradtak olyanok, amelyek a csóti tábor részleteit ábrázolják – a fekete-fehér felvételeket két rokkant fényképész, Gramantik és Szász[90] készítette – s a lapok hátoldalára nyomtatva egyfelől a *„Segítsetek a még Szibériában szenvedő hadifoglyaink hazaszállításán!"* felszólítás, másrészt a sorszámon kívül *„Az eladott példányok után járó tiszta jövedelem 50%-a hadifoglyok hazaszállítására és segélyezésére fordíttatik."* információ szerepel.[91]

A jótékony célra szívesen áldozó polgárok hiszékenységével akkor is sokan visszaéltek. Valószínűleg ez rettenthette el az utcai árusítástól az egyébként a gyerekek filléreiért is „lehajoló" jótékony szervezeteket. Már 1915-ben találkozunk olyan újsághírrel, amely óva inti jószívűen adakozó olvasóit: *„Holmi katonaárva gyerekek*

darabja is fel-felbukkan és jól azonosítható a jellegzetes keret alapján. https://www.volynpost.com/articles/436-luck-u-pershij-svitovij-iak-my-vyzhyly (Megtekintés: 2024. április 26.)

90 Talán azonosíthatók a m. kir. 16. gyalogezred tizedesével, Gramantik Ferenccel (Lapujtő, Nógrád megye, 1888), ipolytarnóci tanítóval és a m. kir. 21. gyalogezred hidászával, Szász Andrással (Kolozsvár, 1876) akik mindketten Sarapulban, Oroszországban voltak hadihadifoglyok (katonahoseink.militaria.hu).

91 Pl.: 2.570/Em (866. Hadifogságból hazatérők Tekepályánál); 2.566/Em (877. Tennis-pálya); 2.568/Em (878. Sütöde, háttérben az olasz tábor); 2012.6.1/KL (883. kihajtható panoráma-lap a tábor képével).

Csóti tábor. Tennis pálya (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2.566/Em)

menhelye számára is küldözgetnek Pécsre fölhívásokat. Mellékelve a fölhíváshoz két levelezőlap: az egyiken húsz apró gyerek katonaruhában tiszteleg, a másikon a menhely épülete látható fényképreprodukcióban és egy postautalvány a katonagyermekmenhely címével. Mi ilyenről, hogy valósággal volna Budapesten, vagy Erzsébetfalván – nem tudunk. […] *Most a legszentebb célokat fölhasználják cégérül, hogy a jószivü emberek lépre menjenek.* […] *Aki áldozni tud és akar, hozza meg áldozatát a helyi hadsegélyzési alapokra."*[92]

Finds from among Picture Postcards Sold for Charity Purposes by Austro-Hungarian Military Units in the First World War

Whether specially made or overprinted, picture postcards were a way of raising funds that was known to charities in peacetime, too. During the First World War, not only civil organisations, but also military units created foundations to collect money for widows, orphans, and disabled servicemen; and sometimes to compile unit histories of units to commemorate those serving. Picture postcards designed and printed by military units were sold at the front and in the hinterland alike. On their picture sides, they featured works of fine art or photographs. The great variety found among picture postcards sold by units for charitable purposes is presented by way of the collection of them held by the Military History Museum.

92 *Pécsi Napló,* 1915. július 25. 24. évf. 168. sz. 6. o.

Eine Auslese von Wohlfahrts-Postkarten der österreichisch-ungarischen Truppen des Ersten Weltkriegs

Schon zu Friedenszeiten waren Postkarten, die zu einem wohltätigen Zweck gefertigt oder überstempelt wurden, gut bekannte Mittel der karitativen Tätigkeit. Im Ersten Weltkrieg richteten nicht nur zivile Organisationen, sondern auch Truppen der Armee eigene Kameradschaftsfonds ein, die in ähnlicher Weise zugunsten von Witwen, Waisen, Invaliden und gegebenenfalls der Fertigstellung von Truppengeschichten sammelten. Die von ihnen entworfenen und hergestellten, mit Kunstwerken oder Fotos illustrierten Postkarten wurden sowohl an der Front als auch im Hinterland in Umlauf gebracht. Die Vielfalt der von den Truppen hergestellten Wohlfahrts-Postkarten wird durch Objekte der Sammlung des Museums für Militärgeschichte veranschaulicht.

Fröhlich Dávid – Illés András

MÁV-építésű osztrák–magyar páncélvonat 1:20 léptékű makettje a Hadtörténeti Múzeumban

Technikatörténeti áttekintés: osztrák–magyar MÁV-építésű páncélvonatok

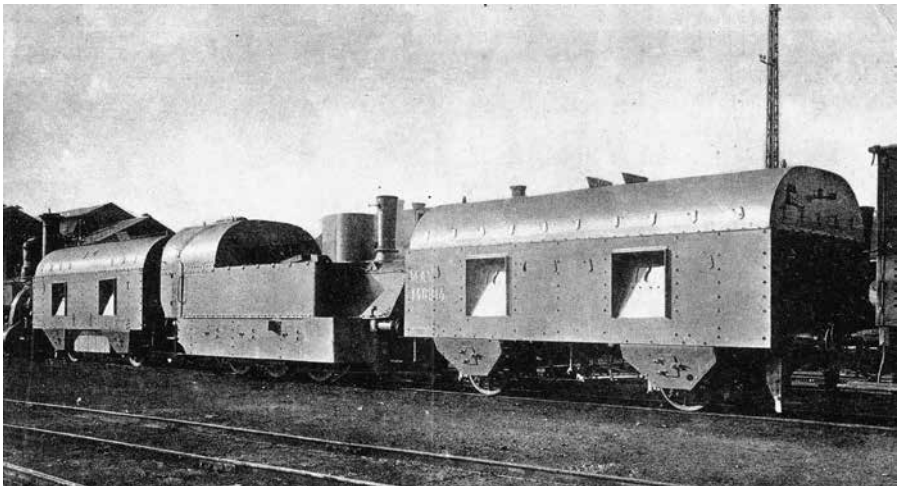
Az Osztrák–Magyar Monarchia első páncélvonatait a galíciai front vasúti műhelyeiben építették különböző vasúti századok katonái – pár hónappal a harcok kitörését követően – 1914 őszén. Ezeket az improvizált vagy szükségpáncélvonatokat valóban a szükség hívta életre: feladataik közé tartozott a stratégiailag fontos vasútvonalak és azok műtárgyainak (hidak, állomások, kitérők, őrházak) biztosítása, vasúti szállítmányok kísérése, adott esetben könnyű- vagy nehézfegyverzetükkel a harcok közvetlen támogatása is.[1] Az improvizált szerelvények használhatóságát látva a Császári és Királyi Hadügyminisztérium először páncélozott mozdonyokat, majd az azokkal való tapasztalatok és a megfelelő páncélozás kikísérletezését követően hasonlóan védett vasúti kocsikat is kért a Magyar Királyi Államvasutaktól. Így vette kezdetét a Monarchia első, egységes forma szerint szerkesztett és sorozatban gyártott páncélvonatainak építése a MÁV Északi Főműhelyében 1914 októberében. Egy fennmaradt lajstrom szerint az első hat (későbbi számozással I–VI.) „gépfegyver páncélvonat" 1914. október 10. és november 30. között készült el, majd állt hadrendbe.[2] A fennmaradt jelleg- és szerkezeti rajzok dátumozása ugyanakkor soha nem korábbi 1914. decemberénél, amire a leginkább kézenfekvő magyarázat a hivatalos rajzok utólagos készítése, amint azt a témában úttörőnek számító tanulmányában Lovas Gyula is kifejti.[3] Az eredményt figyelembe véve legalábbis elismerésre méltó a MÁV Északi Főműhely akkori állományának munkája, amiért ilyen rövid idő alatt, gyakorlatilag hivatalos tervek nélkül, talán csak hevenyészett skiccek és vázlatok alapján, minden bizonnyal menetközben alakítva, igazítva a kivitelen, végül egy meglehetősen szofisztikált, kifinomult és korszerű fegyverrendszert építettek meg az első osztrák–magyar páncélvonatok formájában.

1 Az improvizált vagy szükségpáncélvonatokra vonatkozóan részletesebben ld. *Hauptner – Jung* 2003. 14–19. o., magyarul *Lovas* 1989. 480–482. o.

2 Páncélvonatok. Az igazgatóság adatai alapján készültek a magyar kir. államvasutak északi főműhelyében. MMKMA RA–581.

3 *Lovas* 1989. 483. o.

A sorozatban gyártott páncélvonati szerelvények mozdonyának kiválasztásakor a MÁV 377 sorozatú szertartályos mellékvonali gőzmozdonya lett a befutó. Ezt egyrészt a mozdony alacsony szerkezeti tömege indokolta, mivel így páncélzattal ellátva is közlekedhetett a vasúti fővonalakon, másrészt a mozdony tolatóképessége is kiemelt szempont volt a páncélvonat kötöttpályás közlekedtetése szempontjából. Mivel egy gőzmozdony, felépítéséből és működési elvéből adódóan meglehetősen sérülékeny eszköz, így páncélozása különösen fontos volt. Némi kísérletezés után a megoldás egyfajta szendvicspáncélzat lett: két réteg, kívül 8 mm, belül 6 mm vastag Martin-folytvas[4] lemez közé 4 cm vastag, gyantázott fenyőfabetét került, ezeket csavarozással vagy szegecseléssel rögzítették egymáshoz. Ezt az eljárást ugyanakkor az ívelt részek esetén gyártástechnológiai okokból el kellett hagyni. A páncélozás a teljes mozdonyra kiterjedt, a teljes felépítmény burkolatot kapott: a legfontosabb részek, azaz a füstszekrény, a kazán, a mozdonysátor, a kémény, a gőzdóm és a homoktartály mellett ugyancsak fontos volt védeni a kazán két oldalán található víz- és széntartályokat, a gőzhengereket és a tolattyúkat, a hajtórudazatot és a kerekeket.[5]

A II. sz. páncélvonat 1916-ban. Megfigyelhető a víztartályos (hátul) és a fékes lövészkocsi (elől), közöttük pedig a páncélozott MÁV 377 sorozatú mozdony. Érdekesség, hogy a lövészkocsikon nincs megfigyelőkupola (Fortepan, 7062)

Az első, szériában gyártott páncélvonati szerelvényben a mozdony középen kapott helyett, elé és mögé pedig egy-egy, géppuskákkal felfegyverzett lövészkocsit, korabeli kifejezéssel élve „kazamata" kocsit soroltak. Ezeket a szerelvényeket eleinte könnyű páncélvonatnak is nevezték. A lövészkocsikat rövid, 3,6 m tengely-

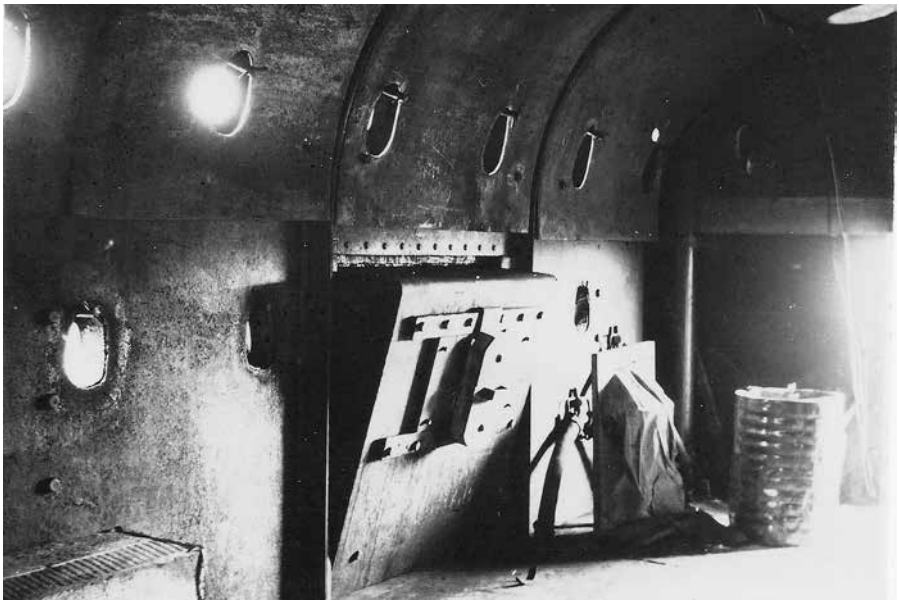
4 Siemens–Martin-féle eljárással (azaz kovácsoltvas és nyersvas öntvényéből a széntartalom dezoxidáló salakkal történő kivonása) készült vasöntvény, amelyet utólag hengerelnek lemezzé.

5 377 sor. mozdony lemezburkolása 1:20, MMKMA RA–146. További leírás a páncélmozdonyokról: *Lovas* 1989. 493–495. o. A MÁV 377 sorozatú mozdonyaira vonatkozóan részletesen ld. *Fialovits* 1942. 171–180. o.

távolságú, S sorozatú, nyitott teherkocsikból építették át, és a mozdonyokhoz hasonló módon páncélozták. A kocsik oldalfalát a páncélozással magasították, majd ívelt tetővel fedték. A kocsik két oldalán 2-2 darab, valamint a homlokfalon kialakított ajtóra további 1 darab zárható lőrést alakítottak ki a fő fegyverzetnek, ami jelen esetben összesen 4 vagy 5 darab, 8 mm kaliberű, 1907/12 M vízhűtéses Schwarzlose géppuskát jelent – számukat a kocsi szerelvényen belül elfoglalt pozíciója határozta meg. Az oldalfalakon elhelyezett géppuskaállások lőréseit felfelé irányban döntve, befelé süllyesztett kivitelben alakították ki. A kocsiszekrény magasabb részén kisebb, ugyancsak zárható, kémlelőnyílásként is funkcionáló lőréseket alakítottak ki, amelyeken át a legénység is alkalmazni tudta 8 mm kaliberű 1895 M Mannlicher ismétlőkurtályait. A lőrések fedeleire 10 mm vastag acéllemez került, ezenfelül a géppuskakulisszákat, valamint az azok feletti és melletti falat további, 6 mm vastag lemezekkel erősítették meg. A lövészkocsik tetejére megfigyelőkupola is épült, ahonnan a szerelvény vagy az adott kocsi parancsnoka kémlelhette a terepet, illetve vezethette a fegyverek tüzét.

A lövészkocsiknak összesen három típusát különböztethetjük meg. A fékes lövészkocsi rendelkezett fékberendezéssel, megfigyelő kupolája középen helyezkedett el, amelyre fényszórót is lehetett szerelni, a parancsnok pedig egy alatta elhelyezett ötfokos, kétirányú lépcsőre léphetett fel, hogy kilásson. Ez a típus rendelkezett a legtöbb lőréssel is (így a legtöbb fegyverrel is), mivel a másik két változattal szemben itt a küzdőtér tágasabb és szabadon átjárható volt.[6] A víztartályos lövészkocsi megfigyelőkupolája a jármű egyik végéhez közel helyezkedett el, fékberendezéssel nem rendelkezett, ugyanakkor a küzdőtér közepén egy 2000 literes víztartályt helyeztek el, míg a kocsi alvázára alul, kívül szénrekeszeket szereltek fel.[7] A víztartályt a kocsi tetején erre a célra kialakított, csapóajtóval zárt nyíláson át lehetett feltölteni vízzel az állomásokon elhelyezett vízdarukból. E lövészkocsinak a lövegkocsik elkészülte és a nehéz páncélvonatok összeállítása után készült „extra" változata is, amit e szerelvényekben középre soroltak be. Ez annyiban különbözött az előbbitől, hogy kettős víztartályt kapott 4000 liter vízzel, ami által a belső tér olyannyira szűkös lett, hogy ezeknél a kocsiknál a géppuskakulisszák szélebbre kerültek az oldalfalakon, és a legénység létszáma is kevesebb volt, amit a kevesebb lőrés is mutat.[8] Ezeket a kocsikat a könnyebb megkülönböztethetőség kedvéért kettős víztartályos lövészkocsiknak is nevezhetjük. A víz- és széntartályokkal rendelkező lövészkocsik extra víz- és szénkészlete a mozdony készleteinek pótlására szolgált, ami által az egész szerelvény hatótávolságát növelni lehetett. Emiatt az ilyen kocsikat a páncélozott mozdony mögé sorolták be, és alul rugalmas tömlőkkel kötötték össze a vontatójárművel.

6 Lemezzel burkolt kocsi fékkel. MMKMA RA–581.
7 Lemezzel burkolt kocsi S tip. viz és szénszekrénynyel L = 1:20. MMKMA RA–581.
8 Lemezzel burkolt kocsi S tip. 2 viztartánynyal és kettös szénszekrénynyel L = 1:20. MMKMA RA–581.

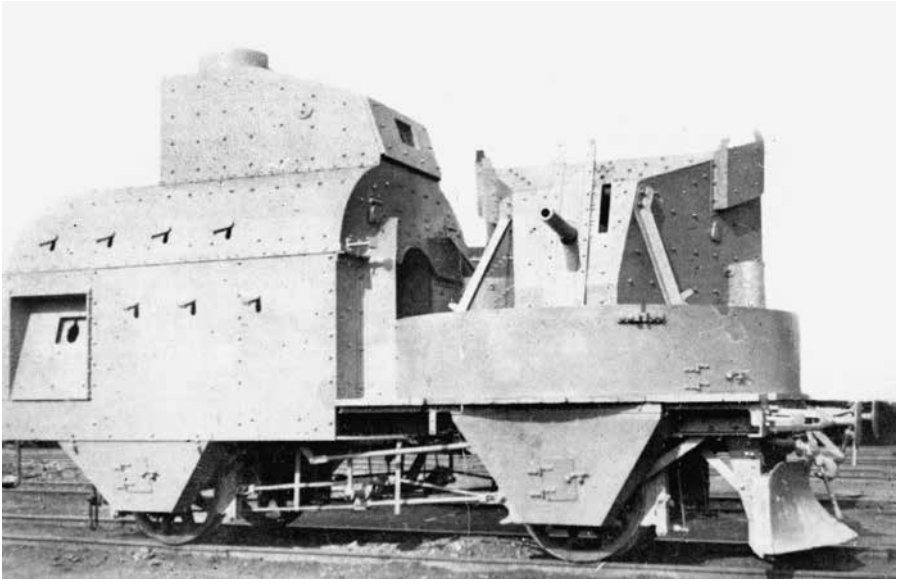
Fékes lövészkocsi belső terének részlete, a géppuskaállás (Paul Malmassari gyűjteménye)

A tapasztalatok rövidesen arra mutattak, hogy szükséges a tűzerő növelése, ez hívta életre a már említett nehéz páncélvonatokat, amelyek lövegkocsikat is tartalmaztak. A MÁV két ilyen szerelvényt (VII. és VIII. számozással) gyártott le 1915. január 5. és február 15. között, a már korábban említett lajstrom szerint, „ágyú és gépfegyver páncélvonat" néven.[9] Az öt részből álló nehéz páncélvonatok elejére és végére került egy-egy lövegkocsi, majd egy-egy páncélozott mozdony következett, középre pedig egy kettős víztartályos lövészkocsit soroltak be. A lövegkocsikkal a szerelvény össztömege jelentősen megnőtt, valamint a víz és szénfogyasztás a két mozdonnyal duplájára emelkedett, így a már fentebb ismertetett kettős víztartályos lövészkocsik készleteivel lehetett biztosítani a könnyű szerelvényekével azonos vagy ahhoz hasonló hatótávolságot.

A lövegkocsik szintén S sorozatú nyitott teherkocsikból lettek átalakítva, ahogyan a korábban említett lövészkocsik, és a páncélozásukat is hasonlóan készítették el, jóllehet az anyaghiány miatt építésük lassabban haladt. Felépítményük azonban merőben eltért a lövészkocsikétól. Az eredeti oldalfalakat az alváz egyik felén visszabontották, majd a meghagyott részre ráépült a lövészkocsikéhoz hasonlóan kialakított kocsiszekrény, egy-egy géppuskakulisszával, illetve lőrésekkel a kézifegyvereknek. Ez a rész kapott egy extra felépítményt is egy rögzített géppuskatorony

9 Páncélvonatok. Az igazgatóság adatai alapján készültek a magyar kir. államvasutak északi főműhelyében. MMKMA RA–581.

formájában, aminek a tetejére egy megfigyelő kupola is került.[10] Az alváz másik felén, ahol az eredeti oldalfalat elbontották, egy korlátozott mértékben, két irányba elfordulni képes, szegecselt, ferde, sík elemekből álló, szögletes, robosztus, zárt lövegállást építettek. A lövegtorony fegyverzetét egy 7 cm-es (66 mm), L/30 kaliberhosszúságú, Skoda-gyártmányú, középsarkas haditengerészeti gyorstüzelő löveg alkotta. A torony 6 darab, köríves pályán járó görgőn mozdult el egy központi csap körül, forgatását pedig egy-egy kézi erővel hajtható, belső, fogaskoszorús-fogaskerekes mechanizmus látta el, amelyet a torony két oldalán helyeztek el. A löveget a ferde homlokpáncél közepén futó résben lehetett mozgatni függőleges irányzáskor, a rés elfedésére pedig egy, annak két oldalán kialakított, megerősített sínrendszerbe illeszkedő alsó és felső lövegpajzsot alkalmaztak. A toronyban 20 darabos lőszerkészletet helyeztek el az ágyúhoz, de a kocsiszekrénynek a lövegtoronyhoz közelebbi belső falán két oldalt kialakítottak egy-egy szekrényt további 96 darab lőszernek. A lövegtorony hátulján és a kocsiszekrényen elhelyezett ajtók átjárást biztosítottak a lövegkocsi két felépítményi egysége között. A lövegtornyot menetben rögzíteni is lehetett, hogy ne forogjon el. Erre a célra két rögzítő kart helyeztek el két oldalon, amelyeket a torony körüli, alacsony falú védőlemez vájataiba lehetett behajtani.[11]

MÁV-építésű lövegkocsi (MMKMA Történeti Fotógyűjtemény, 12744)

10 Az így megnövekedett magasság miatt a lövegkocsis szerelvényeket nem lehetett közlekedtetni vasúti alagutakkal rendelkező pályaszakaszokon, ld. *Hauptner – Jung* 2003. 22. o.

11 Ágyus-kocsi. Geschütz-Wagen. 1:20. MMKMA RA–747.

Mindhárom lövészkocsi típus, illetve a lövegkocsi is rendelkezett kisebb víztartályokkal is a géppuskák hűtéséhez, ezen felül kisméretű homokolóberendezéssel,[12] gőzfűtőtesttel és árnyékszékkel is felszerelték valamennyi egységet.[13] A kocsikon belül szócsövet alkalmaztak, míg a szerelvényen belüli kommunikációt belső telefonvonal biztosította, amelyhez minden egységben, a mozdonyban és a kocsikban is rendelkezésre állt egy-egy kézi távbeszélő készülék, a kocsiszekrények tetején pedig egy külön csigás tartó a vezetéknek. A szerelvény elejére illetve végére besorolt kocsikra rendszeresen felszereltek pályakotrót is.[14] Provizórikusan pályafenntartási elemeket, javítóanyagokat (pl. sínszálak, talpfák) is rögzítettek a kocsikra.[15]

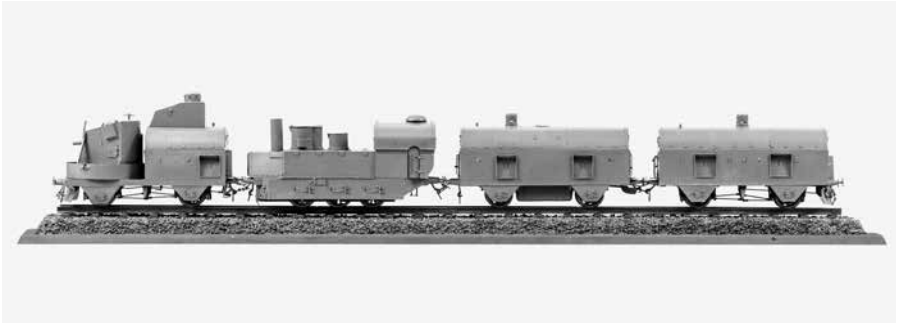

A VIII. sz. nehéz páncélvonat, 1916 körül (MMKMA Történeti Fotógyűjtemény, 60242)

A páncélvonati szerelvények harcmenetben egy-egy elő- és utánfutó pőrekocsival is rendelkeztek, amelyeken pályafenntartási eszközöket helyeztek el. Feladatuk kettős volt: egyrészt felderítetlen vasúti pályán a szerelvény előreguríthatta a pőrekocsit, így vizsgálva meg, hogy a vágány alá van-e aknázva – az esetleges detonáció csak a feláldozható kocsiban okozott kárt az értékes szerelvény helyett; másrészt a kocsin szállított pályafenntartási eszközökkel a páncélvonat, túlnyomórészt vasúti tapasztalatokkal rendelkező legénysége javítani tudta az esetleges pályarongálásokat.[16]

12 A nagyobb tömeg miatt a kerekek tapadásának javítására, a fékezés hatásfokának növelésére.
13 *Hauptner – Jung* 2003. 22. o., magyarul ld. *Lovas* 1989. 484–486. o., továbbá ld. a MMKMA RA–581 és RA–747 rajzalbumok vonatkozó szerkezeti rajzait.
14 Ágyús pánczélvonat. Geschütz-Panzerzug. 1:50. MMKMA RA–581.
15 *Hauptner – Jung* 2003. 22. o.
16 Az előfutó kocsikra vonatkozóan ld. *Lovas* 1989. 495. o.

Mint említettük, eredetileg könnyű és nehéz páncélvonatokat is megkülönböztettek. A harctéri tapasztalatok azonban rávilágítottak, hogy sokkal eredményesebb lehet a szerelvények alkalmazása, amennyiben mindegyik rendelkezik lövegkocsival. A fegyverzet ilyenformán történő egységesítésére és a szerelvények tűzerejének közelítőleges kiegyenlítésére 1916 őszén került sor egy nagyobb átszervezés keretében. Ennek nyomán a rendelkezésre álló, összesen 6 darab MÁV-építésű lövegkocsi[17] egy részét, továbbá az improvizált lövegkocsikat igyekeztek egyenlően elosztani a páncélvonatok között, amihez azok összetételét részben meg kellett bontani.[18] Ezt követően megszűnt a könnyű és nehéz besorolás, az újonnan kialakított vegyes szerelvények pedig nem kaptak hasonló megkülönböztető jelzőt. Írásunk tárgyát képező makett is egy ilyen páncélvonati összeállítást jelenít meg.

Osztrák–magyar páncélvonat 1:20 léptékű makettje (Fotó: Illés András)

A Hadtörténeti Múzeum Modell- és Makettgyűjteményének osztrák–magyar páncélvonat makettje

A vizsgált műtárgy első ránézésre igen részletesen kidolgozott, azonban megfigyelhetjük, hogy mozgó alkatrészekkel is el van látva. Alaposabban meg kellett vizsgálnunk tehát, hogy eldönthessük makettről, vagy modellről van szó esetünkben.[19]

A Modell- és Makettgyűjtemény leltárkönyvében sajnos nem találhatók információk a makett eredetére vonatkozóan. Elképzelhető, hogy kiállítási segédelemként került a páncélvonat mása a gyűjteményhez, eredetileg még nem volt tervbe véve a makett gyarapítása, majd leltározása. A készítés időpontja megközelítőleg az 1920–1950-es évekre tehető. Amit biztosan tudunk, hogy az 1960-as években már a Múzeum tulajdonában volt. Egyik első említése 1962-ben jelent meg a *Pajtás* hetilapban, ahol mint „az első páncélvonat makettjét" írják le a műtárgyat.[20]

17 A fentebb említett négy mellett két további kocsi is épült ismeretlen időpontban, pályaszámaik szintén nem ismertek. Ld. *Lovas* 1989. 488. o.

18 *Villányi* 2000. 127. o.

19 Leegyszerűsítve a kérdést: a makett, külsőre igyekszik az eredetihez leginkább hasonlítani, míg a modell elsősorban a működési elvet hivatott a legpontosabban lemodellezni kisebb méretarányban.

20 *E. L.*: Történelemóra a múzeumban. *Pajtás,* 1962. október 10. 17. évf. 41. sz. [10. o.]

1960 és 1968 között kerültek megrendezésre az új állandó kiállítások a Hadtörténeti Múzeumban. A honfoglalástól a második világháború végéig tartó korszakot felölelő tárlatok között „Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege" című kiállításrészben találkozhattak a látogatók a páncélvonattal.[21]

Páncélvonat makett a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege című kiállításon, 1968 (HM HIM Fotóarchívum, 62289-9)

A páncélvonat a későbbiekben is népszerű eleme volt a Hadtörténeti Múzeum kiállításainak. A „Nagy Októberi Szocialista Forradalom" 60. évfordulója alkalmából megújuló állandó kiállításon is központi helyet foglalt el a makett vitrinje.[22] A Tanácsköztársasággal foglalkozó tematikus kiállításrészeken kívül még a kifejezetten makettekkel foglalkozó időszaki kiállításokon is szerepelt a páncélvonat.

Utoljára a Piavétól a Donig, a Dontól a Dunáig címet viselő állandó kiállításon lehetett látni a makettet. A „Piavétól a Donig." Magyarország katonai története, 1918–1943 című részben 2005-től 2022-ig volt megtekinthető.

21 *Makay – Szoleczky* 2018. 35. o.

22 *F. G.:* Stromfeld Aurél tőre, Zalka Máté üzbég sapkája. Állandó kiállítás nyílik a Hadtörténeti Múzeumban az internacionalistákról. *Népszabadság,* 1977. október 13. 35. évf. 241. sz. 8. o.

Páncélvonat makett a Magyar internacionalisták a szovjet hatalomért – bolsevikok a magyar tanácsköztársaságért című kiállításon, 1977 (HM HIM Fotóarchívum, 38708-15)

Érdemes megemlíteni, hogy a tárgyalt makett mintájául szolgáló páncélvonatról már előtte is készült makett. Az *Érdekes Újság* 1958-as beszámolója és képmelléklete szerint a Magyar Partizán Szövetség kiállításán már látható volt egy páncélvonat makett. Ugyanaz a négy rész került megformálásra, ugyanolyan sorrendbe állítva, azonban láthatóan kisebb méretarányban, ebből kifolyólag elnagyoltabb részletekkel.[23]

A makett öt különálló részből áll: vasúti pálya, lövegkocsi, páncélozott mozdony, fékes kocsi, víztartályos kocsi. A szerelvény részeire bontható, sorrendjük – korlátozott mértékben – akár át is rendezhető: a mozdony és a közbenső lövészkocsi felcserélhető.[24] Az elemek gurulóképesek, részleteik aprólékosak, így például a kocsik és a mozdony a rajtuk található csavarkapoccsal összekapcsolható a valódi, korabeli vasúti járművekhez hasonlóan.

Jelenlegi ismereteink alapján nem maradtak fenn olyan archív fotók, amelyek nyomán ennyire részletesen rekonstruálni lehetne a kocsik belső elrendezését. A makett alkotója ismeretlen, de az bizonyos, hogy olyasvalaki készíthette, aki ismerte az első világháborús MÁV-építésű páncélvonatokat, vagy legalábbis látott róluk szerkezeti rajzokat.

23 A páncélvonat. *Érdekes Újság,* 1958. október 25. 3. évf. 43. sz. [3. o.]

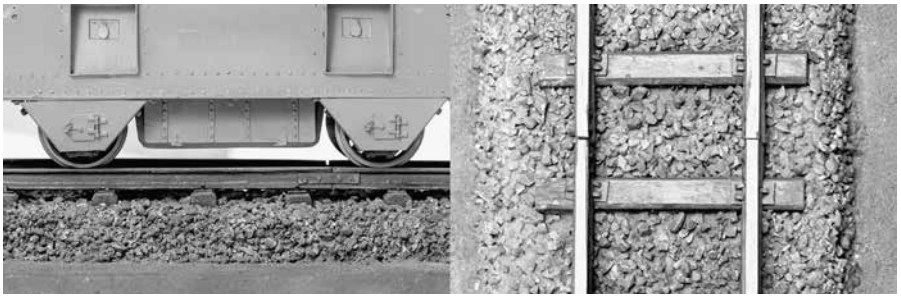
24 Ugyanakkor praktikusan a víztartályos lövészkocsi ideálisabb, ha a mozdony mögött helyezkedik el, hasonlóan egy szerkocsis gőzmozdony szerkocsijához. Emiatt a fenti fotón látható elrendezést tekinthetjük valószerűnek.

A makett egységein semmilyen azonosító jel, pályaszám nem látható, így teljes bizonyossággal nem lehet megállapítani, hogy pontosan melyik páncélvonatot jeleníti meg. Az összeállításból ugyanakkor látható, hogy egy vegyes szerelvény, ami 1916 utáni összeállításra utal. A már idézett, fennmaradt eredeti összeállítási táblázat, valamint Villányi György vasúttörténész kutatásai alapján azonban feltételezhető, hogy a Hadtörténeti Múzeum páncélvonat makettje az 1916 őszi átszervezés után létrejött VII. számú páncélvonatot jeleníti meg.[25] Ez alapján meg tudjuk határozni a négy egységből háromnak a pontos pályaszámát is:

Megnevezés	MÁV pályaszám	Tömeg (kg)	Korábbi szerelvény
Páncélmozdony	377,361	34 425	IV.
Víztartályos lövészkocsi	S 150,183	18 935	III.
Lövészkocsi	S 140,903	15 155	IV.
Lövegkocsi	?	?	?

A makett anyaghasználata emlékeztet a valódi páncélvonatokéra abban az értelemben, hogy a kocsik hasonlóan épülnek fel: fémlemezes burkolat mögött fából készült kocsiszekrény található, jóllehet belső fémlemezes burkolás nincs.

A vasúti pálya megfelelő hosszúságú ahhoz, hogy a makett megfelelően elférjen rajta, azt teljessé tegye. Alapja fa, amelyen normál vasúti pályaszakasz van megjelenítve meglehetős részletességgel: töltés, kőzuzalék ágyazat, talpfák, sínpár. Látszódnak a sínszálakat a talpfákhoz rögzítő sínleerősítések, alátétlemezek és sínszegek, valamint a sínszálakat szakaszosan összefogó hevederek és csavarozásuk is.

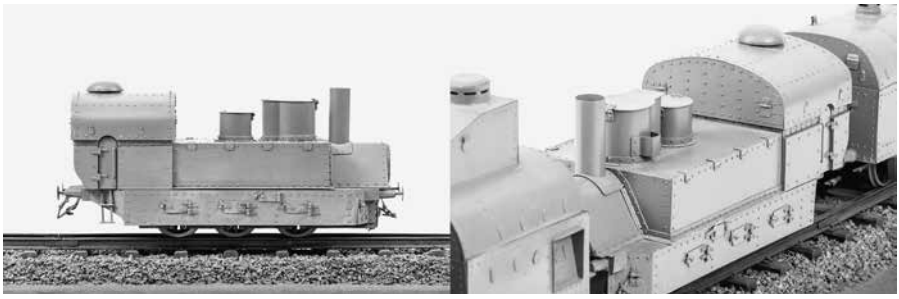

A vasúti pálya (Fotó: Illés András)

25 A VII. sz. páncélvonat eredetileg egy nehéz szerelvény volt, azaz öt egységből állt: két lövegkocsi, két páncélmozdony, középen pedig egy kettős víztartályos lövészkocsi. Az átszervezés során a szerelvényt átszámozták VIII-ra, kettős víztartályos lövészkocsiját (S 150,271) átsorolták az új V. sz. szerelvénybe, helyére pedig a korábbi VI. sz. vonat hasonló kocsiját (S 149,902) sorolták. Ld. *Villányi* 2000. 128. o. 1. ábra, illetve a tömegadatokra ld. Páncélvonatok. Az igazgatóság adatai alapján készültek a magyar kir. államvasutak északi főműhelyében. MMKMA RA–581.

A sínkorona belső oldalán elvégzett mérés alapján a pálya a normál nyomtáv 1:20-ának felel meg, ami egyben a makett méretarányát is jelenti. Ezt a makett más egységeinek méretei is megerősítik a valós vasúti járművek adataival összevetve.

A kocsiszekrények teteje levehető, így láthatóvá válik, hogy a makett készítője a küzdőteret is igyekezett megjeleníteni. Ugyanez a páncélmozdony esetében nem érvényes, annak csak szellőzője emelhető ki, ami egy fahengerben folytatódik, különállva gomba formájú. Helyén a mozdonysátorba betekintve nincs nyoma kidolgozottságnak, így feltehetően semmilyen egyéb belső szerkezet sem került elkészítésre. A páncélozás alatt nem találjuk meg az eredeti mozdony formavilágát sem. Egyedül a főkeret alulról látható és működőképes részei készültek el viszonylag szofisztikáltan, ami a kerékpárokat (csatlórudazat nélkül!), a fékrendszerre utaló huzalozást és a tolatórendszer rudazatát jelenti. Ugyanakkor kijelenthető, hogy a mozdony külső ránézésre hitelesen jeleníti meg az eredeti páncélozott vasúti vontatójárművet.

A páncélmozdony (Fotó: Illés András)

A víztartályos kocsiban 5 darab elnagyolt géppuska, az árnyékszék, valamint a küzdőtér közepén elhelyezett, nyitható fedelű víztartály látható, hátsó oldalán lépcsővel a megfigyelőkupolához, első oldalán egy paddal, illetve a padlóban futó vízcsővel, ami a kocsi víztartályát a mozdonnyal összekötő elemet jeleníti meg. A tartályhoz kapcsolódó lépcső elhelyezése nem életszerű, mert a géppuska állások mögötti térbe nyúlik – a valóságban ez az elrendezés akadályozta volna a fegyverek alkalmazását.

A víztartályos lövészkocsi (Fotó: Illés András)

A fékes lövészkocsiban 6 darab, szintén elnagyoltan megjelenített géppuska található, továbbá itt is látható az árnyékszék, a hátsó falon a fékberendezés forgókarja, illetve a küzdőtér közepén a megfigyelőkupolából való kitekintéshez szükséges lépcső. A 6 darab géppuska megjelenítése ismét tévedés: a valóságban maximum 5 darab géppuskaállás volt a lövészkocsikban, továbbá géppuskaállás kialakítása a szerelvénybe sorolt kocsi szomszédos kocsira nyíló átjárójába ismét csak nem életszerű.

A fékes lövészkocsi (Fotó: Illés András)

A lövegkocsi esetében a hátsó felépítmény tetejéhez belül egy létra kapcsolódik, a valóshoz hasonlóan. A legfelül kialakított előretüzelő géppuskaállásba nincs betekintési lehetőség. A felépítményen belül az alkotó kissé elnagyoltan megjeleníti a géppuskákat, továbbá látható a hátsó falon a fékberendezés forgatytyúja, elől az árnyékszék (a többi kocsiéval ellentétben ennek a fedele hiányzik), egyik oldalt a gőzfűtőtest (kettő helyett csak egy), illetve a vele szemközti oldalon egy a padlóba épített kar, amely a tervrajzok szerint a „kocsiszekrényt rögzítő szerkezet". A makett lövegkocsi forgó lövegtornya nem levehető, a nyitott hátsó átjárón betekintve ugyanakkor látható a középsarkas löveg, amely vertikálisan nem irányozható. A lövegtorony tetején hatágú kormánykerék található vízszintesen elhelyezve, ezt forgatva a lövegtorony elforgatható, az erről gondoskodó fogaskerekes rendszer feltehetően a torony és a kocsi főkerete között került kialakításra, legalábbis erre utal az átjárón betekintve látható függőleges rúd, amely a fent elhelyezett kormánykerék alatt található és a padlóig ér. A valóságban a torony forgatását természetesen a tornyon belül kialakított forgató mechanizmussal vezérelték, a maketten látható kialakítás a makett lövegtornyának mozgatására szolgál. A torony rögzítő karjai a maketten is megtalálhatók, a lövegtornyot védő alacsony körlemez vájataiban rögzíthetők. A lövegkocsi maketten a tornyot forgató keréken kívül a legjelentősebb eltérés a valósághoz képest a lövegtorony két oldalán található búvónyílás ajtó, amelyek helyén a valóságban a toronyforgató mechanizmus fogaskerékháza helyezkedett el egy ívelt formájú védőlemez alatt.

A lövegkocsi (Fotó: Illés András)

A makett számos mozgó alkatrésszel rendelkezik. Az egyes részek gördülőképessége, illetve a lövegtorony kézi forgathatósága mellett a csavarkapcsok, a fékrendszer, a fékpofák, az egyes ajtók többé-kevésbé rendeltetésszerűen mozgathatók lennének, ám szinte csaknem minden esetben valamilyen deformálódás miatt ez a legtöbb esetben nem lehetséges. További számos, feltehetően mozgó elem mozgatását – mint például a lőrésfedelek, további ajtók, reteszek, a kerekek csapágyfedelei feletti páncélzatának reteszelt ajtajai stb. – a makettet borító szürke festés látszik akadályozni.[26]

Megállapíthatjuk, hogy a műtárgy részleteiben kidolgozott, mind a külsejét, mind a belső tereit illetően. Emellett a működését is igyekszik ugyan bemutatni, de ennek hitelessége, az eredetivel való megegyezése elmarad a külső részletektől. Ez alapján inkább beszélhetünk makettről, mint modellről – természetesen ez mit sem változtat a műalkotás kiváló minőségén, ami predesztinálja arra, hogy a látogatók találkozhassanak a műtárggyal későbbi kiállításainkon is.

* * *

Tárgyalt makettünk igazán különleges darab. Nemcsak emléket állít egy valaha sikeres és legendákkal övezett harceszköznek, de – bizonyos korlátokkal – kívül-belül részleteiben is megmutatja azt. Kiemelt jelentőséget azért is tulajdonítunk ennek a műtárgynak, mert egy első világháborús, MÁV-építésű, osztrák–magyar páncélvonatot jelenít meg, miközben az eredeti harcjárműveknek egyetlen eleme, egyetlen páncélmozdonya vagy kocsija sem maradt fenn. A kapcsolódó, csekély mennyiségű tárgyi emléknek e makett a legnagyobb darabja hazai közgyűjteményben.

26 1983 körül a Múzeum restauratorműhelyébe került a makett restaurálás céljából. Teizenhoffer Gyula egykori restaurátor közlése alapján később kaphatta meg a mostani festését, mert amikor a restaurátor dolgozott rajta még csukaszürke volt, fekete ütközőkkel, valamint fehérrel kihúzta az alvázon feltüntetett feliratokat (revízió dátuma, honállomás stb.). Ezzel szemben jelen állapotában a makett homogén szürke elejétől a végéig, és sajnos a feliratok is eltűntek.

Rövidítésjegyzék

MMKMA	Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Archívuma
HM HIM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum

Irodalomjegyzék

Fialovits 1942.
Fialovits Béla: A M.Á.V. gőzmozdonyainak történeti fejlődése. *Technika,* 1942. 23. évf. 5. sz. 171–180. o.

Lovas 1989.
Lovas Gyula: Páncélvonat. In: Vasúthistória Évkönyv 1989. Szerk. *Mezei István*. Budapest, 1989. 475–519. o.

Makai – Szoleczky 2018.
Makai Ágnes – Szoleczky Emese: A Hadtörténeti Múzeum története. In: 100 éves a Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Szerk. *Závodi Szilvia.* Budapest, 2018. 22–50. o.

Mezei 1993.
Mezei István: MÁV vontatójármű album, 1868–1993. [Budapest, 1993.]

Hauptner – Jung 2003.
Hauptner, Rudolf – Jung, Peter: Stahl und Eisen im Feuer. Panzerzüge und Panzerautos de k. u.k. Heeres 1914–1918. Wien, 2003. (Österreichische Militärgeschichte, Sonderband 2003.)

Villányi 2000.
Villányi György: Magyar páncélvonatok. In: Vasúthistória Évkönyv 2000. Főszerk. *dr. Kerkápoly Endre*. Szerk. *Mezei István*. Budapest, 2000. 126–140. o.

A 1:20 Scale Model in the Military History Museum of an Austro-Hungarian Armoured Train Built by the Royal Hungarian State Railways (MÁV)

Today, material artefacts from the armoured trains of the Austro-Hungarian Monarchy, and therefore from those of Hungary, are very few and far between. This is why the scale model of an Austro-Hungarian armoured train to be found in the collection of the Military History Museum is of such outstanding significance from the standpoint of those researching this topic. The model, on a scale of 1:20, is currently the largest model of its type to be found in Hungarian public collections. Its significance is heightened by the detailed and authentic modelling of the exteriors of the locomotive and railway wagons that made up

this MÁV-built Austro-Hungarian armoured train. This significance is heightened further by the detailed modelling of the interiors also, with the result that people today can form a good picture of what these one-time special fighting vehicles were like.

Das Modell eines österreichisch-ungarischen MÁV-Panzerzuges im Massstab 1:20 im Museum für Militärgeschichte

Von den Panzerzügen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie – und von den ungarischen Panzerzügen im Allgemeinen – sind nur sehr wenige Relikte erhalten geblieben. Daher ist das Modell des österreichisch-ungarischen Panzerzugs in der Sammlung des Museums für Militärgeschichte ein Objekt von herausragender Bedeutung auf diesem Gebiet. Die Makette im Maßstab 1:20 ist derzeit in den öffentlichen Sammlungen Ungarns die größte ihrer Art. Ihre Bedeutung wird durch die detaillierte und authentische Außendarstellung des von den Ungarischen Staatseisenbahnen (MÁV) gebauten Zugfahrzeugs und der Waggons des österreichisch-ungarischen Panzerzugs erhöht. Ergänzt wird dies durch eine partielle Innenraumdarstellung, die dem heutigen Betrachter ein Bild dieser einstigen außergewöhnlichen Kampffahrzeuge vermittelt.

Sallay Gergely Pál

VITÉZ SCHAMSCHULA REZSŐ GYALOGSÁGI TÁBORNOK KITÜNTETÉS-HAGYATÉKA A HADTÖRTÉNETI MÚZEUMBAN

Vitéz simontornyai Schamschula Rezső (Nagyatád, 1858. november 17. – Budapest, 1931. április 20.) gyalogsági tábornok hagyatéka 2023-ban került ajándékozás útján a Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményébe.[1] Az első világháborúban többszörösen kitüntetett tábornok rendjelei és egyéb elismerései a Numizmatikai Gyűjteményben kerültek elhelyezésre. Az alábbiakban a személyi hagyatékban található kitüntetéseket mutatjuk be, tárgyi mivoltukon túl odaítélésük hátterére is hangsúlyt fektetve.

A magyar származású és identitású császári és királyi tábornok életéről, katonatiszti pályafutásáról és első világháborús tevékenységéről a Kajon Árpád – Suslik Ádám szerzőpárosnak köszönhetően 2019-ben példamutató alapossággal megírt kötet[2] jelent meg, így jelen írásunkban csak a tábornoki életpálya és hagyaték falerisztikai vonatkozásaira összpontosítunk. Mindössze a tábornok első világháborús és azt követő éveit foglaljuk össze röviden, mivel ekkor kapta legrangosabb elismeréseit.

Schamschula Rezső vezérőrnagy 1914. augusztus és 1916. december között az orosz hadszíntéren a magyar királyi 82. honvéd gyalogdandár, majd 1915 júliusától a magyar királyi 41. honvéd gyaloghadosztály megbízott, 1916 januárjától pedig annak kinevezett parancsnoka volt. 1916 decemberétől a hadosztály élén az olasz fronton harcolt, 1917 májusától altábornagyi rendfokozatban. Csapatai részt vettek az 1917. október 24-i caporettói áttörésben és a Piave folyóig történt előretörésben, majd 1917 novemberében a Piave deltájában folytatott harcokban és az 1918. júniusi piavei átkelésben. A háború utolsó két hónapjában a császári és királyi XXIV. hadtest parancsnoka volt. 1921. november 18-án Horthy Miklós kormányzó címzetes gyalogsági tábornokká nevezte ki. 1923 és 1926 között a Vitézi Rend Veszprém Vármegyei Székének kapitányaként tevékenykedett.

1 A hagyaték gyarapodási száma 64/2023.

2 *Kajon Árpád – Suslik Ádám:* A Monarchia katonája. Schamschula Rezső tábornok élete. Budapest, 2019.

Vitéz Schamschula Rezső gyalogsági tábornok, 1920-as évek vége (Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum, ltszn.139.198)

Schamschula Rezső kitüntetéseit viselési sorrendben, azaz az elismerések rangsorának megfelelően mutatjuk be.

1. Magyar Koronás Nagy Aranyérem vörös-fehér szegélyes sötétzöld szalagon (1923–1929 közötti típus)

Magyarország kormányzója 1927. szeptember 27-i „magas elhatározásával" Különös Dicsérő Elismerését fejezte ki simontornyai vitéz Schamschula Rezső nyugállományú magyar királyi címzetes gyalogsági tábornoknak *„a vitézi rend felépítése és fejlesztése érdekében odaadó hazafias buzgalommal kifejtett, az átlagon messze felülemelkedő, kiválóan eredményes és rendkívül értékes szolgálataiért"*.[3] Ennek látható jele volt a Magyar Koronás Nagy Aranyérem. Az 58,7×38,3 mm méretű, aranyozott bronzérem háromszögletű, vörös-fehér szegélyes sötétzöld (azaz katonai) szalagon függ. (Az érem – az 1920-as évek többi magyar kitüntetéséhez hasonlóan[4] – Bécsben készült.)

2/a. Osztrák Császári Lipót Rend parancsnoki keresztje hadidíszítménnyel, kardokkal (kardékítménye hiányos)

A hagyaték részeként a kitüntetéssel együtt a múzeumi gyűjteménybe[5] került, 1917. július 31-i keltezésű adományozási okirat a rendjel odaítélésének részleteire vonatkozóan az 1917. július 25-i legfelsőbb elhatározást idézi: *„dem Feldmarschalleutnant Rudolf Schamschula Kommandanten der kgl. ung. 41. Honvéd-Infanteriedivision, in Anerkennung erfolgreicher Führung einer Honvéd-Infanteriedivision vor dem Feinde, taxfrei."* Az adományozás indoklása a Magyar Királyi Honvédség Rendeleti Közlönyében magyarul is olvasható: *„Ő császári és apostoli királyi Felsége legkegyelmesebben adományozni*

3 A kitüntetéshez tartozó adományozási okiraton (őrzési helye: Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény) olvasható indoklás.

4 A magyar kitüntetések 1920-as évekbeli gyártásáról bővebben ld. *Makai Ágnes:* A Magyar Érdemkereszt alapítása. *Numizmatikai Közlöny,* 1975–1976. LXXIV–LXXV. évf. 99–103. o.; *Makai Ágnes:* Újabb adatok a Magyar Érdemkereszt gyártásához. *Numizmatikai Közlöny,* 1989–1990. LXXXVIII–LXXXIX. évf. 109–112. o.

5 Őrzési helye: Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény.

méltóztatott: a Lipótrend középkeresztjét a hadidiszitménynyel és a kardokat díjmentesen: egy honvéd gyaloghadosztálynak az ellenség előtti eredményteljes vezetésének elismeréseül: Schamschula Rezső altábornagynak, egy honvéd gyaloghadosztály parancsnokának."[6]

A 80,6×40,6 mm méretű rendjelvény függesztő koronája szalagjának hátoldalán balra, valamint a rendjel fülében balra beütött hatágú csillag jelzi, hogy a kitüntetés nem nemesfémből készült, hanem bronz alapanyagú.

A kitüntetéshez a magyar királyi 41. honvéd gyaloghadosztályba beosztott magyar királyi szatmári 12. honvéd gyalogezred tisztikara 1917 augusztusában szecessziós stílusú, kézzel írt, rajzolt és festett, felső részén az Osztrák Császári Lipót Rend szalagjával díszített, a tisztikar tagjai által aláírt emléklappal gratulált, amely a hagyatékkal együtt került a múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményébe. (Képét lásd a színes képmellékletben.)

2/b. Osztrák Császári Lipót Rend parancsnoki keresztje hadidíszítménnyel, kardokkal kisdíszítménye[7] (a szalagról a miniatűr hiányzik)

Magyar Koronás Nagy Aranyérem vörös-fehér szegélyes sötétzöld szalagon (1923–1929 közötti típus)

Osztrák Császári Lipót Rend parancsnoki keresztje hadidíszítménnyel, kardokkal (kardékítménye hiányos)

Osztrák Császári Lipót Rend parancsnoki keresztje hadidíszítménnyel, kardokkal kisdíszítménye (a szalagról a miniatűr hiányzik)

6 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek,* 1917. augusztus 17. 44. évf. 104. sz. 2011. o.

7 A kisdíszítmény az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének tagjai számára 1908-ban bevezetett kitüntetésviselési forma volt. Lényege, hogy a többfokozatú kitüntetések (érdemrendek) magasabb fokozatai helyett – az egyszerűség kedvéért – az adott kitüntetés (érdemrend) legalacsonyabb, mellszalagon viselt fokozatát lehetett az egyenruhára tűzni, a szalagon pedig a megfelelő miniatűr rendjelcsillag jelképezte a magasabb fokozatot. *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Normalverordnungen,* 1908. április 28. 58. évf. 15. sz. 111–112. o.; *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Szabályrendeletek,* 1908. május 15. 35. évf. 14. sz. 197–198. o.; Az első világháború előtt csak az érdemrendek legmagasabb fokozataihoz, majd a világháború során további magas rangú kitüntetésekhez létesítettek kisdíszítményt, így 1918 januárjában (1917. októberi legfelsőbb elhatározással) többek között az Osztrák Császári Lipót Rend parancsnoki keresztjéhez és az Osztrák

A rendjelvény mérete 60×30,1 mm, fülébe „VM" jelzést (Vinzenz Mayer's Söhne cég, Bécs), függesztő karikájába Diana fejes „2A" ezüst fémjelet (900‰ finomság) ütöttek.

A kisdíszítményeket az adományozottak saját költségen szerezhették be, a költségek pedig a háború utolsó évében jelentősen (alig több, mint fél év alatt mintegy másfélszeresükre) nőttek, ami érzékletesen tükrözi a háború okozta gazdasági nehézségeket.[8] Egy 1918. márciusi körrendelet külön felhívta a figyelmet arra, hogy a magasabb fokozatú rendjelek elnyerése esetén a korábban adományozott alacsonyabb fokozatok megtartása és kisdíszítménnyé alakítása szigorúan tilos, ehelyett azokat – az alapszabályoknak megfelelően – vissza kellett szolgáltatni.[9] Tehát Schamschula Rezső a Lipót Rend parancsnoki keresztjének elnyerésekor vissza kellett, hogy szolgáltassa korábban kiérdemelt Lipót rendi lovagkeresztjét (lásd az 5. sorszám alatt), és saját költségén beszerezni a parancsnoki kereszt kisdíszítményét. Arra, hogy ezt megtette, bizonyíték az itt bemutatott ezüst alapanyagú kereszt, hiszen a háború elején kiérdemelt lovagkeresztje még arany alapanyagú kellett, hogy legyen. (Később, a gazdasági helyzetre való tekintettel aranyozott bronz rendjelek kerültek adományozásra, ahogy Schamschula parancsoki keresztje is az. Az ezüst alapanyagú rendjelek jellemzően magánúton beszerzett példányok voltak.)

3/a. Katonai Érdemkereszt II. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal (szalagcsonkon, hátlapja hiányzik)

A kereszt mérete 45,3×40,7 mm, fülében Diana fejes „2A" ezüst fémjel (900‰ finomság) és bizonytalanul kivehető „R&F" jelzés (Rozet und Fischmeister cég, Bécs) látható, alsó keresztszára peremében pedig „R · MARSCHALL" jelzés olvasható, ami a tervező (Rudolf Marschall szobrász- és éremművész) személyére utal.

Az adományozás részleteiről a Magyar Királyi Honvédség Rendeleti Közlönyében az alábbiak olvashatók: „*Ő császári és apostoli királyi Felsége folyó évi* [1915.] *május hó 6-án Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával: az ellenség előtt különösen eredményteljes magatartásának elismeréseül: Schamschula Rezső vezérőrnagynak, a hadidiszitményes 2. osztályú katonai érdemkeresztet* […] *legkegyelmesebben adományozni* […] *méltóztatott.*"[10]

Császári Vaskorona Rend II. osztályához, 1918 áprilisában pedig a Katonai Érdemkereszt I. és II. osztályához. *Beiblatt zum Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer,* 1918. január 26. 68. évf. 5. sz. 56–58. o.; *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Szabályrendeletek,* 1918. február 16. 45. évf. 14. sz. 69–72. o.; *Beiblatt zum Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer,* 1918. május 25. 68. évf. 23. sz. 310–311. o.; *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Szabályrendeletek,* 1918. június 1. 45. évf. 44. sz. 271–272. o.

8 *Beiblatt zum Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer,* 1918. január 26. 25. évf. 5. sz. 56–58. o.; *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Szabályrendeletek,* 1918. február 16. 45. évf. 14. sz. 69–72. o.; *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Szabályrendeletek,* 1918. október 5. 45. évf. 82. sz. 627–628. o.

9 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Szabályrendeletek,* 1918. március 16. 45. évf. 22. sz. 121. o.

10 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek,* 1915. május 22. 42. évf. 46. sz. 641. o.

A tábornok tehát hadidíszítménnyel, de kardok nélkül kapta meg a kitüntetést. Az osztrák–magyar első világháborús hadikitüntetések jellegzetes kiegészítőjét, a „kardokat" ugyanis I. (IV.) Károly csak 1916. december 13-án kelt legfelsőbb hadsereg- és hajóhadparancsával hívta életre.[11] A rendjelvények, kitüntetések jelvénytestébe beépítendő, illetve a kitüntetésszalagokra és szalagsávokra feltűzendő, két keresztbe fektetett, aranyszínű kardot ábrázoló ékítményt azon tisztek és katonai tisztviselők számára hozta létre az uralkodó, „*a kik részére a jelen, vagy a korábbi háborúkban a kitüntetések az ellenség előtt tanúsított »vitéz«, »hősies«, vagy »eredményteljes magatartás« elismeréséül, továbbá »kitűnő« vagy »kiváló vezetés« elismeréséül adományoztattak*".[12] A kardok tehát visszamenőlegesen is odaítélhetők voltak, és mivel Schamschula Rezső „az ellenség előtt különösen eredményteljes magatartásának elismeréseül" kapta meg a Katonai Érdemkereszt II. osztályát, kitüntetéséhez utólag „járt" a kardékítmény, amelynek odaítélését a Rendeleti Közlönyben – személyére vonatkozóan – 1917-ben ki is hirdették.[13]

3/b. Katonai Érdemkereszt II. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal kisdíszítménye
A kereszt mérete 34,5×30,7 mm, fülében a bécsi készítésre utaló „A" ponc, agárfejes „3A" ezüst fémjel (800‰ finomság) és „FR" jelzés (C. F. Rothe & Neffe cég, Bécs) látható. A szalagra tűzött miniatűr mérete 18,5×13,1 mm.

Katonai Érdemkereszt II. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal (szalagcsonkon, hátlapja hiányzik)

Katonai Érdemkereszt II. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal kisdíszítménye

11 *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Normalverordnungen,* 1917. január 13. 59. évf. 3. sz. 9–10. o.; *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek,* 1916. december 16. 43. évf. 159. sz. 3107. o.; *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Szabályrendeletek,* 1917. január 13. 44. évf. 7. sz. 47–48. o.

12 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Szabályrendeletek,* 1917. január 13. 44. évf. 7. sz. 47. o.

13 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek,* 1917. június 30. 44. évf. 84. sz. 1654. o.

Tekintettel arra, hogy 1908-ban alezredesként megkapta az akkor még egyfokozatú Katonai Érdemkeresztet (hadidíszítmény nélkül – lásd a 7. sorszám alatt), amely külön kitüntetésként nincs a hagyatékban, feltételezhető, hogy annak felhasználásával készült a II. osztály kisdíszítménye. Mivel a Katonai Érdemkeresztre nem vonatkozott visszaszolgáltatási kötelezettség magasabb fokozat elnyerése esetén, a kereszt felhasználása kisdíszítmény előállítása céljára nem számított szabályellenesnek. Tovább erősíti az újrafelhasználásra vonatkozó feltételezést, hogy a hadidíszítményes, kardos magasabb fokozat kisdíszítményének alapja hadidíszítményes III. osztályú kereszt kellene, hogy legyen, itt azonban hadidíszítmény nélküli kereszt szalagjára van tűzve a miniatűr.

4/a. Osztrák Császári Vaskorona Rend II. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal (szalagcsonkon)

Mérete 65,9×35,6 mm, a függesztő korona szalagjának hátoldalán balra beütött hatágú csillag jelzi, hogy a rendjelvény alapanyaga bronz, és ugyancsak a szalagon a bécsi gyártó „A. E. KÖCHERT – WIEN" jelzése látható.

Az adományozás indoklása a Rendeleti Közlönyben így olvasható: *„Ő császári és apostoli királyi Felsége legkegyelmesebben adományozni méltóztatott: a hadidíszítményes 2. osztályú Vaskorona-rendet díjmentesen; az ellenség előtt egy gyaloghadosztálynak kiváló és eredményteljes vezetése elismeréseül: Schamschula Rezső vezérőrnagynak, egy honvéd gyaloghadosztály parancsnokának."*[14] A tények ismeretében értelemszerűen a magyar királyi 41. honvéd gyaloghadosztályról van szó. A kardok viselésére ez esetben is utólag vált jogosulttá a tábornok.

Érdekes, hogy a II. osztályú Katonai Érdemkereszthez hasonlóan ez a rendjel is kicsi szalagcsonkon maradt fenn a hagyatékban, amely szokatlan forma, hiszen a nyakban viselendő elismerések esetében általában azokat a jelvényeket is hosszabb szalagdarabon fűzték az egyenruha gombolásába, amelyek már nem fértek el a kitüntetett nyakában. A bemutatott portrén azonban egyértelműen megfigyelhető, hogy a tábornok valóban ebben a formában viselte a két kitüntetést, és csak legrangosabb rendjelének, a Lipót Rend parancsnoki keresztjének szalagját hagyta meg eredeti hosszában, hogy azt nyaka körül hordhassa.

4/b. Osztrák Császári Vaskorona Rend II. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal kisdíszítménye

Mérete 57×30 mm, a függesztő korona szalagjának hátoldalán balra beütött hatágú csillag jelzi, hogy a rendjelvény alapanyaga bronz, és ugyancsak a szalagon a bécsi gyártó „A. E. KÖCHERT – WIEN" jelzése látható.

A kisdíszítmény szalagján az ékítmény nem az előírásnak megfelelő, hanem egyedi megoldású. A lombard vaskoronát oldalnézetből ábrázoló miniatűr helyett a Vaskorona Rend jelvényét formázó miniatűrt varrtak a szalagra, amely alatt széles állású, zöld zománcos babérdísz jelöli a hadidíszítményt, jóllehet maga a miniatűr rendjelvény is zöld zománcos hadidíszítménnyel van ékítve.

14 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek,* 1916. október 14. 43. évf. 127. sz. 2611. o.

Osztrák Császári Vaskorona Rend II. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal (szalagcsonkon)

Osztrák Császári Vaskorona Rend II. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal kisdíszítménye

5. Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztje hadidíszítménnyel
A rendjel nem része a hagyatéknak, mivel a magasabb fokozat adományozásakor vissza kellett szolgáltatni. Adományozási okirata azonban fennmaradt,[15] amelyben olvashatók az 1914. október 18-i legfelsőbb elhatározás részletei: *„Kommandanten der ung. 82. Landwehrinfanteriebrigade, in Anerkennung tapferen und erfolgreichen Verhaltens vor dem Feinde, taxfrei."* Magyarul ugyanezek az információk a Rendeleti Közlönyben így jelentek meg: *„Ő császári és apostoli királyi Felsége folyó évi október hó 18-án Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával: Schamschula Rezső vezérőrnagynak, a 82. honvéd gyalogdandár parancsnokának, az ellenség előtt tanúsított vitéz és eredményteljes magatartása elismeréseül, a Lipótrend hadidiszitményes lovagkeresztjét díjmentesen* […] *legkegyelmesebben adományozni* […] *méltóztatott."*[16]

6. Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya
A kitüntetést ezredesként 1913. április 13-án kapta.[17] A rendjel nincs a hagyatékban, tulajdonosa feltehetően – az előírásoknak megfelelően – visszaszolgáltatta a rendirodának a magasabb fokozat (II. osztály) elnyerésekor.

7. Katonai Érdemkereszt
Az elismerést alezredesként 1908. augusztus 12-én kapta.[18] A kitüntetés nincs a hagyatékban, a 3/b. sorszám alatt már leírt feltételezés szerint tulajdonosa ezt használta fel később (1918-ban) a Katonai Érdemkereszt II. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal kisdíszítménye előállításához.

15 Őrzési helye: Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény.
16 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek,* 1914. október 21. 41. évf. 63. sz. 538. o.
17 *Balla Tibor:* A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok. Budapest, 2019. 414. o.
18 Uo.

8. Ezüst Katonai Érdemérem hadiszalagon, kardokkal (I. (IV.) Károly arcképével)
Mérete 44,8×30,6 mm, peremében 6 óránál a bécsi gyártásra és az ezüst alapanyagra utaló „A" ponc.

A Magyar Királyi Honvédség Rendeleti Közlönyében a kitüntetés adományozásának részletei így olvashatók: „*Ő császári és apostoli királyi Felsége legkegyelmesebben* […] *elrendelni méltóztatott, hogy* […] *a legfelsőbb dicsérő elismerés újólag – a kardok egyidejű adományozása mellett – tudtul adassék* […] *az ellenség előtt egy honvéd gyaloghadosztály eredményteljes vezetésének elismeréseül: Schamschula Rezső altábornagynak, egy honvéd gyaloghadosztály parancsnokának. (Legf. elh.: 1918. szeptember 12.* […]*)*"[19] A pontosan meg nem nevezett seregtest ez esetben is a magyar királyi 41. honvéd gyaloghadosztály.

9. Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon, kardokkal (I. (IV.) Károly arcképével)
A 45,7×30,6 mm méretű kitüntetés szalagjára a kardékítmény varrással van rögzítve, az érem peremébe 6 óránál „BRONZE" jelzést ütöttek, amely az aranyozott érem alapanyagára utal.

Adományozási okiratának[20] szövegéből kiderül, hogy az uralkodó 1918. március 25-i legfelsőbb elhatározásával ítélte oda a tábornoknak az elismerést, „*für erfolgreiche Führung einer Honvédinfanteriedivision vor dem Feinde*" indoklással. Magyar nyelven a Rendeleti Közlöny így foglalta össze az adományozás részleteit: „*Ő császári és apostoli királyi Felsége legkegyelmesebben* […] *elrendelni méltóztatott, hogy* […] *a legfelsőbb dicsérő elismerés – a kardok egyidejű adományozása mellett – tudtul adassék* […] *az ellenség előtt egy honvéd gyaloghadosztály eredményteljes vezetésének elismeréseül: Schamschula Rezső altábornagynak, egy honvéd gyaloghadosztály parancsnokának; (Legf. elh.: 1918. március 25.* […]*)*"[21] Az utalás itt is a magyar királyi 41. honvéd gyaloghadosztályra vonatkozik.

10. Sebesültek Érme, szalagján egy középsávval
Mérete 42,2×38,1 mm, anyaga cinkötvözet. Peremében 9 óránál „HMA 1918" beütött jelzés utal a készítés helyére és idejére (HMA = Hauptmünzamt, azaz a bécsi pénzverde).

11. Háborús Emlékérem kardokkal és sisakkal
Mérete 41,6×37 mm, anyaga ezüstözött bronz. A fül mellett balra „BRONZ" beütött jelzés utal az érem alapanyagára.

12. Hadiérem
Schamschula Rezső 1878-ban kapta meg a kitüntetést, miután fiatal hadapródként és hadnagyként a császári és királyi 68. közös gyalogezred kötelékében részt vett Bosznia-Hercegovina okkupációjában.[22] Az érem mérete 40,3×36,1 mm, anyaga aranyozott bronz.

19 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek,* 1918. szeptember 21. 45. évf. 135. sz. 3894. o.
20 Őrzési helye: Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény.
21 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek,* 1918. április 6. 45. évf. 48. sz. 1231. o.
22 *Balla Tibor:* A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok. Budapest, 2019. 414. o.

Ezüst Katonai Érdemérem hadiszalagon, kardokkal (I. (IV.) Károly arcképével)

Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon, kardokkal (I. (IV.) Károly arcképével)

Sebesültek Érme, szalagján egy középsávval

Háborús Emlékérem kardokkal és sisakkal

Hadiérem

Tiszti Szolgálati Jel II. osztálya

13. Tiszti Szolgálati Jel II. osztálya
35 év szolgálat után, 1910. november 15-én, adományozták Schamschula ezredes részére.[23] A kereszt mérete 38×33,9 mm, anyaga aranyozott bronz.

23 Uo.

14. Tiszti Szolgálati Jel III. osztálya
25 év szolgálat után, 1900. november 16-án kapta meg az akkor őrnagyi rendfokozatba lépő Schamschula Rezső.[24] A kitüntetés nincs a hagyatékban, tulajdonosa minden bizonnyal – a korabeli gyakorlatnak megfelelően – a magasabb fokozat (II. osztály) elnyerésekor a keresztet lecserélte és beszolgáltatta.

15. Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára, 1898
Mérete 38,1×34,1 mm, anyaga aranyozott bronz.

16. Katonai Jubileumi Kereszt, 1908
Mérete 41,4×36,5 mm, anyaga aranyozott bronz.

17. Porosz Vaskereszt I. osztálya
A rangos német kitüntetést 1915. november 2-án II. Vilmos német császár adományozta Schamschula vezérőrnagy részére, amint ez az erről szóló, Alexander von Linsingen gyalogsági tábornok, a német császári Bug hadsereg parancsnoka által aláírt, 1915. november 6-án kelt értesítő levélből kiderül.[25] A külföldi kitüntetések elfogadására és viselésére vonatkozó engedélyeztetési eljárásmódnak megfelelően a Rendeleti Közlönyben az alábbiak szerint hirdették ki az elismerést: *„Ő császári és apostoli királyi Felsége legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy: Schamschula Rezső vezérőrnagy, egy honvéd gyaloghadosztály parancsnoka, a német császár Ő Felsége által neki adományozott I. és II. osztályú* […] *Vaskeresztet elfogadhassák és viselhessék. (Az 1914. november 7-iki legfelsőbb elhatározás alapján).”*[26] Az 1914-es dátum nem

Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára, 1898

Katonai Jubileumi Kereszt, 1908

Porosz Vaskereszt I. osztálya

24 Uo.
25 Őrzési helye: Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény.
26 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek,* 1915. december 11. 42. évf. 126. sz. 2102. o.

tévedés: I. Ferenc József császár és király még a háború korai szakaszában általános hatállyal engedélyezte, hogy az osztrák–magyar haderő tagjai a német császár által részükre adományozott kitüntetéseket elfogadhassák és viselhessék, míg más külföldi kitüntetésekre – az évtizedes hagyományoknak megfelelően – továbbra is a tételes engedélyeztetés szabálya vonatkozott. Az általános érvényű uralkodói döntést a Rendeleti Közlöny e szavakkal tette közzé: *„Ő császári és apostoli királyi Felsége folyó évi november hó 7-én Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával* […] *legkegyelmesebben helyt adni méltóztatott a hadsereg főparancsnok ama javaslatának, hogy a hadjárat ideje alatt a német császár Ő Felsége által adományozott kitüntetések elfogadási és viselési engedélye az adományozás ténye által megadottnak tekintessék."*[27] A kivételtétel oka értelemszerűen a Vaskereszt – azon belül is a II. osztály – tömegesnek tekinthető adományozása volt a szövetséges osztrák–magyar haderő tagjai részére.

Az I. és a II. osztályú porosz Vaskeresztet Schamschula Rezső egyszerre kapta kézhez, a hagyatékban még az ajánlott tábori postai küldemény borítékja is megtalálható, amelyben a két kitüntetés és a hozzájuk tartozó adományozási okmányok érkeztek.

Az I. osztályú Vaskereszt mérete 42,1×42,3 mm, anyaga ezüst és vas, az alsó keresztszár hátlapján jobbra lent beütött „WS" jelzés látható, amely a gyártóra (J. Wagner & Sohn, Berlin) utal.

18. Porosz Vaskereszt II. osztálya háromszögszalagon
Az I. osztályú Vaskereszttel egyszerre kézhez vett II. osztályt 1915. november 1-i dátummal Alexander von Linsingen gyalogsági tábornok, a német császári Bug

Porosz Vaskereszt II. osztálya háromszögszalagon

27 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek,* 1914. november 21. 41. évf. 70. sz. 636. o.

hadsereg parancsnoka adományozta Schamschula vezérőrnagynak. Az erről szóló adományozási okirat[28] jól láthatóan az I. osztály odaítéléséről szóló levéllel egy időben és helyen került kiállításra, és az ügymenet annak a szabálynak maradéktalan betartását tükrözi, amely szerint a Vaskereszt adományozásánál a fokozatosság elvét kellett követni, tehát magasabb fokozat csak az alacsonyabb fokozattal már rendelkező személynek volt odaítélhető.

A kereszt mérete 46,6×42,5 mm, anyaga ezüst és vas. A kitüntetés az osztrák–magyar viselési módnak megfelelően háromszögletűre hajtott szalagon függ.

Vitézi jelvény

19. Vitézi jelvény
Schamschula Rezsőt – rangos első világháborús osztrák–magyar hadikitüntetései alapján – az első vitézavatások egyikén, 1922. augusztus 15-én avatta vitézzé Horthy Miklós. A Rendeleti Közlönyt idézve: *„A Kormányzó Úr Ő Főméltósága az alant felsoroltakat kegyesen Vitézekké felavatni és egyben megengedni méltóztatott, hogy családi nevük előtt a Vitéz jelzőt viselhessék:* […] *Simontornyai Vitéz Schamschula Rezső nyugállományú gyalogsági tábornok* […] *E magas elhatározással kapcsolatban elrendelem, hogy a »Vitéz« jelző nevezettek személyi és erkölcsi okmányaiban keresztülvezettessék. (Kormányzói elhat. kelte: 1922. augusztus 15.)"*[29]

A szervezeti tagságot kifejezésre juttató jelvény mérete 58,1×37,2 mm, hátlapján mindkét rögzítő nyelvbe „264" számot karcoltak, és ugyanez a szám van a jobb oldali pánt mellé írva ceruzával (?). A jobb oldali pántban beütött „JEROUSCHEK" jelzés; a jelvénytestben fent beütött „JEROUSCHEK / BPEST. / SEMMELWEIS U. 7." gyártójelzés látható.

28 Őrzési helye: Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény.
29 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek,* 1922. október 14. 49. évf. 45. sz. 288. o.

Schamschula Rezső kitüntetéseivel kapcsolatban egy tévedést is tisztáznunk kell. A Magyar Királyi Honvédség 1918. évre kiadott névkönyvében Schamschula altábornagy kitüntetéseinek felsorolásánál a Magyar Királyi Szent István Rend kiskeresztje is szerepel,[30] ezt azonban valójában a vele unokatestvéri viszonyban álló, azonos nevű, a közös hadseregben szolgáló Rudolf Schamschula vezérőrnagy kapta 1917-ben.[31]

The Bequest at the Military History Museum of Decorations Awarded to General of the Infantry Rezső Schamschula

Rezső Schamschula de Simontornya (b. Nagyatád, 17 November 1858; d. Budapest, 20 April 1931) was a General of the Infantry in the Imperial and Royal Army; he was of Hungarian descent and identified as Hungarian. His decorations passed into the collection of the Military History Institute and Museum in 2023, by way of donation, joining the Numismatics Collection there. The author presents the decorations to be found in this bequest, laying emphasis not just on the decorations themselves, but also on the events that led to the awarding of them. The paper focuses on the First World War phase of the general's career, and on the period subsequent to it, since it was in these years that this officer won greatest recognition.

Between August 1914 and December 1916, Major General Rezső Schamschula served on the Russian front. To begin with, he commanded the Royal Hungarian 82nd Infantry Brigade; then, from July 1915 onward, he was acting commander of the Royal Hungarian 41st Infantry Division. From January 1916 onwards, he was appointed commander of this same division. From December 1916 onward, he led the Royal Hungarian 41st Infantry Division on the Italian front, in the rank of Lieutenant General from May 1917 onward. His troops took part in the breakthrough at Caporetto on 24 October 1917, and also in the advance to the River Piave. Later, in November 1917, they participated in the battles fought in the Piave Delta, and also in the crossing of the River Piave in June 1918. In the last two months of the war, Rezső Schamschula commanded the Imperial and Royal XXIV Army Corps. On 18 November 1921, Regent Horthy appointed him General of the Infantry, a titular rank. From 1923 until 1926, Rezső Schamschula served as Captain of the Veszprém County Chapter of the Order of the Valiant.

Der Auszeichnungs-Nachlass von General der Infanterie vitéz Rezső Schamschula im Museum für Militärgeschichte

Der Nachlass von vitéz Rezső Schamschula von Simontornya (Nagyatád, 17. November 1858 – Budapest, 20. April 1931), k. u. k. General der Infanterie ungarischer Herkunft und Identität, kam 2023 als Schenkung in die Sammlung des Instituts und Museums für

30 A Magyar Királyi Honvédség és Csendőrség névkönyve 1918. évre. Budapest, 1918. 8. o.

31 Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1918. XLIV. évf. Wien, 1918. 54. o.; *Budapesti Közlöny,* 1917. december 6. 51. évf. 282. sz. 1. o. A magyar nyelvű közlöny őt is Schamschula Rezsőként említi.

Militärgeschichte. Die Auszeichnungen des im Ersten Weltkrieg mehrfach dekorierten Generals werden in der Numismatischen Sammlung aufbewahrt. Der Verfasser stellt die Auszeichnungen aus dem Nachlass nicht nur als Objekte vor, sondern geht auch auf die Hintergründe ihrer Verleihung ein. Der Beitrag konzentriert sich auf die Jahre der Karriere des Generals während und nach dem Ersten Weltkrieg, in denen er seine bedeutendsten Auszeichnungen erhielt.

Generalmajor Rezső Schamschula war von August 1914 bis Dezember 1916 beauftragter Befehlshaber der königlich ungarischen 82. Infanteriebrigade an der russischen Front, dann ab Juli 1915 der königlich ungarischen 41. Infanteriedivision, und ab Januar 1916 deren ernannter Kommandant. Ab Dezember 1916 kämpfte er an der Spitze der Division an der italienischen Front und wurde im Mai 1917 in den Rang eines Feldmarschallleutnants befördert. Seine Truppen nahmen am 24. Oktober 1917 am Durchbruch bei Caporetto und am Vorstoß zum Fluss Piave teil, dann an den Kämpfen im Piave-Delta im November 1917 und an der Überquerung des Piave im Juni 1918. In den letzten beiden Kriegsmonaten befehligte er das XXIV. Korps der k. u. k. Armee. Am 18. November 1921 ernannte ihn Reichsverweser Miklós Horthy zum Titulargeneral der Infanterie. 1923–1926 war er Kapitän des Burgkomitatstuhls Veszprém (Wesprim) des Vitéz-Ordens.

Bálint Ferenc – Virágh Ajtony

Szőnyi Károly rendőr vezérőrnagy pályafutása és hagyatéka

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Egyenruha és Felszerelés Gyűjteménye elsősorban a mindenkori állandó magyar haderőben viselt ruházati és egyéni felszerelési elemeket gyűjti. Kevésbé köztudott azonban, hogy a kollekcióban megtalálhatók egyéb hazai fegyveres, illetve egyenruhás testületek emlékei is. Ide tartoznak – a teljesség igénye nélkül – a rendőrség, a tűzoltóság, a pénzügyőrség, a büntetés-végrehajtás, a MÁV, a posta, vagy a polgári repülés és hajózás uniformisai.

Jelen tanulmányban egy különleges, Horthy-kori tárgyegyüttest mutatunk be, amely Szőnyi (Stenger) Károly rendőr vezérőrnagy hagyatékából került a gyűjteménybe, 2021-ben. A korszakokon átívelő tárgyegyüttes ismertetése jó apropót szolgáltat arra, hogy bemutassuk a négy évtizedet rendvédelmi szolgálatban töltő budapesti rendőri vezető mindeddig feldolgozatlan életútját.

Szeretnénk köszönetet mondani Szőnyi Évának, Szőnyi Károly unokájának, amiért nagyapja hagyatékát a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak adományozta, illetve hogy betekintést engedett a családi archívumban őrzött dokumentumokba. Ezek nélkül aligha lett volna lehetőségünk arra, hogy Szőnyi Károly rendőrtiszti pályafutását közel teljeskörűen rekonstruáljuk.

Szőnyi (Stenger) Károly címzetes rendőr főkapitány-helyettes (rendőr vezérőrnagy) élete és pályafutása[1]

1886. május 16-án született Veszprémben, Stenger Ferenc telekkönyvi írnok és Veiger Ilona gyermekeként, római katolikus családban. A budapesti VIII. kerületi Állami Főgimnáziumban tett érettségi után, 1904. június 12-án a Magyar Királyi Fővárosi Államrendőrségnél helyezkedett el mint ideiglenes díjnok, napi 2 korona illetménynyel. Ezen állásában 1906. október 30-án véglegesítették. 1908-ban mint állami alkalmazásban álló személy megkapta a polgári alkalmazottak számára egyszínű vörös szalagon adományozott Polgári Jubileumi Keresztet, amelyet Ferenc József uralkodásának 60. évfordulója alkalmából osztottak ki. Miután a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen államtudományi oklevelet szerzett, megnyílt előtte a rendőrtisztviselői pálya: 1913. január 14-én előbb ideiglenes rendőrfogalmazó-gyakornok

1 Szőnyi Károly életpályájának adatai a családi archívumban őrzött magán-, és hivatalos dokumentumokból származnak. A más helyről származó információk forrását lábjegyzetben jelöltük.

lett,[2] majd a tisztviselői tanfolyam sikeres abszolválása után véglegesítették és az év végén segédfogalmazóvá lépett elő.[3] A főkapitányság bűnügyi osztályára nyert beosztást, ahol 1921-ig teljesített szolgálatot – intellektuális bűncselekményekkel kapcsolatos nyomozások előadójaként. A sajtóhírekben főként nagyobb horderejű pénzhamisítások, csalások, sikkasztások és csempészések felderítésével kapcsolatban merült fel a neve.

Szőnyi Károly rendőrfőtanácsos, 1942
*(*Borbély – Kapy *1942.)*

Időközben megnősült, 1914-ben feleségül vette Széles Anna Vilmát.[4] Eredményes munkájával kivívta elöljárói – köztük a bűnügyi osztályt vezető Marinovich Jenő rendőrfőtanácsos – megbecsülését, amelynek jeleként 1917 augusztusában „a háború tartama alatt teljesített buzgó szolgálata elismeréséül" kiérdemelte a III. osztályú Polgári-Hadi Érdemkeresztet,[5] a bűnügyi osztály 16 segédfogalmazója közül egyedüliként.[6] 1917 szeptemberében újabb kitüntetésben részesült: „a háború alatt a katonai egészségügy körül szerzett kiváló érdemei elismeréséül" megkapta a Vöröskereszt Ezüst Díszérmét hadidíszítménnyel.[7] 1918 áprilisában a fogalmazói cím és jelleg elnyerésével gallérjára felkerült a harmadik aranyrozetta is,[8] szeptember 15-ével pedig valóságos rendőrfogalmazó lett.[9]

2 *Budapesti Közlöny,* 1913. január 26. XLVII. évf. 21. sz. 2. o.
3 *Budapesti Közlöny,* 1913. január 26. XLVII. évf. 21. sz. 1. o.
4 Házasság bejegyzése: Budapest II. kerület, házasultak anyakönyve, 1914/1081. folyószám.
5 *Budapesti Közlöny,* 1917. augusztus 17. LI. évf. 188. sz. 3. o.
6 Magyarország tiszti czím- és névtára. XXVII. évf. 147. o. Budapest, 1918.
7 *Budapesti Közlöny,* 1917. szeptember 18. LI. évf. 216. sz. 2. o.
8 *Budapesti Közlöny,* 1918. április 28. LII. évf. 99. sz. 3. o.
9 *Budapesti Közlöny,* 1918. szeptember 21. LII. évf. 215. sz. 2. o.

1919. január 23-án kerületi kapitánnyá léptették elő.[10] 1921 májusától az erzsébetfalvai kerületi kapitánysághoz tartozó csepeli kirendeltség helyettes vezetői teendőit látta el.[11] 1921. december 23-án előbb rendőrtanácsosi címmel és jelleggel ruházták fel,[12] 1922. április 11-én pedig valóságos tanácsossá nevezték ki. 1924-ben elveszítette első feleségét,[13] majd 1926-ban házasságot kötött a székely nemesi (lófő) származású csíkszentsimoni Endes Erzsébettel. Házasságukból 1927-ben fiúgyermek született, Károly.

1930. április 23-án jogosulttá vált a „kard és sisak nélküli" Magyar Háborús Emlékérem viselésére. 1933-ban nevét belügyminiszteri engedéllyel Szőnyire magyarosította.[14] 1936 júliusában rendőrfőtanácsossá lépett elő,[15] az immár önálló kerületi kapitánysággá átszervezett csepeli kapitányság vezetőjeként.[16] 1937 augusztusától ideiglenesen a IX. kerületi kapitányság vezetését vette át,[17] 1939. szeptember 27-től pedig a II. kerületi kapitányság vezetésével bízta meg a főkapitány.[18] 1942. május 12-én „a rendőri szolgálat terén példás kötelességtudással és odaadással teljesített munkásságáért" Kormányzói Dicsérő Elismerést – ismertebb nevén Signum Laudist – vehetett át, smaragdzöld szalagon.[19] 1942. december 31-én rendőrfőkapitányhelyettesi címet adományoztak részére.[20] 1944 májusától áthelyezték a másodfokú kihágási osztály élére.[21]

A háború után igazolták, és az újjászerveződő, úgynevezett demokratikus rendőrségnél a közigazgatási osztály vezetőjeként nyert beosztást, sőt, 1945. október 31-én tényleges rendőr vezérőrnagyi előléptetésben részesült.[22] 1946. augusztus 2-án B-listára került,[23] így több mint negyvenévi rendőri szolgálat után került nyugállományba. 1950 augusztusában megvonták a nyugdíját, a legtöbb fővárosi illetőségű, magas rangú „horthysta" rendőrtiszttel ellentétben viszont a kitelepítést elkerülte. 1958. március 5-én hunyt el Budapesten. A Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.

10 *Budapesti Közlöny,* 1919. január 28. LIII. évf. 23. sz. 1. o.
11 *Laky* 1922. 140. o.
12 *Belügyi Közlöny,* 1922. január 1. XXVII. évf. 1. sz. 40. o.
13 Halálozás bejegyzése: Budapest XXI. kerület, halottak anyakönyve, 1924/20. folyószám.
14 *Budapesti Közlöny,* 1933. december 17. LXVII. évf. 286. sz. 4. o.
15 *Budapesti Közlöny,* 1936. július 8. LXX. évf. 154. sz. 3. o.
16 *Magyar Rendőr,* 1936. augusztus 1. III. évf. 15. sz. 354. o.
17 *Magyar Rendőr,* 1937. augusztus 15. IV. évf. 16. sz. 370. o.
18 *Magyar Rendőr,* 1939. március 14. VI. évf. 6. sz. 132. o.
19 *Budapesti Közlöny,* 1942. május 12. LXXVI. évf. 108. sz. 2. o.
20 *Budapesti Közlöny,* 1943. január 9. LXXVII. évf. 6. sz. 2. o.
21 *Reggeli Magyarország,* 1944. május 18. LI. évf. 112. sz. 4. o.
22 *Magyar Közlöny,* 1945. november 4. I. évf. 167. sz. 1. o.
23 *Szabadság,* 1946. augusztus 9. I. évf. 178. sz. 3. o.

Szőnyi Károly utazási igazolványa (a Szőnyi család tulajdona)

Szőnyi (Stenger) Károly hagyatékából az alábbi tárgyak kerültek a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményeibe:

Rendőrtiszti kalap, forgóval[24]

A fővárosi rendőrség részére 1886-ban rendszeresítettek kalapot díszfejfedőként, ezt az őrszemélyzetnél 1909-ben az úgynevezett Zrínyi-sisak váltotta, viszont a fogalmazáskari rendőrtisztviselők ruhatárában a háború végéig továbbra is megmaradt.[25] Az 1921-es egyenruházati rendelet a kalapot már nem említi, egyedüli fejfedőként a fekete (vagy sötétkék) szemernyős sapkát írta elő a rendőrfogalmazók részére,[26] amely 1937-től egészült ki a felügyelői kar által is használt tiszti Zrínyi-sisakkal. Szőnyi tehát legkorábban fogalmazó-gyakornoki kinevezése, azaz 1913 januárja után szerezhette be,[27] és maximálisan kerületi kapitányi rangban viselhette hivatalos minőségében a múzeumba került kalapot, amelynek kialakítása a szabályzati ismérveknek teljeskörűen megfelel, az alábbiak szerint.

Fekete nemezből készült, formájában megegyezik a csendőr-, illetve tábori vadász tiszti kalappal. Karimája szélét fekete, fényezett bőr szegélyezi, fejrészén háromszoros arany lánczsinór fut körbe. Elöl, baloldalt aranyszínű jelvény helyezkedik el, amely

24 HM HIM Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény, leltári szám: 2023.14.1.

25 A Budapest Fővárosi Rendőrségi hivatalnokok egyenruházatának leírása. In: *Rédey* 1897. 41–42. o. (A kalappal kapcsolatos információkért Androvicz Gábornak, a Rendőrmúzeum muzeológusának szeretnénk köszönetet mondani.)

26 *Szabályzat* 1921. 467–468. o.

27 A szerzők egyikének birtokában lévő, 1909-ben kelt egyenruhaszabó-számla (Blum R. és Társa dr. Somogyi Gyula úrnak) szerint egy felszerelt rendőrkalap 30 koronába került.

ívelt oldalú magyar címert ábrázol, felette a Szent Koronával, a címerpajzsot cser- és babérkoszorú övezi. A címer mögött forgótartó zsebet alakítottak ki. A forgó körülbelül 30 cm hosszú, fehéres bivalyszőr szálakból készült, alul fehér kócsagtollak fogják körbe, a forgó alja aranyfonatból készült. A kalap belsejébe fehér selyembélés került, felül állszíjtartó csukrokkal (az állszíj hiányzik). Az izzasztó 5 cm széles, világos színű bőrből készült, ráragasztott címkén 57-es méretjelzés olvasható. Egyértelmű gyártójelzés nincs a tárgyon, de az izzasztó alatt található egy, a készítés folyamán használt, német nyelven nyomtatott és kitöltött sablon. E címkén egyebek mellett a fejméret és valószínűsíthetően a kalapkészítő (Arbeiter) olvashatatlan szignója látható, fejlécként a nyomtatott „A. M." jelzés akár a cégre is utalhat.

Rendőrtiszti köpeny, főkapitány-helyettesi (rendőr vezérőrnagyi) rendfokozattal[28]

A hagyatékban található köpeny részben szétbontott állapotban került a múzeum gyűjteményébe. Minden bizonnyal a háború utáni, anyaghiányos években, kényszerből kezdték el újrahasznosítani – sok más egyenruházati cikkhez hasonlóan, alapanyagként. A bélést és az ujjabéléseket teljesen eltávolították, valószínűleg elsősorban ezekre volt szükség. A köpeny varrásainak felfejtését is megkezdték, de nem fejezték be, így alapvetően egy egységben tudta átvészelni a múzeumba kerülésig eltelt csaknem teljes emberöltőt. Szerencsés körülmény, hogy bár a bélésanyagot felhasználták, a rajta elhelyezett szabócímkét lefejtették, és a köpeny zsebébe tették. Innen tudható, hogy a ruhadarabot a honvédtisztek által is kedvelt Nagy Menyhért egyenruhaszabó műhelyében készítették.[29]

Az 1936-ban elfogadott, de csak 1937. február 14-én kihirdetett, új rendőrségi egyenruházati szabályzat alaposan megreformálta a testület jórészt 1908-óta változatlan viseletét.[30] A legfontosabb változások között említhető, hogy egységesedett az egyenruhát viselő rendőrtisztviselői (fogalmazói és felügyelői) kar zubbonyának formája és szabása, a zubbonyok, kisatillák és köpenyek színe pedig – a korábbi sötétkék és fekete után – galamb-, avagy palaszürkére változott. A vizsgált ruhadarab tehát szürke színére és a rendelet hivatalos kihirdetésére tekintettel legkorábban 1937-ben készülhetett. Noha a szabályzat a legénységi köpeny szabása szerinti „finom sötétszürke köpenyszövetet" írt elő, a tapasztalatok alapján a rendőrtisztviselői köpenyek színe nem tér el vagy csak árnyalatnyilag sötétebb a fésűsszövet zubbonyok színéhez képest, amelyre a vizsgált darab sem cáfol rá.

28 HM HIM Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény, leltári szám: 2023.16.1.

29 Nagy Menyhért katonai és polgári szabó. Budapest IV. kerület, Kecskeméti utca 9. A fővárosban tanulta a szakmáját és 1917-ben létesítette az üzemét, amely 60 alkalmazottat foglalkoztatott. A Honvédelmi Minisztérium szerződéses szállítója volt, megyei és állami hatóságoknak is dolgozott. József királyi herceg udvari szállítója. Végigküzdötte az első világháborút, szakaszvezetői rangot ért el, és Károly Csapatkeresztet kapott. Vö. *Árvay* 1941. 101. o.

30 *Szabályzat* 1937. 95–109. o.

Vezérőrnagyi rendfokozati jelzés a köpenyen

A szabályzat szerint a gallér felső része sötétszürke színű bársonnyal van borítva, ezzel szemben Szőnyi köpenyét – az 1940 előtti honvédtiszti köpenyekhez hasonlóan – sötétbarna bársonygallérral látták el. Ezen eltérés azonban korántsem egyedi, sőt, a szerzők által ismert – igaz, nem nagyszámú – rendőrtiszti köpenyek is mind ilyen gallérral készültek.

A rendelet alapján a tisztviselői köpenyek hát- és előrészei belülről egészen az alsó szélig sötétszürke színű, gyapot bélésszövettel vagy klottal voltak bélelve. A köpeny előrészén hat-hat, a hátsó derékszalag két végén pedig egy-egy lapos, nikkelezett gomb, a járhasíték begombolására öt darab lapos, nikkelezett kis gomb került felvarrásra. A hátrész mindkét oldala a derékszalag alatt egy-egy zsebfedő-utánzattal volt ellátva. Az előrészeket, az ujjfelhajtásokat, a zsebfedőket és a derékszalag széleit a fogalmazói karnál sötét kobaltkék színű posztóval szegélyezték. A köpeny hajtókájának színe a szegélyposztó színével megegyezett, azaz jelen esetben szintén kobaltkék.

Szőnyi Károlyt 1942. december 31-ével főkapitány-helyettesi címmel ruházták fel, ez után alakíttathatta át a köpenyt úgy, hogy az megfeleljen az V. fizetési osztály számára előírt további ismérveknek, az alábbiak szerint.

A nikkelezett gombokat – a főkapitányhelyettesi-karhoz illeszkedően – aranyszínűre cserélték, a kobaltkék gallérhajtókát pedig 0,2 mm széles arany zsinórszegéllyel vették körül. Utóbbinál jól megfigyelhető az utólagos alakítás, mivel a hajtókát és a zsinórt rögzítő cérnák különbözőek.

Főszabályként a köpeny hideg évszakban a kisatillára és zubbonyra felöltve és mindenkor teljesen begombolva volt viselendő.[31] A Magyar Királyi Honvédség tá-

31 *Szabályzat* 1942. 11. o.

bornokai köpenyüket – renden és soron kívül – úgy is viselték, hogy a felső két gombot nyitva hagyták, így láthatóvá téve a külön e célra bevarrt, tábornoki jelleget hangsúlyozandó, vörös bélést. A IV. és V. fizetési osztályba soroló rendőrtisztek ugyanígy járhattak el,[32] de az ő esetükben a bélés természetesen kék volt. A szabályzat vonatkozó rendelkezése szerint „a köpeny bélése, vagy annak legalább a felső kihajtható széle a hajtóka színével megegyező posztóból, selyemből vagy klottból készül". A vizsgált köpenyen sem a teljes bélést cserélték ki az előléptetéskor, csupán az előrész mindkét oldalába varrtak be egy-egy függőlegesen futó, mintegy 15 cm széles kék posztósávot, nyilvánvalóan takarékossági szempontokat is szem előtt tartva.

Mivel a rendőri köpenyek esetében 1944 novembere előtt nem volt rendfokozati jelzés előírva, figyelemre méltó részlet, hogy a köpenyujjak felhajtásának mindkét oldalán egy-egy, a Magyar Királyi Honvédségben alkalmazott vezérőrnagyi rendfokozati jelzés látható. 1944 júliusától megkezdődött a Magyar Királyi Rendőrség katonailag szervezett testületté való átszervezése. Ennek folyományaként a rendőri állomány részére később a katonai rendfokozatokkal ekvivalens rendőri rendfokozatokat vezettek be, minderre a gyakorlatban azonban csak 1944 decemberétől, fokozatosan került sor.[33] Mivel Szőnyi 1943 januárja óta címzetes főkapitány-helyettes volt, így a testület „militarizálása" után címzetes rendőr vezérőrnagyi rendfokozatba sorolták át. Mindeközben, 1944 novemberében a belügyminiszter elrendelte, hogy a rendőrségnél is alkalmazni kell a köpenyujjon hordott rangjelzéseket, amelyek „általában megfelelnek" a rendszeresített katonai rendfokozati jeleknek.[34] Szőnyi e rendelet után varrathatta fel a vizsgált köpeny ujjára a vezérőrnagyi rendfokozati jelzéseket, amely egyben bizonyítéka annak is, hogy a ruhadarabot ezen időpontig ténylegesen használta. Maga a felvarró eredetileg nyilvánvalóan honvédségi tábornoki köpenyre készült, ezért a jelzés felső elemét képező, koszorúval övezett, hímzett Szent Korona tábori barna posztó alapja élesen elüt a rendőri köpeny szürke színétől. Írásos bizonyíték hiányában is feltételezhető viszont, hogy a későbbiekben a rendőrségi köpeny színével harmonizáló, szürke posztó alapon képzelték el e felvarrók kivitelezését, ám a háború ezen szakaszában – ebben az egyedi esetben legalábbis – megelégedtek a hasonló szükségmegoldással is. Megjegyzendő, hogy nem a köpenyek rangjelzése volt az egyetlen egyenruházati változás, ami a rendőrség 1944. évi katonai átszervezésével is összefügghetett. Ezen háborús év folyamán került sor – honvédségi mintára – az addigi álló gallér régóta szorgalmazott lehajtására, és a szürke, szemernyős tábori sapka bevezetésére is.

32 Uo.

33 Az ostrom alá vett Budapesten például csak 1945. január 7-én került sor a katonai rendfokozatok bevezetésére, Sédey megbízott főkapitány által. Hadtörténelmi Levéltár, Magyar királyi rendőrség felügyelője, 21. doboz, 2. o. Rádiótáviratok (másolat).

34 A rendelet pontos szövege egyelőre nem ismert, egyetlen forrása: *Zalai Összetartás*, 1945. november 21. I. évf. 11. sz. 3. o.

Amint azt Szőnyi életrajzában ismertettük, a második világháború után újra vezetői beosztásba került, és előléptetésben részesült. A háborút követő időszakot egyfelől általános egyenruha-, felszerelés- és anyaghiány jellemezte, másfelől az újjászerveződő rendőrség a régitől külsőségeiben is megnyilvánuló megkülönböztetésére erős politikai akarat mutatkozott. E két jelenség kiegyensúlyozása érződik e korszak első, 1945. október 29-én hatályba lépő egyenruházati szabályzatán,[35] ami számos markáns újítás mellett teret engedett bizonyos korábbi ruhadarabok kihordásának vagy átalakításának. Mindezek alapján okkal feltételezhető, hogy e rendelet megjelenéséig Szőnyi bizonyosan viselte a köpenyt. Nincs nyoma annak, hogy átalakíttatására akár kísérletet tett volna, holott az különösebb beavatkozás nélkül megoldható lett volna a rendfokozati ujj-jelzések lefejtése, a bársonygallér cseréje és az 1945 M vállszalagok felhelyezése által.

Rendőrtiszti díszöv, gyártói dobozában[36]

A IV. és V. fizetési osztályba sorolt rendőrtisztviselők részére már 1924-ben rendszeresítettek díszövet (szolgálati öv), amely a leírás szerint 30 darab, 79 cm hosszú, egymáshoz fektetett, sötétkék, finom ispahán gyapjúzsinórból állt, amelynek egyik végéhez 7 cm hosszú, kettős aranyzsinórból képzett gombrész, másik végéhez pedig a gombrésznek megfelelő zsinórból képzett hurokrész volt erősítve.[37]

Az 1936–1937-es reform során az alacsonyabb (VI–XI.) fizetési osztályba sorolt tisztek részére is bevezették a szolgálati ágnak megfelelő színű díszövet,[38] amelyet szolgálatban egyfajta szolgálati jelvényként kellett viselni, alkalomtól függően az elöljáró által elrendelt „teljes díszöltözet", illetve „kis díszöltözet" részeként.[39] Egyéb esetekben – szolgálatban – magyar címerrel ellátott övcsatból és fekete lakkbőrből álló szolgálati övet kellett a derékra csatolni. A díszöv szolgálaton kívüli viselése a szabályzatok szerint szóba sem jöhetett, de a gyakorlat sokszor mást mutatott.[40] A díszöv a felsőbb ruhadarab (körköpeny kivételével) fölött volt viselendő akként, hogy a középső fonadék az arc középvonalába jusson. A lovasszolgálatra beosztott rendőrfelügyelők díszöv helyett a bal vállon átvetett díszes tölténytáskát (karthus) viseltek.

Szőnyi díszöve a szabályzatnak megfelelően 36 darab, a fogalmazói szolgálati ághoz illeszkedően sötét kobaltkék színű, ispahán-gyapjúzsinórból áll. A gyapjúzsinór köteg hosszát a viselő termetéhez méretezték, a vizsgált darabon ez 100 cm. A kék zsinórköteget arany zsinór, fonadék és gombok egészítik ki.

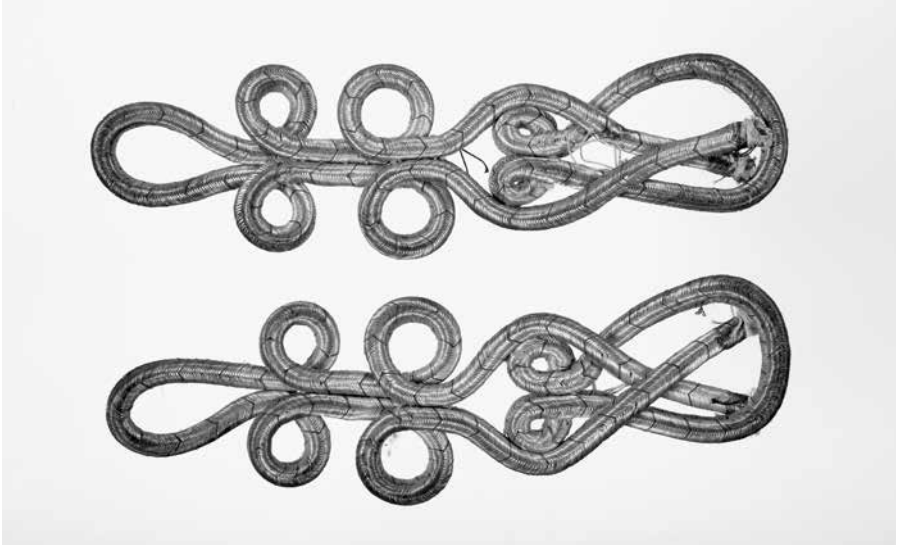
A zsinórövet még érdekesebbé teszi, hogy eredeti gyártói dobozával együtt került a múzeumi gyűjteménybe. A világoszöld színű, két darabból álló papírdoboz

35 *Szabályzat* 1945.
36 HM HIM Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény, leltári szám: 2023.15.1.
37 *Szabályzat* 1924. 1141–1142. o.
38 *Szabályzat* 1937. 107. o.
39 *Szabályzat* 1942. 1–9. o.
40 Ezt árnyalja számos archív fotó, amelyek tanúsága szerint kedvelt viselet volt ünnepélyes magánalkalmakkor is (úgymint esküvő, temetés stb.), amelyekre akár szabálytalanul, akár elöljárói eseti engedély alapján kerülhetett sor.

mérete 45×13×6 cm, a fedél belsejében található, bélyegzett cégjelzés szerint a zsinóröv Bende András[41] egyenruházati cikkeket, zsinórokat és paszományokat forgalmazó üzemében készült Budapesten, a VIII. kerületi Thék Endre (ma: Leonardo da Vinci) utca 6–8. szám alatt.

Rendőrfőkapitány-helyettesi vállfonatok

A IV. és V. fizetési osztályba sorolt rendőrtisztviselők részére először 1924-ben vezették be a 0,5 cm széles, meggyszín vörös beszövésű aranyzsinórból készült vállfonatot, amelyet az akkor rendszerben lévő sötétkék szolgálati zubbonyon és dolmányon viseltek a vállzsinórok helyett. A vállfonatok más egyenruhás testületekhez képest egyedi, többször hurkolt, díszes kivitele csak a rendőrség legmagasabb rangú tisztviselői számára került rendszeresítésre. A vállfonatot úgy kellett felerősíteni, hogy tompább vége a gallér tövében a vállvarrás mellé kerüljön, hegyesebb vége pedig a zubbonyujj beillesztő varrásáig nyúljon. A vállfonatnak kissé előre irányulva úgy kellett feküdnie, hogy a vállvarrással szöget zárjon be.[42] Az 1936–1937. évi egyenruhareform a vállfonatokon nem változtatott, de immár a szürke kisatilla és szolgálati zubbony vállait ékesítették. Ez utóbbi ruhadarabok valamelyikéről fejthették le tehát a Szőnyi hagyatékában fennmaradt vállfonat-párt.

Rendőrfőkapitány-helyettesi vállfonatok

41 Bende András Ernő (Budapest, 1907. október 26. – USA, 1957 után) 1932 és 1937 között a Lendvay Zsigmond és fiai paszományos cégnél volt cégvezető, 1937 után saját nevén önálló üzemet működtetett. Több egyenruhás testület beszállítója volt, a rendőrségen kívül a MÁV és a posta is megrendelői közé tartozott. 1950-ben a vállalkozást államosították, Bende 1956-ban elhagyta az országot.

42 *Szabályzat* 1924. 1140. o.

Rendőrtiszti kardbojt és kardkötő

A rendőr fogalmazói kar szabályszerű oldalfegyvere a gyalogostiszti kard volt, míg a felügyelői kar kosaras lovassági szablyát viselt.[43] Ugyanakkor mindkét tisztviselői szolgálati ág kardbojtja egységesen a zárt (csukott), magyar Szent Koronával díszített, arany tiszti bojt volt. A hagyatékból a bojt és a kardkötő önállóan, azaz gyalogostiszti kard nélkül került a múzeumba. A kardbojt alakilag megfelel a szabályzati leírásnak, az alábbiak szerint.

A kardbojt fehér szattyánbőrrel bélelt, kétrétben 35 cm hosszú és 2,5 cm széles arany szalagból készült, amelynek közepén 0,5 cm széles piros-fehér-zöld selyemcsík van beszőve, továbbá a szalag végén 3 cm hosszú, felül 2,8 cm, alul 3 cm széles, fából készült, arany sodronyszövettel áthúzott nyakból, és ebből folytatólag egy 9 cm hosszú, lapos, alul csukott kardbojtkörtéből áll. A bojtnyak mindkét oldalán egy-egy arany hímzésű, magyar Szent Korona van beszőve. A bojtkörte igen könnyű fából készült, üres maggal bír, amely összetekert arany szállal van befonva és mind a négy oldalán középen nemzeti színű csíkokkal van díszítve. A teteje körül több sorban arany sodronnyal van szegélyezve. Alsó végén piros bársonybetét van. A nemzeti színű selyemcsíkok szélessége 0,5 cm.

A hagyatékból származó kardkötő természetes színű bőrből készült, kötőszíjból, két hordszíjból és ezek csatdarabjaiból áll. A 2,5 cm szélességű kötőszíj két különböző hosszúságú részből áll, amelyek 4 cm átmérőjű, sárga rézkarikával vannak mozgathatóan összekötve. Az egyik rövidebb, 19 cm hosszú részen van a 3 cm széles kötőszíj csat, a másik, hosszabb szíj rész az összeakasztás céljára külső végén a csat nyelve számára több helyen ki van lyukasztva. A kötőszíjról két, különböző hosszúságú hordszíj függ alá, amelyek végei egy-egy ovális alakú, sárgaréz csattal

Rendőrtiszti kardbojt

43 *Szabályzat* 1937. 107. o.

egy-egy keskenyebb csatlószíjban végződnek. A rövidebb hordszíj 17 cm hosszú és a kötőszíj-karikára van rávarrva, míg a hosszabbik hordszíj 33 cm hosszú és a kötőszíjjal egy csúsztató által mozgathatóan van összekötve, ez alatt csattal ellátott tartószíjacska van. A hordszíjak középen piros csíkkal ellátott arany paszománnyal vannak borítva. Megállapítható, hogy Szőnyi Károly kardkötője nem különbözik a honvédtisztek által használt daraboktól.

Irodalomjegyzék

Árvay 1941.
A magyar ipar. Szerk. *Árvay József.* Budapest, 1941.

Borbély – Kapy 1942.
A 60 éves magyar rendőrség, 1881–1941. Szerk. *Borbély Zoltán – Kapy Rezső.* Budapest, 1942.

Laky 1922.
Rendőrségi Útmutató 1922. Szerk. *Laky Imre.* Budapest, 1922.

Rédey 1897.
Rendőri eljárás körébe vágó újabb rendeletek és utasítások gyűjteménye. Szerk. *Rédey Miklós.* Budapest, 1897.

Szabályzat 1921.
63.515/1921. VI. a. B. M. rendelet. Ideiglenes szabályzat a m. kir. államrendőrség tagjainak egyenruhaviseléséről. In: *Némethy Tihamér – Török Lajos:* Rendőri vonatkozású törvények, rendeletek és eljárási szabályok gyűjteménye. Budapest, 1926. 467–468. o.

Szabályzat 1924.
158.742/1924. B. M. számú körrendelet. Egyenruházati szabályzat a m. kir. állami rendőrségnek az V. és ennél magasabb fizetési osztályba kinevezett, továbbá az ezen állások címével, illetőleg jellegével felruházott egyenruha és fegyver viselésére jogosított tagjai részére. *Belügyi Közlöny,* 1924. október 12. XXIX. évf. 44. sz. 1139–1143. o.

Szabályzat 1937.
123.000/1936. számú B. M. rendelet. A m. kir. rendőrség egyenruházati és felszerelési szabályzata. *Belügyi Közlöny,* 1937. február 14. XLII. évf. 7. sz. 95–109. o.

Szabályzat 1942.
A m. kir. rendőrség egyenruházatának, fegyverzetének és felszerelésének viselési szabályzata. Győr, 1942.

Szabályzat 1945.
276.455/1945. IV.–12. B. M. számú rendelet. A magyar államrendőrség egyenruházati és felszerelési szabályzata. *Rendőrségi Közlöny,* 1946. január 25. 2. évf. 3. sz. 69–93. o.

The Career and Bequest of Major General of Police Károly Szőnyi

In the Uniforms and Equipment Collection at the Hungarian Military History Institute and Museum, there are not just artefacts from the country's military forces, but also those from associated armed bodies (Police, Finance Guard, Prison Service, etc.).

The authors of the study present a bequest linked to the Royal Hungarian Police, and at the same time detail the career of the artefacts' one-time owner, Major General of Police Károly Szőnyi (Stenger). With the help of personal and official documents preserved by his descendants, they succeed in reconstructing almost completely his long career in the police. This continued for almost four decades.

Die Karriere und der Nachlass von Generalmajor der Polizei Károly Szőnyi

Die Uniform- und Ausrüstungssammlung des Instituts und Museums für Militärgeschichte sammelt und hütet neben den Andenken der ungarischen Streitkräfte auch die der anderen bewaffneten Organe (Polizei, Finanzpolizei, Strafvollzug usw.).

Die Autoren dieses Aufsatzes stellen einen Nachlass vor, der sich auf die Königlich Ungarische Polizei bezieht, und beschreiben den Werdegang des ehemaligen Besitzers der Objekte, Generalmajor der Polizei Károly Szőnyi (Stenger). Seine lange Karriere als Polizeibeamter, die sich über etwa vier Jahrzehnte erstreckte, konnte mit Hilfe privater und offizieller Dokumente, die von seinen Nachkommen aufbewahrt wurden, fast vollständig rekonstruiert werden.

Polgár Balázs

Egy második világháborús német harckocsi kilövési és szétbontási helyszíne Baracska külterületén

A székesfehérvári Szent István Király Múzeum, illetve a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum közös terepi kutatást folytatott Baracska[1] délkeleti külterületén 2023 novemberében. A Váli-víz medre mellett a Szent István Király Múzeum munkatársai egy második világháborús harcjármű roncsdarabjait azonosították még 2022-ben. A Szent István Király Múzeum közösségi régészeti programjának keretein belül kerülhetett sor 2023-ban hitelesítő fémkereső műszeres terepbejárásra a napelempark melletti lelőhelyen.[2] A 2022–2023-ban megtalált roncsdarabok és egyéb *militaria*k (lánctalpszem-maradványok, lánctalpra szerelhető jégsarkantyúk, meghajtókerék darabjai, lánctalp-csapszegek, csapágyház-fedél, eredeti festést mutató

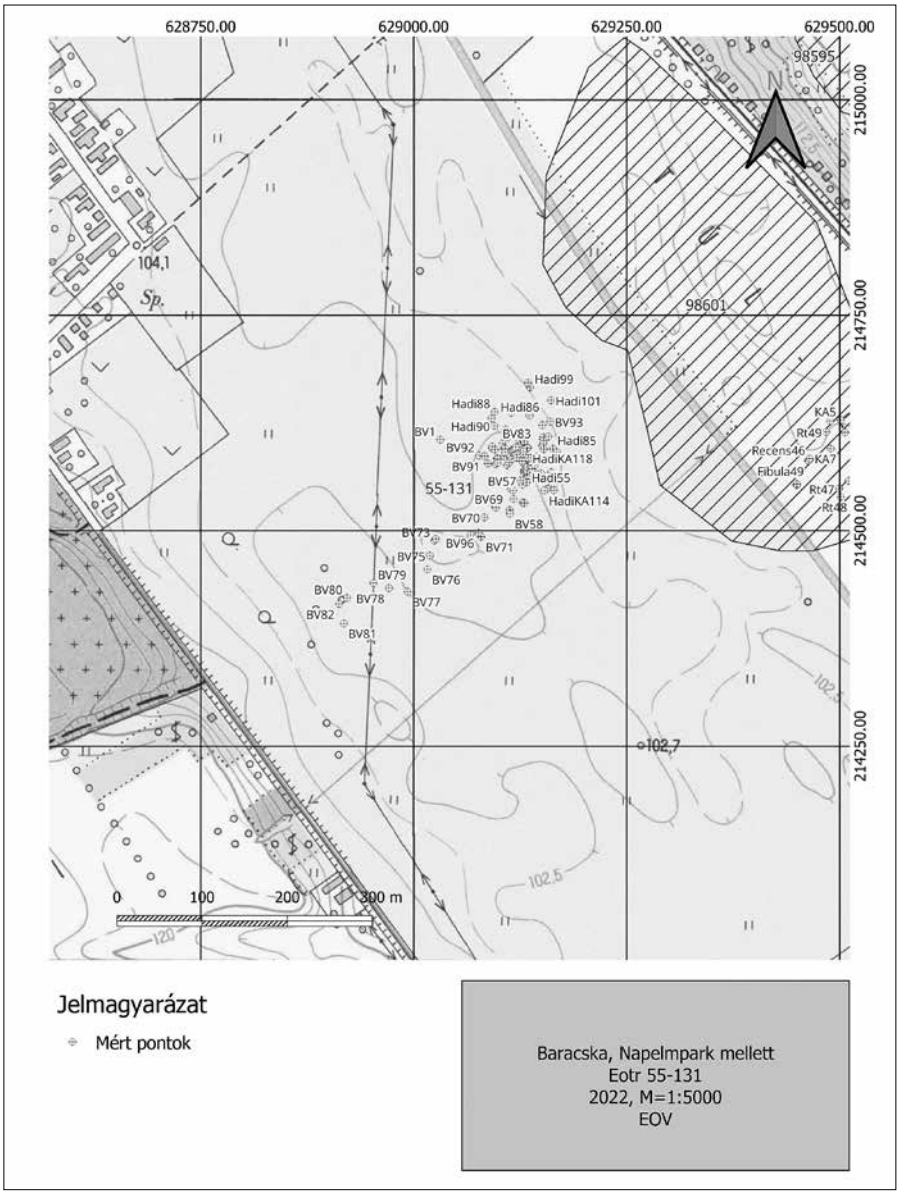

A 2023. évi baracskai terepi kutatások helyszíne

1 Község Fejér vármegyében.

2 A kutatás által érintett földterületek helyrajzi száma: 032/64, 49. A Szent István Király Múzeumból a 2023. évi baracskai terepi kutatásokat Kiss Alexandra régész koordinálta, valamint Berek Veronika régész, Benke András és Rétfalvi Teofil régésztechnikusok működtek közre azokban. A munkálatokat Bartha Csaba, Danka Tamás, Farkas Gábor, Farkas Károly, Gaál Tamás, Kléber István, Kovács Dániel, Kubinyi Szabolcs, Magda Tivadar, Makai Tamás, Márkus Viktor, Megyeri András, Molnár Csaba, Pápai Attila, Pisák Vilmos, Provaznik Róbert, Szujó Norbert, Török Gábor, Veszeli Dénes és Zengővári Zoltán múzeumi önkéntesek segítették. A Hadtörténeti Múzeumból Soós Péter alezredes és Kulcsár Viktor vett részt a kutatásokban.

páncéltest darabja, periszkóp részei, valamint hő hatására elműködött harcanyag-maradványok) egy német harckocsi *(Panzerkampfwagen IV)* kilövési és szétbontási helyszínét valószínűsítették.[3]

A baracskai második világháborús német harckocsi kilövési és szétbontási helyszínének leletmintázati térképe (készítette: Rétfalvi Teofil, SZIKM)

3 *Bombay – Gyarmati – Turcsányi* 1999. 123–124. o. (Ld. még *Spielberger* 1975.)

A kutatások révén több emberi csonttöredék, valamint a német *Luftwaffe* egy híradó katonájának azonossági jegye is napvilágra került. Az előtalálást követően, a HM HIM Hadisírgondozó és Hőskultusz Igazgatóságának tájékoztatása után, az emberi maradványokat és az azonossági jegyet a Német Háborús Sírokat Gondozó Népi Szövetség[4] munkatársa vitte el a helyszínről. A munkálatok alatt fellelt éles harcanyagok a hatóságok felé való bejelentésre, majd elszállításra kerültek.

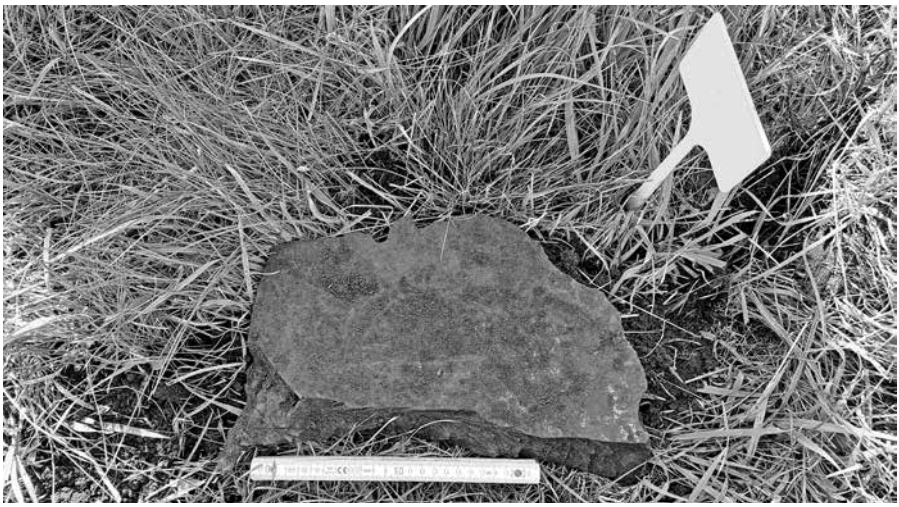
A 2022–2023. évben, Baracska délkeleti külterületén azonosított német harckocsi feltételezhetően 1945. január 24-én semmisült meg.[5] A kilőtt és kiégett harcjármű roncsait szétbontották, a visszamaradt kisebb roncsdarabok pedig eltemetődtek később a helyszínen. A kutatás során a második világháborús roncselemek és emberi maradványok mellől üvegpalackok darabjai, szarvasmarha csonttöredékek, valamint (szórvány) régészeti korú kerámiatöredékek is előkerültek. A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében gyarapított leleteket a Függelékben adatoljuk.

Függelék

Tárgyi emlékek a Baracska település külterületén azonosított német harckocsi *(Panzerkampfwagen IV)* kilövési és szétbontási helyszínéről,[6] a leletegyüttes gyarapodási száma: 83/2023

1. Páncéltest maradványa. Fém. Hosszúsága: 360 mm, szélessége: 200 mm, vastagsága: 30 mm. (Az eredeti alapozó festés maradványával.)
2. Lemez töredéke. Fém. Hosszúsága: 105 mm, szélessége: 102 mm, vastagsága: 12–13 mm.
3. Lemez töredéke. Fém. Hosszúsága: 90 mm, szélessége: 52 mm, vastagsága: 7 mm. (Jelzés részletével */„07”/.*)
4. Motor önindítójának tartóeleme. Fém. Hosszúsága: 160 mm, szélessége: 32 mm, vastagsága: 20 mm.
5. Meghajtókerék töredéke. Fém. Hosszúsága: 130 mm, szélessége: 86 mm, vastagsága: 27 mm.
6. Meghajtókerék töredéke. Fém. Hosszúsága: 150 mm, szélessége: 86 mm, vastagsága: 27 mm. (Csavar maradványával.)
7. Csapágyház fedele. Fém. Átmérője: 290 mm, vastagsága: 22 mm. (Az eredeti festés maradványával. A csapágyház fedele tizenkettő csavarlyukkal rendelkezik, az egyik csavarlyukban a csavar ép.
8. Lánctalpszem maradványa. Fém. Hosszúsága: 350 mm, szélessége: 135 mm, legnagyobb vastagság: 40 mm. (A lánctalpszem-csapszeg töredékével.)
9. Lánctalpszem maradványa. Fém. Hosszúsága: 130 mm, szélessége: 115 mm, vastagsága: 70 mm.

4 *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge (VDK).*
5 *Számvéber* 2013. 258–270. o.
6 Restaurátor: Mátyássy Gabriella (HM HIM).

Páncéltest darabja, az eredeti festés maradványával (HM HIM HGY)

Csapágyház fedele, az eredeti festés maradványával (HM HIM HGY)

10. Lánctalpszem maradványa. Fém. Hosszúsága: 240 mm, szélessége: 130 mm, legnagyobb vastagság: 63 mm. (A lánctalpszem-csapszeg töredékével.)
11. Lánctalpszem maradványa. Fém. Hosszúsága: 270 mm, szélessége: 220 mm, legnagyobb vastagság: 120 mm. (A lánctalpszem-csapszeg töredékével.)
12. Lánctalpszem maradványa. Fém. Hosszúsága: 200 mm, szélessége: 102 mm, vastagsága: 40 mm.

13. Lánctalp-csapszeg. Fém. Hosszúsága: 400 mm, szélessége: 20–27 mm.
14. Lánctalp-csapszeg. Fém. Hosszúsága: 400 mm, szélessége: 20–27 mm.
15. Lánctalpra szerelhető jégsarkantyú. Fém. Hosszúsága: 195 mm, szélessége: 110 mm, vastagsága: 95 mm.
16. Lánctalpra szerelhető jégsarkantyú. Fém. Hosszúsága: 195 mm, szélessége: 110 mm, vastagsága: 95 mm.
17. Lánctalpra szerelhető jégsarkantyú. Fém. Hosszúsága: 195 mm, szélessége: 110 mm, vastagsága: 95 mm.
18. Harckocsi-torony állását mutató műszer maradványa. Fém. Hosszúsága: 180 mm, szélessége: 98 mm, vastagsága: 25 mm. (Az egyik mutatóval.)
19. Periszkóp maradványa. Fém, üveg, gumi. Hosszúsága: 150 mm, szélessége: 95 mm, vastagsága: 70 mm.
20. Páncélüveg töredéke. Üveg. Hosszúsága: 105 mm, szélessége: 33 mm, vastagsága: 12 mm.
21. Páncélüveg töredéke. Üveg. Hosszúsága: 80 mm, szélessége: 40 mm, vastagsága: 12 mm.
22. Páncélüveg töredéke. Üveg. Hosszúsága: 50 mm, szélessége: 35 mm, vastagsága: 12 mm.
23. Páncélüveg töredéke. Üveg. Hosszúsága: 65 mm, szélessége: 50 mm, vastagsága: 12 mm.
24. Dupla villáskulcs. Fém. Hosszúsága: 123 mm, szélessége: 10–30 mm, vastagsága: 5 mm.
25. Német 75 mm-es harckocsiágyú repeszromboló gránátjának maradványa. Fém. Hosszúsága: 292 mm, szélessége: 85 mm, vastagsága: 10–15 mm.
26. Német 75 mm-es harckocsiágyú repeszromboló gránátjának maradványa. Fém. Hosszúsága: 80 mm, szélessége: 68 mm, vastagsága: 10–15 mm.

Periszkóp maradványa (HM HIM HGY)

Rövidítésjegyzék

HGY	Hadirégészeti Gyűjtemény
HM HIM	HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
SZIKM	Szent István Király Múzeum

Irodalomjegyzék

Bombay – Gyarmati – Turcsányi 1999.
Bombay László – Gyarmati József – Turcsányi Károly: Harckocsik 1916-tól napjainkig. Budapest, 1999.

Számvéber 2013.
Számvéber Norbert: Kard a Pajzs mögött. A „Konrad" hadműveletek története, 1945. Budapest, 2013.

Spielberger 1975.
Spielberger, Walter J.: Der Panzerkampwagen IV und seine Abarten. *Militärfahrzeuge*. Band 5. Stuttgart, 1975.

A Site on the Outskirts of Baracska Where a German Tank Was Knocked Out and Later Dismantled

In November 2023, the Hungarian Military History Institute and Museum joined with Székesfehérvár's Szent István Király Museum to organise fieldwalking outside the settlement of Baracska (in Fejér County). In 2022 already, staff at the Szent István Király Museum had discovered remains of a fighting vehicle from the Second World War. In 2023, fieldwalking with metal detectors took place on the site of these remains, next to the solar energy park, as an element of the Szent István Király Museum's community archaeology programme. The pieces recovered, plus other items of military relevance found, make it likely that a German medium tank (of the Panzerkampfwagen IV type) was knocked out there (in 1945) and subsequently taken apart.

Der Schauplatz der Zerstörung und Demontage eines deutschen Panzers aus dem Zweiten Weltkrieg am Rande von Baracska

Im November 2023 führten das Szent-István-Király-Museum in Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) und das Institut und Museum für Militärgeschichte eine gemeinsame Feldforschung am Rande von Baracska (Burgkomitat Fejér) durch. Neben dem Bett des Baches Váli-víz hatten die Mitarbeiter des Szent-István-Király-Museums noch im Jahr 2022 das Wrack eines Kampffahrzeugs aus dem Zweiten Weltkrieg identifiziert. 2023 wurde im

Rahmen des kommunalen Archäologieprogramms des Szent-István-Király-Museums eine Metalldetektoruntersuchung an der Fundstelle in der Nähe des Solarzellenparks durchgeführt. Die in den beiden Jahren gefundenen Wrackteile und andere Militaria deuten darauf hin, dass hier 1945 wahrscheinlich ein deutscher Panzer (Panzerkampfwagen IV) zerstört und demontiert wurde.

Illés András – Mészáros Bálint

„Luftwaffen Leica" fényképezőgép a műszergyűjteményben

A Leica a világ legismertebb fényképezőgép márkája. A név nem csak a fényképezés egy évszázaddal ezelőtti forradalmasításával fonódik össze szorosan, de minőséget és megbízhatóságot is sugall. Egy átlagos, 1930–1940-es évekbeli Leica fényképezőgép – dacára annak hogy százezres nagyságrendben gyártott tömegtermékről van szó – a fotótechnika amatőr és komoly rajongói körében világszerte népszerű és hőn áhított darab. És mint ilyen, már-már szinte törvényszerű, hogy megszámlálhatatlan hamisított példánya létezik. Ilyen hamisítvány a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében is található.

Rövid Leica-történelem

A világhírű márka története több mint egy évszázadra nyúlik vissza. Idősebb Ernst Leitz[1] 1868-ban a Rajna-vidéki Wetzlarban vásárolt fel egy kisebb, finommechanika üzemet, amelynek átszervezése után alapította meg optikai eszközöket gyártó vállalkozását. A vállalat ekkor még elsősorban mikroszkópokat gyártott, és a 19. század végére már világszerte ismertnek számított. Az alapító nevét viselő Ernst Leitz Optikai Művek (Ernst Leitz Optische Werke), vagy egyszerűbben csak Leitz-művek, egyéb optikai eszközök kutatás-fejlesztésével is foglalkozott, többek között filmfelvevő-, illetve vetítőgépekkel is.[2] A cég kutatási igazgatójává 1911-ben Oskar Barnack kutatómérnököt nevezték ki, akinek szakterülete a 35 milliméteres mozifilm fényérzékenységének vizsgálata volt. A celluloidszalagra felvitt emulzió fényérzékenységének megbízható vizsgálata akkoriban meglehetősen nehéz volt. Mivel filmfelvevőgéppel anyagigényesebb, költségesebb és technikailag nehézkesebb lett volna tesztelni a filmszalagokat, Barnack ezért egy kisebb szerkezet megalkotásába kezdett, amivel fotográfiákat készítve vizsgálhatta a filmtekercsekből levágott rövidebb szakaszokat. Ez az 1913-ban készült fényképezőgép kapta később az Ős-Leica (Ur-Leica) nevet a fotótechnika-történetben. A tesztelést megkönnyítette, hogy amíg a filmfelvevőgépben a függőlegesen futó 35 mm széles filmtekercsen egy-egy képkocka mérete

1 A szakirodalom – elsősorban külföldön – Ernst Leitz I. néven hivatkozik az alapítóra, ezt a formulát azonban idegennek érezzük a magyar nyelvben. Így a továbbiakban felvázolandó Leica-történelemben idősebb és ifjabb Ernst Leitz néven fogjuk az alapítót és fiát említeni.

2 *Szántó – Varga* 1994. 89. o.

18×24 mm, addig az Ős-Leicában vízszintesen továbbított filmszalagra 24×36 mm méretű negatív képet lehetett rögzíteni. Barnack felismerte, hogy ezzel a tesztelő berendezéssel forradalmasíthatja a fényképezést, de legalábbis új utat nyithat a műfajban, ezért az első világháborút követően folyamatosan tökéletesítette a készüléket, miközben számtalan fotót is készített vele az évek során. A kamera felvevő objektívje némi kísérletezés után a Leitz-művek egyik optikai mérnöke, Max Berek tervezte, f/3,5 fényerejű, 50 mm gyújtótávolságú, Elmar[3] fantázianevet kapott lencserendszer lett, amely a korabeli közép- és nagyformátumú fényképezőgépek objektívjeinél nagyobb fényerejűnek számított. Miután Barnacknak sikerült meggyőznie az alapító halála után a vállalkozás vezetését átvevő ifjabb Ernst Leitzet egy 31 darabos nullszéria legyártásáról, 1923-ban egy szűkebb szakmai közönségnek lehetősége nyílt az új kamera kipróbálására. Bár a vélemények ekkor még vegyesek és inkább szkeptikusak voltak, az ifjabb Leitz vállalta az újfajta fényképezőgép gyártását, amelynek első szériáját az 1925-ös Lipcsei Tavaszi Vásáron mutatták be, a „Leitz" és „camera" szavak első betűinek összevonásával megalkotott Leica néven.[4]

Egy 1930-ban gyártott Leica I típusú fényképezőgépből Leica II típusra gyárilag átépített kamera[5]

3 Ernst Leitz monogramjának és az objektív tervezőjének, Max Bereknek a keresztnevéből először Elmax lett az objektív neve, ami egy öt lencséből álló optikai rendszer volt. Azonban az objektívet újratervezték, s az immár négylencsés termék az Elmar nevet kapta, ld. *Kisselbach* 2008. 48. o. A német objektívek neveinek képzésekor ezt követően meghatározó lett az -ar, -or és -on, ritkábban -it szótagra végződés, amelyet később más gyártók is átvettek világszerte.

4 *Kisselbach* 2008. 46. o. Az első névváltozat a „Barnack camera", majd a „Leca" volt, és csak ezután döntöttek a lágyabban hangzó, gördülékenyebben kiejthető „Leica" mellett.

5 A tanulmányban közölt fényképeket és a tesztfotókat Illés András készítette.

Noha a fogadtatás továbbra is vegyes volt, a Leica és maga a 35 mm-es, azaz kisfilmes formátum számos előnyt kínált. Itt jelent meg először a filmtovábbítással összekötött zárfelhúzás lehetősége, amely gyorsította és egyszerűsítette a fényképezés folyamatát. Megjelentek a korábbiakhoz képest fényerősebb objektívek, a Leica II-vel pedig lehetővé vált az objektívek cseréje is a kamerán, ami kibővítette a fényképezés lehetőségeit. A Leica nagyobb rugalmasságot nyújtott a helyes expozíció elkészítéséhez is, hiszen zárszerkezete a korabeli fényképezőgépek túlnyomó többségénél több, vagy éppen gyorsabb záridőt biztosított. A kisebb filmtekercs méret miatt a fotokémiai üzemekben a gyártás során nagyobb mennyiséget lehetett legyártani egy öntésből, amit olcsóbban lehetett értékesíteni.[6] Míg a korabeli filmtekercseket sötétben vagy sötétkamrában lehetett csak befűzni a fényképezőgépekbe, a hengeres, fénytől védett fémkazettába töltött filmtekercset nappali fénynél is be lehetett tölteni a kamerába, ami nagyot könnyített a fényképezés folyamatán. Egy filmtekercsre – helyes befűzés esetén – 36 képet lehetett rögzíteni, ami messze több volt a korabeli, közép- vagy nagyformátumú tekercsfilmek kapacitásánál. Nem utolsó sorban pedig a Leica lényegesen kisebb, jobb fogású és könnyebben kezelhető volt a korabeli kameráknál. Kompaktságát fokozta keskeny mérete, ráadásul használaton kívül az objektívet be lehetett süllyeszteni a géptestbe.

A Leica megjelenésétől kezdve fokozatosan teret nyertek a kisfilmes fényképezőgépek, miután más gyártók is elkezdték saját fejlesztéseiket, s mind változatosabb, mind nagyobb tudású kamerákat dobtak piacra. Barnack is folyamatosan tökéletesítette és továbbfejlesztette kameráját. A Leica I első modelljének (1925) még csak egyszerű távcsöves keresője volt, s a tárgytávolságot a kezelő saját szemmértéke és az objektívre írt távolság adatok, vagy a tartozéksaruba rögzíthető külső távmérő berendezés alapján tudta csak meghatározni. Az első, 39 mm átmérőjű csavarmenetes rögzítéssel ellátott, cserélhető objektíves Leica I modell (1930) a hozzá tervezett, folyamatosan fejlesztett, különböző gyújtótávolságú objektívekkel már valódi rendszert alkotott. Az 1932-ben megjelenő Leica II már a fedéllemez alatt egy beépített, kisméretű, az objektív fókuszmechanikájával összekapcsolt távmérővel rendelkezett. Ez volt az a pillanat, amikor az objektív cserélhetősége, valamint a fókuszmechanikával összekötött távmérés képességei meghozták az áttörést a Leica értékesítésében és népszerűvé válásában. A gyár ráadásul vállalta az ügyfelek korábban vásárolt Leica I modelljeinek gyári átépítését is a Leica II modellre. Az egy évvel később megjelenő Leica III már külön tárcsát tartalmazott az előlapon a hosszú záridőkhöz, tovább bővítve a fényképész képfelvételi lehetőségeit.[7]

6 Az öntés a gyártástechnológiai eljárásra utaló szakkifejezés. A celluloidszalagok eredetileg egy nagy kiterjedésű celluloidfelületből készülnek, amelyre egyszerűen ráöntik az egyenletesen eloszló emulziót folyadék formában, amely megszilárdulása után rögzül a felülethez. Ezt követően a kész nyersanyagot meghatározott szélességű és hosszúságú csíkokra vágják.

7 Az egyes Leica modellek és altípusaikra vonatkozó részletes ismertetőre ld. *Szántó – Varga* 1994. 90–95. o. Oskar Barnack munkásságára, valamint az első Leicák fejlesztésének részletesebb történetére ld. *Kisselbach* 2008. 33–54. o. Részletesebb magyar nyelvű összefoglalásra még ld. *Szarka – Fejér* 1999. 196–201. o.

A Leica I, II és III összesen mintegy 60 megkülönböztethető altípusából[8] 1923 és 1960 között összesen közel egymillió darabot gyártottak.[9] Különböző típusai világhírű fotográfusok, fotóriporterek és haditudósítók kedvelt munkaeszközeivé lettek, s manapság is számos, világszerte ismert fotóművész használja valamelyik régi, klasszikus modelljét. A Leica mind a mai napig létező márkanév, amely továbbra is a kimagasló minőséget jelenti a fényképezésben.

Inspirációk, másolatok, hamisítványok

A Leitz-művek természetesen világszerte levédette a Leicára vonatkozó szabadalmakat – a Szovjetunió és Kína kivételével, ahol a szabadalmi jogokat nem ismerték el. Az első szovjet Leicák 1932 októberében készültek a harkovi FED[10] kommunában 3 darab Leica I-másolat formájában, a leningrádi központú VOOMP[11] égisze alatt Pionyer, azaz Úttörő néven. A név szimbolikusan is utal a kamera forradalmi voltára, áttételesen pedig arra is, hogy a szovjet ipar felismerte a benne rejlő lehetőségeket. A FED kommuna egyaránt gyártott cipőket, ruhákat és elektromos fúrókat, azonban a fotóipari tevékenység sokkal precízebb munkát és infrastruktúrát követelt, így a Leica II típus nagyvolumenű másolása csak 1934-től indult meg FED néven (közkeletű korabeli nevén: „Fedka").[12] A gyártósorról lejövő kamerák csak kisebb részletekben tértek el a mintául szolgáló Leica II-től, de nem tekinthetők hamisítványnak, mivel saját néven forgalmazták azokat. Az 1941. június 22-i német támadást követően a FED is egyike lett annak a többszáz vállalatnak, amit az Ural mögötti területekre kellett evakuálni. Az ekkorra már FED Kombinátra átnevezett vállalat új, ideiglenes otthona Berdszk lett, ahol a szovjet Vörös Hadsereg Légierejének felügyelete alatt Lavocskin–5 típusú vadászrepülőgépekhez gyártottak karburátorokat és befecskendező pumpákat. A vállalat dolgozói csak 1945-ben térhettek vissza véglegesen Harkovba, ahol azután folytatódott a FED kamerák gyártása. A FED–I néven is emlegetett első generációs szovjet Leica-másolatokból a harkovi üzem 1955-ig több mint 700 ezer darabot készített.[13]

8 Az összesítés alapja a Günther Kadlubek és Rudolf Hillebrand szerkesztette Kadlubeks Kamera-Katalog 5. kiadásában megadott lista, ld. *Kadlubek – Hillebrand* 2004. 462–465. o. A Kadlubek-katalógus az egyik legjelentősebb, mérvadó kiadvány a fotótechnikai eszközök amatőr és komoly gyűjtői körében világszerte.

9 *Kadlubek – Hillebrand* 2004. 895–899. o. közölt sorozatszámjegyzék alapján, amely 1923-ban a Leica nullszériájával 100-ról indul, és 1960-ban a 989250 számú Leica III modellel ér véget.

10 A szovjet állambiztonsági szolgálatok ősét, az Összoroszországi Különleges Bizottságot, azaz a CSEKA-t 1917-ben megszervező Féliksz Edmundovics Dzserzsinszkij nevének monogramja után.

11 Vszeszojuznoje Objegyinyenyije Optyiko-Mehanyicseszkoj Promislennosztyi – Össz-szövetségi Optikai-Mechanikai Ipari Egyesület.

12 A VOOMP Pionyer gyártása 1937-ig folyt párhuzamosan a jóval nagyobb volumenben készült FED-del. A Leica-másolatokat alapul vevő, tükörházzal, teleobjektívvel és elsütőszerkezettel ellátott vadászpuska-ágyazattal rendelkező első FSz (Fotosznájper) „fotópuskák" gyártása ugyancsak itt zajlott 1937–1941 között. Ld. *Princelle* 2004. 36–39. o.

13 A második világháborút követően 1949–1950 során a FED egy ideig a Vörös Hadsereg Légierejének Térképészeti Szolgálata (Topograficseszkaja Szluzsba Vojenno-Vozdusnih Szil) részére is gyártott

A szovjet Leica-másolatok másik fellegvára Moszkva egyik külvárosában, Krasznogorszkban jött létre. Az 1942-ben létrehozott KMZ[14] egy kisebb műhelyből nőtt ki a Vörös Hadsereg számára optikai eszközöket gyártó nagyvállalattá – részben a FED Kombinát eszközparkjának megszerzésével. A második világháborút követően a Szovjetunió háborús jóvátételként komplett német üzemeket is lefoglalt és szó szerint elszállított jóvátétel gyanánt, azaz gyakorlatilag az üzemépületek kivételével mindent: a gyártósorokat, a nyersanyagokat, az alkatrészeket, félkész- és késztermékeket, valamint a szakemberállományt is, adott esetben családostul. A szovjet fotóiparban így a második világháború után robbanásszerű fejlődés következett be a fejlesztés és a gyártás terén, amiből a KMZ profitálta a legtöbbet. A harkovi FED mellett itt is folytatódott a Leica-másolatok gyártása, részben a FED 1941–1942-ben megszerzett alkatrészeinek felhasználásával – ezek az 1948-ban gyártott kamerák FED–KMZ és FED–Zorkij néven ismertek. Ezt követően azonban a KMZ Leica-kópiái nevéből elmaradt a FED, és csak a Zorkij maradt – ezáltal létrejött egy új, saját termékcsalád, amelyből 1949 és 1956 vége között több mint 835 ezer példány készült számos, egymástól csak apró részletekben eltérő alváltozatban.[15] Összességében elmondható, hogy a Szovjetunióban több gyárban és több néven is folyamatosan, évtizedeken át zajlott a Leica-másolatok gyártása.

Egy szovjet Leica-másolat KMZ Zorkij fényképezőgép és egy nagyon hasonló, korábbi változatú példányból készült, Leica II megjelenésű hamisítvány

Leica-másolatokat, ezek FED T.Sz.V.V.Sz. néven ismertek gyűjtői körökben. A FED néven gyártott Leica-kópiák történetére részletesen ld. *Princelle* 2004. 88–98. o., illetve *Fricke* 1979. 135–155. o.

14 Krasznogorszkij Mehanyicseszkij Zavod – Krasznogorszki Finommechanikai Művek.

15 A KMZ Leica-másolataira ld. *Princelle* 2004. 120–122., 126–131. o.

A második világháborút követően számos országban törölték a német birodalmi szabadalmakat, így világszerte még több Leica-másolat bukkant fel saját márkanéven. A teljesség igénye nélkül: Nagy-Britanniában a Reid és a Periflex, az Egyesült Államokban a Kardon, Franciaországban a Foca, Japánban a Kwanon/Canon, a Nicca vagy éppen a Leotax brandek első fényképezőgépei nagymértékű hasonlóságot mutattak a Leica II vagy III modellekkel, vagy szemmel láthatóan inspirációt merítettek azok műszaki megoldásaiból, formaterveiből.[16] Egyes másolatok kimagasló minőségűnek számítanak – a gyűjtők szerint akár még jobbnak is, mint az eredeti. Ilyen például a japán Canon vagy a brit Reid.[17] A másolás alapjául nem csak a szabadalmi védettség eltörlése szolgált, hanem a manapság angol nyelvterületen *reverse engineering*nek nevezett, magyarul talán mérnöki visszafejtésnek fordítható folyamat is, amelynek során a fejlesztők a késztermék szétszerelésével derítik fel annak műszaki megoldásait, készítenek gyártási dokumentációt, majd állítanak elő saját terméket.[18]

Ami jó, azt nem csak másolják, de gyakran hamisítják is – ez alól a Leica sem kivétel. Bár az első hamis vagy pszeudo-Leicák eredete a történelem jótékony homályába vész, a legendák szerint – talán némiképp meglepő módon – nem elsősorban az anyagi haszonszerzés motiválta létrejöttüket. Az első hamisított Leica, amiről ismeretekkel rendelkezünk, egy feltehetően 1935 körül gyártott, korai FED fényképezőgépből készült és a Francia Kommunista Párt egyik tagja kapta 1939-ben, majd használta is a német megszállás idején a francia ellenállás tagjaként. Egy másik legenda szerint a német megszállás alatt álló Varsóban egy lengyel fényképezőgép-műszerész alakította át a német katonák fosztogatás útján szerzett szovjet FED kameráit (azaz Leica-másolatokat) „valódi" Leicává – így igyekeztek a katonák elkerülni a fosztogatásért járó büntetést. Ezeket a történeteket azonban semmilyen írásos bizonyíték nem támasztja alá.[19] Vélhetően tehát soha nem fogjuk tudni pontosan meghatározni, mikor és hol készült az első hamis Leica fényképezőgép, az viszont szinte biztos, hogy a Leica II-re hasonlíthatott, és vagy egy FED vagy egy Zorkij kamera volt az alapja.[20] Az angolszász szakirodalom szerint a második

16 *Wade* 2020. 170–171. o. Ugyanez érvényes a német Zeiss Ikon gyár Contax fényképezőgépére, amelynek típusait és altípusait a Szovjetunióban, a kijevi Arszenálban másolták Kiev néven, de a japán Nippon Kogaku, azaz a Nikon első modellje is Contax-kópia, ld. *Wade* 2020. 173–175. o.

17 *Wade* 2018. 82–83. o.

18 Ennek egyik legszemléletesebb példájáért nem is kell messzire mennünk, mivel a magyar fényképezőgép-gyártás is profitált az eljárásból. Amint arra a hazai fotótechnika-történet legkiemelkedőbb alakja, Fejér Zoltán is rávilágított, mind a Gammában, mind a Magyar Optikai Műveknél rendszeresen vásároltak újabb és újabb Leica modelleket, amelyeket azután tanulmányozás céljából szétszereltek. E folyamat legjelentősebb terméke az 1950-es évekbeli Momikon/Mometta fényképezőgép-család – külföldön általában csak „Hungarian Leica" néven emlegetik, jóllehet a kamera bumfordi formavilága igen távol áll a Leica kecsességétől – különböző típusai a Leica számos technikai megoldását (filmtovábbító-zárfelhúzó gomb, filmvisszatekerő gomb, záridőtárcsa, objektív élességállító karja, illetve a zárszerkezet) alkalmazzák, ld. *Fejér* 2019. 312. o. A mérnöki visszafejtésre a magyar fotóiparban ld. *Fejér* 2019. 201. o.

19 *Princelle* 2004. 100. o.

20 *Wade* 2018. 82. o. Ugyanakkor léteznek speciálisabb, a gyűjtői és a műtárgypiacon eleve nagyértékű, még a Leicák között is ritkaságnak számító típusokat (pl. Leica I Luxus, Leica Reporter) megjelenítő hamisítványok, illetve utólag, különleges (nem gyári) bevésésekkel (pl. „KGB", „GPU",

világháború után jelentek meg a Nyugat-Európában, valamint az amerikai és később a japán gyűjtői piacokon, a jellemzően túldíszített, általában valamilyen jeles eseményre utaló vésetekkel (pl. az 1936-os berlini olimpia) vagy egyszerűen csak német nemzetiszocialista szimbolikával (pl. birodalmi sas, horogkereszt) rendelkező Leica fényképezőgépek.[21] Az mindenesetre bizonyosnak tekinthető, hogy nagymértékben csak a Szovjetunió széthullását követően árasztották el a gyűjtői illetve használtfotócikk-piacot ezek a hamisítványok,[22] egyértelműen azzal a céllal, hogy busás haszon reményében megtévesszék velük a különlegességekre vadászó, jómódú, elsősorban nyugati vagy japán gyűjtőket, és az orosz/ukrán (vagy más kelet-közép-európai) bolhapiacokon kincsek után kutató turistákat.[23] A tapasztaltabb gyűjtők körében Magyarországon csak „hamis Leica", „kamulejka", „nácilejka" névvel aposztrofált hamisítványok keletkezési helye elsősorban Oroszország és Ukrajna (és kisebb részben talán Fehéroroszország és Lengyelország). A Szovjetunión belül e korábbi tagköztársaságok rendelkeztek komoly fényképezőgép-gyártó iparral, amely nagymennyiségű, hozzáértő szakembert termelt ki az évtizedek során, akik közül az említett utódállamok elmúlt három évtizedbeli gazdasági és politikai változásai következtében sokan kerültek utcára, vagy kellett más megélhetés után nézniük – akár mint „Leica-hamisító".[24]

A „Luftwaffen" Leica

A Hadtörténeti Múzeum Műszergyűjteményében 178/2002 gyarapodási számon három hamisított Leicát is találunk. A kamerák egy vámvizsgálaton akadtak fenn az egykori Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnokságának záhonyi határkirendeltségén, gyarapításuk 2002. április 2-án került regisztrálásra a gyarapodási naplóban. A háromból két kamera (1319 és 1320 gyűjteményi folyószámon) külsőre azonos kivitelű, díszítményei alapján látszatra katonai használatra készült, míg a harmadik (1318 folyószámon) tükörfényesre polírozott kivitelű, látszatra hagyományos, polgári kivitelű kamerának látszik. Bár mindhárom Leica-hamisítvány

„FED-Leica") ellátott FED és Zorkij modellek is. A legkülönlegesebb talán egy balkezesre gyártott, „fordított" Leica I-másolat FED. Ld. *Princelle* 2004. 100–101. o.

21 *Wade* 2020. 171–172. o.

22 A Kadlubek-katalógus valamennyi felsorolt hamisított Leicája esetében a gyártás éveként 1995 szerepel, ld. *Kadlubek – Hillebrand* 2004. 469. o. Meglátásunk szerint ez inkább becsült adat a felsorolt 11 különböző változatra vonatkozóan, de kifejezi azt, hogy a hamisítványok nagymértékű keletkezési és elterjedési időszaka a Szovjetunió széthullása utáni időszakra tehető.

23 Hogy milyen értéket is képvisel egy különlegesebb Leica fényképezőgép, azt jól érzékelteti, hogy 2022. június 11-én, a wetzlari Leitz-Parkban tartott 40. Leitz Photographica Árverésen Oskar Barnack személyes használatú, nullszériás, 105. számot viselő Leicája 14,4 millió eurós (akkori árfolyamon több mint 5,7 milliárd forint) áron kelt el, ld. *Leica-Camera.com*; https://leica-camera.com/en-int/press/leica-prototype-sets-new-world-record-40th-leitz-photographica-auction (Megtekintés: 2024. február 10.). Kétségtelen, hogy a valaha kalapács alá került talán legkülönlegesebb Leicáról van szó. A használt fotócikkek hazai piacán 2024-ben egy átlagos, működőképes, esztétikailag is hibátlan Leica II fényképezőgép ára 250 000–300 000 forint közé tehető.

24 A Leica-hamisítványok egészen változatos, gyakran igen kreatív kivitelezésű példatárára ld. *Princelle* 2004. 100–101. o.

működőképes, jelen írásunkban a látszólag katonai kötődésű két kamera közül a jobb műszaki és esztétikai állapotban lévő, 1319-es folyószámon nyilvántartott példányra koncentrálunk.

„Luftwaffen" bevéssel ellátott, poszt-szovjet eredetű Leica-hamisítvány

Az említett fényképezőgép első ránézésre az 1932-től gyártott Leica II modellre emlékeztet. Egyes fémfelületei, közelebbről a kezelőszervek, a távmérő berendezés keresőablakai, valamint az objektívfoglalat és maga az objektív aranyszín hatású sárgaréz, egyéb fémfelületei feketére festettek. A gépvázat a fedéllemez és a fenéklemez között vékony, jobb fogást biztosító, érdesített vulkanizált gumi, vulkanit borítja, amely napjainkra bőrszerűvé száradt. A fényképezőgép fedéllemezén elhelyezett távmérőházon német nemzetiszocialista kiterjesztett szárnyú birodalmi sas, karmaiban a babérkoszorúba foglalt horogkereszttel, alatta „Luftwaffen" felirat, illetve a vakusaru felett bevésett sorozatszám (No. 247785) látható. Kezelőszervei működőképesek, a fényképezőgép zárját fel lehet húzni, a filmtovábbítás, a film visszatekeréséhez szükséges orsókioldó, a záridőtárcsa, a gumivászon redőnyzár, a távmérő berendezés és annak az objektívhez kapcsolódó kuplungja működik. A fényképezőgép kezelőszervei a következők (a kamerát használatra készen magunk előtt tartva balról jobbra):

– recézett felületű, kihúzható filmvisszatekerő gomb, tetején a tekerési irányt jelző ívelt nyíllal;
– a távmérő berendezés burkolata, hátul egy kerek, távmérős keresőablakkal és mellette egy szintén kerek, parallaxishibás átnézeti keresőablak az alap, 50 mm gyújtótávolságú objektív által vetített képpel kb. megegyező képkivágással, elől pedig a távmérő fő- és segédablakával, közöttük az átnézeti kereső téglalap alakú előablakával;

– tartozéksaru (a távmérőházon);
– recézett szélű záridőtárcsa[25] (a távmérőházon), bevésett záridőértékekkel (Z, 20, 30, 40, 60, 200, 500);
– exponálógomb, közepén menetes furattal kioldózsinórhoz, kívül recézett szélű gallérral, ami egy passzív védő elem a véletlen kioldással szemben;
– az exponálógomb előtt, vele egyvonalban helyezkedik el a recézett fogantyúval ellátott, a film visszatekeréséhez szükséges orsókioldó vezérlőkarja, amely alatt a fedéllemezbe vésve ívelt nyíl jelzi az elmozdítás irányát, végén „R" (az-az rückwärtz) jelöléssel;
– jobb szélen a nagyméretű, recézett szélű, filmtovábbító csavargomb (amely használatakor a zárat is felhúzza), tetején a csavarás irányát jelző ívelt nyíllal, alatta gallérszerűen elhelyezve a kézzel is állítható, automatikusan továbblépő filmszámló tárcsa, amely mellett a fedéllemezbe vésett rövid egyenes nyíl jelzi az aktuális filmkocka számát előzetes kézi beállítást követően.

Jól láthatók a fedéllemez bevésései és kezelőszervei

A fenéklemez az alján, a kamerát szemből nézve jobb szélen található, félkör alakú, kihajtható fogantyú elfordítása után levehető, rögzítéséről a fogantyú belső zárja, valamint a bal szélen található, a gépváz oldalán alul elhelyezett csapba illeszkedő akasztófül gondoskodik. A fenéklemezen belül egy négynyelvű (német, angol,

25 A záridőtárcsával lehetséges szabályozni, hogy fényképezéskor a fényérzékeny anyagot mennyi ideig érje a megvilágítás. A záridőtárcsa értékei a másodperc törtrészeként értelmezendők, azaz 1/20, 1/30, 1/40 stb. A Z (azaz zeit, mint idő) érték esetén a redőnyzár addig van nyitva, ameddig a felvétel készítője lenyomva tartja az exponálógombot – ez általában hosszú, több másodperces exponálás esetén, állvány és kioldózsinór alkalmazásával javasolt.

francia, olasz) segédtábla figyelmeztet a helyes filmbefűzésre. A folyamat kissé körülményes, ugyanis a Leica fényképezőgépek és másolataik esetében még nem volt nyitható vagy levehető hátfal, kizárólag alulról lehetett betölteni a filmet (e töltési mód neve német kifejezéssel: „Leica-ladung"), előzetesen befűzve a filmtovábbító csavargombhoz belül kapcsolódó filmkazettába – jelen kamera esetében egy kivehető, fém filmorsóba. A befűzés után kellett a filmkazettát és az orsót betolni a helyére, ügyelve arra, hogy a kettő közötti kihúzott filmszakasz jól és sérülésmentesen csússzon be az 1-2 mm széles résen a zárszerkezet háza és a hátfal filmleszorító lapja között, hogy azután a képkapu és a gumivászon redőnyzár mögött pontosan illeszkedjen. Ehhez a kamera bőrtokjának hátsó falán kialakított résnyi zsebben rendelkezésre állt egy vékony műanyag lap is, amely jelen kameránál hiányzik.

Az objektív levehető, a váz 39 mm átmérőjű, 1 mm menetemelkedésű csavarmenetes objektívfoglalatába – amelyen belül, legfelül található az objektív fókuszmechanikáját a gépváz távmérőberendezésével összekapcsoló kuplung – tökéletesen illeszkedik. Az objektív rugós rögzítőkarral rendelkezik, amelynek segítségével a csavarmenetes fókuszálású lencsetubus könnyebben elforgatható. A foglalaton bevésett távolságadatok az objektívtubus közel eső felületén található mélységélességi skálával[26] összevetve segítik a készülék használóját az élesség, téma előtti és mögötti mélységi kiterjedésének megbecsülésében. A rekesz állítása folyamatos, a lencsetubus elején található, recés felületű gyűrűvel állítható. A rekeszgyűrű körül található névgyűrűn az objektív megnevezése (Leitz Elmar), optikai értékei (fényerő: f:3,5; gyújtótávolság: F = 50 mm),[27] valamint a rekeszértékek (3,5 – 4,5 – 6,3 – 9 – 12,5 – 18)[28] olvashatók le. A lencsetubus használaton kívül a gépvázba csúsztatható, ezáltal mérete kisebb, a fényképezőgép bőrtokja is ennek megfelelően van kialakítva. Az objektív teljes kihúzásakor a lencsetubus az óramutató járásával megegyező irányba, ütközésig elfordítva rögzíthető. Ilyenkor az objektívtubus vége egy vonalban van az objektív foglalattal, amely a Leica fényképezőgépek és direkt másolataik esetében pontosan 28,8 mm távolságra van a film síkjától. Ez azt jelenti, hogy a lencserendszer ebből a távolságból (bázistávolság) tud éles képet vetíteni a befűzött film fényérzékeny felületére. Az objektív négy üveglencséből álló optikai rendszer, a frontlencsén nem megfelelő tisztításból adódó karcolások láthatók.

26 A hiperfokális skála révén lehetséges a távolságskálával összevetve megbecsülni a fókuszáláskor az élesség mélységi kiterjedését a téma előtt és mögött. A nyitottabb rekesz esetén kisebb, szűkebb rekesz esetén nagyobb az élesség mélységi tartománya.

27 Az objektív fényereje egy viszonyszám, amit az objektív milliméterben megadott gyújtótávolságának és a lencserendszer milliméterben megadott hatásos átmérőjének hányadosából képezünk. Egyben az objektív minőségét is kifejező számadat, ami a fényrekesz teljesen nyitott állását is jelöli. Részletesebben ld. *Sevcsik – Hefelle* 1980. 97. o.
Az objektív gyújtótávolsága a téma leképezésének mértékét (kicsinyítés vagy nagyítás) határozza meg. Részletesen ld. *Sevcsik – Hefelle* 1980. 98–100. o.

28 A záridő mellett a rekesszel is lehetséges szabályozni a fénykép készítésekor a film megvilágítottságának mértékét. Változatlan záridő mellett minél szűkebb a rekesz, annál kevesebb fény jut a filmre. Ugyanakkor a szűkebb rekesz javítja a lencserendszer természetes leképezési hibáit, javítja az élességet és növeli annak mélységét. A rekeszérték egy viszonyszám, ami azt határozza meg, mennyi fény jut a lencserendszeren át a fényérzékeny felületre. A bevésett rekeszértékek egy mértani sort alkotnak, amelyben az egymást követő értékek az előzőhöz képest feleannyi fényt fejeznek ki (kivéve a 3,5 és a 4,5 viszonya). Részletesebben ld. *Sevcsik – Hefelle* 1980. 114–115. o. A sor 4,5-től kezdődő értékei a ma használatos mértani sor szerint két egészérték közötti első harmadértékeknek felelnek meg.

Az objektívhez fém objektívsapka is tartozik, fekete festéssel, benne préselt és fehér festéssel kiemelt, az eredetire emlékeztetően stilizált „Leica" felirattal.

Egy hamisítvány ismertetőjegyei

Egy szovjet Leica-klónból „leicásított" pszeudo-Leica első látásra talán valódinak látszódhat, azonban némi szemrevételezést követően, a sorozatszámot, majd bizonyos típusjegyeket ellenőrizve hamar megbizonyosodhatunk a kamera hamisítvány voltáról. A kutatás során lehetőségünk nyílt a hamis Leicát eredeti példányokkal összevetni.[29] Lássuk tehát, mik az árulkodó jelek!

Egy hamis és egy eredeti Leica

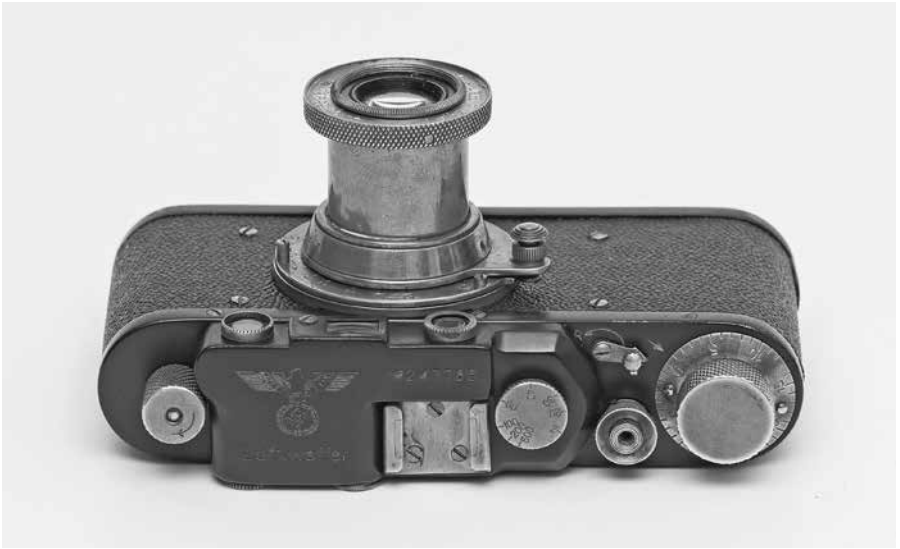
A vizsgált fényképezőgép mutat hasonlóságokat egy valódi Leica II modellel: hasonló, fekete-sárgaréz/hamisarany színvilággal a Leitz is készített Leica II és III fényképezőgépeket, a záridőtárcsára bevésett értékek is megegyeznek a Leica II-es modellével, továbbá formavilágát tekintve az objektív is közel megegyezik egy eredeti Leitz Elmarral.

A legszembeötlőbb eltérés a távmérőház tetejére gravírozott birodalmi sas, alatta a „Luftwaffen" felirattal. Jóllehet a Leitz-művek gyártott kisfilmes fényképezőgépeket katonai felhasználásra, azok ritkán kaptak megkülönböztető szimbólumot.[30]

29 Az összehasonlításhoz használt Leica II (1930-ban készült Leica I hivatalos, gyári átépítése a Leica II típussal megegyező kialakításra és működésre) illetve Leica IIIf Red Dial (1954) modelleket Somorjai Balázs fotográfus, kommunikációs szakember bocsátotta rendelkezésünkre, amiért ezúton is köszönetünket fejezzük ki.

30 A Kadlubek-katalógus szerint a kizárólag a Leica III típus egyes altípusaiból gyártottak különböző, különleges gravírozást kapott példányokat, kizárólag katonai megrendelésre. Így az egyes 1933–1939 között gyártott Leica III (F) modellek „Heer" illetve „Luftwaffe", az egyes 1939-ben gyártott Leica IIIa (G) modellek „Marine"+horogkereszt, az egyes 1938–1945 között gyártott Leica IIIb (G) modellek „Eigentum der Luftwaffe", az 1939–1945 között gyártott fagyálló Leica IIIc, úgynevezett K-modellek sorozatszám+"K" (mint kéltefest), az egyes 1940–1945 között gyártott fekete fényezésű Leica IIIc modellek „Heer", és az egyes 1939–1945 között a Luftwaffe és a Wehrmacht részére gyártott Leica IIIc modellek közelebbről meg nem határozott gravírozást kaptak. Ld. *Kadlubek – Hillebrand* 2004. 463–464. o

A katonai célra gyártott fényképezőgépek esetén jellemzően inkább csak egy betű–szám kombináció szerepelt a vázon és az objektív(ek)en – de ez sem minden esetben. Itt ilyennek nyoma nincs, van ellenben egy klasszikus, kiterjesztett szárnyú birodalmi sas, karmaiban a babérkoszorúba foglalt horogkereszttel, alatta bevésett „Lufftwaffen" felirattal. Amennyiben a hamisítói szándék Luftwaffe-kamerának akarta beállítani a tárgyat, úgy ez egy helytelen ábrázolás: a Luftwaffe emblémájában a sas

Megfigyelhető különbségek: bevésések, átnézeti keresőablak kialakítása a távmérőház előoldalán, exponálógomb kialakítása, objektív állása (eltérő menethossz), objektív rögzítő kar gombjának kialakítása

szárnyal, kissé féloldalas az ábrázolása és babérkoszorú nélküli horogkeresztet tart a karmai között. Beszédes a nyelvtanilag helytelen „Luftwaffen" felirat is.[31] Az eredeti Leicákon ezen a helyen a márka emblémája („Leica", stilizálva), alatta a gyártó vállalat neve („Ernst Leitz") és székhelye („Wetzlar"), ez alatt pedig a Deutches Reichspatent, azaz a Német Birodalmi Szabadalom rövidítése („D. R. P.") szerepel.

Mint már említettük, a kamera a formavilága alapján leginkább egy Leica II modellre hasonlít, ugyanakkor a tartozéksaru felett bevésett sorozatszám (No. 247785) alapján a vizsgált kamerának egy 1937–1938 körül gyártott Leica IIIa modellnek kellene lennie.[32] Itt lényeges a különbség, ugyanis a Leica III típus valamennyi altípusa rendelkezik az előlapon, szemből nézve az objektívtől balra található további záridőtárcsával, amellyel a hosszú záridők beállítása lehetséges. Ennek megfelelően a felső, normál záridőtárcsán van egy 1–20 beállítási lehetőség, amivel az előlapi tárcsa alkalmazása válik lehetővé. Ilyen tárcsa ugyanakkor a vizsgált hamisítványon nem található. A sorozatszám tehát a feltűnő vésetek mellett a másik nagyon fontos tényező a hamisítvány felismerésében, különösen akkor, ha Leica III modellről van szó: amennyiben a sorozatszám magasabb 107 601-nél, de az előlapon hiányzik a hosszúzáridő-tárcsa, vagy annak a helye, úgy egészen biztosan hamisítványról van szó.[33]

Leica IIIf Red Dial fényképezőgép 1954-ből. Bár egy kései modellről van szó, jól látható a Leica III típus minden altípusára jellemző hosszúzáridő-tárcsa az objektív mellett az előlapon

31 A Kadlubek-katalógus szerint létezik „Luftwaffe" illetve „Luftwaffen Eigentum" („Luftwaffe-tulajdon") feliratú hamis Leica, előbbi fekete illetve fekete–arany, utóbbi fekete–króm színű kivitelben, ld. *Kadlubek – Hillebrand* 2004. 469. o. Jelen kamerán az „Eigentum" kifejezés nem szerepel.

32 *Kadlubek – Hillebrand* 2004. 897. o.

33 *Wade* 2018. 82. o.

A fényképezőgép előlapján van egy további árulkodó jel. A távmérő berendezés fő és segédablaka közötti egyszerű, átnézeti kereső kerete egy Leica esetében kissé elkülönül a távmérőház lemezborításától, míg a szovjet másolatok (és a hamisítványok) esetében – leszámítva néhány ritka, alacsony számban gyártott korai példányt – jól látható, hogy az ablak kiugró kerete a fedőlemez szerves része, nem külön elem. Némi eltérés felfedezhető a távmérő fő- és segédablakának kerek recés szélű keretei között is.

A vizsgált „Luftwaffen" Leica exponálógombja a galléros kialakítással szintén eltér egy valódi Leica II vagy III modellétől – ezt a fajta kialakítás ebben a formájában kimondottan a Leica-másolat Zorkij fényképezőgépekre jellemző (egyes FED kamerákon is van ilyen gallér, de szélesebb kivitelben). A fedéllemezen és a kezelőszerveken látható bevésések, de legtöbbször még a recézések is, apró részletekben eltérőek egy valódi Leica fényképezőgépen találhatóktól. Mint a hamisítvány leírásában említettük, a film visszatekerését lehetővé tevő orsókioldó kar alatti ívelt nyíl egy R betűre mutat, az eredeti Leicákon azonban a kar kiinduló állásában a fedélbe egy A betű is van vésve, ami a szovjet másolatokról (és a hamisítványokról) hiányzik. A kihúzható filmvisszatekerő gomb sem húzható ki ugyanúgy.

Megfigyelhető különbségek: objektív állása, bevésett jelölések formája, záridőtárcsa vésetei, exponálógomb kialakítása

Megfigyelhető különbségek: bevésések a fedéllemezen, filmvisszatekerő gomb kihúzott állapota, átnézeti keresőablak kialakítása a távmérőház előoldalán, rögzítőcsavar a filmvisszatekerő gomb mellett

Megfigyelhető különbségek: az objektív távolság skálájának értékei, az objektívrögzítő-kar állása az eltérő menethossz miatt, az említett kar gombja, a rekeszgyűrű kialakítása

Ha az objektívet összehasonlítjuk egy valódi Elmarral, szembeötlő a hasonlóság, ugyanakkor az is, hogy a fókuszgyűrűn szereplő távolságadatok eltérnek. Az objektív állása szintén árulkodó: az objektív rögzítőkarja az optikai egység teljes becsavarásakor eltérő pozícióban van egy szovjet eredetű FED/Industar vagy egy német Leitz Elmar esetében. Ennek a csavarmenetes foglalat eltérő menethossza az oka. Eltérés látható az objektív rögzítőkarján található gomb, illetve az objektív elején található rekeszállító gyűrű kialakításában is.

Amennyiben levesszük az objektívet, a csavarmenetes foglalat felső részén, a gépvázon belül láthatóvá válik az objektívet a távmérővel összekapcsoló kuplung. Ennek formája egy Leica fényképezőgép esetén kivétel nélkül egy lapos fémhenger, míg a szovjet másolatok (és a belőlük készült Leica-hamisítványok) esetében egy nagyjából háromszög formájú elem. A fenéklemez levétele után feltárul a kamera belső szerkezetének alsó része, ahol megfigyelhető, hogy a redőnyfeszítő rugók beállító fogaskerekei az eredeti német változat esetében hat-, a szovjet változatnál négyágúak. Látható az is, hogy a fenéklemez zárja és a film helyes befűzésére szolgáló tábla rögzítése is különbözik.

Megfigyelhető különbségek: a távmérő berendezés kuplungja, a zárszerkezetház alsó részének kialakítása, a redőnyfeszítő rugók beállító fogaskerekei, a fenéklemez zárja, a film helyes befűzésére figyelmeztető tábla rögzítése, az orsó jelölése, vastagsága és a végének kialakítása

A kamera tesztelése

A kamera működőképes, zárszerkezete felhúzható, filmtovábbító mechanizmusa is működik, redőnyei látszatra épek, lefutásuk mind látszatra, mind hallás alapján megfelelőnek tűnik. Filmtekercccsel való tesztelése során az alábbi tapasztalatok születtek.
Tapasztalatok:

1. Napjaink modernebb gyártású filmnegatívjain a filmnyelv rövid ahhoz, hogy megfelelően be lehessen fűzni egy korai Leica fényképezőgép – vagy annak mintájára készült hasonló kamera – orsójába.
2. Napjaink modernebb gyártású filmkazettája kissé szorosan illeszkedik a filmaknába.
3. A filmtovábbítás során a film kissé szorul a képkapu és a filmleszorító lap között, emiatt a filmtovábbító orsó hajlamos elnyírni a filmszéli perforációt, a nem megfelelő filmtovábbítás pedig részben átfedő egymásra exponálást okozhat.
4. A film továbbításakor karcolódás hangja hallható, ami ugyancsak a film megszorulására utal a képkapu és a filmleszorító lap között.
5. A gumivászon redőnyzár elöregedéséből adódóan az első redőnyön több ponton, kisebb-nagyobb mértékben átszivárog a fény, ami a fényképeken is látható nyomot hagy.
6. A fényképezőgép beépített távmérőberendezésével tapasztalt élesség távolsága nem egyezik meg az objektíven található távolságskáláról leolvashatókkal.

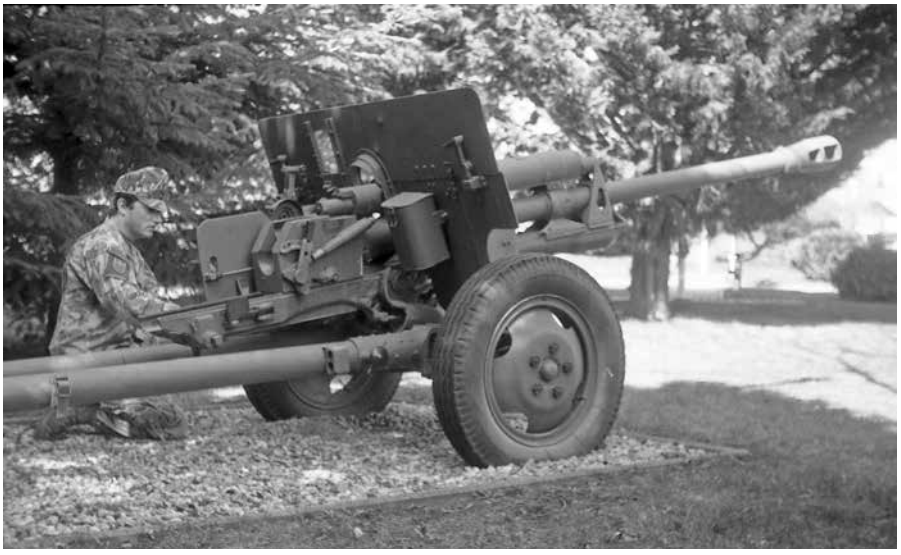
Megoldások:

1. A korabeli filmnegatívokhoz hasonlóan a filmnyelvet hosszabbra (kb. 10 cm) kell vágni, így a befűzött film felső perforációja könnyebben ráfut a filmtovábbító orsó felső fogaskerekére.
2. A filmkazetta a központi orsójánál fogóval megfogva könnyedén kihúzható a filmaknából.
3. A visszatekerő gomb filmtovábbítás irányába történő rendszeres tekerésével megszüntethető a filmtekercs feszülése a kazettában, így filmtovábbításkor elkerülhető a perforáció elnyíródása; esetlegesen nem teljes filmtovábbítás esetén az előző felvétel az objektívsapka felhelyezését követő „vak" exponálással megóvható.
4. A 3. pontban ismertetett módszerrel a film karcolódása is elkerülhető.
5. A fényszivárgást javítás (a gumivászon redőny cseréje) nélkül tökéletesen megszüntetni nem lehetséges, azonban az objektívsapka felhelyezését követően annak csak az exponálás idejére történő eltávolítása nagyban csökkenti a jelenséget; továbbá árnyékból történő fényképezéssel is csökkenthető a fényszivárgás hatása.
6. A távmérőberendezés kétes megbízhatósága miatt az objektív távolságskáláján található értékek alapján, távolságbecsléssel ún. zónafókuszt kell alkalmazni.

A tesztfotók 2024. március 19-én napközben, napos időben készültek. A teszteléshez Foma 100 típusú, normál érzékenységű, 24 felvételes fekete-fehér filmet használtunk. A fénymérést egy 1970-es évekbeli, szovjet gyártmányú, kadmium-szulfid cellás, Leningrad–6 típusú fénymérő készülékkel végeztük. A napon készült fotók

esetében szűk rekeszt (9 – 12,5 – 18) és rövid záridőket (1/100, 1/200 és 1/500), az árnyékból készült képek esetében tágabb rekeszt (4,5 és 6,3) és hosszabb, az előzőkhöz képest kevésbé rövid záridőt (1/60) alkalmaztunk. A rövid záridők és a szűk rekesz miatt egyes fotókon érzékelhető némi alulexponáltság, továbbá a napfényes részeken készült egyes fotókon elkerülhetetlenül jelen van a fényszivárgás. A tágabb rekesszel készült fotókon jól érzékelhető az optikai rendszer gyengébb képminőséget adó vonalfelbontása, ami miatt javasolt a szűkebb rekeszállás használata. A fényképek ugyanakkor megerősítik a fényképezőgép megfelelő mechanikai működését, a redőnyök lefutása teljes és a beállított záridőknek megfelelő.

A tesztfotókon a Hadtörténeti Múzeum műtárgyai: 18 M szögtávcső (Műszergyűjtemény), valamint szovjet 1942 M 76 mm-es hadosztályágyúk a Mária Terézia Laktanyában kiállítva (Gépesített Haditechnikai Gyűjtemény)
Az első két fotón megfigyelhető a nyitottabb rekesz miatti lágyabb rajzolat.
A második két fotón a redőny elöregedéséből adódó fényszivárgás becsillanásszerű fehér foltjai figyelhetők meg

A pszeudo-Leica eredeti munkadarabjának azonosítása

A különbségek felsorolása után felmerülhet a kérdés, hogy pontosan mi is lehetett az a szovjet fényképezőgép, amit a finommechanikai ismeretekkel egyértelműen rendelkező hamisító alapul vett az átalakításkor. A pontos azonosítást lehetővé tevő és a gyártás évét egyértelműen meghatározó gyári szám a hamisítás folyamán eltávolításra került a gépváz fedéllemezéről. Az azonosításhoz elsősorban az exponálógomb az árulkodó: a galléros kialakításnak ez a fajta kivitele ugyanis kizárólag a Zorkij fényképezőgépekre jellemző. A kamera egyéb külső jegyei alapján az 1950–1951 között gyártott Zorkij–1b altípusként azonosítható.[34] Ez a kamera krómozott kivitelben készült, a hamisítás során azonban az eredendően kémiai eljárással létrehozott krómozott felületet lecsiszolták, és/vagy ugyancsak kémiai eljárással eltávolították a sárgaréz elemekről (objektív, kezelőszervek, csavarfejek) egy látványosabb, ugyanakkor valóban létezett formavilágot teremtve. Ehhez az egyes elemeket külön kellett megmunkálni, amihez a fényképezőgépet szét kellett szedni, majd újra összeszerelni. A kamera zárrendszere és annak rugós műve csendesen fut le, azaz kenőanyaggal megfelelő karbantartást kapott. Mindezek egyértelműen utalnak arra, hogy a hamisítást finommechanikai és fényképezőgép szervizelési ismeretekkel rendelkező szakember végezte, feltehetően valahol Oroszországban vagy Ukrajnában, hozzávetőlegesen az 1990-es évek végén vagy a 2000-es évek legelején. Ennél több információ a vizsgált hamisítvány származási helyére, valamint a hamisítás helyszínére, idejére, és a hamisító személyére vonatkozóan feltehetően soha nem állapítható meg.

Irodalomjegyzék

Fejér 2019.
Fejér Zoltán: A magyar fotótechnika tervezői, termékei, gyártói. Kecskemét, 2019.

Fricke 1979.
Fricke, Oscar: The Dzerhinsky Commune. Birth of the 35 mm Soviet Camera Industry. *History of Photography,* 1979. 2. sz. 135–155. o.

Kadlubek – Hillebrand 2004.
Kadlubek, Günther – Hillebrand, Rudolf: Kadlubeks Kamera-Katalog. 5. erwiterte und aktualisierte Auflage. Neuss, 2004.

Kisselbach 2008.
Kisselbach, Hans-Günther: Barnack's erste Leica. Stuttgart, 2008.

34 *Princelle* 2004. 128. o. alapján. Szintén Zorkij–1b altípusként azonosítható a *SovietCams.com* szerint, bár ott 1949–1951 közötti gyártást említenek. Eszerint kb. 110 ezer példány készült ebből az alváltozatból. Ld. https://www.sovietcams.com/cameras/detail/451ys1r7v4zgcvkb96rydzb6x5 (Megtekintés: 2024. február 10.)

Princelle 2004.
Princelle, Jean Loup: Made in USSR – The Authentic Guide to Russian and Soviet Cameras. Ondreville-sur-Essone, 2004.

Sevcsik – Hefelle 1980.
Dr. Sevcsik Jenő – Hefelle József: Fényképészet. Budapest, 1980.

Szabó – Vidra 1994.
Szabó Tibor – Vidra József: Régi fényképezőgépek. Budapest, 1994.

Szarka – Fejér 1999.
Szarka Klára – Fejér Zoltán: Fotótörténet. Budapest, 1999.

Wade 2018.
Wade, John: Retro Cameras. The Collector's Guide to Vintage Film Photography. London, 2018.

Wade 2020.
Wade, John: Cameras at War. Photo Gear that Captured One Hundred Years of Conflict: From Crimea to Korea. Yorkshire, 2020.

Leica-Camera.com (https://leica-camera.com)

SovietCams.com (https://www.sovietcams.com)

A 'Luftwaffen Leica' Camera in the Collection of Instruments

Following the breakup of the Soviet Union, out-of-the-ordinary Leica cameras flooded the international markets for old photographic apparatus: they typically bore German National Socialist insignia and in appearance often bordered on kitsch. Those with a trained eye could soon spot that they were fakes. 'Nazi Leicas' seemingly with links to the German military are to be found in a number of public collections in Hungary, including the Collection of Instruments at the Hungarian Military History Institute and Museum. So far, though, Hungarian historians dealing with photography and photographic equipment have not investigated this topic on a scientific level. With our present article we intend to shed light upon it, and also to lay the foundations for further research on the subject.

„Luftwaffen-Leica"-Kamera in der Militärgerätsammlung

Nach dem Zusammenbruch der Sowjetunion überschwemmten außergewöhnliche Leica-Kameras den internationalen fototechnischen Sammlermarkt: typischerweise mit nationalsozialistischer deutscher Symbolik verziert, oft mit einem grellen, fast kitschigen Erscheinungsbild, die vom fachkundigen Auge schnell als Fälschungen entlarvt wurden. Solche gefälschten „Nazi-Leica"-Kameras mit scheinbar militärischem Bezug finden sich

in mehreren öffentlichen ungarischen Sammlungen, so auch in der Militärgerätsammlung des Instituts und Museums für Militärgeschichte. Die (foto-)technische Geschichtsforschung in Ungarn ist der wissenschaftlichen Aufarbeitung des Themas jedoch bis jetzt schuldig geblieben. Mit dem vorliegenden Aufsatz versuchen wir, diese Lücke zu schließen und den Grundstein für die Forschung dieses Themas niederzulegen.

Soós Péter

MESÉL A VALKÓI ERDŐ – VÁLOGATÁS AZ ATTILA-VONAL GÖDÖLLŐ ÉS VALKÓ KÖZÉ ESŐ SZAKASZÁNAK 2023–2024. ÉVI HADIRÉGÉSZETI KUTATÁSA SORÁN TALÁLT LELETANYAGBÓL

„*Mesél az erdő,…*" – kezdődik a Hobo Blues Band 1984-ben megjelent, a magyar rocktörténetben korszakalkotónak számító „Vadászat" című albumának egyik legismertebb száma. Hogy mi köze ennek a hadtörténeti régészethez és a második világháborúhoz? A választ a valkói erdőben kell keresni.

A Gödöllő és Valkó települések közötti tájat, a Gödöllői-dombság 200-300 méter magas vonulataival és völgyeivel szabdalt vidéket szinte teljes egészében erdő borítja. A jelenleg a Pilisi Parkerdő Zrt. – Valkói Erdészet művelésében lévő terület vadakban mindig gazdag volt. A gödöllői központtal létrehozott Grassalkovich-uradalom, majd 1867-től a gödöllői magyar királyi Koronauradalom[1] részeként, később a Gödöllői Állami Erdő- és Vadgazdaság területeként a valkói erdő kiemelt, az állami vezetők által gyakran látogatott vadászterületnek számított. A főúri, királyi, kormányzói és az állampárti időszakban itt működtetett erdőőri lakok és vadászházak[2] dolgozói szigorúan ügyeltek a fa- és vadállományra, így hellyel-közzel háborítatlanul vészelte át a vidék az elmúlt korokat, a második világháború néhány hónapos periódusát kivéve.

1944 szeptemberében és októberében az erdő csendjét műszaki alakulatok katonái, munkásosztagok, munkaszolgálatosok és helyi lakosok verték fel, hogy itt építsék ki a magyar főváros védelmére hivatott Attila-vonal legkülsőbb állásait. A Budapestet keleti irányból védő, szárnyaival a Dunára támaszkodó háromszoros védelmi vonal (Attila I., II. és III.) több száz kilométernyi hosszú, harckocsiárokból, gyalogsági állásból, lőállásból, műszaki akadályokból, egymással tűzösszeköttetésben lévő támpontokból álló létesítmény volt. Betonból készült erődítési elemeket nem építettek, a fedezékeket és a harcállásokat jellemzően a földből ásták

1 A férfiágon 1841-ben kihalt Grassalkovich-családtól az uradalom tulajdonjoga több kézen keresztül egy belga bankhoz került, amelytől 1867 márciusában vásárolta meg a magyar kincstár. Az 1868. évi V. törvénnyel az elidegeníthetetlen magyar királyi koronajavak állományába került a terület, amelyet koronázási ajándékként I. Ferenc Józsefnek és Erzsébet királynénak adott a magyar állam. *Haraszthy – Pirkner* 7. o.

2 Az állampárti időszakban az állam- és pártvezetők részére Kádár János által alapított „Egyetértés" vadásztársaság egyik kedvelt vadászterülete volt a gödöllői, ahol három vadászház is állt, egyik (Libakútlapos) a valkói területen. *Bozsonyi – Horváth – Kmetty* 2012. 21. o.

ki és helyenként fával erősítették meg. A tábori erődítés-rendszer nem volt teljesen összefüggő, a várható támadási irányokban a fő közlekedési utakat és a harckocsival könnyebben járható terepet igyekeztek lezárni. Az ellenséges támadásnak jobban kitett szakaszon állásrendszerek egész láncolata települt, a kevésbé veszélyeztetett helyeken támpontok és figyelőhelyek létesültek. Kívülről a védelmi rendszer belseje felé először harckocsitorlaszok, drótakadályok, aknazárak, különböző műszaki akadályok következtek, majd a harckocsiárok, azt követően a gyalogsági harcárkok és a nehézfegyverek tüzelőállásai. Az első gyalogsági állásrendszer mögött pár száz méterrel egy második és harmadik vonalat, vagy tartalékállásokat is kiépítettek.[3]

A korabeli erődítési elveknek megfelelően Valkó és Gödöllő között jellemzően az Alföld felől a Gödöllői-dombság lábához csatlakozó lankás szántóföldek és az erdő találkozásánál húzódott a peremvonal. A Gödöllő–Valkó-műutat három helyen harckocsiárok keresztezte, ahogyan az út megkerülését lehetővé tevő völgyeket és dűlőutakat is így zárták le a páncélosok elől. Hasonlóképpen megerődítették a fontosabb utak kereszteződését, ahová szakasz- és századtámpontokat, páncéltörő- és más nehézfegyverek állásait telepítették. A második-harmadik gyalogsági állásrendszer mögött helyezték el a tüzérség állásait, mindig a könnyen megközelíthető utak mentén.

A fáradtságos munkával létesített állásokat 1944. november közepén érte el a háború. Valkó és Dány települések felől november 11-én tűntek fel a szovjet 7. gárdahadsereg alárendeltségében működő román VII. hadtest alakulatai, a 2. és a 19. gyaloghadosztály, a 9. lovashadosztály, illetve az őket támogató szovjet 114. páncéltörő tüzérezred összesen 36 000 fős állománya. Bal szárnyukon a szovjet 24. gárda-lövészhadtest, jobb szárnyukon pedig a szovjet 25. gárda-lövészhadtest fogta közre a támadó román csapatokat. Támogatásukra a szovjetek kisebb-nagyobb gyalogos erőket, páncélos- és tüzérkötelékeket biztosítottak. [4]

Velük szemben az Attila I. állásait a német 13. páncéloshadosztály alárendeltségében lévő magyar királyi 10. honvéd gyaloghadosztály és a 12. tartalékhadosztályok alakulatai,[5] illetve a megerősítésükre odarendelt német csapatok, a Feldherrnhalle páncéloshadosztály csoportjai, így a például a 93. páncélgránátos-ezred kerültek védelembe.[6] A túlerejű szovjet és román támadások elhárítására a valkói erdőben 1944. november 17-től váltakozó sikerű harcokat folytattak, a német–magyar arcvonal lassan szorult vissza Gödöllő irányába. December 11-én a 18. honvéd gyalogezred katonái még parancsot kaptak a várostól keletre és délkeletre lévő állásaik, így a valkói műútnak a megtartására, de a szovjet és román erők ekkor már Gödöllő egy részét birtokba vették, így vissza kellett vonulniuk.[7]

A 25 napig tartó harcok sebei a mai napig nem gyógyultak be teljesen. A háborút követően rengeteg harcanyag maradt úton-útfélen, amelyek veszélyeztették az erdőben a békés munkavégzést. Bár a terület mentesítése részben megtörtént, bármikor kerülhetnek elő fel nem robbant gránátok, lőszerek, illetve felszerelési eszközök

3 *Soós* 2023. 156–162. o.
4 *Bernád* 1990. 49. o., *Lukács* 2020. 125. o.
5 *Lukács* 2020. 127–128. o.
6 *Lukács* 2020. 127–130. o.
7 *Lukács* 2020. 152. o.

és a tábori életre utaló tárgyak maradványai. Az erdő viszonylagos védelmében a kiépített tüzelőállások, harcárkok és harckocsiárkok a mai napig jól láthatóan megmaradtak. A leglátványosabb „túlélői" az erődítésnek kétségkívül a harckocsiárkok, hiszen ezek szélessége egykor a 3,5 métert, mélysége pedig a 2,5 métert is elérte.[8] A valaha 1,5 mély lövészárkok mára ugyan részben feltöltődtek, de 20-40 cm mély vonalukat sok-sok kilométer hosszan lehet követni az erdőben.

A valkói erdő mindig is vonzotta a militáriák után vágyó amatőröket és a háború kutatóit. A fémkereső műszerek magyarországi elterjedését követően, a 2000-es évek elején lelkes helyi és környékbeli lakosokból álló társaság alakult erre a gyűjtői tevékenységre. Az Attila-vonal tudományos igényű, intézményi keretek közötti kutatása 2021-ben kezdődött. A kezdeményező és a munkát elindító Gödöllői Városi Múzeum terepi munkájához ekkor csatlakozott a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum és a Ferenczy Múzeumi Centrum berkeiben működő Közösségi Régészeti Egyesület. A három szervezet 2021-óta heti rendszerességgel indít, elsősorban fémkereső műszeres terepi kutatásokat az Attila-vonal Gödöllő környéki szakaszaira. A tervszerű munka során a kutatók felmérik és feltérképezik a még látszó állásmaradványokat, illetve begyűjtik a környékükön előkerült, hadirégészeti szempontból jelentősebb leleteket. A Gödöllői Városi Múzeum 2022-ben a „Magyar Géniusz Program" keretén belül sikeresen pályázott a témában tudományos konferencia és kiállítás szervezésére, és a kutatott területekről LiDAR technológiával készült felvételek beszerzésére.[9]

Az „Attila-vonal Kutatócsoport" a 2023. és 2024. évi tevékenységét szinte teljes egészében a valkói erdő területén végezte. Ennek során az egyes mikrorégiókat, dűlőket átkutatva nem csak az egykori állások nyomvonala rajzolódott ki, hanem a leletek segítségével rendkívül hasznos adatokat sikerült begyűjteni a harcoló felek fegyverzetére, felszerelésére, a harcok lefolyására vonatkozóan. Jelen tanulmány ezekből a hadirégészeti tevékenység során előkerült tárgyakból nyújt egy válogatást, kifejezetten a fegyver- és lőszermaradványok köréből.

Nagyon fontos megjegyezni, hogy a közölt maradványok egyike sem tartalmaz lőport, robbanóanyagot, harci részt, vagy bármilyen pirotechnikai anyagot. Természetesen a kutatómunka során kerülnek elő ilyen példányok is, amelyeket az ilyenkor követendő eljárásrendnek megfelelően a kutatás azonnali leállítása és a helyszíni bejelentés után a Magyar Honvédség tűzszerészei elszállítanak, vagy helyben megsemmisítenek.

Magyar puskagránátvető-készletek és puska repeszgránát-töredék

A kézigránátok kilövésére is alkalmas puskafélék már a 17. században feltűntek Európában, a következő évszázadban pedig már a haderők eszköztárában, rendszeresített fegyverként is megjelentek. Az első nyeles puskagránátokat az orosz–japán háborúban (1904–1905) vetették be tömegesen, míg a puskákra szerelhető gránátvető

8 *Soós* 2023. 158. o.
9 *Polgár* 2023. 127–133. o.

toldatok az első világháború folyamán terjedtek el. Céljuk és rendeltetésük ugyanaz volt: a kézigránát méretű robbanóeszközök eljuttatása lőpor segítségével olyan távolságra, amilyen messze kézi erővel már nem lehetett elhajítani.[10] Ahogy a korabeli szabályzat írta: *„a puska repeszgránát elsősorban olyan födözékben levő közeli célok leküzdésére szolgál, melyeket a gyalogság nehéz fegyvereivel és a tüzérséggel, – a saját csapat veszélyeztetése nélkül leküzdeni nem tudunk és sem kézigránátokkal, sem más közeli harceszközökkel nem semmisíthetők meg."*[11]

A második világháborúban a magyar haderőben is alkalmaztak ilyen eszközöket, amelyek maradványait az Attila-vonal kutatása kapcsán sikerült megtalálni. Ez a típus a német szolgálatban lévő *Gewehrgranatgerät* (puskagránát-készülék) hazai változata. A német 7,92 mm-es Mauser Karabiner 98k ismétlőkarabélyokhoz[12] tervezett puskagránátvetőt 1942-ben Dietrich Stahl szabadalma alapján kezdték el gyártani, előállítását 13 üzem végezte. A magyar változat abban különbözött a némettől, hogy a fegyvercsőhöz illeszkedő részén egy áttöret volt a magyar 1935 M 8 mm-es és az 1943 M 7,92 mm-es ismétlőpuskák szuronyának rögzítését szolgáló szemölcs[13] számára.

A puskagránátvetők rendszeresített tartozéka volt a puska tokjához rögzíthető gránátirányzék. A kívánt céltávolságot az alsó- és felső szögcsoporthoz tartozó 0-tól 250 m-ig terjedő osztások segítségével lehetett beállítani. A különböző gránáttípusokat 60 m-től akár 250 m távolságig is el tudták lőni.

A puskagránátvetőhöz három alapvető lőszer volt rendszeresítve, az élőerő ellen és rombolásra használatos puska repeszgránát, és a harckocsik ellen alkalmazható, kumulatív hatású „puska páncélrobbantó" és „puska nagy páncélrobbantó" gránát. A valkói erdőben a kutatócsoport két változattal is találkozott, egy repeszgránáttal és a kisebbik fajta páncélrobbantó gránáttal. Míg az előbbi az erősen korrodált és hiányos állapota miatt már veszélytelen volt, az utóbbit a Magyar Honvédség tűzszerészei a helyszínen megsemmisítették. A leletanyagba került puska repeszgránát-töredék teljes tömege gyújtóval együtt egykor 255 g volt, ebből 31,18 g nitropenta (pentaeritrit-tetranitrát) robbanóanyaggal. Az AZ5071 típusú csapódógyújtó egy 11 másodperces késleltetésű égőgyújtóval volt összeszerelve, így az esetlegesen előnytelen becsapódási szögben érkező gránátok is mindenképpen felrobbantak. A puskagránátokat csak a külön az erre a célra használható, famagvas kilövőtöltényekkel lehetett a vetőből kilőni.

A puskagránátvetőket és tartozékaikat Csörgi Zoltán, a Közösségi Régészeti Egyesület tagja találta 2023. július 14-én, illetve december 15-én a valkói erdőben az Ördöngös-part – Eresztvény lelőhelyen. Érdekes, vagy véletlen egybeesés, hogy mindkét készlet teljes volt, azaz tartalmazta a puskagránátvetőt, az irányzékot és a vetőcső kulcsot. Valószínű, hogy a készleteket így együtt, az erre a célra rendszeresített, bőrből, vagy vászonból készült táskában tárolhatták és hagyhatták el a harcok helyszínén.

10 *Heidler* 2010. 10–13. o.

11 Segédlet 57.955. 4. o.

12 Az 1898 M 7,92 mm-es Mauser ismétlőpuskából fejlesztett karabély, amely a német fegyveres erők alapvető lövészfegyvere volt 1935-től. Karabiner 98k, Kar98k, K98k neveken is ismert.

13 35 M. puska. 28. o.

„Terítéken" a magyar puskagránátvető-készlet (Fotó: Soós Péter)

A magyar puskagránátvető tisztítás után, restaurálás előtt

A gránátvető irányzéka

Német 7,92 mm-es MG 34 géppuska légvédelmi körcélgömb maradványa

A világ első általános rendeltetésű géppuskája a német 7,92 mm-es MG 34 típus volt, amelyet úgy alkottak meg, hogy egyaránt alkalmas legyen a könnyű és közepes géppuskáktól elvárható feladatokra, azaz állvánnyal vagy a nélkül állja meg a helyét a gyalogsági tűzrendszer részeként, lehessen használni légvédelmi géppuskaként, illetve harcjárművek beépített fegyvereként. Az MG 34-est a német Mauser fegyvergyár konstruktőre, Heinrich Vollmer tervezte. A léghűtéses, gyorsan és könnyen cserélhető csővel rendelkező, rövid csőhátrasiklásos működésű, 7,92×57 mm-es Mauser puskatöltényt tüzelő géppuskát felcsatolható, 50 darabos hevedertárból, 75 darabos kapacitású kettős hevedertárból, illetve 250 töltényes hevederrakaszból is lehetett táplálni. Rendszeresített tartozékai közé tartozott a nehézállvány, valamint a háromlábú, légvédelmi toldattal is ellátható könnyű állvány. Utóbbi segítségével, valamint a légvédelmi körcélgömb alkalmazásával az MG 34 alkalmas volt az alacsonyan támadó légi célok leküzdésére. Az ellenséges repülőgép mozgási sebességének és irányának becslése alapján a körcélgömb osztásai segítették a géppuska irányzóját a célzásban a megfelelő előre tartás alkalmazásához.[14]

14 *McNab* 2012. 54. o.

A légvédelmi körcélgömb több darabra szétesett, korrodált maradványát Weigel Harri, a Közösségi Régészeti Egyesület tagja találta 2024. január 27-én a valkói erdőben az Ördöngös-part – Keresztvény lelőhelyen, közvetlenül a Csörsz-árok mellett. A lelet kontextusából nem lehet következtetni arra, hogy német, magyar, illetve román katonák által alkalmazott fegyverről van szó, hiszen mindhárom haderő használta ezt a géppuskát és a területen szintén mindhárom nemzet katonái harcoltak.

A Csörsz-árok mellett talált MG34 géppuska légvédelmi körcélgömb maradványa

Francia (román) 7,5 cm-es srapnelgránát maradványa

A srapnel egy 19. század elejétől használt, üreges kialakítású tüzérségi lövedéktípus volt, amelybe több száz ólomgolyót és robbanóanyagot töltöttek. A kilőtt srapnelgránát az időzített gyújtónak köszönhetően a célterület felett gyújtotta be a robbanóanyagot, amely az ólomgolyókat nagy energiával lökte ki a gránátból. Az így létrehozott, elnyújtott ellipszis alakú golyózápor kifejezetten az élőerőben tett kárt. Az első világháborúban minden hadviselő fél tömegesen alkalmazta a srapnelgránátokat, de az állásharc körülményei között már nem sok eredménnyel. Ennek ellenére még az 1940-es évekig gyártottak srapnelgránátokat a különböző lövegekhez.

A valkói erdőben talált francia eredetű srapnelgránát a román haderő tüzérségének bevetéséről árulkodik. A 75 mm-es lövedéket valószínűleg egy francia 1897 M 7,5 cm-es tábori ágyúból,[15] vagy egy román 1897/36 M tábori ágyúból, esetleg egy román 1902/1936 M 7,62 cm-es „Putilov" tábori ágyúból lőtték ki.[16] Mindhárom lövegtípus egyaránt alkalmas volt a 7,5 cm-es francia srapnelgránát tüzelésére. Ez a srapnelgránát 290 darab, 12 g tömegű ólom-antimon töltelékgolyót tartalmazott, amelyet típustól függően 440 g, vagy 110 g feketelőpor lökött ki a srapnelhüvelyből.

15 Ezt a francia ágyútípust 1926-ban rendszeresítették a román haderőben. *Băjenaru – Stroea* 2010. 48. o.

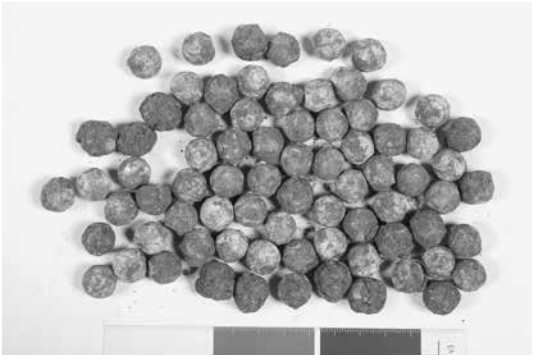
16 *Marinescu – Tănasie* 2017. 71. o.

A lövedék maradványát a fémkereső műszer 25 cm-es mélységben mutatta ki az erdei talajba fúródva. A srapnelgránátból a jellegzetes, spirális formájú, már elműködött gyújtó, a gyújtást közvetítő összekötő-cső, a szájszelence és a lökőkorong, valamint 142 darab töltelékgolyó maradt meg a becsapódás helyén. A srapnelgránátoknál hibaként előfordulhatott, hogy a levegőben való robbanást és a golyók kilökését követően a lövedék orr-része viszonylag egyben maradt, és a töltelékgolyók egy részével együtt csapódott a földbe. Ez történt jelen esetben is, hiszen a teljes töltet 290 darab ólomgolyónak a fele egy csomóban hevert a gránát többi maradványával együtt. Feltételezhető, hogy a román tüzérek régebbi, már nem 100%-os működési biztonságú készleteket használták fel az Attila-vonalat védő magyar honvédek állásai ellen.

A srapnelgránát maradványát Tóth Ferenc, a Gödöllői Városi Múzeum önkéntese találta 2023. december 15-én a valkói erdőben, Eresztvény lelőhelyen.

A francia eredetű román srapnelgránát elműködött gyújtórésze a szájszelencével, az összekötő koronggal és a kilökő koronggal

A srapnelgránát ólom–antimon töltelékgolyói

Magyar 1944 M 60 mm-es rakéta páncélrepesztő gránát maradványa

1944-ben jelent meg a Honvédség egyik legnagyobb hatású gyalogsági tűzfegyvere, a német 88 mm-es *Raketenpanzerbüchse,* közismert nevén a „páncélrém" és az amerikai 60 mm-es M1 *„Bazooka"* által ihletett 60 mm-es kézi rakétavető. A német sikereket látva a magyar hadmérnökök és konstruktőrök egy tökéletesebb működésű,

kisebb űrméretű, jobb ballisztikai tulajdonságokkal rendelkező páncéltörő fegyver fejlesztését tűzték ki célul. A fegyver alapja egy egyszerű cső, amelyből a rakétát indítják, ehhez kapcsolódik az állítható irányzóberendezés, az elsütőszerkezet, a generátoros, zárt gyújtóhálózattal működő gyújtókészülék, illetve az egyéb szerkezeti elemek, mint a pajzs és a válltámasz. A magyar fegyveripar és a Haditechnikai Intézet egyik legnagyobb teljesítményének mondható, hogy a mindössze fél évig tartó fejlesztés után ebből az eszközből két hónap alatt mintegy tízezer darabot tudtak előállítani.[17]

A rakétavetőből az 1944 M 60 mm-es, kumulatív hatású, korabeli névvel élve páncélrepesztő rakétagránátot lehetett indítani. Ennek három fő része a kumulatívbéléskúpot és az öntött TNT robbanótöltetet, valamint a detonátort, a gránátgyutacsot és a fenékgyújtót tartalmazó fejrész, a rakétahajtást biztosító, kordit lőporrudakkal töltött, acélcsőből készült hajtómű, valamint a stabilizátorszárnyakat tartó fúvókás záróalkatrész. Ez utóbbihoz csatlakoztatható az elektromos rakétagyújtó bakelit gyújtófeje a szigetelt vezetékkel.[18]

Az indítást követően a rakétagránát kb. 80 m/s sebességgel hagyta el a vetőcsövet. A rakéta hatásos lőtávolsága 150 m volt, páncélátütési képessége pedig 100 mm.

A páncélrepesztő gránát maradványát, a hajtómű-hüvely, a fúvóka és a stabilizátorszárnyak töredékét Csörgi Zoltán, a Közösségi Régészeti Egyesület tagja találta 2023. december 15-én a valkói erdőben az Ördöngös-part – Eresztvény lelőhelyen. Nem sokkal messzebb a rakéta elemeitől előkerült a kúpos bakelit gyújtófej egy darabja is.

Az 1944 M 60 mm-es páncélrepesztő rakéta elműködött hajtóművének maradványa megtalálási helyén (Fotó: Soós Péter)

17 *Hatala* 2001a.
18 *Hatala* 2001b.

Tármaradványok

Az öntöltő és önműködő fegyverek lőszerjavadalmazásának biztonságos tárolására, az adogatásuk elősegítésére tölténytárakat használnak.[19] Ezek a töltények száma, mérete és jellemzője (peremes vagy hornyolt), a lőszerek elhelyezése, az adogatás rendszere, a felkapcsolásuk módja szerint különbözőek lehetnek. A gyalogsági sorozatlövő fegyverek esetében a második világháború időszakában a legelterjedtebbek az úgynevezett szekrénytárak voltak. A henger alakú, perem nélküli hüvellyel rendelkező lőszerek (pl. 9×19 mm Parabellum, 9×25 mm Mauser Export pisztolytöltények) befogadására az egyenes szekrénytárakat alkalmazták, míg a peremes lőszerek (pl. 1931 M 8×56R mm puskatöltény) és a palack alakú hüvellyel rendelkező töltények (pl. 7,62×25 mm TT pisztolytöltény) esetében ívelt szekrénytárakat. A helytakarékosság miatt a szekrénytárak általában kétsoros elrendezésűek, azaz a töltények egymáshoz képest cikcakkosan eltolva helyezkednek el. A tölténytárakban minden esetben egy előfeszített lap-, vagy drótrugó van, amely az adogató lemezen keresztül állandó nyomás alatt tartja a töltényeket, biztosítva az adogatást.

Az Attila-vonal kutatása kapcsán számos tár és tármaradvány került elő, leginkább pisztolytöltényt tüzelő sorozatlövő fegyvereké, vagyis a géppisztolyoké. A 2023–2024-ben végzett terepi munka során talált tölténytárak közül néhány jellemző darab bemutatása következik.

A kétsoros, ívelt szekrénytárak csoportjába tartozik a magyar 1931 M 8 mm-es golyószóró tölténytára. Ennek kapacitása 25 darab 1931 M 8×56R mm-es puskatöltény volt. A tár két ív alakúra sajtolt, egymáshoz elektromosan hegesztett, 1 mm vastag edzett acéllemezből készült. Az oldal- és hátlapja a merevítés véget bordázott, a hátsó íven a tár töltöttségi fokának ellenőrzésére egy furattal. A tárat a golyószóró porvédő lemezének felnyitását követően a fegyver bal oldalán található tárfészekbe kellett helyezni, majd a tártartó kamóval rögzíteni.[20]

Az 1931 M golyószóró tárat Weigel Harri, a Közösségi Régészeti Egyesület tagja találta az avarréteg tetején 2023. július 14-én a valkói erdőben, a Libakútlaposi vadászház lelőhelyen. A golyószórótár enyhén korrodált állapotú, a tárajaknál a rozsda átlyuggatta a lemezt.

A kétsoros, egyenes szekrénytárak közé tartozik a magyar 1943 M 9 mm-es Király géppisztoly tára, amely 40 darab 1939 M 9×25 mm Mauser Export pisztolytöltény befogadására volt alkalmas. Anyaga préselt és felületkezelt acéllemez, oldalán két-két merevítő bordázattal, a töltöttség ellenőrzésére szolgáló 5-5 darab furattal, valamint a rögzítést szolgáló három sajtolt szemölccsel. A tárajak kissé összeszűkül, az adogatólemez a legfelső töltényt nem tolja középre. Mivel a tár nem merőlegesen, hanem kb. 80 fokos szögben csatlakozik a tárfészekbe, a tár teteje az adogatási síknak megfelelően döntött.

Az 1943 M géppisztoly tárat Tóth Zoltán, a Közösségi Régészeti Egyesület tagja találta Valkó közelében, a Fereng-kanyar lelőhelyen 2024. február 2-án. A tár adogatólemeze és a tárrugó hiányzik.

19 *Pap* 2022. 312–313. o.
20 31 M. golyószóró. 101–103. o.

A szovjet 1943 M 7,62 mm-es PPSZ géppisztolyhoz szintén kétsoros, ívelt szekrénytárat szerkesztettek, amelybe 35 darab 1930 M 7,62×25 mm-es TT (Tula-Tokarev) pisztolytöltényt lehetett tölteni. A tár préselt, felületkezelt acéllemezből készült, elektromos hegesztéssel, hátsó ívén merevítő bordával és a töltöttség szintjét ellenőrző három furattal. A tárfészekbe való rögzítésére a bordából kiugró szakáll szolgál.

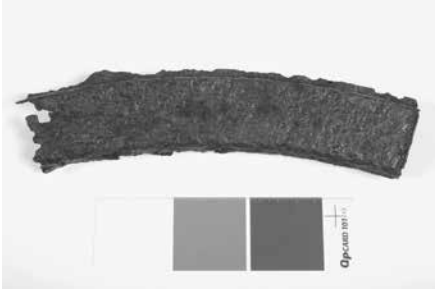
A ritkaságnak számító tár maradványát Csörgi Zoltán, a Közösségi Régészeti Egyesület tagja fedezte fel 2024. február 2-án a Fereng-kanyar melletti harckocsiárok közelében.

Magyar 1931 M golyószórótár

Az 1943 M Király géppisztoly tára a Fereng-kanyarból

A szovjet PPSZ-43 géppisztoly tár maradványa

Magyar 1907/31 M 8 mm-es géppuska ütőszege

A gyalogsági tűzrendszer alapját a második világháború időszakában a géppuskák jelentették, ezért az egyik legfontosabb hadfelszerelési cikknek számított. A magyar haderőben ekkor az első világháború előtt szerkesztett Schwarzlose géppuskák korszerűsített, 1907/31 M változatát használták. A korszerűsítés annyiban merült ki, hogy alkalmassá tették a szintén modernizált Mannlicher-puskalőszer, az 1931 M 8 mm-es puskatöltény használatára. A vízhűtéses, csuklós késleltetővel működő, reteszeletlen tömegzáras, dobirányzékkal ellátott, hevederes adogatású fegyvert egy összecsukható, háromlábú állványra lehetett rögzíteni. A cső hűtésére szolgáló három liter víz ezer lövés leadása után forrt fel, a gőz egy csövön keresztül távozott, így a hű-

tőfolyadékot időnként pótolni kellett. A géppuskához rendszeresített, fából készült hevederrakaszba 250 darab puskatöltényt tartalmazó, szegecseléssel megerősített vászonból, vagy préselt fémből készült hevedert lehetett málházni. A géppuska tömege vízzel feltöltve, állvánnyal együtt 42,2 kg volt. A kilőtt lövedék 730 m/s sebességgel hagyta el a csövet, a géppuska gyakorlati lőtávolsága 3500 m volt, gyakorlati tűzgyorsasága pedig kb. 500 lövés volt percenként.[21]

A valkói erdőben az 1907/31 M 8 mm-es géppuska ütőszegét[22] sikerült megtalálnia Szijjártó Gábornak, a Közösségi Régészeti Egyesület tagjának 2024. február 2-án. A lelet elhelyezkedése alapján nem lehet direkt következtetést levonni, de a közelben fellelt géppuska-állvány irányzókészülék állító kerék akár robbanásról, vagy önrobbantásról is árulkodhat. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy az első világháborús „vén csatalovak", a vízhűtéses Schwarzlose géppuskák jelenlétére az Attila-vonal ezen védelmi szakaszán alig utal nyom, csupán pár darab vászonheveder-szegecselés került elő az Ördöngös-part egyik lövészárka mellett, míg a modernebb MG 34 és MG 42 géppuskák alkatrészei és lőszerei gyakori leletanyagnak számítanak.

Magyar 1936 M Vécsey kézigránát maradványok

Az első világháborút követően a haditechnikai újításokért felelős Technikai Kísérleti Intézet[23] (TEKI) a hazai kézigránát fejlesztő munkát azon alapelv szerint végezte, hogy a katonának nem lehet olyan robbanótestet adni, ami már a kezében élesítődik. Az időzített gyújtás ugyanis korábban rengeteg baleset okozója volt, ezért csapódó gyújtós kézigránát rendszeresítését tűzték ki célul. A legkorábbi próbálkozások az eszközök bonyolultsága, vagy megbízhatatlansága miatt nem feleltek meg a próbáknak, de a Wesiczky József által konstruált szerkezet végül 1931 M kézigránát néven alkalmazásba került. A későbbiek folyamán ennek a használata során is bizonytalan működést tapasztaltak, ezért 1936-ban ismét felszínre került a kézigránát-kérdés. A Haditechnikai Intézet által 1937-ben végzett összehasonlító kísérletek alapján végül Vécsey Zoltán és Demeter László kézigránátjait vezették be, 1936 M, illetve 1937 M kézigránát neveken.[24]

Az 1936 M Vécsey kézigránát két, egymáshoz csavarmenettel rögzíthető, acéllemezből préselt gránáttestből áll, amelyet egy dobási biztosíték zár le. Ez utóbbit egy acélhuzalból hajlított, bőr kioldónyelvvel ellátott, „U" alakú, szállítási biztosítékként szolgáló villa tart a helyén. A kézigránát belsejében egy szintén két részből

21 7/31 M. géppuska. 181. o.
22 7/31 M. géppuska. 35. o.
23 A TEKI állományából az 1920-as évek végén megalakult a HM 3/d. osztálya, majd 1930. március 1-jével a Magyar Királyi Honvéd Haditechnikai Intézet (HTI). *Hajdú – Sárhidai* 2005. 25–26. o.
24 *Hajdú – Hatala – Pap – Soós* 2012. 47–48. o.

álló szelence van a 85 g tömegű préselt TNT robbanóanyaggal és a gyújtószerkezettel. Ez utóbbi úgy volt megtervezve, hogy az eldobás pillanatát követően, 2-6 m repülés után már a levegőben élesítette a kézigránátot, amely a becsapódás közben fellépő erők hatására robbant fel. A kézigránát egyik érdekessége, hogy dobóbiztosítéknak egy orsó alakú alkatrészen kell lepörögnie a csappantyú élesítéséhez, ezért a gránátot a kereszttengelye mentén, megforgatva kellett elhajítani.[25]

A csapódó gyújtós kézigránátok egyik nagy hátránya volt, hogy puha talajba, sárba, hóba esve néha nem robbantak fel, vagy ennek éppen ellenkezője, bokrok, fák ágainak ütődve a céltól távol felrobbantak. Továbbá alkalmatlanok voltak erődítmények, harcjárművek nyílásain való behajításra.

Az 1936 M Vécsey kézigránátok maradványai számtalan helyen előkerülnek a valkói erdőben. A biztosítóvillák, dobási biztosítékok, vagy a szelencék szétszakadt darabjai a közelharcra utaló biztos jelek. A kézigránát-maradványokat csak fokozott figyelemmel szabad a terepen megközelíteni, illetve még óvatosabban kiásni. Az éles eszköz előkerülésének a legkisebb gyanúja esetén a tűzszerészeti mentesítési feladatok ellátásáról szóló 142/1999. (IX. 8.) Korm. rendelet alapján kell eljárni. Az 1936 M Vécsey kézigránátok maradványait a Közösségi Régészeti Egyesület tagjai gyűjtötték 2023. és 2024. év folyamán az Ördöngös-part és a Fereng-kanyar lelőhelyek közelében.

Magyar 1936 M Vécsey kézigránát üres külső burka (Fotó: Soós Péter)

25 Ideiglenes utasítás. 19–28. o.

Szovjet 7,62 cm-es OF-350 repesz-romboló gránát maradványa

A szovjet Vörös Hadseregben a gyártási és ellátási nehézségek elkerülése érdekében a tüzérségi eszközöknél az egységes űrméretű lövegek, és hozzájuk az univerzálisan használható tüzérségi lőszerek használatára törekedtek. A legáltalánosabban használt ágyúfélék rendszeresítésekor az orosz-japán háborúban és az első világháborúban jól bevált kaliber, a 76,2 mm-es (német terminológiában 7,62 cm-es), vagy 3 hüvelykes (трёхдюймовка) űrméret bevezetése mellett döntöttek.[26] Az OF-350 jelzésű repeszgránát a szovjetek könnyű ágyúihoz, hadosztály-ágyúihoz, harckocsi lövegeihez kifejlesztett lőszerek nagy rombolóerejű repesz-romboló lövedéke volt.

Az OF-350 repesz-rombológránátot a magyar katonai szabályzatok „nagyteljesítményű orosz acél repeszgránát" néven említik.[27] A gránát tömege 6,2 kg volt, TNT (trinitrotoluol, trotil) vagy amatol (ammónium-nitrát és trotil keveréke) robbanótöltetének tömege pedig 0,621-0,71 kg. A gránát gyújtójaként a főként a szovjet 57 mm-es, 76 mm-es és 85 mm-es tüzérségi lőszereknél alkalmazott KTM-1 vagy KTMZ-1 tehetetlenségi csapódó gyújtók szolgáltak.

A kilőtt gránát repeszei 10 m mélységben és 3 m szélességben értek el megsemmisítő hatást, de még 300-400 m-es távolságig is veszélyt jelenthettek.[28]

A robbanóanyagot, gyújtót, vagy más harci részt már nem tartalmazó OF-350 repesz-romboló gránát maradványát Weigel Harri, a Közösségi Régészeti Egyesület tagja találta 2023. december 15-én a valkói erdőben, Eresztvény lelőhelyen, avarszinten. A robbanást követően a gránáttest alsó része meglepő módon egyben maradt, szinte csak a gyújtófészek környéke és az orr-rész hiányzik.

Szovjet OF–350 repesz-rombológránát maradványa

Magyar 1936 M 81 mm-es aknavető maradványai

A második világháborúban alkalmazott magyar aknavetők ősét egy első világháborús brit konstrukcióban a Stokes-féle aknavetőben kell keresni. Sir Frederick Wilfred Scott Stokes találmánya az első, valóban könnyen hordozható ilyen eszköz volt, amelyet 1915-től kezdtek alkalmazni. Sikerét annak köszönhette, hogy szerkezete

26 A korabeli magyar szabályzatokban a 76 mm-es jelölést használták. Lőtáblázat. 1. o.
27 Lőtáblázat. 6. o.
28 Utasítás. 63. o.

nagyon egyszerű volt, egy simafuratú csőből, egy lemezből készült talpból és egy kétlábú állványból állt, melyeket három egységbe bontva könnyen lehetett szállítani és telepíteni. A Stokes-aknavető űrmérete 3,2 inch, azaz 81 mm volt. Ezt a fegyvert világszerte többen is lemásolták, ezek közül a legsikeresebb és legelterjedtebb típus a francia Edgar Brandt konstruktőr Mle 27, azaz 1927 M aknavetője lett.[29]

Ez a fegyver lett végül a fejlesztési alapja a német haderőben 1934-ben rendszeresített 8 cm-es (pontosabban 81 mm-es) aknavetőnek, amelynek licencét a magyar állam 1936-ban vásárolta meg Németországtól. A fegyver gyártását kezdetben a diósgyőri MÁVAG (Magyar Királyi Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak) és a Magyar Acélárugyár budapesti üzemében végezték, majd 1943-tól az EMAG (Első Magyar Gazdasági Gépgyár) is bekapcsolódott a munkába.[30]

A gyalogság hadrendjébe tartozó, a gyalogságot tüzével kísérő és támogató, meredek röppályájú fegyver tömege tüzelőállásban 85 kg volt. Többféle gránát kilövésére is alkalmas volt, ezek közül a legáltalánosabban a magyar 1936 M aknagránátot és a köd-aknagránátot használták, de volt hozzá rendszeresítve szintén ködösítésre alkalmas foszfor-aknagránát, valamint tüzelhetett német és zsákmányolt cseh lőszerrel. Maximális lőtávolsága az aknagránát típusától és a lőportöltet méretétől függően 3400-3800 m volt. Az aknagránát repeszkörzetének sugara 7-8 m volt, de még 200-300 m távolságban is veszélyt jelenthettek a szétrepülő aknasziklánkok.[31]

Az Eresztvény lelőhelyen végzett fémkereső műszeres terepkutatás során a Gödöllői Városi Múzeum, a Hadtörténeti Múzeum és a Közösségi Régészeti Egyesület kutatói egy erdei út melletti, kb. 50×250 m-es területen 20-30 darab, négyzetes alaprajzú gödörre lettek figyelmesek. A helyszínről nagy számban kerültek elő magyar 81 mm-es aknagránát-gyújtók fém védőkupakjai, valamint aknagránátos ládák vasalatai, amely magyar aknavető üteg telepítésére és az általuk leadott, kifejezetten jelentős aknavetőtűzre utal. Nem kizárt, hogy a november 29-én reggel a Koronaliget irányából indított román-szovjet támadást sikeresen megállító aknavetők egyik tüzelőállását sikerült megtalálni.[32] 2023. szeptember 1-jén az egyik útszéli állásban egy szétroncsolódott 1936 M 81 mm-es aknavető csövének és állványának darabjai kerültek elő. A kutatást koncentrikus körökben kiszélesítve további alkatrészeket sikerült találni, így például a csövet az állványhoz rögzítő bilincs töredékét, az irányzógép egyik állítható, számsorral ellátott oldalkorongját, vagy a magasság-szintező libelláját. A roncselemek szóródásából önrobbantásra, vagy találat okozta robbanásra lehet következtetni.

29 *Fleischer* 1994. 27. o.

30 *Dombrády* 2003. 273. o.

31 Emlékeztető. 60–64. o.

32 *„November 29-én reggel háromnegyed nyolc előtt nem sokkal Koronaliget irányából a pécsi 38. gyalogezrednél az ellenség támadást kísérelt meg, mely azonban saját tüzérségi és aknavető tűzben összeomlott. … A 12. tábori tüzéroszt*ály *tűzösszpontosítása jól sikerült, mert a hadinapló leírása alapján az ellenséges vonalakból „erős jajgatás volt hallható." Lukács* 2020. 139. o.

Magyar 1936/39 M 81 mm-es aknavető csőrögzítő bilincsének töredéke a valkói erdőből (Fotó: Soós Péter)

Az aknavető irányzógépének oldalkorongja (Fotó: Soós Péter)

Magyar 1942 M kézigránát nyújtott töltet maradványa

Az 1942 M nyeles kézigránát az egyik legtöbb ideig szolgálatban álló harceszközünknek számít, hiszen 1942. és az 1990-es évek között folyamatosan gyártották, kiképzési célból történő használatára pedig még a 2000-es évek elején is sor került. Ez a hosszú történet az 1936 M Vécsey-féle kézigránáttal szerzett kedvezőtlen harctéri tapasztalatokkal kezdődött. A korszerűtlennek nyilvánított csapódó gyújtós kézigránátok helyett ekkor, egy szintén Vécsey Zoltán által tervezett égőgyújtós változatot rendszeresítettek.[33]

Az 1942 M kézigránát két nagyobb részből áll, a 120 g préselt trotilt tartalmazó, sajtolt lemezből készült fejből és a működtető szerkezetet magában foglaló fanyélből. Az üregesen kiképzett fejrészbe illeszkedik a gyutacs, amelynek a végén található csappantyút az ütőszeg a biztosító eltávolítását követően a dobás lendületétől megfeszülő, majd visszacsapó rugó működteti. A kézigránát „normál" dobása esetében így a levegőben történt meg az égőgyújtó elindítása, amelynek égése 3,4-4,5 másodperc késleltetést biztosított. A kézigránát gyújtását el lehetett indítani még a fejrész erőteljes meghúzásával és elengedésével, illetve a nyél végén található karikába fűzött drót vagy kötél segítségével akár távolról is.[34]

33 *Hajdú – Hatala – Pap – Soós* 2012. 48. o.
34 Segédlet 57.123. 13–15. o.

A fejrész alja és teteje menetes kiképzést kapott, ezért szükség esetén több fejrészt is egymásra lehetett csavarni. Az így kapott, úgynevezett „nyújtott" töltetet kisebb robbantásokhoz használhatták, például akadályon való átjáró nyitásához.[35]

Az 1942 M nyeles magyar kézigránát maradványból nagyon sok kerül elő valkói erdőben. A már felrobbant, harci részt és robbanóanyagot nem tartalmazó darabok közül gyakoriak a nyél, a zárókupak és a fejrész bádogszelencéjének a töredékei. Mivel a nyújtott töltet alkalmazása nem számított gyakorinak, főleg közelharcban, így rendkívüli leletnek számított, amikor 2024. február 16-án Tóth Zoltán, a Közösségi Régészeti Egyesület tagja egy egymásba csavart 1942 M kézigránát fejrészmaradványt talált a Fereng-kanyar közelében.

Magyar 1942 M nyeles kézigránát nyújtott töltetének maradványa

Összefoglaló

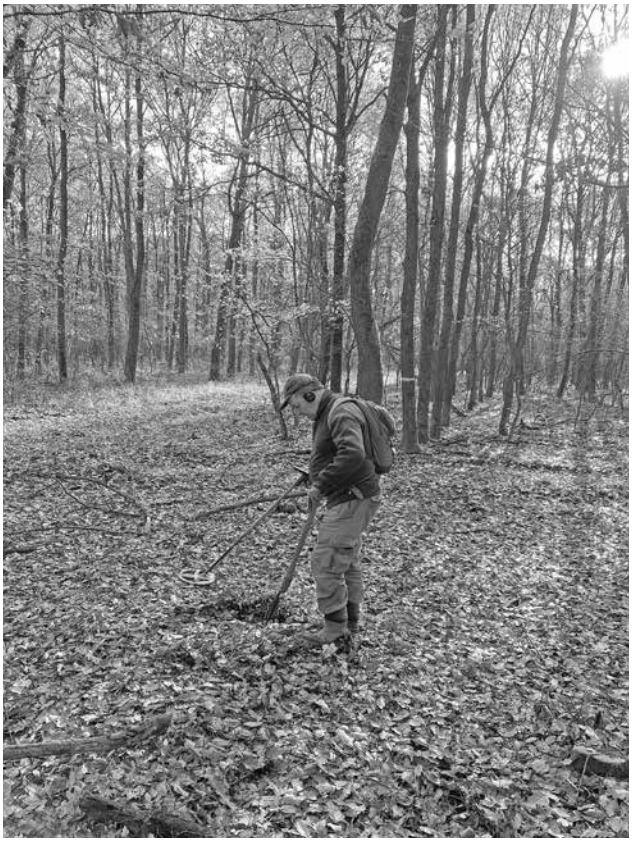
Visszatérve a címben feltett kérdéshez: mit mesél a valkói erdő? A kérdést még jobban kibontva: miről mesélnek a valkói erdőben hadirégészeti tevékenység során talált leletek?

Egyrészt tanúskodnak arról, hogy ezen a környéken 1944. november közepe és december közepe között igen súlyos harcokat folytattak a magyar főváros védelmére kiépített állásrendszerekben a magyar, német, román és szovjet csapatok. Az előkerült maradványok nemzetiség szerinti megoszlása alapján az is megállapítható, hogy a támadó felet leginkább a román VII. hadtest erői tették ki, míg a védekezőt a magyar királyi 10. honvéd gyaloghadosztály és a 12. tartalékhadosztály csapatai képviselték. A leletanyag minőségi mutatói alapján az is egyértelmű, hogy a somogyi, tolnai és baranyai honvéd alakulatokat a lehető legmodernebb kézifegyverekkel is ellátták, hiszen az 1943 M Király géppisztoly, az MG 42 géppuska, a puskagránátvető és főleg a páncéltörő rakétavető korszerű harceszköznek számított. A leletszóródás és a leletmintázati térkép pedig alátámasztják a harcászati jelentésekben olvasható eseményeket, hiszen a tárgyak igazolják a helyszíneket és a leírásokban szereplő fegyverek jelenlétét.

Jelen tanulmány célja természetesen nem a kutatómunka során talált tárgyak teljes spektrumának bemutatása volt, hiszen a fegyver- és lőszermaradványok mellett

35 Segédlet 57.123. 23. o.

jelentős számban kerülnek elő felszerelési tárgyak, személyes holmik, így órák, öngyújtók, kitüntetések és jelvények, konzervdobozok és evőeszközök, gombok, bicskák, pénzérmék. Talán ezek beszédesebben árulkodnának a sok szenvedést megélt katonák mindennapjairól, de az majd egy másik „mesében", hiszen az egykori állások felmérését és az ott lévő militáriák keresését célzó munka tovább folytatódik.

A Közösségi Régészeti Egyesület önkéntese a valkói erdőben végzett fémkereső műszeres terepkutatáson (Fotó: Soós Péter)

Irodalomjegyzék

7/31 M. géppuska
F-15. Tervezet. Anyagismeret. A 7/31 M. géppuska. A m. kir. Honvédelmi Minisztérium kiadványa. Budapest, 1943.

31 M. golyószóró
F-17. Tervezet. 31 M. golyószóró ismeret. A m. kir. Honvédelmi Minisztérium kiadványa. Budapest, 1935.

35 M. puska
F-10/a. Tervezet. Anyagismeret. 35 M. puska. A m. kir. Honvédelmi Minisztérium kiadványa. Budapest, 1943.

Băjenaru – Stroea 2010.
Băjenaru, Gheorghe – Stroea, Adrian: Artileria română în date și imagini. Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, București, 2010.

Bernád 1990.
Bernád Dénes: A román 7. hadtest budapesti tevékenysége. *Aero História,* 1990. 7. sz. 49–52. o.

Bernád 2005.
Bernád Dénes: A román 7. hadtest részvétele Pest elfoglalásában. In: Az elsodort város – Emlékkötet a Budapestért folytatott harcok 60. évfordulójára, 1944–45. Szerk. *Markó György.* 1. kötet. Budapest, 2005. 41–77. o.

Bozsonyi – Horváth – Kmetty 2012.
Bozsonyi Károly – Horváth Zsolt – Kmetty Zoltán: A hatalom hálója A Kádár-kori hatalmi elit hálózati struktúrája az együttvadászási szokások alapján. *Korall,* 2012. 47. sz. 157–184. o.

Dombrády 2003.
Dombrády Lóránd: A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Budapest, 2003.

Emlékeztető
Emlékeztető a tűzfegyverek és harceszközök alkalmazásához. 57.777. eln. 5. vkf. 1943. Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnöke. Budapest, 1944.

Fleischer 1994.
Fleischer, Wolfgang: Deutsche Minen- und Granatenwerfer, 1914–1945. Waffen Arsenal 150. Wölfersheim-Berstadt, 1994.

Gödöllő története
Gödöllő története I. – A kezdetektől 1867-ig. Főszerk. *G. Merva Mária.* Gödöllő, 2007.

Hajdú – Hatala – Pap – Soós 2012.
Dr. Hajdú Ferenc – Hatala András – Pap Péter – Soós Péter: Magyar kézifegyver kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. I. rész. *Haditechnika,* 2012. 46. évf. 3. sz. 45–48. o.

Hajdú – Sárhidai 2005.
Hajdú Ferenc – Sárhidai Gyula: A Magyar Királyi Honvéd Haditechnikai Intézettől a HM Technológiai Hivatalig, 1920–2005. Budapest, 2005.

Haraszthy – Pirkner
Haraszthy Lajos – Pirkner Ernő: A gödöllői m. kir. Koronauradalom. In: Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye II. https://www.mek.oszk.hu/09500/09536/html/0016/2.html (Megtekintés: 2024. június 3.)

Hatala 2001a.
Hatala András: A magyar 60 mm-es 44M kézi rakétavető. *Haditechnika,* 2001. 35. évf. 1. sz. 75–79. o.

Hatala 2001b.
Hatala András: A magyar 60 mm-es 44M rakéta páncélrepesztő gránát. *Haditechnika,* 2001. 35. évf. 2. sz. 79–85. o.

Heidler 2010.
Heidler, Michael: Deutsche Gewehrgranaten und Gewehrgranatgeräte bis 1945. VDM Heinz Nickel, Zweibrücken, 2010.

Ideiglenes utasítás
Ideiglenes utasítás az éles kézigránát kezelésére és használatára. 1938. évi 72.794/eln. 6. sz. rendelet. A m. kir. Honvédelmi Minisztérium kiadványa. Budapest, 1938.

Lőtáblázat
F-286/orosz 39. Lőtáblázat a 76 mm 39 M. orosz könnyű ágyú (nagyteljesítményű orosz acél repeszgránát, nagyteljesítményű orosz öntöttvas repeszgránát, régi mintájú orosz gránát, régi mintájú francia gránát, orosz srapnell (22 mp-es) és orosz nyomjelzős gránát) számára. Magyar királyi Honvédelmi Minisztérium. Budapest, 1942.

Lukács 2020.
Lukács Bence Ákos: A kaposvári m. kir. 10. „Rosseb" gyaloghadosztály harcai Magyarország védelmében (1943–1945). Doktori (PhD-) értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola. DOI: 10.15774/PPKE:BTK.2020.007 (Megtekintés: 2024. június 3.)

Marinescu – Tănasie 2017.
Marinescu, Adrian – Tănasie, Ion: Tunurile reșiței. Editura SEMNE. București, 2017.

McNab 2012.
MacNab, Chris: MG 34 and MG 42 machine guns. Oxford, 2012.

Pap 2022.
Pap Péter: Kézilőfegyver Vademecum, A–Zs. Budapest, 2022.

Polgár 2023.
dr. Polgár Balázs: A második világháború régészete: az Attila-vonal (1944-1945) régészeti kutatásának perspektívái. In: Gödöllő a második világháborúban – konferenciakötet. Szerk. *Kerényi B. Eszter.* Gödöllői Múzeumi Füzetek 21. Gödöllő, 2023. 117–139. o.

Segédlet 57.123
Az éles kézigránát kezelése és használata. (Segédlet). 57.123/eln. szab. szerk. 1944. sz. körrendeletéhez. A m. kir. Honvédelmi Minisztérium kiadványa. Budapest, 1944.

Segédlet 57.955
A német puskagránátvető. (Segédlet). 57.955. eln. 5. vkf. 1944. A Honvéd Vezérkar Főnöke. Budapest, 1944.

Soós Péter 2023.
Soós Péter alezredes: Az Attila-vonal és erődítési elemeinek terepi nyomai. In: Gödöllő a második világháborúban – konferenciakötet. Szerk. *Kerényi B. Eszter.* Gödöllői Múzeumi Füzetek 21. Gödöllő, 2023. 140–173. o.

Utasítás
L-2. Ideiglenes lőtáblázat a 76 mm 48 M. ágyú (48 M. pct. repeszgránáttöltény), (48 pct. páncélgránáttöltény) számára. Budapest, 1949.

The Forest of Valkó Has Tales to Tell – Finds from the Gödöllő–Valkó Section of the Attila Line Recovered by Battlefield Archaeology Researchers in 2023–2024

The building of the Attila Line, which was meant to protect the Hungarian capital and the eastern approaches to it, began in September 1944. Its purpose was to hold up Soviet and Romanian troops aiming to capture Budapest. One part of the outermost line of the three-line-deep defence system, which was based upon the River Danube, stretched from Gödöllő to Valkó. On this area, then and earlier a royal hunting preserve, forestry and game-management work continues to this day, with the result that relatively much has remained of the tank traps, trenches, gun emplacements, and other earthworks built there in the Second World War. This territory has been researched using archaeological methodology since 2021, by the Hungarian Military History Institute and Museum, the Museum of Gödöllő Town, and the Ferenczy Museum Centre – Community Archaeology Association's 'Attila Line Research Group'. During the fieldwalking with metal detectors that was conducted on this territory in 2023–2024, very many relics from the battles that took place could be found. The study presents a selection of these finds, chosen from among the weapon and ammunition remains recovered.

Der Wald von Valkó erzählt eine Geschichte – eine Auswahl von Fundstücken, die bei der archäologischen Erforschung der Attila-Linie zwischen Gödöllő und Valkó 2023/24 entdeckt wurden

Im September 1944 begann die Errichtung Attila-Linie, die die von sowjetischen und rumänischen Truppen bedrohte ungarische Hauptstadt und ihr östliches Vorland verteidigte. Ein Teil des äußersten Gürtels des dreilinigen Verteidigungssystems, welches auf der Donau basierte, verlief zwischen den Siedlungen Gödöllő (Getterle) und Valkó. Das ehemalige königliche Jagdgebiet wird bis heute für Wild- und Forstwirtschaft genutzt, so ist von der im Zweiten Weltkrieg errichteten Befestigung aus Panzer- und Kampfgräben, Feuerstellungen und anderen Erdwerken relativ viel erhalten geblieben. Dieses Gebiet wird seit 2021 mit archäologischen Methoden vom Institut und Museum für Militärgeschichte, dem Stadtmuseum Gödöllő und der „Forschungsgruppe Attila-Linie“ (Ferenczy-Museumszentrum – Gemeinschaftlicher Archäologischer Verein) erforscht. Bei den 2023/24 durchgeführten Feldbegehungen mit Metalldetektoren wurden außerordentlich viele Objekte gefunden, die an die hier ausgetragenen Schlachten erinnern. In diesem Aufsatz wird eine Auswahl von Waffen- und Munitionsresten aus diesen Funden vorgestellt.

MÚZEUMUNK ÉLETÉBŐL, TÖRTÉNETÉBŐL

Kiss-Mikó Nikoletta

KONFERENCIABESZÁMOLÓ – HÁBORÚ, RÉGÉSZET ÉS KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELEM (VII.)

2024-ben hetedik alkalommal került megrendezésre a Háború, régészet és kulturális örökségvédelem című tudományos konferencia, amelyet idén a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum a ráckevei Árpád Múzeummal közösen szervezett. (A konferencia korábbi üléseinek ideje a 2016., a 2019., a 2020., a 2021., a 2022. és a 2023. évek voltak.)

A tudományos ülés első, május 9-i napján a résztvevőket Ráckeve polgármestere, Vereckei Zoltán köszöntötte. Kiemelte, hogy az egyik legjelentősebb történelmi személyiség, aki városukhoz kötődik: Horváth Nepomuki János (1774–1847) huszárkapitány. Az ő születésének 250. évfordulójához kapcsolódóan külön rendezvénysorozatot szerveznek, amelynek első állomása a ráckevei konferencianap.

Vereckei Zoltán, Ráckeve polgármestere megnyitja a konferenciát (Fotó: Árpád Múzeum)

Dr. Tóth János Attila, az Árpád Múzeum régésze (Fotó: Árpád Múzeum)

Az ülés vendégei ezen a napon három blokkba rendezve, nyolc előadást hallgathattak meg. Az előadásokat Dr. Tóth János Attila, az Árpád Múzeum régészének beszámolója nyitotta meg, amelyben az előadó a víz alatti konfliktusrégészetet mutatta be magyar és nemzetközi példákon keresztül. A következő referátum Győrffy-Villám Zsombor, Neményi Réka és Talabér Ildikó, a Janus Pannonius Múzeum munkatársainak közös kutatását összegezte a dél-baranyai római katonai jelenlét újabb nyomaival kapcsolatban. Ezután Hága Tamara Katalin (Déri Múzeum) a Hajdú-Bihar vármegyei kora avar kori lamellás páncélokról adott elő, majd Dr. Szücsi Frigyes, Pokrovenszki Krisztián és Szőllősy Csilla (Szent István Király Múzeum) referátuma következett, amelyet Székesfehérvár kora középkori védműveiről tartottak a Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkert területén folytatott feltárás tükrében.

Később Gallina Zsolt (Ásatárs Kft.) „Megrészegítették kardjukat a vérrel…". Tatárjárás Tázláron címmel tartott előadást. A következő beszámolót a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársai, Szoboszlay Gergely, Kékesi Márk és Fajszi Csongor adták elő a visegrádi vár völgyzáró falának ostromrégészeti megfigyeléseiről. Ezután Szolnoki Tamás (Dornay Béla Múzeum) következett, aki Drégelyvár régészeti kutatásának új eredményeit ismertette. A harmadik szekciót, s egyben a tudományos ülés első napját Dr. Bertók Gábor (Janus Pannonius Múzeum) A mohácsi csatatér kutatásának újabb eredményei című előadása zárta.

Dr. Tóth János Attila, Pokrovenszki Krisztián, a székesfehérvári Szent István Király Múzeum főigazgatója és Dr. Szücsi Frigyes, a székesfehérvári múzeum régésze (Fotó: Árpád Múzeum)

A konferencia első napjának résztvevői (Fotó: Árpád Múzeum)

A konferencia második, május 10-i napját, amelyet a budapesti Bálna Honvédelmi Központban rendeztek meg, Maruzs Roland alezredes, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnok-helyettese nyitotta meg. Beszédében kiemelte, hogy az Árpád Múzeummal való szakmai együttműködés jelentős múltra tekint vissza, amelynek újabb állomása ez a tudományos konferencia, valamint a nyáron megnyíló Egy ráckevei huszár Napóleon seregei ellen […] című kamarakiállítás közös megvalósítása. Ezután a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Magyar Roncskutató Egyesület együttműködési megállapodásának aláírására került sor.

Maruzs Roland alezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnok-helyettese köszönti a tudományos ülés vendégeit a második konferencianapon

Kovács Géza – HM HIM, Hadisírgondozó és Hőskultusz Igazgatóság

Az első szekció nyitóelőadását Maruzs Roland alezredes tartotta, aki az „Esztike gyűrűje" néven ismertté vált kutatási projektet ismertette, majd Kovács Géza (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) következett, aki a Hadisírgondozó és Hőskultusz Igazgatóság belföldi hadisírgondozóinak 2023. évi feladatellátásába nyújtott betekintést. Később Dr. Polgár Balázs (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) Változó kulturális örökségkép: az új- és a modernkor hadtörténeti örökségének régészete Magyarországon című előadását hallgathatta meg a közönség. A második szekció első beszámolója Kulcsár Viktoré (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) volt, aki az 1848–1849-es szabadságharc régészetéről tartott átfogó előadást, majd Soós Péter alezredesnek (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) a Barangolások a Hétközség-fennsíkon – magyar katonák nyomában Altopiano dei Sette Comuni régióban című referátuma következett, ezután Kiss Henrik Ferenc (Szegedi Tudományegyetem) az 1919-es magyar–román háború Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei hadszíntérkuta-

tási eredményeit ismertette. Az utolsó szekció első előadásaként Magó Károly zászlós (Magyar Roncskutató Egyesület) a Balatonból 2023-ban kiemelt Me–109 repülőgépronccsal kapcsolatos munkálatokat mutatta be, majd Hangodi László (Wass Albert Könyvtár és Múzeum / Tapolcai Városi Múzeum) tartott beszámolót Betondudor, sólyomtoll és Stuka-maradék. A magyar és német katonai repülő jelenlét emlékei Tapolcán (1937–1945) címmel. A konferenciát Dömötör Csaba, Fekete Fruzsina és Papp Attila (Magyar Nemzeti Múzeum) Miss America nyomában – egy B24-es bombázó sorsának terepi kutatása Érd határában című előadása zárta.

Polgár Balázs – HM HIM, Hadtörténeti Múzeum

Kulcsár Viktor – HM HIM, Hadtörténeti Múzeum

A konferenciabeszámoló befejezéseként Maruzs Roland alezredes köszöntő beszédéből idézünk: *„A konfliktusrégészet vagy hadtörténeti régészet nagy társadalmi érdeklődésre számot tartó, és sok új, figyelemre méltó eredményt hozó ága az archeológiának külföldön és itthon egyaránt.* […] *A Hadtörténeti Intézet és Múzeum ma meghatározó résztvevője a hazai hadtörténeti régészetnek: egyfelől országos gyűjtőkörrel, régészeti szakgyűjteményi háttérrel folytat az új- és a modernkorra irányuló régészeti terepi kutatásokat, másfelől országos platformot teremt kiadványain, illetve konferenciáin keresztül.* […] *A Háború, régészet és kulturális örökségvédelem című konferenciasorozat célja többrétű, a reprezentatív kutatási eredmények bemutatása mellett fontos vállalás a hálózatépítés, valamint az intézményeken átívelő szakmai tapasztalatcsere."*

Conference Report – 'War, Archaeology, and the Safeguarding of Cultural Heritage, VII'

In 2024, a conference entitled 'War, Archaeology, and the Safeguarding of Cultural Heritage' took place; this was the seventh such conference in the series so far. This year the gathering was organised jointly by the Hungarian Military History Institute and Museum and the Árpád Museum in Ráckeve, south of Budapest. On the first day of the event, 9 May, attendees met in the Old Town Hall building in Ráckeve, while on the second, 10 May, they gathered at the Bálna Defence Centre in Budapest. The conference had six themes and, over the two-day period, a total of seventeen presentations were given in connection with them. The goals of the conference were multiple: presentation of research findings by battlefield archaeologists in Hungary, but also network building and the sharing of experiences.

Konferenzbericht – Krieg, Archäologie und Schutz von kulturellem Erbgut (VII.)

2024 wurde die wissenschaftliche Konferenz zum Thema Krieg, Archäologie und Schutz von kulturellem Erbgut zum siebten Mal abgehalten, in diesem Jahr organisiert vom Institut und Museum für Militärgeschichte in Zusammenarbeit mit dem Árpád-Museum in Ráckeve (Rautzenmarkt). Der Konferenztag am 9. Mai fand im Alten Rathaus von Ráckeve statt, der nächste am 10. Mai im Landesverteidigungszentrum „Bálna" in Budapest. Während der beiden Tage wurden siebzehn Vorträge in sechs Themenblöcken gehalten. Das Ziel der Konferenz ist vielschichtig: Neben der Präsentation der neuesten ungarischen militärarchäologischen Forschungsergebnisse sind auch das Bilden von Netzwerken und Erfahrungsaustausch wichtige Zielsetzungen.

KIÁLLÍTÁSOK

Kerék Eszter

KATONAZENÉSZEK – ZENÉSZ KATONÁK. A KATONAZENE FÉNYKÉPES TÖRTÉNETE 1868-TÓL NAPJAINKIG. A HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM VÁNDORKIÁLLÍTÁSA

„Az ezredek zenekarok nélkül, lehet mondani ridegek, kedélytelenek. Ez különösen észlelhető ama ezredeknél, melyek vidéki, kisebb városokban vannak elhelyezve, hol a katonai élet van hivatva a helynek némi társadalmi pezsgést kölcsönözni, s az embereket az egyformaságból kiemelni. De nemcsak ilyen értelemben, hanem egyébként is életszükségnek nevezhető a katonai ezredeknél a zenekar, mert ha valakinek, úgy a katonának van szüksége szórakozásra, olyan szórakozásra, mely lelkét és érzületeit felfrissíti, s teljes rugékonyságban tartja. S e szórakozást semmi sem adhatja úgy meg, mint a zene."[1]

A Hadtörténeti Múzeum immár hatodik éve aktív szereplője a Budapest Fotó Fesztivál (Budapest Photo Festival) programsorozatnak. A Kapisztrán téren 2023. április 5-én nyílt kültéri- és beltéri fotókiállítás az Osztrák–Magyar Monarchia időszakától napjainkig mutatta be a magyar katonazene történetét, a katonazenészek társadalmi és kulturális szerepét: a gyalogezredek zenekarain keresztül a tér- és menetzenét mint a társadalmi élet velejáróit, valamint a laktanyák és hadifogolytáborok életének mindennapjait – a zenés ébresztőket és a tábori színházak elengedhetetlen kellékét. A számtalan forrásértékű és magas művészi értékkel bíró felvétel mellett a tárlókban helyet kapott számos, a témához köthető látványos műtárgy,[2] amelyek közelebb hozták a látogatókhoz a katonazene mindennapjait. A megnyitót a Magyar Honvédség Központi Zenekara koncertje keretezte Szabó Imre alezredes vezényletével, köszöntőt mondott Dr. Bán Attila alezredes, a Hadtörténeti Múzeum igazgatója, a kiállítást megnyitotta Csizmadia Zsolt ezredes, a Magyar Honvédség Főkarmestere.

1 *Zenészeti Lapok,* 1871. 12. évf. 26. sz. 405–408. o

2 A kiállítás tárgyi anyaga a Tárgyi Emlékanyag Gyűjtemény, a Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény, a Numizmatikai Gyűjtemény, az Egyenruha- és Felszerelés Gyűjtemény, a Hidegfegyver Gyűjtemény, a Modell- és Makettgyűjtemény, valamint a Könyvgyűjtemény műtárgyaiból került ki.

A kiállítás megnyitója 2023. április 5-én a Kapisztrán téren. A Magyar Honvédség Központi Zenekar koncertje, vezényel: Szabó Imre alezredes (Fotó: Fábián Zsófia)

A kiállítás második helyszíne a székesfehérvári Szent István Király Múzeum volt, ahol 2023. augusztus 16-tól 2024. január 14-ig lehetett megtekinteni a tárlatot. 2024 májusától Pákozdon, a Katonai Emlékparkban került bemutatásra.

A kiállítás bejárata Székesfehérváron a Szent István Király Múzeumban

Bár a katonazene története sok évszázados múltra tekint vissza, a Katonazenészek – zenész katonák címet viselő kiállítás az 1868-as évtől kezdve mutatja be a katonazene fényképes történetét napjainkig. Ez az esztendő több szempontból is meghatározó, ugyanis ebben az évben jött létre az önálló Magyar Királyi Honvédség az uralkodó jóváhagyásával, és ettől az évtől rendelték a zenekarokat a gyalogezredek állományába. A kiállítás a tábori zenétől a hangversenyteremig tartó hosszú útból mutat be válogatást körbejárva az ezredzenekarok két legfontosabb alakját az ezreddobos és a karmester helyzetét és szerepét.

Már Mária Terézia idején körvonalazódott egy, az ezred keretein belül működő zenekar, ami még korántsem volt nevezhető ezredzenekarnak. 1766-tól hivatalosan is engedélyezték a nyolc főből álló, csakis fúvóshangszert használó együttesek működését a haderőben. Ezek még nem voltak hivatalosan katonazenekarok, inkább csak – a szervezet keretein belül működő – zenei formációk voltak. Hangszerösszeállítást tekintve két oboából, két klarinétból, két fagottból és két vadászkürtből vagy trombitából álltak. Mivel ilyen kislétszámú együttes nem volt képes a katonai parádékhoz hatásos és jó hangzású zenét produkálni, az idő múlásával a nyolc hivatásos zenészt kibővítették a sorköteles legénység tagjaiból válogatva. Amíg kis létszámú zenekarok voltak, a zenészek zenei kiképzése az ezreddobos feladata volt, továbbá ő tanította meg, hogyan kell kikészíteni a kutya-, illetve borjúbőrt dobbőrré. Az ezreddobos mindenkor magával hordhatta az őrmestereknek járó spanyolnád botot, az évek során ebből az altiszti jelvényből fejlődött ki az ezreddobosi pálca vagy tamburbot.

A kiállítás ezreddobosi és karmesteri vitrinje a rézfúvós hangszerekkel Székesfehérváron a Szent István Király Múzeumban

A 19. század közepére[3] számos reformot dolgoztak ki a hadsereg korszerűsítése érdekében, ennek keretén belül a katonai zeneügyet is átfogó módon rendezték. Ennek első lényeges intézkedése, hogy valamennyi sorgyalogezrednél egységes, 48 főből álló zenészállományt rendszeresítettek. A katonazenekarok fejlődése szempontjából nagy jelentőségű volt, hogy hadseregkarmesteri állást szerveztek, amit 1852-től Andreas Leonhardt töltött be. Leonhardt kidolgozta és rögzítette a zenekarok egységes hangszerelését, ami nem jelentett újat, hanem az általában meglévőt tette normává és ezzel a használatban lévő hangszerek alaphangolásából adódó különbségeket megszüntette.[4]

A katonakarmesteri állások betöltésénél több évtizeden keresztül nem volt feltétel a konzervatóriumi végzettség, az 1890-es évektől jelentkeztek a megfelelő oklevéllel rendelkező karmesterek, többek közt: ifjabb Lehár Ferenc, idősebb Fricsay Richárd, Striczl József, Fichtner Sándor. Sok esetben legalább két hangszer művészi oklevelét tudták felmutatni a zeneszerzői elismervény mellé. A karmester zenei műveltsége természetesen befolyással volt egy-egy város kulturális életére is.[5] Ha a

3 A zeneügyet szabályzó körrendeletet 1851. április 8-án írta alá az uralkodó.

4 A leonhardti hangszer-összeállítás a következő volt: egy kisfuvola Desz, egy fuvola Desz, egy klarinét Asz, egy klarinét Esz, két szárnykürt B, egy altszárnykürt Esz, egy mélyszárnykürt B, egy eufonium, egy obigáttrombita Esz, négy trombita Esz, egy basszustrombita B, három puzon, két basszus, ütőhangszerek (nagydob, kisdob, réztányér).

5 A Magyarországon állomásozó ezredeknek a 18. századi elejétől kezdődően a városok kulturális életében meghatározó szerepük volt Az első írásos dokumentum Egerből származik, 1716. április 26-án Friedrich Ernst von der Lanckhen ezred zenekara működött közre Erdődy püspök beiktatási ünnepségén. Pécsett

A fafúvós hangszerek tárlója Székesfehérváron a Szent István Király Múzeumban

A kiállítás enteriőrfotója Székesfehérváron a Szent István Király Múzeumban

az első katonazenekari közreműködésről 1717-ből van adatunk, ahol is Liwingstein tábornok ezredének zenekara vett részt Xavéri Szent Ferenc ünnepének miséjén.

karmester és az ezredparancsnok felfogása azonos volt a művészet területén, akkor gyümölcsöző együttműködés jött létre. Az 1851. évi körrendeletben szabályozták az ezredzenekarok gazdasági struktúráját, illetve a zenészek utánpótlásának rendjét. Ennek egyik módja a zenenövendékek felvétele és oktatása a karmester irányításával.[6] 1869-től bevezették a „zenenövendék" intézményét, zenenövendéknek a 15. életévüket már betöltött, de a 19. életévüket még el nem ért olyan ifjak jelentkezhettek, akik testileg kellően fejlettek és zeneileg képezhetők voltak.

A honvédség egyre nagyobb szerepet töltött be a magyar kulturális- és közéletben: nemzeti ünnepeink, a különböző zászlóavatások elképzelhetetlenek voltak tiszti küldöttségek és díszszázadok nélkül. Egy zenekar hivatásánál fogva zenét közvetít, részt kell vennie a korszak zenei életében nem csak a klasszikus, hanem a kortárs zene bemutatásával is. Az elmúlt évtizedek operatermését, szimfonikus alkotásait, kórusműveit kellett közvetíteni a nagyközönség felé. Ezért a katonakarmesterek szerződésének egyik fontos pontja lett az indulók és egyéb katonai jellegű művek komponálása. Francia mintát követve írták át fúvószenekarokra különböző zeneszerzők operáit, illetve azok indulónak felhasználható dallamait. Gondoljunk csak Erkel Ferenc Hunyadi indulójára, illetve Müller József, a 62. magyar sorgyalogezred karmesterének Jászkun-indulójára.[7] Manapság természetesnek vesszük, hogy ünnepi alkalmainkkor Kölcsey Ferenc Hymnusa Erkel Ferenc megzenésítésében csendül fel, illetve Vörösmarty Mihály Szózata Egressy Béni zenéjével. A két kompozíció megszületése előtti évtizedekben azonban a Rákóczi-induló számított a magyar nemzet legfontosabb zenei szimbólumának, mindmáig megőrizve rangját.

Az indulók és kották tárlója Székesfehérváron a Szent István Király Múzeumban

6 Első hivatalos adat 1822-ből ismeretes, amikor 15 éves fiúkat dobosként vettek fel az ezredbe, akik ezzel meg is kezdték tényleges katonai szolgálatukat.

7 Müller az 1848 szeptemberében bemutatott Kunok című opera kedvelt dallamait felhasználva komponálta az indulót.

A szocializmus társadalmi rendszerének gazdasági és politikai útkeresése, majd válsága az 1989-es rendszerváltásban teljesedett ki, amelyben a magyar honvédelem átalakítása mellett „régi-új" néven megalakult napjaink Magyar Honvédsége. Napjainkra a zenekarok a magyar komolyzenei élet nagy szakmai múlttal rendelkező professzionális hangszeres művészeiből állnak. Képzettségük, tapasztalatuk, elhivatottságuk a biztosíték arra, hogy az állami protokollrendezvények, a katonai szolgálati feladatok és a zenei koncertek alkalmával a résztvevők magas színvonalú zenei és díszelgési élményben részesüljenek.

A császári és királyi 70. gyalogezred zenekarának ólomfigurái Székesfehérváron a Szent István Király Múzeumban

Az országban napjainkban tíz katonazenekar működik – Budapesten a Központi Zenekar és a Budapest Helyőrségi Zenekar, a légierő kötelékében Szolnokon és Veszprémben, valamint a szárazföldi alakulatoknál: Debrecenben, Hódmezővásárhelyen, Kaposváron, Szentendrén, Székesfehérváron és Tatán. Az elmúlt években a magyar katonazene legszebb történelmi hagyományait felidézve vette kezdetét a fővárosban a térzenék és a budavári zenés őrségváltás sorozata, amelyben a Magyar Honvédség katonazenekarai adnak koncertet, május közepétől szeptemberig a Köztársasági Elnök rezidenciája, a Sándor-palota előtt.

A katonazenekari fesztiválok megrendezése kiválóan szolgálja a honvédelem hazai és külföldi népszerűsítését. A társadalommal való kapcsolattartás és egyben a lakosság szórakoztatása hívta életre a zenés alaki bemutató műfaját, amely különleges szórakozást tud nyújtani a közönség számára. Napjainkra a katonazenekari fesztiválok a legnépszerűbb honvédségi kulturális programmá nőtték ki magukat. Magyarország legjelentősebb fesztivál helyszíne Debrecen, amely 1974-től folyamatosan ad otthont a különböző nemzetek katonazenekari találkozójának.

Táncra Magyar! – Huszártánc a Sándor-palota előtt, 2022. szeptember 17. (Fotó: Kertész László)

Katonazenekari fesztivál Szentendrén, 2019. szeptember 14. (Fotó: Tóth László)

Katonazenekari fesztivál Debrecenben, 1977. június 19. (HTM-62280/Fk)

A Magyar Honvédség Központi Zenekara a Magyar Katonazene Napján, 2012. április 27. (Fotó: Dévényi Veronika)

A magyar katonazenekarok 2001 áprilisa óta A Magyar Katonazene Napja elnevezésű szakmai ünnepségsorozattal emlékeznek meg egy speciális katonai hivatásról, amely évszázadok óta őrzi Magyarország és a Magyar Honvédség szellemi és kulturális értékeit, hagyományait. A szakmai nap megrendezésének időpontja a magyar katonazene egyik legismertebb és legemblematikusabb személyéhez, idősebb Lehár Ferenchez – a világhírű operettszerző és katonakarmester születési évfordulójához (április 27.) kötődik. Ezen a napon a katonazenekarok, a történelmi hagyományok és a szakma történetének felidézése mellett tisztelettel emlékeznek meg az egykori neves szakmai elődökről – zenészekről, karmesterekről, valamint a hazát szolgált elhunyt katonazenészekről.

A Magyar Katonazene Napja 2005 óta a katonazenekarok hivatalos fegyvernemi ünnepsége is, amelyet a Honvédelmi Minisztérium, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Fricsay Richárd Katonazenei Hagyományőrző Egyesület rendez meg minden évben.

A kiállítás stáblistája:
A kiállítást rendezte: Kerék Eszter
Látványterv: Molnár Ferenc
Grafika: Szabó Emese
Közreműködtek: Dr. Baczoni Tamás őrnagy, Forgács Márton, Földházi Gyula, Fröhlich Dávid, Hamvas Annamária, Jamrich Viktor, Dr. Kreutzer Andrea, Mihály György, Dr. Sallay Gergely, Szikits Péter, Sziráki Szabolcs, Dr. Szoleczky Emese, Tóth Orsolya, Dr. Závodi Szilvia
Restaurálás: Prím József, Tombor Krisztián
Kivitelezés: Csáti Csaba, Kertész Attila

'Military Music. A Photographic History of Military Music from 1868 to Date.' A Travelling Exhibition Staged by the Hungarian Military History Institute and Museum

For the sixth year already, the Military History Museum has been an active participant in the Budapest Photo Festival series of programmes. An indoor and outdoor exhibition of photographs that opened on Kapisztrán Square on 5 April 2023 presented the history of military music in Hungary from the period of the Austro-Hungarian Monarchy to the present, along with the social and cultural role played by military musicians. Shown, by way of the bands of infantry regiments and members of these bands, were soldier musicians playing bandstand music; playing in marching bands; playing on social occasions, in barracks, and in POW camps; and soldier musicians sounding reveille and providing the music indispensable to camp theatre performances. As well as innumerable source-grade photographs, there were spectacular artefacts connected to the theme on display in showcases, bringing the day-to-day lives of soldier musicians nearer to visitors.

Soldatenmusiker – Musizierende Soldaten. Eine fotografische Geschichte der Militärmusik von 1868 bis heute. Wanderausstellung des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Das sechste Jahr in Folge war das Museum für Militärgeschichte aktiver Teilnehmer des Budapest Photo Festivals. Die am 5. April 2023 auf dem Kapisztrán-Platz – sowohl im Freien als auch im Museumsgebäude – eröffnete Fotoausstellung präsentierte die Geschichte der ungarischen Militärmusik von der Österreichisch-Ungarischen Monarchie bis zur Gegenwart, die soziale und kulturelle Rolle der Militärmusiker: die Musikkapellen der Infanterieregimenter, die Platz- und Marschmusik waren integraler Bestandteil des gesellschaftlichen Lebens, wie auch das morgendliche Wecken in der Kaserne durch Musikinstrumente. Auf dem Felde und in den Kriegsgefangenenlagern war Musik unverzichtbarer Bestandteil der Theatervorführungen. Neben zahlreichen Tonaufnahmen von großem historischen und künstlerischen Wert wurden in den Vitrinen viele sehenswerte Exponate zum Thema präsentiert, die dem Besucher den Alltag der Militärmusik näherbrachten.

Kiss Dávid – Kiss-Mikó Nikoletta

LÁTOGATÁS A KIRÁLYI HARCKOCSIMÚZEUMBAN – A JORDÁN „HADTÖRTÉNETI MÚZEUM" TÖRTÉNÉSZ SZEMMEL

Jordánia, vagy hivatalos nevén a Jordán Hásimita Királyság, a Közel-Kelet egyik fő turisztikai célpontja. Az ide látogatók leginkább Petra ősi városát, Rum vádi dűnéit vagy a Holt-tengert keresik fel, ám az ország fővárosa, Ammán is bőven tartogat meglepetéseket a történelem, sőt a hadtörténelem iránt érdeklődők számára is. Ebbe a varázslatos arab országba látogattunk el 2024 februárjában.

A Királyi Harckocsimúzeum, bár Ammán egyik fő látnivalója, a többi nevezetességtől mégis távolabb, a központtól közel hét kilométerre, a város délkeleti részén, Al Mugableen kerületében, a jelenleg is regnáló II. Abdullah jordán királyról elnevezett park mellett kapott helyet. Erre egyébként szükség is volt, hiszen a Rómához hasonlóan hét dombra épült városban kevés olyan sík terület van, ahol kényelmesen elférne egy 20 000 négyzetméteres csarnok. E hatalmas, modern épületben található múzeum, amelynek létrehozására II. Abdullah, a Jordán Fegyveres Erők – Arab Hadsereg (JAF) legfőbb parancsnoka 2007-ben adott utasítást, 2018 januárjában nyitotta meg kapuit a nagyközönség számára, s azóta is a világ legjelentősebb harckocsimúzeumai között tartják számon.[1]

A jordániai Királyi Harckocsimúzeum (Forrás: Royal Tank Museum hivatalos honlapja)

1 Jordan Times 2018a. http://jordantimes.com/news/local/king-opens-royal-tank-museum (Megtekintés: 2024. március 10.)

A Harckocsimúzeum Zaid Daoud, jordán építész terveinek köszönhetően már messziről feltűnő látványban részesíti látogatóit: az épület formálja ugyanis, ahogy az a képen is látszik, egy harckocsira emlékeztet. Daoud egyedi konstrukciójával – amelynek kivitelezésében kiemelt hangsúlyt kapott a helyi szakemberek bevonása[2] – nem mellesleg egész országa előtt tiszteleg. Hiszen Jordánia híres sivatagi kastélyairól, a harckocsik pedig, mint tudjuk, mobil erődöknek számítanak, így ezzel az épülettel egyfajta „sivatagi erődként" ábrázolják „Hadtörténeti Múzeumukat". Ahogy maga az építész fogalmazott az ünnepélyes megnyitón: *„A múzeum egy futurisztikus homokvár, amely a lopakodás nyelvéből kölcsönzött. A kiállítási szerkezetek fizikai formái szögletesek és trapéz alakúak, visszaadva a Múzeum építészetét és témáit azáltal, hogy egymással összekapcsolódó térbeli köteléket hoznak létre, amelyek kiemelik a történelem üzenetét."* Majd hozzátette: *„Büszkék vagyunk az örökségünkre és ez inspirált bennünket, de folyamatosan fejlődnünk is kell* (…) *A múzeum kialakítását az arab és az iszlám sivatagi erődök inspirálták, de a mai követelmények szerint értelmeztük ezt a hagyományt."*[3]

A jordán harckocsimúzeumban több mint háromszáz katonai jármű, köztük száztíz harckocsi került elhelyezésre,[4] amelyeket nem csupán az épület tizenöt kiállítótermében lehet megtekinteni, hanem több haditechnikai eszközt bemutató európai múzeumhoz hasonlóan, itt is kialakításra került egy „járműpark", amelyben a kültéri bemutatásra szánt harcjárműveket állították ki a múzeum udvarán. Az itt található eszközöket az állagmegóvás miatt rendszeresen cserélik. Mi, a látogatásunk során nyolc járművet nézhettünk meg kint, köztük egy T–34/85 közepes harckocsit és egy brit Centurion harckocsit jordán színekben.

Belépve az épületbe, a múzeum előcsarnokában találjuk magunkat, ahonnan egy gyors biztonsági ellenőrzést követően megfigyelhetjük a páncélos katonai egységeket ábrázoló zászlógyűjteményt, amelynek egy része még ma is a Jordán Fegyveres Erők szolgálatában áll. A zászlók mögött egy Challenger 1 Al-Hussein harckocsi kapott helyet, amely típus 2018-as kivonásáig Jordánia legfontosabb közepes harckocsijának számított. Ebben a hatalmas csarnokban kezdődik a járműveket felvonultató kiállítás is, amely egy érdekes koncepcióval indít. A kurátorok ugyanis egy páncélos lovag bábuját helyezték el a kiállítás elején, ezzel a keleti nehézlovas figuráját, mint a középkor első „harci járművét" mutatják be. Ez azért is különös, mivel ez a csapatnem sokkal kevésbé volt meghatározó a korszakban, mint például Nyugat-Európában a nehézlovasság vagy éppen a huszita harci szekerek, amelyeket koruk páncélozott szállító harcjárműveinek is szokás tekinteni.[5] A „harckocsi-evolúció" második helyén Leonardo da Vinci (1452–1519) itáliai polihisztor kísérleti „harcjárművének" rekonstrukciója található. A kerekeken guruló, kör alapú, kúpos

2 Jordan Times 2018b. https://jordantimes.com/news/features/royal-tank-museum-war-beasts-tell-history-futuristic-construction (Megtekintés: 2024. március 10.)

3 Jordan Times 2018b. https://jordantimes.com/news/features/royal-tank-museum-war-beasts-tell-history-futuristic-construction (Megtekintés: 2024. március 10.)

4 Jordan Times 2018b. https://jordantimes.com/news/features/royal-tank-museum-war-beasts-tell-history-futuristic-construction (Megtekintés: 2024. március 10.)

5 Jordan Times 2022. https://jordantimes.com/news/local/jordan-museum-works-make-history-accessible (Megtekintés: 2024. március 10.)

kialakítású, fából készült, ágyúkkal felszerelt jármű metszete méltóképpen vezeti be a modern kor harckocsijait. A kiállítás ugyanis több száz évet átugorva, az első világháborúban alkalmazott haditechnikai eszközökkel folytatódik.

Leonardo da Vinci kísérleti harci kocsija, rekonstrukció (Fotó: Kiss-Mikó Nikoletta)

Bár a Nagy Háborúban vetettek be először harcjárműveket, ekkor még csak korlátozott számban alkalmazták ezeket a „csodafegyvereket". Éppen ezért nem meglepő, hogy a múzeumban csupán egy brit Mark IV típusú harckocsit állítottak ki. Ezt azonban nem csak kívülről lehet megtekinteni, hiszen a lövészárok installációja fölé elhelyezett eszköz egyik oldalán nyitott, így a plexin keresztül jól látható a jármű belső szerkezete, ami kiválóan alkalmas szemléltetésre. Megtalálható itt továbbá a Jordán Királyi Hadsereg elődei által az 1920–1930-as években használt brit Rolls-Royce páncélkocsi, amit Arábiai Lawrence (1888–1935), az első világháború híres brit gerillavezére a rubintnál is értékesebbnek írt le a sivatagi harcokban, valamint számos más, a két háború között alkalmazott katonai gépjármű is.

Ezzel párhuzamosan, a „Nagy arab felkelés termé"-ben megismerhetjük a jordán forradalom történetét és harceszközeit, amelyet II. Abdullah dédapja, Al-Hussein bin Talal, mekkai Sarif és az arabok királya vezetett az oszmán uralom ellen. Itt található Al Sarif Al-Hussein bin Talal bábuja mellett néhány korabeli oszmán ágyú is.

A „Világháború csarnoká"-ba érve egy második világháborús harckocsi-válogatással találja szembe magát a látogató. A kurátorok itt mindegyik nagyobb hadviselő fél arzenáljából bemutatnak néhány eszközt. Helyet kapott például a legendás

német PzKpfW IV. „Tiger I" nehézharckocsi másolata, az amerikai M36 Pershing nehézharckocsi, a szintén amerikai M22 Locust, ami légi úton, vitorlázórepülővel is szállítható könnyűharckocsi, valamint a német „Goliath" távirányítású lánctalpas robbantójármű, ami száz kilogramm robbanóanyag szállítására volt képes.

A német PzKpfW IV. „Tiger I" nehézharckocsi, rekonstrukció (Fotó: Kiss-Mikó Nikoletta)

A Harckocsimúzeum második világháborús harcjármű-gyűjteménye után a kiállítás az „Arab Légió termé"-ben folytatódik. A helyiségben elhelyezett feliratokból megtudhatjuk többek között, hogy az Arab Légió az 1930-as évekbeli megalakulása óta folyamatosan szolgálja az országot, hiszen ez volt a jogelődje a mai Jordán Fegyveres Erőknek. Az Arab Légió vett tehát részt a második világháborúban, s aktív részese volt a térség stabilitásában is. A Légió által használt első járműveket pedig a saját szemükkel is megtekinthetik a látogatók.

Az úgynevezett „Jeruzsálem terem"-be érve a mai Izrael területén lévő városban 1947–1948-ban dúló harcok lefolyásába nyerhetünk betekintést. Itt a sivatagi erődökben elhelyezett harcok installációja mellett a különböző páncélautóké a főszerep. A teremben találunk kanadai eredetű Otter könnyű felderítő járművet, brit Humber páncélautót, valamint a szintén brit Marmon-Herrington gyártmányú páncélautót. Érdekesség, hogy a múzeum ennél a résznél nem igazán törekszik az események objektív bemutatására: arab szemszögből mutatja be a csatát, egyoldalú képet kialakítva a történésekről, illetve a szemben álló fél fegyverzetét, felszerelését sem jeleníti meg.

E terem mellett kapott helyet a „Jordán Fegyveres Erők az 1950–1960-as években" elnevezésű terem, amelyben az arab hadsereg múlt század közepén végbement fejlesztései tárulnak a látogatók elé. Ebben az időszakban ugyanis több harckocsit és katonai járművet is rendszeresítettek, amelyek közül a brit FV 4101 Charioteer páncélvadász, a kanadai T16 lánctalpas, általános szállítójármű és a Daimler Dingo jordán színekre festett darabjait is megnézhetjük.

Ezután az „Al Karameh csarnok" következik, amelyben az 1968-as karamehi csata történetével ismerkedhetünk meg. Ennek az összecsapásnak a hatalmas installációiban elhelyezett információs táblákból megtudhatjuk, hogy a Jordán Királyi Hadsereg által támogatott Palesztin Felszabadítási Szervezet és az Izraeli Véderő között zajlott le a jordán határnál. A tizenöt órán át tartó összecsapás érdekessége, hogy mindkét fél győztes csataként könyveli el, valamint, hogy itt vetettek be először öngyilkos merénylőket a palesztin fegyveresek. A harcban használt haditechnikai eszközök közül többek között egy amerikai M45 négycsövű légvédelmi gépágyú, egy szintén amerikai M47 Patton harckocsi, egy brit 25 fontos ágyú és egy M42 önjáró légvédelmi gépágyú is bekerült a kiállításba.

A szomszédos „Arab–izraeli háború csarnoká"-ba érve elsőként egy FV601 Saladin páncélautó mellett találjuk magunkat, ami mögött a karamehi csatáról készült egyik híres fénykép festmény változatát látjuk, amelyen Huszejn bin Talal (1953–1999) jordán király szemléli meg a csatateret. A teremben kiállításra került még többek között a szovjet T55 közepes harckocsi, az amerikai M40 hátrasiklás nélküli löveg, illetve a brit Ferret páncélozott felderítő harcjármű is. A csarnokot

Az amerikai M48A1 Patton közepes harckocsi metszete (Fotó: Kiss-Mikó Nikoletta)

a falakon végig futó korabeli újságok címlapjai és harctéri képek teszik színesebbé. A helyiség végében találjuk a múzeum talán egyik legizgalmasabb darabját, a metszetként félbevágott amerikai M48A1 Patton közepes harckocsit, amelyen e kialakításnak köszönhetően minden részlet és alkatrész könnyen értelmezhető. A vállalkozó kedvűek ki is próbálhatják, hogy milyen érzés a parancsnok, az irányzó, a lövegkezelő vagy akár a töltőkezelő munkaállomásán tevékenykedni. Ebből a típusból a Jordán Királyi Hadsereg összesen kétszáz darabot tartott rendszerben. Érdekesség egyébként, hogy a szomszédos Izrael is ilyen harckocsikat használt.

Ezután elérkezünk az épület központi részéhez, a „II. Abdullah király terem"-hez, ami a jordán király személyes katonai felszereléseinek gyűjteménye. A tájékoztató rövidfilm szerint a jelenleg regnáló király 1980-ban végezte el a Sandhursti Katonai Akadémiát, majd a brit 13/18. Királyi Huszárezredben szolgált hadnagyként, ahol a brit ejtőernyős tanfolyamot is elvégezte. Jordániába hazatérve a 40. páncélosdandárban folytatta katonai szolgálatát, ahonnét 1985-ben utazott az Amerikai Egyesült Államok páncélostiszti iskolájába, Fort Knox-ba. Századosként a jordán 91. páncélosdandár harckocsiszázad-parancsnokává nevezték ki. Ezt követően harcihelikopter-pilóta kiképzést kapott, amerikai Bell AH-1 Cobra harckocsivadász helikopterre, amelynek általa már őrnagyként repült példánya szintén megtekinthető ebben a teremben. II. Abdullah király 1990-ben végezte el a brit vezérkari iskolát, majd a páncélos erők jordániai főszemlélőjeként folytatta karrierjét. Innen, 1993-ban a Jordán Különleges Erők kötelékébe vezetett az útja, amelynek a lelkesen ejtőernyőző, ekkor 32 esztendős ezredes 1994-ben lett parancsnoka, dandártábornokká előléptetve. 1998-ban személyesen vezetett egy a különleges erők által végrehajtott műveletet, amelynek sikere országos elismertséget hozott számára, mielőtt 1999-ben trónra lépett volna.

A múzeumi séta a „Felderítő járművek termé"-vel folytatódik. Ezek a járművek a páncélos alakulatok hadrendje előtt haladva derítették fel az ellenséges állásokat, csapatmozgásokat a második világháború során. A páncélozott felderítő járművek ezen kívül kiválóan alkalmasak voltak előretolt tüzérségi megfigyelő pontoknak is, valamint fegyverzetük tüzével hatásosan támogathatták a gyalogság harcát. A második világháborúban használt járművek közül megtalálható itt az amerikai M8 Greyhound és az M24 Chaffee, valamint a szovjet BA 64 páncélgépkocsi. A világháború után bevetett járművek közül pedig a brit Fox, az amerikai M551 Sheridan és a szovjet BRDM1 került be a kiállításba.

A szomszédos „Páncélvadászok termé"-ben találhatóak azok a páncélozott harcjárművek, amelyeknek fő feladata az ellenség páncélosainak megsemmisítése volt a csatatéren. Ezek a nagy teljesítményű löveggel felszerelt, lánctalpas járművek alacsony felépítmésük és gyorsaságuk miatt nehéz célpontot jelentettek az ellenség számára. A múzeumban kiállításra került többek között az M50 Ontos önjáró páncélvadász és a délafrikai Eland Mk7 könnyűpáncélzatú felderítő harcjármű is.

Ezután a „Harckocsik a csatatéren" elnevezésű terembe érünk, ahol a látogatók a filmek világából is ismert vizuális effektek segítségével kaphatnak betekintést egy éjszakai páncélos ütközet látványvilágába. A kiállítóteremben látható harcjárművek a jordán hadsereg digitális álcázómintáját viselik, s az ország haderejének 21. századi harciképességeit képviselik.

A múzeumi séta a „Hidegháború termé”-ben ér véget, ahol a kiállítás legnagyobb mennyiségű páncélosa látható egy helyen. A gyűjtemény a kelet–nyugati szembenállást mutatja be, a különféle résztvevő nemzetek harcjárművein keresztül. A tárlat puszta méretén kívül, különlegességet jelentenek az olyan „egzotikus” harckocsik, mint a szovjet PT-76 úszó harckocsi, a francia AMX 30 közepes harckocsi vagy a japán Type-61 közepes harckocsi. A kiállítás „sztárja” az Izrael által Jordániának adományozott Merkava harckocsi, amely kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a kurátorok nem helyeztek el előtte a többi harcjármű esetében látható tájékoztató táblát. Erre választ a múzeum egyik vezetőjétől kaptunk, aki kiemelte, hogy a látogatásunk idején még folyamatban lévő izraeli katonai műveletek politikai vonzata miatt döntöttek úgy, hogy eltávolítják az információs táblát, így megkímélve a műtárgyat az esetleges rongálásoktól.

A jordán Királyi Harckocsimúzeum Hidegháború terme (Fotó: Kiss-Mikó Nikoletta)

Ezekből is látszik tehát, hogy a jordán Királyi Harckocsimúzeum kiváló példája a szórakoztatva tanító múzeumi intézményeknek, ám ez a múzeum sem mentes a hibáktól, amelyekből tanulhatunk. A múzeum hátrányára válik, hogy a fő turista útvonalaktól távol esik, gyalog nehezen megközelíthető, s tömegközlekedés hiányában a legkönnyebben csak autóval vagy taxival juthatunk el a múzeumhoz. Kiállítástechnikai szempontból nem minden terem mutat egységes képet, a magyarázó szövegek néhol hiányosak vagy pontatlanok. Problémás továbbá az a jelenség is, amely szerint nem minden műtárgy esetében teszik egyértelművé a kurátorok,

hogy eredeti vagy másolat tárgy látható-e a kiállításban. A múzeum előnyére válik azonban a nemzetközi összefogásból összeállított gyűjtemény puszta mennyisége, valamint a valóban modern kialakítású látogatótér felosztása. A múzeum dolgozói ráadásul messzemenőkig udvariasak és segítőkészek. A múzeum teljes bejárására érdemes tehát rászánni egy teljes napot, ám fontos jótanácsnak tartjuk, hogy látogatás előtt mindenki tájékozódjon a nyitva tartásról a múzeum kétnyelvű (arab–angol) Facebook oldalán vagy honlapján.

A Visit to the Royal Tank Museum – Jordan's 'Museum of Military History', Through the Eyes of Two Historians

Jordan's Royal Tank Museum, located in the Jordanian capital Amman, was opened by King Abdullah II of Jordan in 2018. In a modern exhibition space extending to 20,000 square metres, more than 300 military vehicles are on display, among them 110 historic tanks. The exhibits date from the First World War, interwar, and Second World War periods through the Cold War time right up until 2020. Exploring this collection of fighting vehicles, and surveying the often-rare tanks displayed, was a most memorable experience, not least on account of the helpfulness of the staff.

Ein Besuch im Königlichen Panzermuseum – das jordanische „Militärgeschichtliche Museum" mit den Augen eines Historikers

Das jordanische Königliche Panzermuseum wurde 2018 von König Abdullah II. in Jordaniens Hauptstadt Amman eröffnet. Dank einer internationalen Zusammenarbeit beherbergt die 20 000 Quadratmeter große, moderne Ausstellungsfläche mehr als 300 Militärfahrzeuge, darunter 110 historische Panzer, aus der Zeit des Ersten und Zweiten Weltkrieges über die Ära des Kalten Krieges bis hin zum zweiten Jahrzehnt der 2000er Jahre. Neben der Besichtigung der ausgestellten Panzerraritäten machen die hilfsbereiten Museumsmitarbeiter einen Rundgang durch die Sammlung der Kampffahrzeuge zu einem unvergesslichen Erlebnis.

A KÖTET SZERZŐI

Baczoni Tamás – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Bálint Ferenc – történész-muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Forgács Márton – történész-muzeológus, gyűjteménykezelő,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Fröhlich Dávid – történész-muzeológus, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Gondos László – történész-muzeológus, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Hermann Róbert – történész, a HM HIM
parancsnokának tudományos helyettese

Illés András – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Jamrich Viktor – történész-muzeológus, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Kerék Eszter – kulturális antropológus, segédmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Kiss Dávid – különleges műveleti kutató,
ELTE BTK Hadtörténeti Műhely

Kiss-Mikó Nikoletta – történész, főelőadó,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Mészáros Bálint – művelődésszervező, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Pallos Lajos – történész-muzeológus, nyugalmazott
főosztályvezető, Magyar Nemzeti Múzeum

Polgár Balázs – régész-történész, muzeológus, osztályvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Prohászka László – művészeti író

Sallay Gergely Pál – történész-muzeológus, főmuzeológus,
osztályvezető, HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Soós Péter – történész-muzeológus, igazgatóhelyettes,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Szoleczky Emese – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Virágh Ajtony – jogász, kutató

KÉPMELLÉKLET

A Marno őrnagy vezette császári és királyi hegyitarackos osztály jelvénye ezüstből, restaurálás után (Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár, jelvénygyűjtemény, leltári szám: D.94.7.1. Fotó: Ferancz Attila)

A Marno őrnagy vezette császári és királyi hegyitarackos osztály jelvénye cinkötvözetből (Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár, jelvénygyűjtemény, leltári szám: D.66.A.917.88. Fotó: Ferancz Attila)

Det Kongelige
Danske Generalkonsulat
i MOSKVA

Королевское
Датское Генеральное Консульство
въ МОСКВѢ.

№ 34409

Москва, 23-го Іюня 19[illegible]
Москва,

УДОСТОВѢРЕНІЕ.

Настоящимъ Коро[illegible]ское Датское Генеральное Консульство удостовѣряетъ, что господинъ ЛАДИСЛАВЪ фонъ МАРТОНЪ

находится подъ покровительствомъ и защитой Королевскаго Датскаго Генеральнаго Консульства.

Господину фонъ МАРТОНЪ поручены заботы объ австро-венгерскихъ гражданскихъ и военноплѣнныхъ въ Россіи, и поэтому приходится часто быть въ разъѣздахъ.

КОРОЛЕВСКІЙ ДАТСКІЙ ГЕНЕРАЛЬНЫЙ КОНСУЛЪ

A Dán Királyi Főkonzulátus által Márton László alezredes részére kiállított igazolás, amelyben megerősítik, hogy a Főkonzulátus védelme alatt áll, és a hadifoglyok gondozása érdekében sokat kellett utaznia. Moszkva, 1918. június 18. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény, leltári szám: 0.604/Em)

Az 1938 augusztusában létrehozott Przemyśli és Turkesztáni Volt Hadifoglyok Köre által kiadott, az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárban készült jelvény (magángyűjtemény)

Jenő főherceg a Német Lovagrend rendi öltözetében, 1917 (Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum, leltári szám: 106727/Fk)

A Német Lovagrend bécsi kápolnája (a szerző felvétele)

A Jenő főherceg vezérezredes hadseregcsoport sapkajelvénye (Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény, leltári szám: 8931/É)

A Jenő főherceg vezérezredes hadseregcsoport sapkajelvényének miniatűr medál változata (Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény, leltári szám: 6243/É)

A pallos markolata a penge felől

A pallos markolata a fogantyú felől

A díszdoboz vésett dedikációt tartalmazó réztáblája

A céllövőpisztoly-készlet a maga teljességében

Osztrák–magyar páncélvonat 1:20 léptékű makettje (Fotó: Illés András)

A magyar királyi 12. honvéd gyalogezred tisztikarának az Osztrák Császári Lipót Rend parancsnoki keresztje elnyeréséhez gratuláló emléklapja Schamschula Rezső altábornagy részére, 1917. augusztus (Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény)

Magyar Koronás Nagy Aranyérem vörös–fehér szegélyes sötétzöld szalagon (Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény)

Osztrák Császári Lipót Rend parancsnoki keresztje hadidíszítménnyel, kardokkal (Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény)

Katonai Érdemkereszt II. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal (Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény)

Osztrák Császári Vaskorona Rend II. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal (Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény)

Porosz Vaskereszt I. osztálya (Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény)

Porosz Vaskereszt II. osztálya (Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény)

Ajánlott tábori postai küldemény borítékja, amelyben a fenti két német kitüntetés és a hozzájuk tartozó adományozási okmányok érkeztek (Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény)

Rendőrtiszti kalap, Szőnyi Károly hagyatékából
(HM HIM Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény, leltári szám: 2023.14.1.)

Rendőrtiszti díszöv részlete, Szőnyi Károly hagyatékából
(HM HIM Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény, leltári szám: 2023.15.1.)

Rendőrtiszti köpeny, Szőnyi Károly hagyatékából
(HM HIM Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény, leltári szám: 2023.16.1.)

Szovjet Zorkij kamerából hamisított Leica fényképezőgép betolt objektívtubussal és felhelyezett objektívsapkával (Fotó: Illés András)

Leica II típusra átépített Leica I, Leica-másolat Zorkij, valamint utóbbi típusból kialakított Leica-utánzat kamerák (Fotó: Illés András)

A magyar puskagránátvető tisztítás után, restaurálás előtt

A gránátvető irányzéka

A Csörsz-árok mellett talált MG34 géppuska légvédelmi körcélgömb maradványa

A francia eredetű román srapnelgránát elműködött gyújtórésze a szájszelencével, az összekötő koronggal és a kilökő koronggal

A kiállítás bejárata Székesfehérváron a Szent István Király Múzeumban

A kiállítás ezreddobosi és karmesteri vitrinje a rézfúvós hangszerekkel Székesfehérváron, a Szent István Király Múzeumban

HADI MUSTRA

A MAGYAR HADTÖRTÉNET ÉVSZÁZADAINAK EMLÉKEI

ON PARADE: RELICS FROM HUNGARY'S MILITARY PAST

Nyitvatartás:
keddtől vasárnapig
10 és 18 óra között

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSA A SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUMBAN

Rendház, Székesfehérvár, Fő u. 6.

SZÉKESFEHÉRVÁR

HONVÉDELMI MINISZTÉRIUM

HIM
HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM